

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

**Arap Ayaklanmalarının Ekonomi Politikası ve
Demokrasiye Geçiş Denemesi: Mısır Örneği**

TAHA EĞRİ
2502110529

TEZ DANIŞMANI
PROF.DR. ZEKÂİ ÖZDEMİR

İSTANBUL – 2017

DOKTORA

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : TAHA EĞRİ

Numarası : 2502110529

Anabilim/Bilim Dalı : İKTİSAT

Danışman : PROF. DR. ZEKÂİ ÖZDEMİR

Tez Savunma Tarihi : 24.01.2017

Tez Savunma Saati : 11:00

Tez Başlığı : ARAP AYAKLANMALARININ EKONOMİ POLİTİĞİ VE DEMOKRASİYE GEÇİŞ
DENEMESİ: MISIR ÖRNEĞİ

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. AHMET İNCEKARA		Kabul
2- PROF. DR. ZEKÂİ ÖZDEMİR		Kabul
3- PROF. DR. FERİDUN YILMAZ		Kabul
4- PROF. DR. YUSUF TUNA		KABUL
5- DOÇ. DR. YÜKSEL BAYRAKTAR		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. CEM SAATÇIOĞLU		
2- PROF. DR. ERŞAN SEVER		

Arap Ayaklanmalarının Ekonomi Politiki ve Demokrasiye Geçiş Denemesi: Mısır rneği

Taha EğRİ

ÖZ

“*Arap Baharı, Arap İsyamları ya da Arap Devrimleri*” olarak adlandırılan halk ayaklanmalarından birçok Arap lkesi etkilenmiş, kısmi reformlarla sistemin devamının sağlanmasından rejim değişikliğine, askeri dış müdahaleden iç savaşa kadar farklı tecrübeler ortaya çıkmıştır. “Arap Ayaklanmaları” şeklinde genel bir ifade ile Arap coğrafyasında yaşananlar ifade edilse de her ülkenin ayaklanmalara yol açan kendine özgü sebepleri bulunmaktadır. Tezin araştırma konusu olan Mısır’da ayaklanmalar, otuz yıldır iktidarda bulunan Hüsnü Mübarek’in istifasına yol açmış, ancak yeni bir rejime geçiş süreci askeri darbe ile engellenmiştir.

“*Ekmek, zgrlk, Sosyal Adalet*” sloganı etrafında vücut bulan ayaklanmalar, iktisadi ve sosyal meselelerin kitleleri harekete geirmedeki rolünün somut bir örneğidir. Bu sloganda ağırlıklı temanın iktisadi meselelerle ilgili olması, Mısır rneğinde olduğu gibi halkın iktisadi sorunlar karşısındaki duyarlılığının ve talebinin ne kadar önemli olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışmada, meselenin çok yönlü olduğu göz önünde bulundurulmakla birlikte, Mısır tecrübesi, ekonomi-politik bir perspektifle sınırlandırılarak ele alınacaktır. Çalışmanın bulguları, çok yönlü olarak incelenmesi gereken toplumsal meseleleri iktisadi bir bakış açısı ile ele alması ve diğer alanlarda yapılan çalışmalara ışık tutması açısından önemlidir. Ayrıca alışma, ayaklanmaya varan olayların gelişiminde iktisadi faktörlerin etkisini ve boyutlarını Mısır pratiği üzerinden ele almak suretiyle toplumsal olaylara yol açan iktisadi faktörleri ortaya koyması açısından anlamlıdır.

Çalışmada, Mısır’ın siyasi sisteminde dalgalanmalara yol açan ayaklanmaların arkasında yatan *iktisadi nedenler* ve ordunun *iktisadi sistem içerisindeki rolü* bağlamında Hüsnü Mübarek’in istifasından, Abdel Fettah Al-Sisi’nin darbesine kadar geçen süredeki demokrasiye geçiş denemesi incelenecektir. Mübarek’in devrilmesine yol açan olaylar, neden ve sonuç ilişkisi bağlamında

değerlendirilerek; monarşi sistemini sonlandıran 1952 darbesi sonrasında Mısır ordusunun ekonomi ve siyaset içerisindeki rolü tartışılmak suretiyle siyasal sistemin dönüş(eme)mesindeki etkinliği ele alınacaktır. Çalışma, çeyrek asırdan uzun bir süre iktidarını sürdüren askeri-otoriter bir rejimin yıkılmasına rağmen, kısa bir sürede, iktisadi ayrıcalıklarını korumak için ordunun yönetimi yeniden ele geçirmesinin analizi açısından önem arz etmektedir.

Çalışmada, Mısır'ın en büyük anonim şirketi haline gelen ordunun, özelleştirmeler nedeniyle iktisadi kayıplara uğramasından dolayı Mübarek'e karşı tavır aldığı ve ekonomik gücün dolayısıyla da siyasal kontrolün devamı için darbe yoluna başvurduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mübarek'in istifası ve darbe ile arasında yer alan geçişin ise darbenin iktisadi maliyetinin azaltılması ve başarı ihtimalinin artırılması amacıyla kontrollü olarak, ordu tarafından yönlendirildiği iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal İktisat, Arap Ayaklanmaları, Mısır Ekonomisi, Demokratikleşme, Asker Ekonomi İlişkisi, Politik İktisat

Political Economy of Arab Uprisings and an Attempt to Democratization: Case of Egypt

Taha EĞRİ

ABSTRACT

Many majority Arabic-speaking countries were affected by the *Arab Spring*, *Arab Revolt*, or *Arab Revolution*, or however else it may be called. A variety of different outcomes were witnessed throughout the Arabic-speaking world, including maintenance of the status quo through partial reforms, regime changes, external military intervention, and even civil war. Although these events may widely be referred to as the “Arab Uprising” as a whole throughout the Arabic-speaking world, the reasons triggering such uprisings in each country involved were different. The particular area of research interest in this study is the uprising occurring in Egypt that led to the resignation of Hosni Mubarak after having been in power for 30 years, but whose transition to a new regime was thwarted by a subsequent military coup.

Uniting and gaining momentum around the slogan “*Bread, Freedom, and Social Justice*,” the Egyptian uprising was triggered by economic and social issues affecting not only one, but many segments of society. The fact that this slogan’s main theme revolves around economic issues presents a concrete example of just how important a people’s awareness of economic problems and their respective demands are. For this reason, although the issue at hand is of a multi-faceted nature, this study has limited its discussion on the Egyptian experience to a political economy perspective. The findings of this study are important in that they not only require the adoption of a multi-faceted examination approach while discussing social issues from an economic perspective, but because they will also shed light on studies being conducted in other fields. Additionally, by discussing the effects and dimensions of the economic factors in Egypt during the process of events leading up to the uprising, this study will present a number of economic factors effective in causing similar social uprisings.

This study will examine the period spanning from Hosni Mubarak’s resignation until the coup staged by Abdel Fattah Al-Sisi during which Egypt

attempted to transition into a democracy within the context of *economic reasons* and the army's *role in the economic system*, as they were behind the uprising that led to the internal dissonance that was to occur in Egypt's political system. By examining the cause and effect relationship of the events leading up to Mubarak's resignation, this study will discuss the role of Egypt's army's in the economy and politics following the 1952 coup that brought an end to Egypt's monarchy and its subsequent activities in changing, or not changing, Egypt's political system. This study will analyze the actions taken by the army in such a short period of time in order to preserve its economic preferential treatment despite the fact that a military-authoritarian regime that had been in power for more than a quarter of a century had just collapsed.

Since the army, after having become Egypt's largest incorporated company, experienced economic losses as a result of privatization instituted by Mubarak, it took up a stance against him, and in order to gain economic power—and therefore political control—staged a coup. It is asserted here that the transition period spanning from Mubarak's resignation to the subsequent coup was directed in a controlled fashion by the army in order not only to ensure a successful coup, but also to reduce its economic costs.

Keywords: Institutional Economics, Arab Uprisings, Egyptian Economics, Democratization, Military-Economy Relations, Political Economy

ÖNSÖZ

Amerika merkezli finansal bir krizin gelişmiş ülke ekonomilerini sarstığı bir dönemde kimse Arap ülkelerinde tarihsel bir kırılmaya yol açacak olayların başlamasını beklemiyordu. Uzun iktidar dönemlerinde kitlesel protestoların olmadığı otoriter Arap rejimlerinin halk ayaklanmalarıyla karşı karşıya kalacağını kimse tahmin de edememişti. Tunus’la başlayan olaylar, zincirleme bir şekilde Libya’dan Yemen’e kadar geniş bir coğrafyayı etkiledi. Ancak, Zeynel Abidin Bin Ali, Muammer Kaddafi, Ali Abdullah Salih ve Hüsnü Mübarek’in görevlerinden uzaklaştırılmasıyla sonuçlanan bu olayların istenilen sonuçlara ulaştığını söylemek ise zordur. Yemen, Libya ve Suriye’de iç savaş yüzbinlerce insanın ölümüne ve milyonlarcasının yurtlarından olmasına sebep oldu. Mısır’da yaşanan askeri darbe, yüzlerce sivilin kanı üzerine eski rejimin yeniden güçlendirilmesiyle sonuçlandı. Olayların başlangıç noktası olan Tunus, sadece yumuşak bir geçiş sağlayabildi. Bir gazetecinin “Arap Baharı” olarak isimlendirdiği halk ayaklanmaları maalesef bugün kaos ve çatışmanın başlangıcı olarak anılmaya başlandı. Bu mânâda, 2010 yılında olaylar ilk başladığında bu ayaklanmaları “prematüre devrimler” olarak isimlendiren kıymetli dostum Hüseyin Mercan’ın, üzülmeye de olsa, haklı çıktığı bugün daha açık bir şekilde idrak edilebiliyor.

Yoksulluk, işsizlik, gelir dağılımındaki adaletsizlik gibi ekonomik sebeplerden siyasal baskılar, işkence ve yolsuzluk gibi politik sebeplere kadar Arap ayaklanmalarını ortaya çıkaran farklı birçok nedenden bahsetmek mümkündür. Ayrıca, rejim değişikliğinden iç savaşa kadar çok çeşitli ve birbirinden çok uzak sonuçlar da ortaya çıkmıştır. Söz konusu ülkeler, Arap devletleri olarak bir grup altına toplansa da her ülkenin kendine mahsus kurumları ve sosyolojik özelliklerinden ötürü yaşanan gelişmelerin seyri de farklılaşmıştır. Bu sebeple, yapılacak olan her türlü araştırma da ülkeleri kendi dinamikleri içerisinde incelemelidir. Bu bağlamda, bu çalışmada Mısır’da yaşanan ayaklanmalar ve sonuçları konu edinmiştir.

Tez konusunun belirlenmesinden sonuçlanmasına kadar desteğini benden esirgemeyen, tartışmaları ve katkılarıyla çalışmayı zenginleştiren ancak bunların da ötesinde nasıl bir akademisyen olunması gerektiği hususunda hem davranışları hem de öğütleriyle beni yetiştirmeye çalışan değerli danışmanım Prof. Dr. Zekai Özdemir’e teşekkürü bir borç bilirim. Kuşkusuz burada yer alan bir teşekkür hocamın emeklerinin en ufak bir karşılığı olmasa da kendisine karşı bir vefa borcumuzun olduğunun göstergesidir.

Kıymetli hocam ve İktisat bölüm başkanı Prof. Dr. Ahmet İncekara’ya da ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Yüksek lisans ve doktora aldığım derslerinde öğrettikleri, araştırma görevlisi olarak çalıştığım İktisat Bölümü’nde kendisinden edindiğim tecrübe ve tez izleme komitesinde teze yapmış olduğu katkılardan ötürü kendisine minnet borçluyum. Tez sürecinde yapmış olduğu katkılarından ve emeklerinden dolayı sayın hocam Prof. Dr. Feridun Yılmaz’a da çok teşekkür ederim. Tezin son okuması sırasında verdiği geri dönüşlerle çalışmanın gelişmesine vesile olan değerli hocam Doç. Dr. Yüksel Bayraktar’a da teşekkür ediyorum.

Ortadoğu üzerine yapmış olduğumuz tartışmalarla bilgi birikimimi artıran baki dostum Arş. Gör. Muhammed Hüseyin Mercan’a da çok teşekkür ederim. Konunun gelişiminde sürekli olarak yaptığımız görüşmelerde kendisinin de zihin açıcı katkılarını belirtmem gerekiyor.

Doktora çalışmam sırasında 2 yıl süreyle ABD George Mason Üniversitesi’nde misafir araştırmacı olarak çalışma imkânı sağlayan Prof. Dr. Hüseyin Yılmaz ve ev sahibi danışman hocam Prof. Dr. Bassam Haddad’a da ayrıca teşekkür ederim. Amerika’da bulunduğum sürede hem akademik tartışmalarla hem de gösterdiği yakın dostluğuyla Dr. Heba El-Shazli’ye de çok teşekkür etmek istiyorum.

Amerika’daki araştırmamı *2214-a Yurtdışı Doktora Sırası Araştırma Destek Programı* kapsamında verdikleri burs ile mümkün kılan *TÜBİTAK*’a da özellikle teşekkür ederim.

Tüm eğitim hayatım boyunca beni destekleyen, maddi ve manevi olarak sürekli arkamızda olan bu mânâda her an bizim için endişelene annem ve babam bu

Çalışmanın ortaya çıkmasında en büyük emeğe sahiptir. EĞitimin bir birikim halinde ilerlediğini düşündüğümüzde ilki ve en önemlisini veren aileme sonsuz teşekkür ederim. Tabii ki tez yazım süresince yorgunluğumu ve her türlü stresimi paylaşan ve kendi zamanından fedakrlıkta bulunan hayat arkadaşım ve sevgili eşim Canan zge EĞri'ye de çok teşekkür ederim.

Tüm hocalarım, konu hakkında görüştüğüm akademisyenler ve arkadaşlarımın katkı ve yönlendirmeleri ile ortaya çıkan bu tezdeki hatalar ve eksiklikler tarafıma aittir.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	III
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ.....	VII
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	XIII
TABLolar LİSTESİ.....	XIV
GRAFİKLER LİSTESİ.....	XV
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XVI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ARKA PLAN: KURUMSAL İKTİSAT OKULU

1.1. Eski Kurumsal İktisat	7
1.1.1. Thorstein Veblen.....	9
1.1.2. John R. Commons.....	10
1.1.3. Wesley Clair Mitchell	12
1.2. Yeni Kurumsal İktisat	16
1.2.1. Yeni Kurumsal İktisadın Temel Konuları.....	19
1.2.1.1. İşlem Maliyetleri ve Firma Teorisi	19
1.2.1.2. Sınırlı Rasyonalite.....	21
1.2.1.3. Mülkiyet Hakları.....	22
1.3. Eski ve Yeni Kurumsal İktisat; Benzerlikler, Farklılıklar.....	24
1.4. Kurumsal İktisadi Düşünce “Kurum” Kavramı	26
1.5. Kurumlar, Ekonomi ve Siyasal Sistemler Arasındaki İlişki.....	31
1.5.1. Demokrasi ve Diktatörlüklerin İktisadi Kökenleri	37
1.5.2. Yerleşik Elitler ve Muhalefetin Yapısı	44

İKİNCİ BÖLÜM

MISIR'IN EKONOMİ POLİTİĞİ 1922-2015

2.1.	Parlamente Monarşi Dönemi İktisadi Politikaları (1922-1952).....	49
2.2.	Cemal Abdül Nasır Dönemi: 1952-1970	53
2.2.1.	İktisat Politikası Arayışları ve Ekonomik Yapının Yeniden Düzenlenmesi ..	54
2.2.2.	Devletleştirme Politikaları ve Arap Sosyalizmi	57
2.3.	Planlı Ekonomiden Sınırlı Açılmaya: Enver Sedat Dönemi (1970-1980) ...	67
2.3.1.	1974 Senesi ve Öncesinde Ekonomik Görünüm	67
2.3.2.	“Açılım” (İnfitah) Politikaları.....	72
2.3.3.	Açılım Politikaları Sonrası Ekonomik Gelişmeler	74
2.3.4.	Kreditörler ile İlişkiler ve 1977 Ayaklanması	78
2.4.	Ekonomik Dalgalanmalar, Neoliberal Politikalar ve Yapısal Dönüşümler Hüsnü Mübarek Dönemi 1981-2010.....	79
2.4.1.	1982-1987: Dış Kaynağa Dayalı Büyüme ve Makroekonomik Bozulma ...	80
2.4.2.	Ekonomik Reform, Yapısal Uyum ve İstikrar Politikaları 1992-1997	88
2.4.3.	ERSAP Sonrası Ekonomik Dalgalanmalar	95
2.4.4.	2000 Sonrası Ekonomik Görünüm ve Neo-Liberal Politika Uygulamaları.	97
2.4.5.	Refomlar Sonrası Makroekonomik Gelişmeler	103

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AYAKLANMALARIN EKONOMİ POLİTİĞİ VE DEMOKRASİYE GEÇİŞ DENEMESİ

3.1.	Arap Ayaklanmaları ve Tarihsel Gelişmeler.....	113
3.1.1.	Tunus.....	113
3.1.2.	Mısır.....	115
3.1.3.	Diğer Arap Devletlerinde Yaşanan Gelişmeler	123
3.2.	Ayaklanmaların Sosyo-Ekonomik Nedenleri: Ekmek, Özgürlük, Sosyal Adalet	127

3.2.1.	Yoksulluk, Kalkınma ve Gelir Dağılımı	127
3.2.2.	Yüksek İşsizlik ve İşçi Hareketleri	132
3.2.3.	Özelleştirmelere Duyulan Rahatsızlık	137
3.2.4.	Hükümet Etkinliği: Kötü Yönetişim	143
3.3.	Demokrasiye Geçiş Denemesi ve Askeri Darbenin Ekonomi-Politiği: Oyun Teorik bir Yaklaşım	148
3.3.1.	Temel Varsayımlar ve Ekonomi-Politik Yapı	148
3.3.1.1.	Elitler: Ordu, İş Adamları ve Siyasiler	150
3.3.2.	Askeri Darbenin Ekonomik Analizi: Oyun Teorik Yaklaşım.....	173
	SONUÇ	183
	KAYNAKÇA.....	191
	ÖZGEÇMİŞ	229

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Elitler-Muhalefet Rekabet Yapısı.....	46
Şekil 2: Mısır’da Siyasal Yapı.....	150
Şekil 3: Oligarşi ve Geçiş Rejiminde Başlayan Oyun Ağacı Modeli	178

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Kurumsal İktisadi Yaklaşımların Karşılaştırılması.....	31
Tablo 2: GSYİH ve GSMH 1952/3-1969/70 (Mısır Poundu-Milyon).....	65
Tablo 3: İktisadi Büyüme 1974-1980/81 (Yıllık ortalama yüzde).....	75
Tablo 4: 1965-1987 Yatırım ve Tasarrufların GSYİH'ya Oranı %	81
Tablo 5: Yıllık Büyüme Oranları 1982-1988.....	82
Tablo 6: Hükümet Gelirleri, Harcamaları, Açık, Enflasyon ve Para Arzında Büyüme 1973-88	84
Tablo 7: Kamu ve Özel Sektör Sanayi Üretimi (Milyon Pound).....	85
Tablo 8: Borç Servis Oranı 1982-1987 (%)	86
Tablo 9: Seçme Makro Göstergeler 1997-2004	99
Tablo 10: İnsani Gelişmişlik Endeksi 1990-2014.....	127
Tablo 11: Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişmişlik Endeksi	128
Tablo 12: Mısır için Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişmişlik Endeksi 2010-2014	128
Tablo 13: Çokboyutlu Yoksulluk Endeksi (MPI) Mısır, Fas, Suriye	130
Tablo 14: Toplam Yoksulluk Durumu Mısır 2005-2010	131
Tablo 15: Mısır Ordusu Tarafından Kontrol Edilen Ticari Şirketler	165

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: 1974-1982/83 Mali Yılları Seçilmiş Gelir Kaynakları.....	76
Grafik 2: Bütçe Açığı % GSYİH 1988-1997.....	91
Grafik 3: Enflasyon Oranları 1989-1999	92
Grafik 4: Cari Hesap % GSYİH 1987/88-1996/97	93
Grafik 5: Senyoraj Geliri ve Enflasyon Vergisi 1988-1997 % GSYİH.....	94
Grafik 6 1986-2003 Kamu ve Özel Sektör Yatırımları % GSYİH.....	94
Grafik 7: GSYİH, İç Talep ve Yatırımlar Büyüme 2002-2014	104
Grafik 8: İşsizlik Oranları 2002-2014.....	106
Grafik 9: Sübvansiyonlar ve Sübvansiyonların Kamu Gelirlerine Oranı 2002-2014	107
Grafik 10: Mali Denge 2002-2013.....	108
Grafik 11: Cari Açık % GSYİH 2002-2014	109
Grafik 12: Doğrudan Yabancı Yatırımlar	109
Grafik 13: Borç Yapısı 2002-2014	110
Grafik 14: Enflasyon 2002-2014.....	111
Grafik 15: 1990-2014 İşsizlik Oranları.....	133
Grafik 16: Dünya Bankası Yönetişim Endeksleri.....	145

KISALTMALAR LİSTESİ

AOI: Arap Sanayileşme Örgütü (Arab Organization for Industrialization)

ASU: Arap Sosyalist Birliği

DKK: Devrim Komutanlığı Konseyi

ECES: Mısır Ekonomik Araştırmalar Merkezi

ERSAP: Economic Reform and Structural Adjustment Program

HDI: Human Development Index

IBRD: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası

IHDI: Inequality-adjusted Human Development Index

MPI: Çokboyutlu Yoksulluk Endeksi

MTSF: Mısır Ticaret Sendikaları Federasyonu

NIB: Ulusal Yatırım Bankası

NU: Ulusal Birlik

NSPO: Ulusal Hizmet Projeleri Kurumu (National Service Projects Organization)

SKYK: Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

UNDP: United Nations Development Programme

GİRİŞ

Tunus’lu bir seyyar satıcının kendini yakması Arap dünyasında kimsenin öngöremediği olayların doğmasına ve siyaset arenasının radikal değişimlere uğramasına yol açmıştır. 17 Aralık 2010 tarihi yıllardır yönetimde bulunan rejimlere karşı başkaldırışın dönüm noktası olarak tarihe geçmiştir. Tunus’un Sidi Bouzid şehrinde seyyar olarak sebze-meyve satarak geçimini sağlayan 26 yaşındaki Muhammed Bouazizi’nin kendisini yakmasına yol açan olaylar, polisin kendisine kötü davranması ve satış tezgâhına el koyması ile başlamıştır. Polisin sürekli olarak müdahale ettiği ve rüşvet istediği Bouazizi, iki polis memurunun kendisine kötü davranışı, hakaret etmesi ve kadın polis memurunun tokat atması ile birlikte şikâyetçi olarak valiliğe gitmiş ancak muhatap bulamamıştır. Valinin kendisini kabul etmemesi karşısında “Eğer siz benimle görüşmeyeceksiniz, ben de kendimi yakarım” haykırışını aynı gün içerisinde üzerine döktüğü benzini ateşleyerek eyleme dönüştürmüştür. Bouazizi’nin eylemi kitleleri harekete geçiren bir kıvılcıma dönüşmüş ve 23 yıldır iktidarda bulunan Zeynel Abidin Bin Ali’nin istifasıyla sonuçlanmıştır.

Mısır’da, 2010 yılı sonunda Tunus’da başlayan ayaklanmalarının etkisiyle iktidara karşı bir araya gelen birçok sınıfa mensup halk, Kahire Tahrir Meydanı başta olmak üzere birçok şehirde protestolar başlatmıştır. “Ekmek, Özgürlük, Sosyal Adalet” (“Aish, Horreya, Adala Egtema'eya”, “*Bread, Freedom, Social Justice*”), Tahrir meydanında binlerce kişi tarafından yüksek bir sesle çeyrek asırdan fazla Mısır’ın başında kalan bir diktatöre karşı haykırışın sloganı haline dönüşmüştür.

Tunus’ta yaşanan gelişmeler, diğer Arap ülkelerinde büyük bir etki meydana getirmiştir. Mısır da bu gelişmelerden kendi nasibini almış, internet üzerinden organize olan gruplar tarafından küçük gösteriler düzenlenerek Hüsnü Mübarek karşıtı hareketler oluşturulmaya başlanmıştır. Ayaklanmaların merkezi ve sembolü haline gelen Tahrir Meydanı’nda ise ilk gösteriler 25 Ocak tarihinde başlamıştır. Sosyal medya yoluyla daha öncesinden organize olmaya başlayan gençler, “Polis Gününde” toplanma kararı almışlardır. Kahire’de yer alan Tahrir Meydanındaki protestolar simgesel olarak ön plana çıkmış olsa da ülkenin birçok kentinde protestolar ve ayaklanmalar meydana gelmiştir. İnternet üzerinden iletişime geçen

protestocuların rejime karşı olan kızgınlığı ve eylemlere olan inanmışlığı, toplanma günlerine “Öfke Günü, Ayrılış Günü, Şehitler Günü, İsyan Günü, (*Day of Rage, Day of Departure, Martyrs Day, Day of Defiance*)” şeklinde isim vermelerinden de anlaşılmaktadır.

Mısır ve diğer Arap ülkelerinin ayaklanma öncesi son on yıllık ekonomik büyüme rakamları dünya ortalamasının üzerinde yer almıştır. 2005-2010 yılları arasında Mısır, Ürdün, Lübnan, Umman ve Sudan ortalama yüzde 6’nın üzerinde; Suriye, Tunus ve Libya ise yaklaşık yüzde 5 oranında büyüme kaydetmiştir. Resmi yoksulluk oranları da birçok Asya ve Latin Amerika ülkesinin rakamlarının altındadır. İlk bakışta, genel makroekonomik performansları açısından değerlendirildiğinde bir sorun varmış gibi görünmemektedir. Ancak, bu göstergelerin dışında, yeni iş imkânı yaratma, ekonomik çeşitlenme, sosyal adaletsizlik - eşitsizlik ve temel gıda fiyatlarındaki dalgalanmalar gibi alanlarda ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Yaşam standartlarının bozulması konusunda özellikle Mısır, Libya ve Bahreyn’de önemli rahatsızlıklar ortaya çıkmıştır. Büyüme sonucu ortaya çıkan refahın, adaletli ve eşit dağılımının olmadığı ve elitlerden oluşan dar bir ayrıcalıklı sınıfın ekonomik büyümenin aslan payını kendilerine sakladıkları şeklindeki eleştiriler, ciddi bir şekilde dile getirilmiştir. Yeterli iş imkânının bulunmayışı ve eşitsizlik, Mısır’daki halk hareketinin temel sloganlarından biri olan ‘*Ekmek, özgürlük ve sosyal adalet*’ mesajını da doğurmuştur. Ayaklanmalar sonrası yapılan değerlendirmelerde, Mısır’da siyasal dönüşüm öncesi devlet başkanı Hüsnü Mübarek’in uyguladığı neo-liberal politikaların ülkede ekonomik büyümeyi sağlamış olsa da yukarıda bahsedilen sorunlara yol açtığı iddia edilmiştir. Ortaya konan ekonomik reformlar ve özelleştirmeler piyasanın işleyişini bozmuş ve ahabap-çavuş kapitalizmini (crony kapitalizm) ortaya çıkarmıştır.

“Ekmek, Özgürlük, Sosyal Adalet” sloganının iki başlığının ekonomik sorunlarla ilgili olması, halkın iktisadi sorunlar karşısındaki duyarlılığını ve talebini göstermektedir. Diğer taraftan, kuşkusuz rejimin baskıcı politikaları, polis uygulamaları ve toplumsal alandaki kısıtlamaları da ayaklanmaların doğmasında önemli bir role sahiptir. Halkın içerisinde yer aldığı bu boyuttaki bir olayın muhakkak ki birçok nedeni ve arka planda yatan sebepleri bulunmaktadır. Ancak,

çalışmanın sınırlarının iyi çizilmesi, bilimsel bir çalışmanın önemli bir özelliğidir. Bu nedenle çalışmada yakın dönemde yaşanan Mısır tecrübesi, tüm boyutları ile değil, ekonomi-politik bir perspektiften temellendirilerek değerlendirilecektir. Farklı çalışmalarda ayaklanmalar sosyoloji, siyaset bilimi vb. diğer bakış açılarıyla tartışılmaktadır. Bu araştırmaların sonuçları hem diğer çalışmaların iktisadi ayağını tamamlama hem de ayaklanmaların arka planında yatan iktisadi faktörler ve olayların gelişiminde bu faktörlerin etkisi incelenmek suretiyle katkı sağlayacaktır.

Arap ayaklanmalarının nedenlerini ekonomik etkenler üzerinden açıklamaya çalışan literatürde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir: artan genç ve işsiz nüfusun özellikle sosyal medya üzerinden organize olarak ayaklanmaları organize etmesi; işçi, öğrenci ve memur gibi ekonomik olarak alt sınıfların birlikte hareket ederek iktidara başkaldırısı; yerleşik güçlere karşı daha önceki dönemlerden farklı olarak yerleşik muhalefetin birlikte hareket etmesi; yoksulluk, gelir dağılımında bozulma, yolsuzluğun ve rantçı kapitalist politikaların artması gibi ekonomik nedenlerin insanları isyana sürüklemesi. Bütün bunlara ilave olarak uluslararası sermayenin yeniden yapılandırılması sürecinin de ayaklanmalar üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir.

Literatürde 2010 yılından itibaren “Arap Baharı”, “Arap Uyanışı” veya “Arap Devrimi” olarak adlandırılan sürecin nedenleri ve sonuçları üzerine hızlı bir tartışma başlamıştır. Sosyal, siyasal ve iktisadi nedenleri ve sonuçları hakkında birçok araştırma ve değerlendirmeler yayınlanmıştır. Ancak, Türkiye’de yer alan akademik veya popüler literatürde ise yazılan makalelerde Arap ayaklanmalarının iktisadi tarafı çoğu zaman göz ardı edilmiştir. Daha çok uluslararası ilişkiler alanından uzmanların olayları ele aldığı Türk akademisinde iktisadi bakış popüler yorumların ötesine geçemeyerek, ayaklanmalar siyaset bilimcilerin ya da tarihçilerin gözü ile değerlendirilmektedir. Bu tezde ise, Mısır’da yaşanan ayaklanmalar ve iktidar dönüşümlerinin politik ekonomi yaklaşımı ile değerlendirilmesi amaçlanmakta, Türkçe literatüre farklı bir yaklaşım kazandırması ve araştırmacılara içerisinde yaşadığımız coğrafyayı ve yaşanan dönüşümleri farklı bir perspektif ile değerlendirilme fırsatı vermesi beklenmektedir. Dolayısıyla çalışma, Mübarek’in istifasını ve darbe ile sonuçlanan olayları iktisadi bir bakış açısı içerisinde

değerlendirerek, Mısır’da yaşanan ayaklanmaların arka planında yatan sebepleri analiz etmeyi hedeflemektedir.

“Arap Ayaklanmalarının Ekonomi Politikası ve Demokrasiye Geçiş Denemesi: Mısır Örneği” başlıklı tez ile Mısır’ın siyasal sisteminde dalgalanmalara yol açan ayaklanmaların arkasında yatan iktisadi nedenler ve ordunun iktisadi sistem içerisindeki rolü bağlamında Hüsnü Mübarek’in istifasından Abdel Fettah Al-Sisi’nin darbesine kadar geçen süredeki demokrasiye geçiş denemesi incelenecektir. Mübarek’in devrilmesine yol açan olaylar, neden ve sonuç ilişkisi bağlamında değerlendirilerek; Mısır ordusunun monarşi sistemini sonlandıran 1952 darbesi sonrasında ekonomi ve siyaset içerisindeki rolü tartışılarak siyasal sistemin dönüş(eme)mesindeki etkinliği ele alınacaktır.

Bu araştırmanın temel hipotezi; “Ayaklanmaların en önemli sebeplerinden olan ekonomik sorunlar, *ordunun kendi ekonomik çıkarları* bağlamında iktisadi yapıyı ve siyasal sistemi şekillendirmesinden kaynaklanmaktadır” şeklindedir.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde teorik arka plan ele alınmakta ve temel analiz yaklaşımı olarak kullanılan kurumsal iktisadi düşünce özetlenmektedir. Thorstein Veblen’in görüşlerini kendilerine öncül olarak alan eski kurumsal iktisat düşüncesi neo-klasik iktisadi düşünceye eleştiriler getirmektedir. Ana akım iktisattan farklı olarak kültür, yasalar ve normlar gibi kurumların da ekonomi üzerindeki etkisinin önemli olduğunu vurgulamaktadırlar. İki dünya savaşı arasında ana akım iktisada getirdiği eleştiriler ile öne çıkan eski kurumsal iktisat okulu, neo-klasik iktisatçıların cevapları karşısında alan kaybetmiştir. Daha sonra Ronald Coase ve Douglas North gibi isimlerin kurumsal iktisat düşüncesini canlandırmasıyla birlikte yeni kurumsal iktisat okulu ismiyle yeniden güç kazanmıştır. Ancak eski ve yeni kurumsal iktisat ortak yönleri olmasıyla birlikte birbirlerinden ayrılmaktadır. Tezin analiz çerçevesi ise yeni kurumsal iktisat okulunun bir parçası olan Daron Acemoğlu ve James A. Robinson’un yapmış olduğu çalışma oluşturmaktadır. Bu çalışma ile yazarlar diktatörlüklerin ve demokratik sistemlerin ekonomik kökenlilerini ele almaktadır.

İkinci bölümde, 1922-2010 yılları arasında Mısır'da uygulanan ekonomi politikalarının genel çerçevesi incelenecektir. Mısır'ın İngiltere'den resmi olarak bağımsızlığını kazandığı 1922 yılından itibaren tecrübe ettiği iktisat politikaları ve değişimler incelemiştir. İngiliz işgali sonrası serbest piyasa ekonomisini uygulayan Mısır krallığı, 1952 askeri darbesiyle birlikte kademeli olarak devletçi politikalara ve Cemal Abdul Nasır'ın isimlendirmesiyle "Arap Sosyalizmi"ne geçmiştir. Tüm şirketlerin devletleştirildiği bu dönem askeri ekonomik yapının kurulduğu dönem olmuştur. 1970'e, Enver Sedat'ın başa geçtiği yıla kadar sosyalizm altında devam eden ekonomik yapı, Sedat'ın meşhur "Açılım" politikalarıyla özel sektöründe faaliyetlerine izin verilen ve ithalatın önünü açan karma bir şekle dönüşmüştür. Ancak bu dönemde uygulanan politikaların piyasaya tam anlamıyla bir serbestlik getirdiğini söylemek zordur. Arap sermayesi ve Batı'nın ekonomik yardımlarını çekme amaçlı hayata geçirilen reformların ekonomik uygulaması sınırlı kalmıştır. 1980 yılında suikasta uğrayan Sedat yerine seçilen Hüsnü Mübarek ise ekonomik olarak açılım politikalarını hızlandırmıştır. Özellikle 2000'li yıllarda gerçekleştirilen reformlar ile serbest piyasa ekonomisinin güçlenmesi ve özelleştirmelerle devletin ekonomik rolünün azaltılması amaçlanmıştır. Bu bölümde, ele alınan iktisat politikaları ve sonuçları ayaklanmaların anlaşılması ve daha sonrasında yaşanan askeri darbenin arka planında yatan iktisadi unsurların oluşumunun görülmesi için önem arz etmektedir. Ekonomi politikalarının ortaya çıkardığı ve zaman içinde derinleşmesine yol açtığı yoksulluk, işsizlik ve gelir dağılımındaki bozulma toplumsal huzursuzluğun temel kaynağı olmuştur. Ayrıca, devletçilik aracılığıyla hem kamu hem de özel şirketler üzerinde askeri gücün oluşması kademeli olarak iktisat politikalarıyla sağlanmıştır. Bu sebeptendir ki, 1952'i sonrası dönemin iktisadi yapısı ve politika tercihlerinin iyi anlaşılması gerekmektedir.

Tezin üçüncü bölümü ise araştırmanın analiz ve değerlendirme kısmını oluşturmaktadır. Bu bölüm iki ana başlık altında ele alınmıştır. Birinci başlık altında ayaklanmaların ortaya çıkmasına yol açan iktisadi sebepler tartışılmıştır. Yoksulluk, gelir dağılımı, yüksek işsizlik, özelleştirmelere duyulan rahatsızlık ve hükümetin etkinsiz yönetimi, temel nedenler olarak kabul edilmektedir. Sosyo-politik nedenlerin de etkili olduğu varsayılmakla birlikte tezin konusu itibariyle iktisadi unsurlar analiz

edilmiştir. İkinci başlıkta ise demokrasiye geçiş denemesi ve askeri darbenin ekonomi-politiği konusu yer almaktadır. Mübarek'in istifasıyla başlayan ve askeri darbe ile sonuçlanan süreç, demokrasiye geçiş denemesi olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde, halkın ayaklanmasıyla rejim değişikliği için bir umut ortaya çıkmış, sistemin daha demokratik bir şekil alacağı beklentileri doğmuştur. Ancak, 2013 Temmuz'unda ordunun yönetime el koymasıyla bu umutlar boşa çıkmıştır. Demokrasiye geçişin başarısız olduğu bu süreç, "Acemoğlu ve arkadaşlarının" hazırladığı iki çalışma bağlamında değerlendirilmiştir. Toplumdaki iktisadi gelişmenin ortaya çıkmasında etkili olan iktisadi kurumların ve bunları şekillendiren güç ilişkilerinin ele alındığı teorik çerçeve Mısır özelinde değerlendirilmiş ve sonuçları analiz edilmiştir. Ayrıca, Acemoğlu et. al. tarafından oluşturulan ve askeri diktatörlüklerinin iktisadi açıdan değerlendirildiği oyun teorisi modeli yaklaşımı kullanılarak darbe ekonomi-politik temelde incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ARKA PLAN: KURUMSAL İKTİSAT OKULU

1.1. Eski Kurumsal İktisat

“Kurumsal iktisat” terimi ilk olarak Walton Hamilton tarafından 1918 yılında Amerikan İktisatçılar Derneği’nin bir toplantısında kullanılmıştır.¹ Hamilton’un yapmış olduğu sunum daha sonra “İktisat Teorisine Kurumsal Yaklaşım” başlığıyla yayınlanmıştır.² Kurumsal iktisat yaklaşımı Thorstein Veblen’in yapmış olduğu çalışmalara ve onun getirmiş olduğu yaklaşımlara dayandırılmaktadır. Ancak, alanın isimlendirilmesi ve formüle edilmesi daha sonra gerçekleşmiş ve ilk defa Hamilton tarafından anılmıştır.³ Kurumsal iktisatın çerçevesi ise Veblen’den çok Wesley Mitchell, John R. Commons, Walton Hamilton gibi daha sonraki yazarların eserlerinde çizilmiştir.⁴

Hamilton makalesinde iktisadi düzeni genel olarak kapsayan tek yaklaşımın kurumsal iktisat olduğunu iddia etmektedir.⁵ Hamilton, bir iktisadi doktrinin teori olarak kabul edilmesi için; ekonomi bilimini birleştirici olması, modern kontrol teorisi ile uyumlu olması, çalışma konusu alanı kurumlar ile ilgili olması, süreçler ile ilgilenmeli ve kabul edilebilir bir insan davranışları teorisine dayanmalı şartlarını sıralamıştır. Bu beş maddelik teste uygun tek iktisat teorisinin ise kurumsal iktisat olduğunu söylemektedir.⁶ Hamilton’un bahsettiği ve daha sonra “orijinal”, “eski” kurumsal iktisat olarak tanımlanan bu okul daha çok Veblen, Mitchell, Commons ve Ayres’in çalışmalarına dayandırılmış ve bu isimlerle anılmıştır. Ancak kurumsal

¹ Geoffrey M. Hodgson, “What Is the Essence of Institutional Economics?,” **Journal of Economic Issues**, C. 34, No. 2, 2000, s. 317.

² Walton H. Hamilton, “The Institutional Approach to Economic Theory,” **The American Economic Review**, C. 9, No. 1, 1919, ss. 309–18.

³ Malcolm Rutherford, “Understanding Institutional Economics: 1918–1929,” **Journal of the History of Economic Thought**, C. 22, No. 3, September 2000, s. 279 doi:10.1080/10427710050122521.

⁴ **Ibid.**

⁵ Hamilton, “The Institutional Approach to Economic Theory,” s. 311.

⁶ **Ibid.**, s. 312–16.

iktisat gelişim sürecinde farklılaşmalar ve metodolojik ayrışmalar da yaşayarak yeni kurumsal iktisat adıyla yeni bir düşünce okuluna dönüşmüş ve Ronald Coase, Oliver Williamson ve Douglass North gibi düşünürlerin çalışmalarıyla şekillenmiştir.⁷ Orijinal kurumsal iktisat düşüncesi özellikle iki dünya savaşı dönemi arasında etkili olmuştur. Neoklasik iktisadın soyut ve tümenden gelimci metoduna eleştirel olarak yaklaşan ve toplumu ve gerçek sorunları ele alınması gerektiği düşüncesi ile hareket etmişlerdir. Farklı iktisat tarihi düşünürleri tarafından 1920’lerde ve 1930’larda etkinliği sürdüğü ifade edilse de Yonay (1998) kurumsal iktisatçıların iki dünya savaşı arasında zirve yaptıklarını ve İkinci Dünya Savaşı sonrası etkinliklerini kaybettiklerini ve bir anda değil kademeli olarak geri planda kaldıklarını ifade etmektedir.⁸

Orijinal kurumsal iktisatçılar ortodoks iktisadın statik yaklaşımına karşı toplumun dinamik yapısını ele almışlardır.⁹ Neo-klasik iktisatçıların soyut ve gerçeklikten uzak modellerle yaptıkları çalışmalara karşın somut sorunlarla uğraşmayı tercih etmişlerdir. Kurumsal iktisadın Ortodoks iktisada karşı sunmuş olduğu temel çerçeveyi şu şekilde özetlemek mümkündür;¹⁰

İktisadi davranışlarla kurumsal çevre arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. İktisadi öznelerle kurumların karşılıklı etkileşimi, evrimsel bir süreç olduğundan ötürü, iktisadi çözümlemelerde ‘evrimsel’ bir yaklaşıma gereksinim vardır. Evrimsel süreçleri ele alırken temel vurgu, modern teknoloji ve karma-piyasa kapitalizminin finansal kurumlarının dayattığı somut durumların oynadığı rol üzerine yapılmaktadır. Toplumsal uyum söylemi üzerine oturtulmuş bir yöntem söz konusu değildir. Tersine, toplumsal ve iktisadi yaşamdaki çatışmalar/çelişkiler üzerine vurgu yapılır. İktisadi ilişkilerin özündeki çelişkilerin, kurumsal düzenlemeler yoluyla

⁷ Malcolm Rutherford, “Institutional Economics: Then and Now,” **The Journal of Economic Perspectives**, C. 15, No. 3, 2001, s. 173.

⁸ Yuval P. Yonay, **The Struggle over the Soul of Economics**, Princeton, N.J., Princeton University Press, 1998, s. 53.

⁹ Feridun Yılmaz, “İktisat, Kurumsal İktisat ve İktisat Sosyolojisi,” **Sosyoloji Konferansları**, No. 45, 2012, s. 8 doi:10.18368/sk.96444.

¹⁰ M. Gürsan Şenalp, “Dünden Bugüne Kurumsal İktisat,” içinde **Kurumsal İktisat**, ed. Eyüp Özveren, İstanbul, İmge Kitabevi, 2007, s. 50.

toplumsal denetim düzenekleri oluşturularak yönlendirilmelerine gereksinim duyulduğu savunulur.

Bu bağlamda, kurumsal iktisat ana akım iktisattan kendisini ayırmaktadır. Ana akımın dışında kurumlara ve kültürel faktörlere vurgu yapmaktadır. Siyaset, sosyoloji ve psikoloji gibi birçok bilim alanından beslenerek interdisipliner bir yöntemi benimsemişlerdir. Neo-klasik iktisadın rasyonel ve faydayı maksimize eden iktisadi kişisi karşısında alışkanları göz önünde bulunduran ve değişken durumların olduğu bir bireyi ele alırlar. Matematik ve istatistiği araçsal olarak görüp, analize modeller kurarak değil sınıflandırılmış gerçekler ve olağan mekanizmaları ilgilendiren teorik çıkarımları göz önünde bulundurarak başlamaktadırlar.¹¹

Kurumsal iktisadın teorik temellerini oluşturan Veblen'in çalışmaları diğer kurucular olan Mitchell ve Commons ile birlikte büyük önem arz etmektedir. Ancak, bu kurucu figürlerin düşünceleri arasında ortaya çıkan farklılıklar kurumsal iktisat açısından bütüncül bir yaklaşımın önüne geçmiş ve farklı bakış açılarının gelişmesine neden olmuştur.¹²

1.1.1. Thorstein Veblen

Veblen Amerikan iktisatçıları ve diğer akademisyenleri, Amerikan yaşam tarzı ve ayrıcalıklı elitlere dair yapmış olduğu eleştiriler ile derinden etkilemiştir. Üretici sınıf olarak ifade ettiği mühendisler, işçiler, yöneticilerin insanların ihtiyaçlarına uygun malları ürettiklerini, para üreten sınıf olarak ifade ettiği bankacılar, avukatlar ve büyük şirket yöneticilerinin ise üretimde doğrudan rol almayıp toplumun parazitleri olduğunu iddia etmektedir. Marx'ın sınıf çatışması analizinin benzeri olarak üretici ve aylak sınıf olarak bir çatışma analizi yapmaktadır.¹³ Veblen iktisat alanını da ele almış ve özellikle aynı dönemde yazdığı

¹¹ Geoffrey M. Hodgson, "The Approach of Institutional Economics," **Journal of Economic Literature**, C. 36, No. 1, 1998, s. 173.

¹² Emre Özçelik and Eyüp Özveren, "Kurumsal İktisat'ın Dünü, Bugünü, Yarını," **Ekonomik Yaklaşım**, C. 25, No. 96, 2015, s. 23.

¹³ Yonay, **The Struggle over the Soul of Economics**, s. 50.

Marshall'ın çalışmaları üzerinden klasik politik iktisat ile yeni gelişen neo-klasik iktisat arasında bir sürekliliğin olduğunu göstermeye çalışmıştır. Buna göre hem klasik iktisatçılar hem de neo-klasik iktisatçılar ele aldıkları problemleri ve çözüm önerilerini açıklamada ve iktisadi süreçleri tanımlamada hatalıydılar. İlk olarak, ele alınan iktisadi birimlerin zamandan ve mekândan bağımsız, hazzı artırmaya çalışan ve beğenilerini ve hoşnutsuzluklarını hesaplayan bir mekanizma olarak kabul edilmesiydi. Karar alma süreçlerini etkileyen kültürel ve kurumsal etkenleri sabit olarak varsayan bu analizin yanlış olduğunu iddia etmekteydi. Veblen'e göre kültürel ve kurumsal çerçeve bireylerin karar alma mekanizmalarını sürekli ve dinamik olarak etkileyerek değişmesine neden olmaktaydı.¹⁴ İkinci olarak, dinamik iktisadi süreçleri, varsayımlarla bir kalıba indirgenmesi ve statik dengeye getirerek çözümlenmeye çalışılmasını eleştirmektedir. İktisadi olayların dinamikliğinin ve bundan kaynaklı belirsizliğin ve ortaya çıkabilecek sonuçların çeşitliliğin göz ardı edildiğini ifade etmektedir.¹⁵ Veblen'i çağdaş iktisadi düşünceden ayıran bir diğer özellik de onun yöntemsel olarak fiziğe değil biyolojiye yakın durmasıydı. Sadece iktisadın değil diğer sosyal bilimlerinden evrimsel olması gerektiğini düşünüyordu.¹⁶ İktisadın doğa bilimlerinden faydalanması düşüncesine sahip idi ancak Newtoncu bir yöntem yerine Darwinci bir anlayışın olması gerektiğini savunuyordu.¹⁷ Veblen diğer iki kurucu isim olan Commons ve Mitchell'den neo-klasik iktisada bakışı açısından farklıydı. Diğer ikisinin aksine neo-klasik düşünce ile kendisinin bakış açısı olan evrimsel iktisadın bağdaşamayacağını ve mevcut düşüncenin kökten değiştirilmesi gerektiğine inanıyordu.¹⁸

1.1.2. John R. Commons

¹⁴ Özçelik and Özveren, "Kurumsal İktisat'ın Dünü, Bugünü, Yarını," s. 24.

¹⁵ **Ibid.**

¹⁶ Şenalp, "Dünden Bugüne Kurumsal İktisat," s. 57.

¹⁷ Y. Eyüp Özveren, "An Institutional Alternative to Neoclassical Economics?," **Review (Fernand Braudel Center)**, C. 21, No. 4, 1998, s. 488.

¹⁸ Özçelik and Özveren, "Kurumsal İktisat'ın Dünü, Bugünü, Yarını," s. 25.

Kurumsal iktisadın diğ er bir kurucu figürü olan John R. Commons Veblen’e göre daha az eleştirel ve saldırgan bir yaklaşım izlemiş daha çok düşünceleri ile reform arayışı içerisinde olmuştur. Kapitalizmin kurumlarının ortaya çıkışı ve evrimi üzerine yoğ nlaşmış ve sermayedarlarla işçiler arasındaki ilişkilerin gelişimi ile ilgilenmiş ve daha çok tarihsel çalışmalar gerçekleştirmiştir.¹⁹ Kurumların iktisadi analiz içerisinde nasıl ele alınması gerektiğı konusu temel olarak kurumsal iktisatçılar ve klasik, neo-klasik iktisatçılar arasında ayırım konusu olmuştur. Kurumları dinamik ve araçsal olarak ele alan kurumsal iktisatçılar neo-klasiklerin kurumları verili ve statik olarak değerlendirmesini eleştirmiştir. Ancak Commons burada daha uzlaşmacı bir tavırla hareket etmektedir. Kurumları bireylerin iktisadi kararlarında bir kısıt olarak ele almakta ancak bu kurumların yani kısıtların d n şt r lebileceğı ve araç olarak kullanılabileceğini iddia etmiştir.²⁰ Commons’ın analizi problem çözme merkezlidir. Kurumların problemlerin çözümünde araç olduğunu ve bireylerin eylemlerini kontrol ederek sonuca ulaştığını ifade etmektedir.²¹ Commons kıtlık kavramı üzerinden analiz yaparak Ortodoks iktisada yakınlաmaktadır. Kıtlık olgusunun ortaya çıkardığı iktisadi çıkar çatışmalarının kurumlar vasıtasıyla çözümleneceğini belirtmektedir. Buna göre kurumlar toplumsal düzeni sağlamak üzere oluşturulmuş “ortaklaşa eylemin” ürünleridir.²² Commons bu ortaklaşa eylemlerin organize olması durumunu “aktif bir organizasyon (going concern)” olarak tanımlamakta, devleti, siyasi partileri, mahkemeleri, sendikaları, firmaları, kiliseleri vb. yapıları bu kapsama sokmaktadır. Kuralların, düzenlemelerin, geleneksel uygulamaların, yasaların bireyleri ve bu organizasyonları düzenlediğini ve bunların “ortaklaşa eylemin yaşayan kuralları” olduğunu belirtmektedir.²³ Bu kuralların konması veya değişmesi iki ana kaynağa dayanmaktadır. Krallar veya mutlak gücü elinde bulunduran idareciler ya da kural koyucu rolü üstlenen yapılar bu

¹⁹ Yonay, **The Struggle over the Soul of Economics**, s. 51.

²⁰ Malcolm Rutherford, “J. R. Commons’s Institutional Economics,” **Journal of Economic Issues**, C. 17, No. 3, 1983, s. 722.

²¹ **Ibid.**, s. 723.

²²   zelik and   zveren, “Kurumsal İktisat’ın D n , Bugünü, Yarını,” s. 26.

²³ Rutherford, “J. R. Commons’s Institutional Economics,” s. 723.

kaynağın ilkinini teşkil etmektedir. İkinci olarak ise, gelenekler ya da anlaşmazlıkları çözen yasal mahkemelerin kararları ve yaygın uygulamalardan bu kurallar doğmaktadır.²⁴ Commons Veblen'in Darwinist düşünceden etkilenen evrimsel iktisat düşüncesinden farklı olarak hukuk, iktisat ve etik birleşiminden oluşan bir teoriyi savunmaktadır. Genel yaklaşım olarak, geçmiş iktisat okullarından içsel olarak faydalanmayı, Amerikan kapitalizmi içerisinde ortaya çıkan kurumsal yeniliklerden yararlanarak bir kurumsal iktisat düşüncesi geliştirmeyi seçmiştir.²⁵ Commons'ın genel araştırma konularını, ekonomik davranışı sınırlayan kurallar bütününe detaylı olarak analiz edilmesi ve zaman içerisinde kural seçim mekanizmalarıyla uğraşmak olarak tanımlayabiliriz.²⁶ Commons Veblen'in kurumlara olan yaklaşımında farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Veblen'in mevcut kurumların belirli bir zümreye hizmet ettiği ve kökten değiştirilmesi gerektiği düşüncesi karşısında daha liberal bir yaklaşımla bu kurumların reformlarla düzeltilebileceği görüşünü savunmaktadır.²⁷

1.1.3. Wesley Clair Mitchell

Kurumsal iktisadın üçüncü önemli kurucu ismi Veblen'in de öğrencisi olan Wesley Clair Mitchell'dir. Öğrencisi olmasına rağmen Commons gibi o da daha ılımlı bir düşünce yapısına sahiptir. Mitchell'in radikal olmayan bir muhalif olarak tanımlamak mümkündür.²⁸ İktisat biliminin sınırları klasik iktisatçıların çizdiği sınırların çok ötesine götürülmelidir. Ekonomik gerçekliklerin değişim göstermesi mevcut denge analizini yetersiz kılmakta ve tündengelimci yaklaşım yetersiz kalmaktadır. Bundan dolayı iktisadi süreçlerin dinamik değişimlerini açıklayabilmek ve kurumların evrimsel gelişimlerini incelemek gerekmektedir.²⁹ Mitchell ekonomik araştırmaların nicelleştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Nicel araştırmaların

²⁴ **Ibid.**, s. 724.

²⁵ Bernard Chavance, **Institutional Economics**, trans. Francis Wells, Routledge Frontiers of Political Economy, London ; New York, Routledge, 2009, s. 21.

²⁶ Rutherford, "J. R. Commons's Institutional Economics," s. 724.

²⁷ Özçelik and Özveren, "Kurumsal İktisat'ın Dünü, Bugünü, Yarını," s. 26.

²⁸ Eli Ginzberg, "Wesley Clair Mitchell," **History of Political Economy**, C. 29, No. 3, Fall 1997, s. 377.

²⁹ Feridun Yılmaz, "Avrupa'da Kurumsal İktisat: G. M. Hodgson Örneği," in **Kurumsal İktisat**, ed. Eyüp ÖZVEREN, İstanbul, İmge Kitabevi, 2007, s. 103.

iktisadi davranış kalıplarını ortaya çıkaracağını bunun da politika yapıcıların karar alma süreçlerinde yardımcı ve yol gösterici olacağına inanmaktadır. Bu anlamda temel araştırma alanı da ekonomik dalgalanmalar olmuş, çalışmalarının büyük kısmında bu dalgalanmaları anlama ve kontrol altına alma üzerine yoğunlaştırmıştır.³⁰ Her ne kadar amprik çalışmaları Veblen'den etkilenmese de ekonomik dalgalanmaları açıklamada kullandığı kavramlar Veblen'in para ekonomisi ve para kazanma ve gerçek endüstriyel üretim ayrımına dayanmaktadır.³¹ Ancak, Mitchell kurumsal iktisadın kurulmasında Veblen'den daha aktif ve girişimci bir rol oynamıştır. Günümüzde de aktif olarak çalışan Ulusal İktisadi Araştırmalar Bürosu'nun (National Bureau of Economic Research) kurulmasını sağlamış ve yirmi beş yıl boyunca (1920-1945) başkanlığını yürütmüştür. Mitchell yöntem olarak nicel araştırmaları koymakta ve çıkarımlarla üretilen teorilerin eksik olduğuna inanmaktadır. Kurumsal iktisadın ve kurumların rolünün sadece içsel olarak tanımlanarak geliştirilmemesi ancak amprik olarak test edilerek ve gösterilerek ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda, Veblen'in çalışmalarını da eleştirmekten çekinmemiştir.³² Mitchell'in nicel yöntemleri kullanması onun kurumsal yaklaşımından çok önce başlamış olsa da kurumların önemine dair fikirleri ile metodolojik yaklaşımı birlikte gelişmiştir. Önerdiği metodolojinin, kurumsal iktisadın gelişimi için en uygun yöntem olduğunu iddia etmiş ve iktisadi gözlemlerin, büyük insan gruplarının davranışları üzerinde etkili olan kurumsal sistemlerin çıktılarının gözlemleri olduğunu belirtmiştir.³³ Commons ve Mitchell'in çalışmaları kurumsal iktisatta iki farklı gelenek oluşturmuş ancak kurumsal iktisada ortak kavramlar kazandırmışlardır. Bu manada, amprik araştırma, indirgemeci teoriye duyulan kuşku, ekonomik kurumların, alışkanlıkların ve normların değişken doğası, piyasa değerinin (fiyatın) sosyal değerden ayrışmasına verilen özel önem ve refahın

³⁰ Yonay, **The Struggle over the Soul of Economics**, s. 51.

³¹ Yılmaz, "Avrupa'da Kurumsal İktisat: G. M. Hodgson Örneği," s. 103.

³² Malcolm Rutherford, "Wesley Mitchell: Institutions and Quantitative Methods," **Eastern Economic Journal**, C. 13, No. 1, 1987, s. 66.

³³ **Ibid.**, s. 68.

artırılması için eylemlerin yönlendirilebileceğine duyulan inanç ortak prensipleri oluşturmaktadır.³⁴

Kurumsal İktisat okulunun kurucuları sayılan Veblen, Commons ve Mitchell'in dışında birçok akademisyen de bu alana katkı vermeye devam etmiştir. İki dünya savaşı arasında en parlak yıllarını yaşayan ancak daha sonra kademeli olarak ana akım iktisat karşısında geri planda kalan kurumsal iktisadi düşünce buna rağmen halen alternatif bir perspektif oluşturma potansiyeli ile iktisat düşüncesinde öne çıkmaktadır. Samuels (2008) yapmış olduğu çalışmada kurumsal iktisat alanında katkılar veren ve öne çıkan akademisyenleri başta John Adams Galbraith olmak üzere Jack Barbash, Kenneth E. Boulding, Dan Bromley, Thomas DeGregori, William Dugger, Daniel R. Fusfeld, Wendell C. Gordon, Allan G. Gruchy, David B. Hamilton, Gardiner C. Means, Walter C. Neale, Kenneth Parsons, Wallace Peterson, A. Allan Schmid, Robert Solo, Ron Stanfield, Paul Strassmann, Marc Tool, Harry M. Trebing and William Waller şeklinde sıralamaktadır.³⁵

Birbirinden farklı konularda çalışma yapan kurucu figürlerinin düşünceleri kısaca özetlenmeye çalışılmıştır. Kurumsal iktisat düşüncesini bu çeşitliliğe rağmen genel olarak özetlemek gerekirse sürekli bir gelişim ve dönüşüm içerisinde sosyal kurumlardan oluşan iktisadi sistem olarak tanımlayabiliriz.³⁶ Kurumsal iktisatçılar kurumların rolü ve oluşumu, ekonomik ve kanuni sistemler arasındaki etkileşimi ve güç ve inanç sistemleri arasındaki ilişkiyi konu edinmektedirler.³⁷ Bütüncü ve evrimci düşüncenin merkezde yer aldığı kurumsal iktisadi düşüncenin temel prensiplerini şu şekilde özetlemek mümkündür;³⁸

³⁴ Yonay, **The Struggle over the Soul of Economics**, s. 52.

³⁵ Warren J. Samuels, "Institutional Economics," in **The New Palgrave Dictionary of Economics**, ed. Steven N. Durlauf and Lawrence E. Blume, 2nd ed., Basingstoke, Nature Publishing Group, 2008, ss. 366–69 (Çevrimiçi) http://www.dictionaryofeconomics.com/article?id=pde2008_I000125, 15 Ağustos 2016.

³⁶ Malcolm Rutherford, "Institutionalism, Old," in **The New Palgrave Dictionary of Economics**, ed. Steven N. Durlauf and Lawrence E. Blume, 2nd ed., Basingstoke, Nature Publishing Group, 2008, s. 3 (Çevrimiçi) http://www.dictionaryofeconomics.com/article?id=pde2008_I000268, 15 Ağustos 2016.

³⁷ Samuels, "Institutional Economics," s. 3.

³⁸ **Ibid.**, s. 3–4.

1. Bir sosyal değişim teorisi ve ekonomik performansa kurumların maddi etkisi ve kurumsal değişim süreçlerine odaklanarak sosyal kurumlara doğru aktif bir yönelimdir. Kurumları sabit verili değil, insan yapımı, kasten ve kasıt olmadan dönüştürülebilir olarak kabul etmektedir.

2. Sosyal kontrol ve kolektif tercih teorisidir. Kurumların işleyişı ve ortaya çıkışını, güç yapısının ve toplumsalmış bireyin ve altgrupların etkisi ile ekonomilerin organizasyonu ve kontrolü biçiminin neden ve sonucu bağlamında ele alır.

3. Hem kendisinin hem de diğer kurumların ekonomik öneminin şekillendiği veya revize edildiği bir temel toplumsal süreç olarak devletin ekonomik rolünün teorisidir. Hükümet, hukuk ve haklar sisteminin dışsal ve/ya verili kabul edilmesi yerine, hem bağımlı hem de bağımsız ve yalnızca anormal değil, kritik iktisadi değişkenler olarak ele alır.

4. Tüm kaynakların göreceli kıtlığının belirleyicisi ve tanımlayıcısı, ekonomik yapının ve performansının evriminin temel itici gücü ve modern ekonomilerin uygulamalarını ve anlayış çerçevelerini belirleyen sanayileşmenin temelindeki mantık olarak teknolojinin teorisidir.

5. Temel prensip olarak, kaynaklarının dağılımının gerçek belirleyicisi olarak piyasayı değil toplumun organizasyonel-kurumsal güç yapısını kabul eder.

6. Fiyatın ötesinde, değer konseptinin birçok yönüne vurgu yapar. Alışkanlıklar ve geleneklerin etkisine açık, pragmatik ve araçsal olarak insan ve toplumsal hayat sürecinin bir parçası olan değerin kanunlar ve toplumsal yapının kurucu unsurlarından etkilendiğini ele alır.

Kurumsal iktisat düşüncesi iki dünya savaşı arasında en etkin dönemini yaşarken, giderek tartışmalar içerisinde güç kaybetmeye başlamıştır. Neo-klasik iktisat içerisindeki gelişmeler, enflasyon ve işsizlik gibi sorunlar karşında geliştirilen çözüm önerilerine eleştirilerin yetersiz kalması ve matematiksel yöntemlerin

kullanılması karşısında teknik anlamda göreceli olarak geri kalmaları bu durumu ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte, neo-klasik iktisada alternatif olmaktan çok katkı sağlama ve eksikliklerini tamamlama iddiası ile yayınlar yapan yeni bir grup iktisatçı yeni kurumsal iktisat okulu etrafında toplanmıştır.

1.2.Yeni Kurumsal İktisat

Yeni kurumsal iktisat terimi ilk defa Oliver Williamson (1975) tarafından “Markets and Hierachies: Analysis and Antitrust Implications” başlıklı makale ile literatüre girmiştir. Ancak bu ekolün temelleri Ronald Coase’un 1937’deki “The Nature of The Firm” isimli çalışmasına kadar dayandırılmaktadır.³⁹ Yeni ve eski kurumsal iktisat arasında farklılıkların oluşarak ayrışmasına rağmen aslında her iki okul da neo-klasik iktisadın göz ardı ettiği ve ekonomik davranışları ve ekonomik performansı etkileyen, zaman içerisinde ise değişen kurumları temel olarak analiz konusu edinmektedir.⁴⁰ Ancak, bu ortak programa rağmen yöntem ve konu açısından eski ve yeni kurumsal iktisat düşünürleri birbirinden farklılaşmaktadırlar. Eski kurumsalcılar neo-klasik iktisadın rasyonel davranış düşüncesini, kültürel çerçevede ele alınması gereken ekonomik davranış yaklaşımı ile tamamen reddederken, yeni kurumsalcılar neo-klasik düşüncenin terk edilmeden genişlettilerilek ya da değiştirilerek kullanılabileceğini kabul etmektedir.⁴¹ Yeni kurumsal iktisat düşüncesinin öncülünden farklılaşması ve öne çıkmasında neo-klasik düşüncenin kıtlık ve rekabet gibi varsayımlarını kabul edip, rasyonalite ve tam bilgi gibi varsayımlarını reddederek yerine, sınırlı rasyonalite, eksik sözleşmeler, işlem maliyetleri, mülkiyet hakları ve fırsatçılık gibi yeni ve daha gerçekçi bir terminolojiyle farklı bir metodolojik perspektif sunmaları sayesinde.⁴² Yeni kurumsal iktisat eski düşünürlerin bütünlükçü (holist) yaklaşımından uzak durarak,

³⁹ Ahmet Beşkaya and Uğur Savaş, “Eski ve Yeni Kurumsal İktisat: Karşılaştırmalı Bir Analiz,” **Journal Of Business Economics and Political Science**, C. 3, No. 5, n.d., s. 6.

⁴⁰ Malcolm Rutherford, “The Old and the New Institutionalism: Can Bridges Be Built?,” **Journal of Economic Issues**, C. 29, No. 2, 1995, s. 443.

⁴¹ **Ibid.**

⁴² Tamer Çetin, “Yeni Kurumsal İktisat,” **Sosyoloji Konferansları**, C. 45, No. 1, 2012, s. 44 doi:10.18368/sk.67637.

açıklamalarını bireylerin amaçları, planları ve eylemleri çerçevesinde yaparak metodolojik bireyciliği kabul etmektedirler.⁴³ Metodolojik bireycilik toplumsal ilişkilerin özünde bireyin bulunduğu kabulü, dolayısıyla da analizlerin başlangıç noktasını bireyin oluşturması gerektiği düşüncesidir. Bireylerin karar alıcı olarak tanımlanmasıyla bulundukları organizasyonlar içerisinde etkili oldukları varsayılır. Ancak, bireyin sosyal ilişkiler içerisinde olması aldığı kararlarda kendi faydası yanında toplumsal ilişkiler nedeniyle toplumsal faydayı da göz önünde bulundurmasını sağlar.⁴⁴

Yeni kurumsal iktisat okulunun kendinden önce gelen birikimden farklı olarak iktisat alanına katkılarını şu şekilde özetlemek mümkündür;⁴⁵

1. Güçlü yanları ve sınırlıklarını göz önünde bulundurarak neo-klasik iktisadın ortaya koymuş olduğu gelişmeleri reddetmezler.
2. Matematik ve ekonometri araçlarını analizlerinde kullanırlar ancak konu seçimleri daha geniş bir alanı kapsamaktadır.
3. Modern analiz yöntemlerini vaka çalışmaları, deneysel yöntemler gibi farklı ampirik ve analitik araç ve yöntemlerde desteklerler.
4. Tarih, hukuk, psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji ve diğer disiplinleri neo-klasik iktisadın eksik kaldığı veya değinmediği alanlara çekmektedirler.
5. Ekonomi teorisinin ve ampirik düzenlerin çoğu kez “genel” olmadığını, yaklaşık olarak geçerli olacağını veya ekonomik, sosyal ve yasal durumlara bağlı olarak geçerli olacağını kabul etmektedirler. Tek bir ölçünün her şeye uyamayacağını ve gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin arasındaki

⁴³ Peter G. Klein, “New Institutional Economics,” ed. Boudewijn Bouckaert and Gerrit De Geest, **ENCYCLOPEDIA OF LAW & ECONOMICS**, Edward Elgar and the University of Ghent, s. 457 August 26, 2016, (Çevrimiçi) <http://encyclo.findlaw.com/0530book.pdf>, 26 Ağustos 2016.

⁴⁴ Özge Kama, “Yeni Kurumsal İktisat Okulunun Temelleri,” **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 13, No. 2, 2011, s. 190.

⁴⁵ Paul L. Joskow, “Introduction to New Institutional Economics: A Report Card,” in **New Institutional Economics: A Guidebook**, ed. Éric Brousseau and Jean-Michel Glachant, 1 edition, Cambridge, UK; New York, Cambridge University Press, 2008, s. 4.

farkların kıyas yoluyla akıl yürütme sonucunda bazı önemli hatalara yol açabileceğini ifade etmektedirler.

6. Ekonominin dışında yer almak yerine ekonomik teori, analitik yöntemler ve uygulamalar içerisinde ilerlemeyi tercih etmektedirler.

Douglas North'a göre modern kurumsal iktisat iki ön kabul ile başlar; teorik çerçeve neo-klasik iktisat teorisi ile insanların seçim kümesini etkileyen kurumsal yaklaşım yöntemini entegre edecek kapasitede olmalıdır. İkinci olarak, bu teori kurumların temel belirleyicileri üzerine kurulmalıdır. Böylece herhangi bir zaman diliminde sadece insanların ulaşabileceği tercih setleri analiz edilmeden, kurumların nasıl değiştiği ve zamanla tercih setlerini nasıl değiştirdiği analiz edilmiş olacaktır.⁴⁶

Kurumsal iktisat düşüncesi iktisadi davranışları, kararları ve politikaları etkileyen kurumları ve kurumların zamanla değişimini konu edinmektedir. Ancak, kurumların tamamını aynı anda konu edinmek analizi güçleştireceği için kendi içerisinde belirli bir sınıflandırma ve hiyerarşik tanımlamaya gidilmesi gerekmektedir. Williamson (2000) sosyal ve kurumsal bu seviyeleri dört aşamada tanımlamıştır. Sırasıyla sosyal teori, mülkiyet hakları ekonomisi, işlem maliyeti ekonomisi ve neoklasik ekonomi-ajan ekonomisidir.⁴⁷ Bu dört hiyerarşik sistemde bir üsteki seviye, alt seviyenin kapsayıcısı şeklindedir. Joskow (2008) bu seviyeleri diğer bir tasnifle; ilk düzeyi içsellik (*embeddedness*), sosyal ya da kültürel temeller, ikinci düzeyi temel kurumsal çevre, üçüncü düzeyi yönetim kurumları ve dördüncü seviyeyi kısa dönem kaynak dağılımı (neo-klasik piyasa ekonomisi) olarak Williamson'dan faydalananarak başlıklandırmıştır.⁴⁸ Buna göre, ilk seviye enformel kurumları, gelenekleri, örfleri, ahlaki ve sosyal normları ve din gibi etkenleri kapsamaktadır. Bu düzeydeki kurumsal değişim çok yavaş ilerlemekte ve binlerce veya yüzlerce yılı bulabilmektedir. İkinci seviyede ise, Williamson'ın "oyunun

⁴⁶ Douglass C. North, "The New Institutional Economics," **Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE) / Zeitschrift Für Die Gesamte Staatswissenschaft**, C. 142, No. 1, 1986, s. 230.

⁴⁷ Oliver E. Williamson, "The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead," **Journal of Economic Literature**, C. 38, No. 3, 2000, ss. 595–613.

⁴⁸ Joskow, "Introduction to New Institutional Economics: A Report Card," s. 7–8.

formel kuralları” olarak ifade ettiği, yasal çerçeve, siyasi kurumlar, insan hakları ve temel haklar ilgili kurumlar, vergi ve yasa koyma gibi devlete ait yapılar bulunmaktadır. Bu seviyedeki değişim birinci seviyeye göre daha hızlı olsa da birinci seviyedeki değişime de bağlı olduğu için yavaş ve aşamalı olmakta ve onlarca yıl almaktadır. Üçüncü seviyede, “oyunun sahnelenmesi” olarak ifade ettiği aşamayı kapsamaktadır. Bu seviyede diğer seviyede belirlenen çerçeveye göre ekonomik ilişkiler, finansal düzenlemeler yürümektedir. Bu aşamada örneğin rekabetçi piyasa yapısı gibi kurumlar oluşmaktadır. Bu seviyede dönüşümler görece hızlı ve birden on yıla kadar bir süre zarfında yürümektedir. Son seviye de ise, yukarıda kurumlar altında günlük işlemlerin yapıldığı yapılar oluşmaktadır. Fiyatlar, ücretler ve işlemler bu düzeyde gerçekleşmektedir.⁴⁹ Yeni kurumsal iktisat düşüncesi Williamson’a göre iki ve üçüncü seviyedeki değişimlerle ilgilenmektedir. Birinci düzey ile ilgili çalışmalar yer alsa da daha çok temel kurumsal çerçeve ve yönetim ile ilgili yapılara yoğunlaşmaktadır.⁵⁰

1.2.1. Yeni Kurumsal İktisadın Temel Konuları

Williamson’ın sınıflandırmaya tabi tuttuğu bu hiyerarşik yapı kurumsal ilişkilerin ekonomiyi nasıl etkilediği ve zaman içerisinde nasıl dönüştükleri hususunda analizi kolaylaştırıcı bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçeve içerisinde çalışmalarını yapan Yeni Kurumsal İktisat Düşüncesi, yerleşik iktisadi eleştirirken işlem maliyetleri, sınırlı rasyonalite ve mülkiyet hakları gibi kendi terminolojilerini alana kazandırmışlardır. Çeşitli çalışma ve geniş bir yazına sahip olan bu alanlar bu kısımda özet olarak tartışılacaktır.

1.2.1.1. İşlem Maliyetleri ve Firma Teorisi

Yeni Kurumsal İktisadın ortaya çıkışı 70’lerin başında olsa da temelleri Ronald Coase’un 1937’de firmaların işleyişi ve neoklasik piyasa anlayışını eleştirdiği

⁴⁹ **Ibid.**, s. 8.

⁵⁰ Williamson, “The New Institutional Economics,” s. 596.

“Firmanın Doğası” başlıklı makalesine dayanmaktadır. Neoklasik okulun piyasada tüm aktörlerin bilgiye maliyetsiz olarak ulaştığı varsayımı Coase tarafından eleştiriye tabi tutulmaktadır. Geleneksel teoride firma girdilerin ürünlere dönüştüğü “kara kutu”ya benzetilmektedir. Fabrika veya firma arasında bir ayrım yapılmamaktadır. Buna göre, firmalar girdi maliyetleri ile çıktı fiyatları arasında kârı maksimize edecek bir üretim kararı verirler. Bu yaklaşıma göre firmaların maliyetleri girdi maliyetleri ile sınırlıdır. Ancak, bir tek üretim yapan fabrika yerine çok farklı fabrikaları bünyesinde barındıran firmaların bu varsayım altında değerlendirelemeyeceği ortaya çıkmıştır.⁵¹ Coase’un çalışması basit bir soruyla ortaya çıkmıştır. Eğer ana akım iktisadın iddia ettiği gibi üretim fiyat mekanizması ile belirleniyor ve yönlendiriliyorsa firmalar niye vardır? Firmalar piyasa içerisinde ortaya çıkan karmaşık işlemleri ve mekanizmaları tek elden, hızlı bir şekilde çözebilmek için ortaya çıkmıştır.⁵² Buna göre, Coase temelde firmaların piyasa içerisinde üretimi örgütleyen bir kurum olarak ortaya çıkmasını üretim maliyetleri dışında ortaya çıkan maliyetlere dayandırmaktadır. Neoklasik düşüncenin aksine piyasa içerisinde bilgiye ulaşmanın bir maliyeti bulunmaktadır ve bu maliyetin yönetilebilmesi amacıyla firmalar ortaya çıkmıştır.⁵³ Coase’a göre eğer fiyat mekanizmaları ile üretim kararları alınabilmiş olsaydı bu tür organizasyonların kurulmasına hiç gerek olmayacaktır.⁵⁴ Coase firmaların üretim süreçleri ile ilgili doğrudan maliyetlerin yanında ortaya çıkan maliyetleri karşıladığı sürece büyümeye devam edeceğini, piyasada başka bir firma kurma maliyetine denk olana kadar bu büyümenin süreceğini iddia etmektedir.⁵⁵ Temelde iki maliyet bulunmaktadır. Piyasada oluşan fiyat bilgisine ulaşım maliyeti ve sözleşmeler için gerekli anlaşma, yürütme ve sonlandırma maliyeti. Firmalar bu iki tür maliyeti üretim sürecinde basite ve işlem sayısını aza indirerek minimize etmiş olurlar.

⁵¹ Klein, “New Institutional Economics,” s. 464.

⁵² Feridun Yılmaz, “Piyasa Firma Ayırımı Tartışmaları Çerçevesinde Firma Teorisi,” **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 1, 2002, s. 69.

⁵³ Özçelik and Özveren, “Kurumsal İktisat’ın Dünü, Bugünü, Yarını,” s. 39.

⁵⁴ Yılmaz, “Piyasa Firma Ayırımı Tartışmaları Çerçevesinde Firma Teorisi,” s. 69.

⁵⁵ R. H. Coase, “The Nature of the Firm,” **Economica**, C. 4, No. 16, 1937, ss. 386–405 doi:10.2307/2626876.

Firma teorisi ve işlem maliyetleri konusu 1970'lerin başından itibaren Oliver Williamson'ın çalışmaları ile öne çıkmış ve önem kazanmıştır. Williamson yaptığı çalışmalar ile Coase'un takipçisi olmuş ancak işlem maliyetlerinin tanımını geliştirerek kendi tabiriyle teoriyi operasyonel hale getirmiştir.⁵⁶ Sözleşmelerin hazırlık süreci ve sonrasında bunlardan doğan olmak üzere maliyetleri *ex ante* ve *ex post* olarak ayırmıştır. Sözleşmelerin müzakeresi hayata geçirilmesi gibi *ex ante* maliyetler ve daha sonrasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözülmesi ve sözleşme sınırlarına çıkılmasında ortaya çıkan maliyetler gibi hususlar *ex post* maliyet olarak tanımlanmıştır.⁵⁷ Kısaca temel iki isim üzerinden verilen işlem maliyetleri yaklaşımı yeni kurumsal iktisadın önemli katkılarından bir tanesidir. Diğer taraftan, işlem maliyetleri ve firma üzerine birçok çalışma son kırk yıldır artarak devam etmektedir. Farklı yönleriyle tartışılan “firmalar” konusunda henüz ortak bir tanıma ve yaklaşıma ulaşıldığını söylemek ise zordur.⁵⁸

1.2.1.2. Sınırlı Rasyonalite

Neoklasik iktisat düşüncesinin temel varsayımlarından bir tanesi bireyin rasyonelliğidir. Bireylerin iktisadi kararlarını alırken kendi yararı maksimize edecek şekilde davrandıkları kabul edilmektedir ve bu kabule göre bireyin tam bilgi altında en çok faydanın peşinde koşması rasyonel davranışına dayandırılmaktadır. Bu rasyonalite varsayımı altında bireyler kendi kararlarını herhangi bir sınırlılık olmadan almakta ve bilgiye ulaşmada bir engelle karşılaşmamaktadır. Ana akım iktisadın ele aldığı birey modelinde karar alma ve bilgiye ulaşma mekanizmasında engellere ve düzenlemelere yer olmadığı fikrinden dolayı kurumlara da gerek yoktur ve ideolojiler-fikirler etkili değildir.⁵⁹

⁵⁶ Yılmaz, “Piyasa Firma Ayırımı Tartışmaları Çerçevesinde Firma Teorisi,” s. 71.

⁵⁷ **Ibid.**, s. 73.

⁵⁸ Garrouste Pierre and Saussier Stephane, “The Theories of the Firm,” in **New Institutional Economics: A Guidebook**, ed. Éric Brousseau and Jean-Michel Glachant, 1 edition, Cambridge, UK; New York, Cambridge University Press, 2008, s. 36.

⁵⁹ Douglass C. North, “Institutions and Credible Commitment,” **Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE) / Zeitschrift Für Die Gesamte Staatswissenschaft**, C. 149, No. 1, 1993, s. 16.

Diğer taraftan, firma teorisinin dayandığı ve iktisadi kararların alınmasında iktisadi aktörlerin tam bilgiye sahip olmadığı çerçevesinden bakıldığında karar alım süreçlerinde rasyonel davranılamayacağı yeni kurumsal iktisat okulu tarafından iddia edilmektedir. Williamson, A. Simon (1961)’ın “bireyler niyet olarak akılcıdır, ancak o da sınırlıdır” yaklaşımını kabul ederek, “sınırlı akılcılığın” (*bounded rationality*) işlem maliyeti ekonomisi için temel bilişsel varsayım olduğunu belirtmektedir.⁶⁰ Ana akım iktisadın tersine, bireylerin sınırlı bir akılcılığa sahip olduğu düşüncesi, kurumların karar alma sürecindeki önemini ortaya çıkarmaktadır. Bireylerin karar alma süreçleri hem zihinsel kapasiteleri ile sınırlı olması hem de geleceği öngörememesi nedeniyle ancak sınırlı bir rasyonalite altında olacaktır. Alınan kararlar sonundaki beklentiler verili bilgi altında olması, süreç içerisinde yeni durumlarla birlikte sapmalara yol açacaktır. Sınırlı akılcılık varsayımı bu durum altında bireylerin kurumlar ve normlar altında karar alacağı varsayımı ile hareket ederek, ana akımdan farklılaşmaktadır.⁶¹

1.2.1.3. Mülkiyet Hakları

Kıt kaynaklarla sınırsız insan ihtiyaçlarını karşılamanın bilimi olarak ifade edilen iktisat tanımından, sınırlı kaynakların nasıl kullanılacağı ve kimin kullanacağı sorusu doğmaktadır. Bu kaynakların kullanılmasının belirli kurallara bağlanması ihtiyacından mülkiyet hakları tartışması doğmuştur. Kaynakların etkin bir biçimde kullanılabilmesi için oluşturulan bu düzenlemeler, tek bireyin, grubun ya da organizasyonun bu kaynaklara ne şekilde sahip olacağını belirlemektedir.⁶² Mülkiyet hakları kısaca bir bireyin hangi malları veya fikirleri kullanıma alacağını kontrolünü ve bu kontrolün satış veya devir hakkını elinde bulundurmasıdır.⁶³ Diğer bir tanıma göre ise mülkiyet haklarının; bireyin varlıklarını, başka bir bireyin hakkına tecavüz

⁶⁰ Oliver E. Williamson, **The Economic Institutions of Capitalism**, New York; London, Free Press, 1998, s. 45.

⁶¹ Çetin, “Yeni Kurumsal İktisat,” s. 61.

⁶² Kama, “Yeni Kurumsal İktisat Okulunun Temelleri,” s. 198.

⁶³ Harold Demsetz, “Some Aspects of Property Rights,” **The Journal of Law & Economics**, C. 9, 1966, s. 62.

etmeden, her türlü şekilde kullanma hakkını, aynı varlığın başkaları tarafından kullanılmasının engellenmesini, varlıklarından gelir edebilme, varlığı satışı sunabilme ve seçebildiği başka bir bireye miras bırakabilme hakkını içermesi gerektiği ifade edilmektedir.⁶⁴

North (1990) ise mülkiyet hakkını bireyin kendi emeği, malı ve hizmetleri üzerinde tasarrufta bulunma hakkı olarak tanımlamaktadır. Tasarrufta bulunma ise hukuki kuralların, organizasyonel yapıların, yaptırım ve davranış normlarının yani genel olarak kurumsal çerçevenin bir fonksiyonudur.⁶⁵ Bu bağlamda siyasal ve legal kurumlar ön plana çıkmaktadır. Mülkiyet hakkının güvence altına alınması iyi tanımlanmış siyasi sisteme ve onun kurumlarına dayanmaktadır.⁶⁶ North tarihsel süreçte politik sistemin iyi tanımlandığı ve mülkiyet haklarının güvence altına alındığı durumlarda kalkınmanın ve refahın arttığını belirtmektedir. İngiltere'nin güvence altında aldığı özel mülkiyet haklarının Fransa'nın aksine ekonomik olarak hızla büyümesine yol açtığını iddia etmektedir.⁶⁷ Buna göre mülkiyet hakları ekonomik olarak önemli hale gelmektedir. Bu hakların ne kadar detaylı tanımlanmış olması bireylerin ve kurumların kendi ekonomik varlıklarını belirleyecek ve bu varlıkların değerinin korunması için güvence sağlayacaktır. Değerin güvence altında olması ise onun artırılması yani yatırımlarla kazanç elde edilmesi açısından itici güç olacaktır.⁶⁸ Kanun ve mülkiyet haklarından oluşan bu sistem piyasa aktörlerine üretimde bulunmalarının güvencesini sağlayacaktır. Bu yapıların olmadığı durumlarda ise kârlı bir yatırımın başkaları tarafından el konulma riski ortaya çıkacak ve bireylerin ekonomik aktiviteden uzaklaşmasına yol açacaktır.⁶⁹ Yeni

⁶⁴ Lee J. Alston and Bernardo Mueller, "Property Rights and the State," in **Handbook of New Institutional Economics**, ed. Claude Menard and Mary M. Shirley, Springer Science & Business Media, 2008, s. 573.

⁶⁵ Douglass C. North, **Institutions, Institutional Change and Economic Performance**, Cambridge ; New York, Cambridge University Press, 1990, s. 33.

⁶⁶ Chavance, **Institutional Economics**, s. 54.

⁶⁷ North, **Institutions, Institutional Change and Economic Performance**, s. 139–40.

⁶⁸ Alston and Mueller, "Property Rights and the State," s. 574.

⁶⁹ Paul H. Rubin, "Legal Systems as Frameworks for Market Exchanges," in **Handbook of New Institutional Economics**, ed. Claude Menard and Mary M. Shirley, Springer Science & Business Media, 2008, s. 209–10.

kurumsal iktisat, neoklasik iktisatta verili kabul edilen mülkiyet hakları konusunda önemle durmaktadır. İktisadi gelişmenin bir parçası olarak aldığı bu hakların düzenlenmesi ve korunması da önem arz etmektedir. Burada toplumsal normlarla birlikte kanuni düzenlemeler ve devlet öne çıkmaktadır. Ancak, devletin bu hakları güvence altına alırken kendisinin müdahalesinden de çekinmesi gerekmektedir.⁷⁰

1.3. Eski ve Yeni Kurumsal İktisat; Benzerlikler, Farklılıklar

Eski ve Yeni Kurumsal İktisat birbirlerinin devamı gibi isimlendirilmiş olsa da birçok farklılıkları barındırmaktadır. Kısaca tanıtılmaya çalışılan bu iki okul kendi içerisinde de aslında farklılıklar bulundurmaktadır. Eski Kurumsal İktisat Düşüncesi Thorstein Veblen, Wesley Mitchell, John R. Commons, and Clarence Ayres, Allan Gruchy, Wendell Gordon ve Marc Tool gibi araştırmacıların çalışmaları ile şekillenmektedir. Ancak genel olarak bakıldığında Eski Kurumsal İktisat iki düşünce etrafında şekillenmektedir. Veblen ve Ayres'in şekillendirdiği birinci teorik yaklaşımda ekonominin ticari ya da para üretim süreci ile sanayi üretimi arasındaki ikilemi üzerinde durulmaktadır. Commons ve Samuels üzerinden devam eden yaklaşımda ise kanun, mülkiyet hakkı ve organizasyonlar, bunların evrimi ve ekonomik ve legal güce etkisi, iktisadi işlemler ve gelirin dağılımı gibi konulara değinilmektedir.⁷¹

Yeni kurumsal iktisada bakıldığında da benzer bir durum ile karşılaşmaktadır. Mülkiyet hakları ve genel hukuk; kamu tercihi süreçleri; organizasyonlar ve ajanslar teorisi, işlem maliyetleri ekonomisi; oyun teorisinin verili kurumlar altında ya da kurumların oluşum sürecine ışık tutması için kullanılması gibi farklı konular üzere şekillenen geniş bir literatür bulunmaktadır.⁷²

Konuların çeşitli alanlarda yaygınlaştığı durumu bir tarafa konulduğunda, Eski ve Yeni Kurumsal İktisat Okulu olarak sınıflandırılan bu iktisatçılar

⁷⁰ Şenalp, "Dünden Bugüne Kurumsal İktisat," s. 65.

⁷¹ Malcolm Rutherford, ed., **Institutions in Economics: The Old and the New Institutionalism**, Cambridge University Press, 1996, s. 1–2.

⁷² **Ibid.**, s. 2–3.

birbirlerinin farklılıkları hususunda sert eleştirilerde bulunmaktadır. Yeni kurumsal iktisatçılar, eski kurumsalcıların teoriden eksik olduklarını iddia etmektedirler. Bireyci yaklaşımdan çok holist yaklaşımı tercih ettiklerini, rasyonel tercihler yerine davranışçı tercihleri kullandıklarını, 'ekonomikleştirmeyi' (economizing) merkeze almakta başarısız olduklarını, kurumsal gelişmelerin plansız ve evrimsel sürecine yeteri kadar önem vermediklerini vurgulamaktadırlar.⁷³ Burada eski kurumsal iktisadi düşüncesi; betimci, anti-formalist, holist, davranışçı ve kolektivist olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca bireyci refah kriterinin reddedildiği, hükümetin dahil olduğu, kurumsal başarısızlıkları düzelten daha fazla müdahaleci yaklaşımı tercih ettikleri şeklinde de eleştiriler getirilmektedir.⁷⁴

Eski kurumsal iktisadi düşüncüyü taşıyan iktisatçılar ise yeni okulun teorilerini çoğu zaman soyut ve formel, bireyciliğin uç ve indirgemeci şeklini alan, bireyin kendi kurumsal ve sosyal yapısından etkilenmeyen ancak sınırlanan fazla rasyonel ve bağımsız olarak ele alındığı şeklinde eleştirmektedirler.⁷⁵

İki okulun birbirine getirdiği bu eleştiriler dışında ortaya çıkan en önemli farklılık neo-klasik düşünceye olan bakış açılarındadır. Eski kurumsal düşüncenin neo-klasikleri sert bir şekilde eleştiren yaklaşımlarına karşın yeni kurumsal neo-klasiklerin bazı düşüncelerini kabul ederek düşüncelerini geliştirmektedirler. Metodolojik olarak ise eski-yeni ayrımını formel-enformel, bireyci-holist, davranışçı-sınırlı rasyonel ve tümevarım-tümdengelim şeklinde sıralayabiliriz.⁷⁶ Eski ve kurumsal iktisat okulu belirtilen farklar yanında kurumların iktisadi sistemin merkezî olması açısından önemli bir ortaklığı paylaşmaktadırlar. Ancak kurumların tanımı ve kapsamı üzerinde de yazarlar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu bağlamda, bir sonraki kısımda kısaca “kurumun” tanımı ve kapsamı tartışılacaktır.

⁷³ **Ibid.**, s. 4.

⁷⁴ **Ibid.**

⁷⁵ **Ibid.**

⁷⁶ Jairo J. Parada, “Original Institutional Economics and New Institutional Economics: Revisiting the Bridges (Or the Divide),” **Oeconomicus**, C. 6, 2002, s. 44–46.

1.4. Kurumsal İktisadi Düşüncede “Kurum” Kavramı

Eski ve yeni kurumsal iktisat literatürü geniş bir yelpazede farklı konuları işlemektedir. Bu çalışmalarda metot açısından veya neoklasik iktisada getirdikleri eleştiriler bakımından birçok farklılıklar bulunsa da çıkış noktaları kurumlardır. Ancak, “kurum” kavramının tanımı ve kapsamı hakkında bir birliktelikten söz etmek mümkün değildir. Öyle ki kurum kavramı iktisat düşüncesi dışında farklı sosyal bilimler alanında da giderek artan bir kullanıma sahiptir.

Eski kurumsal iktisat düşünürleri çoğunlukla Veblen’in çalışmalarından etkilenmişlerdir. Ancak daha önce de belirtildiği üzere belirli bir fikir birliğine sahip olduklarından söz etmek zordur. Hodgson (2004) Amerikan Kurumsalcılığı olarak isimlendirdiği eski kurumsal iktisat okulunun iki noktada ortak yönelimlere sahip olduğunu iddia etmektedir. Kurumların evrimi ve ekonomi üzerindeki etkisinin araştırılması ortak alanlardan bir tanesidir. Diğer bir nokta ise, bu yazarların psikoloji gibi farklı alanlardan yararlanarak kurumların bireylerin eğilim ve zihin dünyalarını nasıl şekillendirdiğini anlamaya çalışmalarıdır.⁷⁷

Veblen kurumları tanımlarken insan davranışları üzerinde sadece bir kısıt olarak değil onları yönlendiren ve etkileyen birer sistem olarak ele almaktadır. Kurumların ise insanlardan bağımsız değil insanlar tarafından ortaya konulduğunu ifade etmektedir. Buna göre, kurumlar topluluktaki insanlar tarafından oluşturulur ve bireyler olmadan kurumlar da olmaz.⁷⁸

Kurumsal iktisadın önemli figürlerinden olan Walton H. Hamilton ise kurum kavramını, toplumsal teamüller kümesini tanımlayacak daha iyi bir alternatif bulunmadığı için kullanılan şifahi bir sembol olarak tanımlamaktadır. Kurum terimini prosedürleri, alışkanlıkları ve düzenlemeleri anlatan bir söylem olarak kabul etmektedir. Buna göre kurumlar gelenek ve göreneklerin aslında tekil hale getirilmiş

⁷⁷ Geoffrey M. Hodgson, **The Evolution of Institutional Economics**, Routledge, 2004, s. 7.

⁷⁸ Thorstein Veblen, “The Limitations of Marginal Utility,” **Journal of Political Economy**, C. 17, No. 9, 1909, s. 629.

şeklidir. Kurumlar insan davranışlarını sınırlayan bir özelliğe sahiptir.⁷⁹ Hamilton'da yer alan kurum kavramı geniş bir anlama sahiptir. Ona göre kurumlar “insanlığın ilgileri” kadar geniştir. İnsan hayatındaki en küçük bir objenin dahi arkasında fikirler, alışkanlıklar ve değerler bulunmaktadır. Buna göre, kanunlardan toplumsal adetlere kadar geniş bir yelpaze kurumlar setini oluşturmakta ve bu kurumlar insanların davranışlarını şekillendirmektedir.⁸⁰

Wesley C. Mitchell'de kapsam olarak kurumları insan davranışlarını şekillendiren bir unsur olarak ele almaktadır. Psikolojik yaklaşımları reddederek, insan doğasının hareket ve kararlarında etkili olduğu düşüncesinden ayrı bir şekilde, insan davranışlarının kurumların birer ürünü olduğunu iddia etmektedir.⁸¹ Diğer kurumsalcılara benzer şekilde davranışlar üzerinde kurumların etkisi ve yönlendirmesi kabul edilmektedir. Sosyal sistem insanların hareketlerini standartlaştırmakta ve bir düzen ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ancak, Mitchell kurumların etkisini ele alırken bireylerin tekil olarak etkilenmesinden çok kalabalık grup ve toplumun şekillendirilmesinden bahsetmektedir.⁸²

John R. Commons ise kurumları bireysel davranışların kontrol edilmesinde, serbest bırakılmasında ve genişletilmesindeki ortak eylem olarak tanımlamaktadır. Bu kurumların ise düzenli olmayan geleneklerden, organize olarak yönetilen işletmeler, sendikalar ve devlet gibi kurumlara kadar geniş bir çerçevede olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Commons içeriği bakımından tarihsel olarak değişiklik gösterse de “işleyen kurallar” isimlendirdiği düzenleyici rol ile kurumların bireylerin hareket ve davranışlarını kontrol ettiği ve sınırlar getirdiğini ifade etmektedir.⁸³ Eski Kurumsal iktisat düşünürleri kurumların tanımında genel olarak insan davranışlarının şekillendirmesi ve yönlendirmesi rolüne atıfta bulunmuşlardır.

⁷⁹ Geoffrey M. Hodgson, “‘Institution’ by Walton H. Hamilton,” **Journal of Institutional Economics**, C. 1, No. 2, December 2005, s. 236 doi:10.1017/S1744137405210202.

⁸⁰ **Ibid.**

⁸¹ Rutherford, “Wesley Mitchell,” s. 64.

⁸² **Ibid.**, s. 65.

⁸³ John R. Commons, “Institutional Economics,” **The American Economic Review**, C. 21, No. 4, 1931, s. 648–49.

Bu düşünürler özellikle Veblen ve Commons'ın etkisiyle kurumları tercihleri veya amaçları etkileyen özel sosyal yapılar olarak ele almışlardır.⁸⁴

Yeni kurumsal iktisat okuluna mensup düşünürlerin kurumlara yaklaşımını ise iki özellik etrafında toplamak mümkündür. Birincisi, kurumların bireylerin verili amaç ve tercihleri çerçevesinde etkileşimi bağlamında tanımlanmalı düşüncesidir. Yeni kurumsal okulu bireyden yola çıkarak analizini gerçekleştirmekte ve kurumların oluşumundaki rolünü ele almaktadır. İkinci olarak, “işlem maliyetleri” kavramı öne çıkmakta ve bazı kurumların kendi alternatiflerine karşın bu maliyetleri azaltarak hayatta kaldığı vurgusu yapılmaktadır.⁸⁵

Yeni kurumsal iktisadın önde gelen isimlerinden olan Douglas North 1986'daki çalışmasında kurumları *tekrarlayan insan ilişkilerindeki düzen olarak* tanımlamaktadır. North'a göre kurumlar kişiler değil gelenek, görenek ve kanunlar gibi insanlara belirli bir teşvik ya da uzak durma dürtüsü sağlayan kurallardır. Kurumsal yapı sayesinde bireyler hareketlerinin sonuçlarını tahmin edebilirler veya ortaya çıkabilecek olasılıkları değerlendirecek bir çerçeve elde etmiş olurlar.⁸⁶

Daha sonraki çalışmasında ise North, kurumları oyunun kuralları olarak tanımlamaktadır. Buna göre;⁸⁷

“Kurumlar toplumdaki oyunun kuralları ya da farklı bir deyişle insanlar tarafından inşa edilmiş ve insan ilişkilerini şekillendiren sınırlılıklardır. Sonuç olarak, bunlar siyasi, sosyal ya da ekonomik olsun tüm insan etkileşimlerindeki güdülerini yapılandırır. Kurumsal değişimler ise toplumların tarihsel süreçte nasıl ve ne şekilde evrileceğini belirlerler ve bundan dolayı tarihi anlamak açısından kilit role sahiptirler. ... Kurumlar insanların etkileşimlerini şekillendiren her türlü formda sınırlılıkları içermektedir. Kurumsal formel ya da informal midir? Her iki türlü de olabilirler. Ben hem insanların koyduğu

⁸⁴ Geoffrey M. Hodgson, “What Are Institutions?,” **Journal of Economic Issues**, C. 40, No. 1, 2006, s. 2.

⁸⁵ Hodgson, **The Evolution of Institutional Economics**, s. 6.

⁸⁶ North, “The New Institutional Economics,” s. 231.

⁸⁷ North, **Institutions, Institutional Change and Economic Performance**, s. 3–4.

kurallar gibi formel kısıtlara hem de davranış kodları gibi informal kısıtlarla ilgilenmekteyim.”

North kurumları tanımlarken kurum ve kuruluş olarak önemli bir ayrıştırmaya gitmektedir. Kuruluşlar siyasi partiler ve meclis gibi siyasi organları, sendikalar gibi ekonomik organları, spor kulüpleri ve ibadet yerleri gibi sosyal organları ve üniversiteler gibi eğitim organlarını içermektedir. Kuruluşları “*ortak bir amaç etrafında belirli amaçları gerçekleştirmek için bir araya gelmiş insan grubu*” olarak tanımlamaktadır.⁸⁸ Bireyler arasında yapılan birçok sözleşmenin bir araya gelmesinden kuruluşlar ortaya çıkmaktadır. Temel amaçlardan bir tanesi işlem sayısı ve maliyetini azaltmaktadır.⁸⁹ Kuruluşlar analizde bireyler gibi hareket eden bağımsız yapılar olarak alınmaktadır. Ancak, kuruluşlar da kurumsal çerçeve içerisinde oluşmaktadır ve bireyler gibi kurumsal yapının evrilmesinde rol oynamaktadırlar. North, kurumların oyunun kuralları, kuruluşların da kurumsal değişimin aracı olduğunu vurgulamaktadır.⁹⁰

Nobel ödüllü iktisatçı Elinor Ostrom (1990) ise kurumları işleyen kurallar seti olarak tanımlamaktadır. Bu kurallar; “*kimin karar almak için yetkin olduğunu, hangi eylemlere izin verildiği ya da yasaklandığını, hangi birikim kurallarının kullanılacağını, ne tür prosedürlerin takip edileceğini, hangi bilgilerin sağlanması veya sağlanmaması gerektiğini ve bireylerin eylemlerine göre hangi çıktılarına sahip olacaklarını belirlemektedir. Tüm kurallar yasaklama ya da izin reçetesi içerir veya eylem ya da sonuç alınmasını gerektirir. İşleyen kurallar bireyler eylemleri hakkında tercihte bulunduğu kullanılır, onları izler ve uygulanır.*”⁹¹

Normlar ve kurallar dışında farklı bir kurum tanımı Masahiko Aoki tarafından yapılmaktadır. Chavance (2009, s. 55) oyun benzetmesi üzerinden yaptığı ayrımında, kurumları oyunun oyuncularını (büyük kuruluşlar), oyunun kuralları (North) ve

⁸⁸ **Ibid.**, s. 5.

⁸⁹ North, “The New Institutional Economics,” s. 231.

⁹⁰ North, **Institutions, Institutional Change and Economic Performance**, s. 5.

⁹¹ Elinor Ostrom, **Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action**, unknown edition, Cambridge ; New York, Cambridge University Press, 1990, s. 51.

oyunun dengesi olarak tanımlamaktadır. Aoki üçüncü tanımında kurumları denge olarak tanımlamaktadır. Aoki'ye göre:⁹²

“Kurum kendi kendine yeterli oyunun nasıl oynanacağına dair ortak inançlar sistemidir. Kurumların özü ise etki alanında bulunan hemen hemen tüm aktörler tarafından kendi stratejik tercihleri açısından geçerli olarak anlaşılan, dengenin dikkat çekici ve değişmeyen özelliklerinin sıkıştırılmış bir gösterimidir. Örneğin, aktörlerin kendi kendine zorladıkları tutumlarının stratejik etkileşimlerini yönetir ve sürekli değişen çevre içerisinde bu da tekrardan üretilmesine yol açar.”

Birçok dengenin mümkün olduğu bu sistemde Aoki “ortak inançlar” olarak ele aldığı kurumların özelliklerini sıralamaktadır. Buna göre:⁹³

1. Kurumlar dışsaldır, sürekli dengenin üretildiği aktörler arası etkileşimden doğar.
2. Bilgilerin sıkıştırılmasını temsil eder.
3. Dayanıklıdır ve çevredeki sürekli değişimler içerisinde varlığını idame ettirir.
4. Birçok aktörün gözünde evrensel geçerliliği vardır.
5. Ekonominin ve toplumun birçok farklı alanında olası kurumların çeşitliliği vardır.

⁹² Masahiko Aoki, **Toward a Comparative Institutional Analysis**, 1st edition, Cambridge, Mass, The MIT Press, 2001, s. 185.

⁹³ Chavance, **Institutional Economics**, s. 56.

	Veblen	Commons	Williamson	North	Hodgson
Kurumun Doğası	Düşünce ve eylemlerin ortak alışkanlıkları	Ortaklaşa eylem bireylerin hareketlerini control eder	İşlemlerin yönetiminin türleri	Oyunun kuralları; formel ve informal sınırlılıklar, zorlama	Etkileşimleri şekillendiren içsel sosyal kurallar sistemi
Paradigmatik Kurum(lar)	Özel Mülk; iş şirketleri; aylak sınıf	İşletmelerde süreklilik ve ortak kanun	Piyasa, hiyerarşi	mülkiyet	Dil
Enformel ve/ya formel kurumlar üzerine odaklı analiz	Enformel	Formel	Formel	Enformel ve formel	Enformel ve formel
Organizasyonlar (Kurumlarla ilişkili)	Zımni; organizasyonlar kurumlardır	İşletmelerde süreklilik (organizasyon = kurum)	Hiyerarşiler (organizasyonlar = yönetim şekilleri = kurumlar)	Oyuncular (kurumları oluşturan kuralların içerisinde), organizasyonlar kurumlardan farklıdır	Organizasyonlar ve kurumlar
Evrin Teorisi	Metodolojik Darwinizm; kurumların doğal seleksiyonu (tarihsel evreler)	Kurumların yapay seleksiyonu (tarihsel evreler)	İşlem maliyetlerinin minimizasyonu üzerine tercihler (≠ evrim)	Gücü elinde bulunduran gruplar yeni kurallar koyarlar, izlek bağımlılığı, bağımlı	Evrensel Darwinizm (Veblenci)
Tarih ve Kurumsal Ekonomi	Tarihin doğrudan konusu	Sekillendirilmiş tarih	Chandler'a referans ile büyük firmalarla ilgili	Birçok yüzyılı kapsayan uzun tarih	Fikirler tarihi; 'tarihsel özgünlük' sorunu

Kaynak: Bernard Chavance, Institutional Economics, trans. Francis Wells, Routledge Frontiers of Political Economy, London ; New York, Routledge, 2009, s. 78.

Tablo 1: Kurumsal İktisadi Yaklaşımların Karşılaştırılması

1.5. Kurumlar, Ekonomi ve Siyasal Sistemler Arasındaki İlişki

Kurumsal iktisat okulu önceki kısımlarda tartışıldığı üzere neoklasik iktisadın statik yaklaşımı yerine dinamik bir sistem altında ekonomiyi değerlendirmektedir. İnsanların belirli varsayımlar altında kısıt olmaksızın karar alacakları iddiasının karşısında, formel veya enformel kısıtların yani kurumların iktisadi ilişkileri şekillendirdiğini savunmaktadırlar. Yeni kurumsal iktisadın bu manada yaptığı katkıları sadece insan davranışları ile ilgili değildir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınma açısından niye geri kaldıkları sorusuyla ortaya çıkan literatür ile kurumların ekonomik büyüme ve kalkınma ile olan ilişkisi tartışılmaktadır. İktisadi

kurumların, ekonomik büyümeyi sağlayan önemli birer unsur olduğunu iddia eden birçok çalışma bulunmaktadır.⁹⁴ North (1990) tarihsel örneklerle büyüme ve ülkelerin ekonomik performanslarını incelediği eserinde kurumları oyunun kuralları olarak tanımladıktan sonra, siyasi, sosyal veya ekonomik olsun insan davranışlarını kısıtlayan ve yapılandıran unsurlar olarak ele almaktadır. Özellikle işlem maliyetlerinin azaltılması ve belirsizlikleri ortadan kaldırması açısından kurumlar ekonomiyi etkilemektedir. İstikrarlı bir piyasa yapısı insan etkileşimlerini ve üretim yapılarını etkilemektedir. Kurumlar bu bağlamda ekonominin gelişimi ve performansı üzerinde etkilidir.⁹⁵ Acemoğlu vd. (2005) ise kurumların ekonomik kararlar alınmasındaki en önemli içsel teşvik olduğunu belirtmektedir. Örneğin, mülkiyet haklarının güvence altında olması elde edilen getiriye sahip olma garantisini sağlayarak yatırımları teşvik etmektedir. Belirsizlikleri ortadan kaldıran bu kurumlar yatırımları ve ekonomik büyümeyi hızlandıracaktır.⁹⁶

Diğer tarafta, Acemoğlu vd. (2003) “zayıf kurumlara” sahip olan ülkelerin daha çok kırılgan olduklarını ve makroekonomik şoklara daha fazla açık olduklarını ve dalgalanmalara maruz kaldıklarını belirtmektedirler.⁹⁷ Buna göre, zayıf kurumlar yöneticilere yeterli düzeyde kısıt getirememekte ve hızlı değişimler istikrarsızlığa yol açmaktadır. Politik gücü elde tutmanın getirdiği avantajlar ise rekabete ve iç çatışmalara yol açmaktadır. Zayıf kurumların oluşturduğu çevrede ise iş ve

⁹⁴ Douglass C. North and Robert Paul Thomas, **The Rise of the Western World: A New Economic History**, Cambridge University Press, 1973; Robert E. Hall and Charles I. Jones, “Why Do Some Countries Produce So Much More Output Per Worker Than Others?,” **The Quarterly Journal of Economics**, C. 114, No. 1, 1999, ss. 83–116; Stephen Knack and Philip Keefer, “Institutions and Economic Performance: Cross-Country Tests Using Alternative Institutional Measures,” **Economics & Politics**, C. 7, No. 3, November 1995, ss. 207–27 doi:10.1111/j.1468-0343.1995.tb00111.x; Daron Acemoglu et al., “Institutional Causes, Macroeconomic Symptoms: Volatility, Crises and Growth,” **Journal of Monetary Economics**, C. 50, No. 1, 2003, ss. 49–123 doi:10.1016/S0304-3932(02)00208-8; Daron Acemoglu, Francisco Gallego, and James Robinson, “Institutions, Human Capital, and Development,” **Annual Review of Economics**, C. 6, 2014, ss. 875–912; Daron Acemoglu, Simon Johnson, and James A. Robinson, “The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation,” **The American Economic Review**, C. 91, No. 5, 2001, ss. 1369–1401.

⁹⁵ North, **Institutions, Institutional Change and Economic Performance**.

⁹⁶ Daron Acemoglu, Simon Johnson, and James A. Robinson, “Institutions as a Fundamental Cause Of Long-Run Growth,” in **Handbook of Economic Growth, Volume 1A**, ed. Philippe Aghion and Steven N. Durlauf, Amsterdam; Boston; Heidelberg, North Holland, 2005, s. 389.

⁹⁷ Acemoglu et al., “Institutional Causes, Macroeconomic Symptoms.”

sözleşmeler formel yapılardan çok güven tabanlı olduğundan ortakların yürütülmesi zor bir hal almaktadır. Siyasilerin içinde yer aldıkları grupların çıkarlarına davranması ise bu istikrarsızlığı artırmakta ve birçok yatırımın kolaylıkla çıkılabilecek sektörlere yönelmesine yol açmaktadır.⁹⁸

İktisadi büyüme ve kalkınmanın sağlanmasında ekonomik kurumların yanında politik kurumların da önemli olduğunu ortaya koyan Daron Acemoğlu, siyasal sistemlerin ekonomi ile olan ilişkisi ve önemi ele almaktadır. Acemoğlu mülkiyet hakları gibi kurumları ekonomik kurumlar ve devlet sistemi gibi yapıları politik kurumlar olarak ikiye ayırarak ele almaktadır.⁹⁹ Acemoğlu kurumların ekonomik performans üzerindeki etkisini hem tarihsel örneklerle hem de farklı yöntemlerle almaktadır.¹⁰⁰

Acemoğlu vd. (2005) ekonomik kurumlar ve politik kurumların ilişkisi ve bunun ekonomik çıktıları nasıl etkilediğini açıklarken kurumların hiyerarşik bir yapıda olduğu varsayımı ile yola çıkmaktadırlar.¹⁰¹ Bu yapıya göre, politik güç politik kurumları, politik kurumlar da ekonomik kurumların ortaya çıkmasına ve ne türde olacaklarına karar vermektedir. Ekonomik kurumlar ise çıktıyı ve gelecekteki kaynak dağılımını belirlemektedir. Analizin genel çerçevesi olarak kabul edilen bu hiyerarşik ilişkiyi ise ilerleyen paragraflarda açıklanacaktır.

Ekonomik kurumlar toplumdaki iktisadi aktörlerin tercihlerini şekillendirdikleri için iktisadi büyüme ve performans açısından önem arz etmektedirler. Acemoğlu vd. (2005, s. 289-290)'e göre coğrafi konum ve kültürel faktörler etkili olabilse de ülkeler arası farklı ekonomik performansın temel kaynağı kurumsal farklılıklardır. Ayrıca bu kurumlar sadece bugünkü farklılıkları değil,

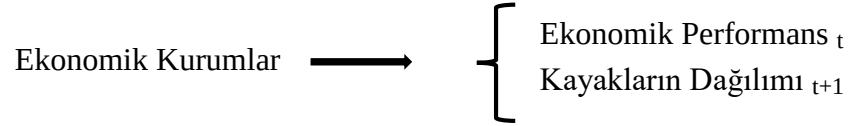
⁹⁸ **Ibid.**, s. 61–62.

⁹⁹ Acemoglu, Johnson, and Robinson, “Institutions as a Fundamental Cause Of Long-Run Growth.”

¹⁰⁰ Daron Acemoglu, Simon Johnson, and James A. Robinson, “The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation: Reply,” **The American Economic Review**, C. 102, No. 6, 2012, ss. 3077–3110; Acemoglu, Gallego, and Robinson, “Institutions, Human Capital, and Development”; Daron Acemoglu and James A. Robinson, **Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty**, Reprint edition, New York, Crown Business, 2013.

¹⁰¹ Acemoglu, Johnson, and Robinson, “Institutions as a Fundamental Cause Of Long-Run Growth,” s. 391.

kaynakların dağılımını etkileyerek gelecekteki çıktı ve dağılım üzerinde etkili olacaklardır. Eğer t bugünkü dönemi $t+1$ de gelecek dönemi ifade edecek olursa ilişki şu şekilde olacaktır:¹⁰²

Toplumda içsel olan iktisadi kurumlar, toplumun kolektif tercihleri sonucunda, çoğunlukla iktisadi sonuçlarına göre belirlenmektedirler. Ancak, toplumdaki tüm birey veya grupların aynı iktisadi tercihlerde bulunmaması nedeniyle farklı kurumsal talepler ortaya çıkmaktadır. Farklı kurumların ortaya çıkaracağı kaynak dağılımlarındaki değişimler gruplar arasında oluşan çıkar çatışması doğuracak, bu durumda iktisadi kurumların nasıl olması gerektiği konusunda tartışma yaratacaktır. Hangi grubun talebine uygun olarak kurumların oluşturulacağı ise politik güce bağlıdır. Politik gücü elinde bulunduracak olan grup kendi taleplerine uygun ekonomik kurumların kurulmasını sağlayacaktır.¹⁰³ Bu ilişki ise şu şekilde gösterilebilir:¹⁰⁴

Politik güce sahip olan grubun kendi grubuna olan bağlılığı ve onun çıkarları doğrultusunda hareket etmesi ise kaynak dağılımının bozulmasına, verimliliğin azalmasına ve hatta ekonomik olarak yoksulluğa dahi neden olmaktadır.¹⁰⁵

¹⁰² Ibid., s. 390.

¹⁰³ Daron Acemoglu, "Introduction to Economic Growth," **Journal of Economic Theory**, Issue in honor of David Cass, C. 147, No. 2, March 2012, s. 7–8 doi:10.1016/j.jet.2012.01.023.

¹⁰⁴ Acemoglu, Johnson, and Robinson, "Institutions as a Fundamental Cause Of Long-Run Growth," s. 390.

¹⁰⁵ Ibid.

Politik gücün dağılımı da ekonomik kurumlarda olduğu gibi içseldir. Ancak Acemoğlu vd (2005, s. 390) politik gücü iki farklı şekilde tanımlamaktadır. Buna göre “De jure” (kurumsal) ve “De facto” politik güç şeklinde iki tür politik güç bulunmaktadır.* De jure politik güç toplumdaki siyasal kurumlardan kaynaklanan gücü ifade etmektedir. Politik kurumlar ekonomik kurumlarda olduğu gibi toplumdaki aktörlerin siyasi davranış ve kararlarını etkilemektedir. Hükümetin yapısı ya da devletin şekli gibi politik kurumlar yönetim gücünün dağılımını belirlemektedir.¹⁰⁶ Seçimler geçerli olduğu süre içerisinde iktidar gücünü yani de jure gücü hükümete sağlamakta, monarşik rejimlerde ise kurumlar tüm gücün tek bir kişinin elinde toplanmasına neden olmaktadır. Buna göre politik kurumlar de jure güç arasındaki ilişkiyi şu şekilde göstermek mümkündür.¹⁰⁷

Politik güç sadece politik kurumlardan kaynaklanmamaktadır. Kurumların kendilerine tanımlamadığı bir güce sahip olabilecek birey ya da gruplar zaman zaman ortaya çıkmaktadırlar. Örneğin bu gruplar, ayaklanma yoluyla, silah kullanarak, ordu ile işbirliği yaparak ya da barışçıl da olsa uzun süreli ekonomik zararlar veren protestolar yoluyla istediklerini topluma uygulatabilirler. Bu tür grupların başarısı ise ortak bir şekilde hareket etme kabiliyeti ve silah vb. zorlayıcı kuvveti elde edip kullanabilecekleri ekonomik kaynaklara sahip olabilme yeteneklerine bağlıdır. Bu şekilde kendinden kaynaklı ve herhangi bir kurumsal kaynağı olmayan güç de facto politik güç olarak tanımlanmaktadır.¹⁰⁸

* De jure politik güç kurumsal güç olarak, de facto politik güç ise fiili ya da kendinden güç olarak Türkçe ifade edilebilecek olsa da yazarın kastettiği anlamı tam olarak karşılamaması ve aslında bu ifadelerin özel terim olarak ele alınması gerektiği düşüncesiyle İngilizce şekli ile kullanılmıştır.

¹⁰⁶ Acemoglu, “Introduction to Economic Growth,” s. 8.

¹⁰⁷ Acemoglu, Johnson, and Robinson, “Institutions as a Fundamental Cause Of Long-Run Growth,” s. 391.

¹⁰⁸ **Ibid.**

Kaynakların Dağılımı t $\longrightarrow$ De facto Politik Güç t

Acemoğlu vd (2005)'nin analizi “politik kurumlar ve kaynakların dağılımı” şeklinde iki durağan değişkene dayanmaktadır. Bu iki değişken zaman içerisinde değişimi uzun sürdüğünden ve dolaylı veya doğrudan ekonomik kurumlar ve iktisadi performansı belirlediklerinden dolayı durağan olarak kabul edilmektedir. Politik kurumun tüm politik gücü bir kişiye veya bir gruba verdiği bir sistem politik kurumların doğrudan etkisine örnektir. Bu sistemde ekonomik kurumların diğer bireylerin mülkiyet hakkı veya ekonomik avantajlarını sürdürmelerini sağlama kabiliyeti zor olacağı açıktır. Dolaylı etkisi ise politik kurumların son durumda ekonomik kurumları da belirleyen de jure gücün nasıl dağılacığı ile ilgilisidir.¹⁰⁹

Politik kurumlar toplumda içseldir ve sistem içerisinde de jure gücün dağılımını belirlediğinden dolayı değişimleri yavaş ilerler. Gücü elinde bulunduran gruplar, kurumların evriminin yavaş olmasını ve mümkün olduğunca sistemin devamını sağlamak isterler. Politik gücü elde bulundurma isteği kurumsal reformların yapılmasını yavaşlatacaktır. Ayrıca, iktisadi getiriye kendi çıkarları için kullanan bu güç sahipleri giderek de facto gücü elinde toplayan bir gruba dönüşme riski barındırmaktadır.¹¹⁰ Ancak, de facto güç elde edebilen farklı gruplar zaman zaman politik kurumlarda ani değişimlere yol açabilirler. Devrimlerin yarıda kesilmesi veya sistemin geri gücü elde etmesi gibi sonuçlar nedeniyle her zaman bu değişimler sürekli olmasa da başarılı hareketler reform veya tamamen bir değişim ile politik kurumları dönüştürebilir.¹¹¹

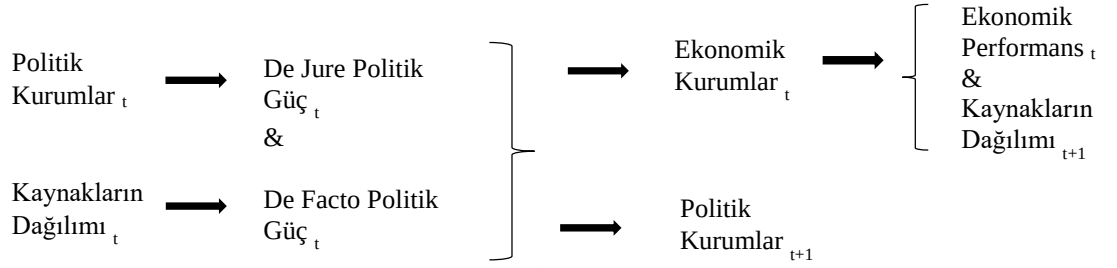
Politik Güç t $\longrightarrow$ Politik Kurumlar $t+1$

¹⁰⁹ *Ibid.*, s. 392.

¹¹⁰ Acemoglu, “Introduction to Economic Growth,” s. 8.

¹¹¹ Acemoglu, Johnson, and Robinson, “Institutions as a Fundamental Cause Of Long-Run Growth,” s. 392.

Acemoğlu vd. (2005, s. 392) bu hiyerarşik yapıyı aşağıdaki gösterim ile tek bir şemada toparlamaktadırlar.

Buna göre t zamanındaki politik kurumlar yine t zamanındaki *de jure politik gücü* belirlerken kaynakların dağılımı ise *de facto gücü* şekillendirmektedir. t zamanındaki bu iki gücün etkileşimi ise t zamanındaki ekonomik kurumları ve $t+1$ 'deki politik kurumların nasıl şekilleneceğini belirlemektedir. Ekonomik kurumlar ise mevcut zamandaki ekonomik performansı ve gelecekteki kaynak dağılımını ortaya çıkarmaktadır. Sistem göreceli olarak durağan ve gücü elinde tutan grubun çıkarları doğrultusunda sürekli. Ancak devrimler, olağanüstü doğa olayları veya savaşlar sonucu ortaya çıkan durumlarda ya da genel bir ifadeyle şoklar sırasında *de facto* gücün el değiştirmesi sistemin dönüşmesini sağlayacaktır. *De facto* güç sahipleri bir sonraki dönemde de gücü elde tutabilecekleri kaynak dağılımını sağlayacak ekonomik kurumların ve bunun sonucunda da o kurumlara bağlı ekonomik etkinliğin oluşmasını sağlayacaklardır.¹¹²

1.5.1. Demokrasi ve Diktatörlüklerin İktisadi Kökenleri

Daron Acemoğlu ve James A. Robinson “Economic Origins of Dictatorship and Democracy” (2009) başlıklı yaptıkları çalışmayla siyasal sistemlerin demokrasiye geçişlerini, demokrasilerin toplum içinde güçlenmesini veya diktatörlük

¹¹² *Ibid.*, s. 393.

olarak isimlendirdikleri otoriter rejimlerin hayatta kalma stratejilerini incelemişlerdir. Tezin temel teorik çerçevesi Acemoğlu ve Robinson'un bu kitaptaki yaklaşımı ve yukarıda özetlenen politik güç, politik kurumlar ve iktisadi kurumlar ilişkisi üzerine inşa edilecektir.

Acemoğlu ve Robinson (2009)'un çalışması temelde bazı ülkelerin demokratikleşirken bazılarının diktatörlük ya da demokratik olmayan sistemlerle yönetilmesinin nedeni etrafında şekillenmektedir. Ülkelerin demokratikleşme serüvenleri ve izledikleri yollardaki farklılaşmayı sorgulayan yazarlar, dört farklı yol olduğunu belirtmektedirler. Buna göre, ülkeler otoriter bir yapıya sahip olan ülkelere demokratikleşmesinin yavaş ve aşamalı ancak değiştirilemez bir şekilde olanlar birinci grubu oluşturmaktadır. 17. yüzyılda yaşanan devrim ve iç mücadele sonucunda krallığa karşı meclisin güç kazanarak demokrasinin giderek hâkim olduğu İngiltere bu gruptaki ülkelere örnek olarak verilmektedir. İkinci olarak, demokratik sistemin otoriter rejime karşı güç kazandığı ancak kısa bir süre tekrar otoriter güçlerin hâkimiyet kazandığı ülkeler bulunmaktadır. Bu ülkeler de demokratikleşme-otoriter rejim döngüsünün tekrarlanması söz konusudur. Arjantin askeri yönetimden sivil yönetime birkaç kere el değiştirerek bu döngüyü yaşayan ülkeler arasındadır. Diğer ülkelerde ise diktatörlük ya da demokratik olmayan rejimlerin yönetimde bulunduğu ülkelerdir. Bu ülkeler ise iki gruptan oluşmaktadır. Singapur gibi daha eşitlikçi ve gelir paylaşımının dengeli olduğu ve halkın demokratikleşme taleplerinin öne çıkmadığı sistemler ve Güney Afrika gibi baskı ve beyazlar siyahlar gibi ayrıcalıklı gruplara dayanan otoriter rejimler son iki ayrımı oluşturmaktadır.¹¹³

Siyasal rejimlerin farklı şekillerde dönüşmesi veya demokratik olmayan biçimlerde değişmeden kalmasının nedenleri incelenirken temel bazı varsayımlar yapılmıştır. Acemoğlu ve Robinson (2009, s. 15) toplumun “elitler ve halk” olarak iki kesimden oluştuğunu kabul etmektedir. Elitlerin üretim veya kaynaklara daha

¹¹³ Daron Acemoglu and James A. Robinson, **Economic Origins of Dictatorship and Democracy**, Cambridge, Cambridge University Press, 2009, s. 1–2.

fazla sahip olmasından dolayı zenginlerden, halkın ise toplumdaki çeşitli ve sayıca geniş bir kitleyi oluşturmamasından dolayı fakirlerden oluştuğu kabul edilebilir. Zenginlerin daha az vergi veya gelirin dağıtımını hususunda kendi çıkarlarını koruyacak politik ve ekonomik kurumları talep etmesi, halkın ise vergiler ve bölüşümü daha adil düzenleyecek kurumlar arayışında olması bu iki grup arasında çatışma oluşturmaktadır. Demokratik sistemlerde halkın daha fazla söz hakkı olması ve gelir dağılımının hem bugün hem de gelecekte etkilenmesi dolayısıyla halkın demokrasi talebinde bulunacağı düşünülmektedir.¹¹⁴ Toplumun iki kesimden oluştuğu gibi araştırmanın daha sade ve tartışmanın daha açık olması için siyasal sisteminde “demokratik ve demokratik olmayan” şeklinde iki türde olduğu kabul edilmektedir. Demokratik rejimler veya diktatörlükler çok farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Çin ve Libya’daki rejimin otoriter doğası ya da İngiltere ile Fransa’daki sistemin demokratik yönetim tarzı farklılaşmaktadır. Ancak genel olarak, demokrasilerin geniş kitlelerin yani halkın taleplerine, otoriter rejimlerde ise sistemin küçük grupların çıkarlarına yani elitlerin çıkarların hizmet ettiği görülmektedir. Buna göre, Acemoğlu ve Robinson (2009, s.19) demokratik sistemleri, siyasi eşitliğin olduğu ve fakir yanlısı ve gelirin zenginden fakire doğru dağıtıldığı çoğunluk taraftarı politik kararların olduğu sistemler; demokratik olmayan sistemleri ise elitlere önceleyen ve çoğunluğu çok daha az dikkate alan sistemler olarak tanımlamaktadır.

Acemoğlu ve Robinson (2009, s. 19-20)’un kurucu unsurlar olarak bahsettiği diğer önemli bir husus ise analizin ekonomik olmasıdır. Buna göre, insanların eylemlerinin sonuçlarına veya çıktılarına dayanan belirli tercih setleri bulunmaktadır. İnsanlar veya farklı bireylerden oluşan gruplar bu tercihlere göre hareket ederler. Yani demokrasilerde halkın daha çok gelir elde edecek olması dolayısıyla halk daha fazla demokrasi, elitler ise kendi çıkarlarını koruyacak daha otoriter rejimler talep edecektir. Buradan yola çıkarak ikinci analiz yaklaşımı ortaya çıkmaktadır. Buna

¹¹⁴ *Ibid.*, s. 15–16.

göre, politikalar “çatışmacıdır” ve farklı gruplar arasındaki rekabette dayanmaktadır. Bu siyasal çatışma farklı sonuçları ve “kazananlar” ile “kaybedenleri” ortaya çıkarmaktadır. Buna göre, farklı gruplar kendi çıkarları adına çatışma içerisinde olacaktır. Bu çatışmanın galibini ise “politik güç” sahipliği belirleyecektir.¹¹⁵ Acemoğlu ve Robinson (2009, s. 21) politik gücü; *bir grubun kendi istediği politikaları buna direnen diğer gruplar karşısında elde edebilme kapasitesi* olarak tanımlamaktadır. Bir önceki kısımda tanımlandığı gibi politik güç ise de jure ve de facto güç olarak iki kısımdan oluşmaktadır. Bir grubun silaha veya zorlamaya dayanan kendine dayanan gücüne de facto güç denmektedir. Diğer taraftan, belirli bir dayanağı olan ve bu temeli kaybettiğinde ortadan kalkan güç ise de jure güç olarak tanımlanmaktadır. Demokrasilerde seçimle başa gelen hükümetlerin iktidar güçleri, seçimlere dayandığından dolayı de jure güç kapsamına girmektedir. De jure gücü ortaya çıkaran ve dağılımını sağlayan siyasal ve sosyal yapılar ise “politik kurumları” oluşturmaktadır. Demokratik rejimlerin halkın çıkarlarını daha fazla gözeticeği düşünüldüğünde, bu rejimler altında de jure gücün demokratik olmayan rejimlere nazaran daha fazla çoğunluğun elinde olacağı görülmektedir.¹¹⁶

Çatışma ve politik güç varsayımı demokratikleşme sürecine dair bir teorik yaklaşımı ortaya çıkarmaktadır. Acemoğlu ve Robinson (2009, s. 23) demokratik sistemlerde çoğunluğun daha fazla fayda sağladığı yaklaşımından yola çıkarak, halkın daha fazla demokrasi talebinde bulunacağını ve demokrasiye geçişin halkın gerekli siyasi gücü elde ettiğinde daha hızlı olacağını ifade etmektedir. Halkın daha fazla demokrasi elitlerin daha fazla demokratik olmayan rejim talebi altında, politik gücün dağılımı sistemin şeklini belirleyecektir.¹¹⁷ Halkın özellikle de facto gücü elde etmesi bu sürecin gerçekleşmesini sağlayacaktır. Ancak, bu gücü elde eden halkın otoriter rejimi kendi çıkarı çerçevesinde şekillendirme sorunsalını Acemoğlu ve Robinson bugün ve gelecek olarak zaman ayırımı yaparak çözmektedir. Acemoğlu

¹¹⁵ **Ibid.**, s. 21.

¹¹⁶ **Ibid.**

¹¹⁷ **Ibid.**, s. 23.

ve Robinson (2009, s. 24) halkın bugün elde ettiği gücü gelecekte elde edememesi ihtimaline karşın, gelecekteki kaynak dağılımı ve gücün tanımlayacak olan politik kurumları kuracağını belirtmektedir. Demokratik sistemler ve ona ait politik kurumlar altında kaynak dağılımının daha adil olduğu yaklaşımıyla, halkın demokratikleşmeyi tercih edeceği varsayılmaktadır.

Burada ortaya çıkan diğer bir durum ise de facto gücün farklı gruplar altında el değiştirebilecek olmasıdır. Bugün bir grubun eline geçebilecek olan de facto güç, gelecekte farklı bir grup tarafından elde edilme ihtimali bulunmaktadır. Bundan dolayı, halk demokratik kurumları oluşturarak sistemi güvence altına alacaktır. Acemoğlu ve Robinson (2009, s. 24-29) de jure gücün demokratik olmayan sistemlerde daha fazla elitlerin elinde olduğunu, ancak olağanüstü durumlarda ya da devrimlerde de facto gücün halka geçmesiyle sistemin dönüşme ihtimalinin ortaya çıktığını ifade etmektedir. Demokrasilerin halk eliyle kurulmasının yanında, elitlerin de dönüşümü sağlaması mümkündür. Devrimler sırasında ekonomi ve altyapı zarar görerek hem ülkenin hem elitlerin zarar görmesine neden olacaktır. Ortaya çıkan maliyetin zararlarının yüksek olması nedeniyle elitler belirli reformlarla veya bir takım tavizlerle devrimin önüne geçmeyi deneyeceklerdir. Ancak, elitlerin sözünde durmama ihtimaline karşı halkın güvence talepleri, gelecekte bu hakları güvence altına alacak politik kurumların kurulmasını, yani demokrasiye doğru bir geçişin sağlanmasını sağlayacaktır.

Ancak, diğer taraftan Acemoğlu ve Robinson (2009, 29) elitlerin ortaya çıkan taviz, politik reform- devrim ikileminde devrimi baskılama ihtimalinin de bulunduğunu bununla ortaya çıkacak olan maliyete dayandığını ifade etmektedir. Elitler, devrimlerin kuvvet kullanarak engellenmesi sonucunda ortaya çıkan maliyet, devrimlerin gerçekleşmesinden doğacak olan maliyetten az olması durumunda baskı yolunu tercih edecektir. Demokrasiye geçişin ve devrimin maliyetinden daha az maliyetli olan sert yöntemler reformların ve siyasal dönüşümün önüne geçerek, elitlerin kendi pozisyonlarını korumalarına neden olacaktır.

Demokrasiye geçiş yaklaşımını ele alan Acemoğlu ve Robinson (2009) bir ülkenin rejim değişimi sonrası tekrardan otoriter bir yapıya dönüşünün de mümkün olduğunu ifade etmektedir. Buna göre, Latin Amerika  lkelerinde yaşanan tecrübelerde olduğu gibi, bir ülke demokratik sisteme geçtikten sonra, sistemin devamı nasıl sağlanacaktır? Bu soruya cevap olarak, “sivil toplum, şoklar ve krizler, gelirin kaynağı ve refahın dağılımı, politik kurumlar, gruplar arası eşitsizlik, orta sınıf ve küreselleşme” şeklindeki yedi durum tanımlanarak bu durumlarda demokrasiye geçişin kolaylaştığı ve daha sonrasında ise sistemin güçleneceği verilmektedir.¹¹⁸

Sivil toplumun gelişmişliği kuşkusuz demokrasiye geçiş ve sistemin devam ettirilmesi açısından önemli bir rol oynamaktadır. Halkın organize olması demokrasi taleplerinin daha yüksek bir sesle dile getirilmesini sağlamakta, demokrasiye bir kere geçildikten sonra ise darbelere karşı direnci artırmaktadır. Kriz ve çok anları ise toplumun kendi arasında organizasyonunu kolaylaştırmakta ve özellikle de facto gücün el değiştirmesine imkân vermektedir. Savaşlar veya afetler gibi olağanüstü durumlarda toplu olarak hareket etme ihtimali artacaktır. Ancak, bu durumlarda demokrasilerden geriye dönüşe neden olacak gücün tek bir kişi veya grubun elinde toplanma ihtimali de bulunmaktadır.¹¹⁹

Acemoğlu ve Robinson (2009, s. 32-33)  zellikle elitlerin elde ettikleri gelirin kaynağı ve üretim yapısının nasıl şekillendiğinin demokratikleşmeyi kolaylaştırıcı ya da zorlaştırıcı bir unsura dönüştüğünü belirtmektedir. Elitlerin toprak sahipliğine dayanan gelir kaynağı ve tarım toplumu altında daha fazla direnç göstereceği iddia edilmektedir. Buna göre, demokrasilerde, toprağın kolaylıkla vergilendirilebilecek olması nedeniyle, elitler sistem değişikliğine karşı duracaktır. Ayrıca, sistemin devamı, herhangi bir ayaklanmada zarar görecek olan fiziksel ve beşeri sermayenin korunması açısından da önemlidir. Buna göre, elitler düzenin bozulmaması için

¹¹⁸ **Ibid.**, s. 31–41.

¹¹⁹ **Ibid.**, s. 31–32.

bastırma yöntemini tercih edecektir. Son olarak, kölelik veya düşük ücretli işçi gibi elitlerin çıkarlarına hizmet edecek iktisadi kurumların oluşturulması demokratik olmayan rejimlerde daha kolay olacaktır.¹²⁰ Bundan dolayı, elitlerin direnci artacaktır.

Demokratik kurumların yapısı ve nasıl şekillendirildiği de demokratikleşme üzerinde etkilidir. Demokratik sistemin politik kurumları zayıf veya elitlerin çıkarlarını koruyacak şekilde tasarlanmış ise, bu durumda demokrasiye geçişin elitlere zararı az olacaktır. Bu durumda direnme ve baskı yerine demokrasi dönüşüm elitler için iyi bir strateji halini alacaktır. Ancak, elitlerin çok fazla güç elde etmesi sonucu oluşturdukları politik kurumlar nedeniyle çoğunluğun demokrasiden beklenti içerisinde olduğu gelir ve refahı elde edememesi toplumsal çatışma ve ayaklanmaların demokrasi altında da meydana gelmesine sebep olacaktır.¹²¹

Acemoğlu ve Robinson (2009, s. 36-37) toplumsal sınıflar veya gruplar arasındaki gelir eşitsizliğinin demokratikleşme sürecini etkilediğini belirtiyorlar. Buna göre, toplumdaki gelir farklılıkları halkın daha fazla demokrasi talebinde bulunmasına ve toplam gelirden alacağı payın artması için ayaklanma ve devrim yoluna gideceği, karşısında ise elitlerin daha fazla direnç göstereceği iddia edilmektedir. Ancak daha eşit ve gelirin genele yayıldığı ülkelerde ise halkın sistemin devamına karşı çıkmadığı ve demokrasi talebin yükselmediği görülmektedir. Acemoğlu ve Robinson (2009, s. 37) gelir dağılımı bozukluğunun çok yüksek değil ancak daha orta düzeyde olduğu durumlarda demokratikleşme ihtimalinin yüksek olduğunu ifade etmektedirler.

Bir ülkede orta sınıfın gelişmiş olması da demokratikleşme süreci için katkı sağlayacaktır. Elitler ve halk arasında bir tampon bölgeyi ifade eden orta sınıf, demokratik dönüşümün katalizörü olacaktır. Elitlere olan yakınlığıyla orta sınıf,

¹²⁰ David Eltis, **The Rise of African Slavery in the Americas**, Cambridge, UK; New York, NY, USA, Cambridge University Press, 1999 Aktaran; Acemoglu and Robinson, **Economic Origins of Dictatorship and Democracy**, s. 32.

¹²¹ Acemoglu and Robinson, **Economic Origins of Dictatorship and Democracy**, s. 34-35.

oluşturulacak olan kurumların elitlere daha az zarar vereceğinin güvencesini vererek demokratikleşme sürecini hızlandırma şansı vardır. Ayrıca, halka göre daha eğitilmiş olmaları ve gelirlerinin yüksek olması geçiş sürecinde önde olmalarını sağlayacaktır.¹²²

Demokratik dönüşümü kolaylaştıran veya sistemin sürdürülmesinin önüne açan bu unsurların sonuncusu küreselleşmedir. Küreselleşme, dış ticaretin artmasıyla iç fiyatları ve faktör gelirlerini etkileyerek gelir dağılımında değişimlere yol açacaktır. Bu sınıflar arası gelir dağılımını değiştirerek yukarıda bahsedilen gruplar arası gelir dengesizliği durumunun ortaya çıkmasına neden olacaktır. Ayrıca, dış ticaretin arttığı ülkelerde elitlerin demokratikleşme çabalarını bastırmaya çalışmasının maliyetini artıracaktır. Diğer taraftan, finansal hareketlilik elitlerin gelir ve sermayelerini yurtdışına çıkarma şansını artırarak kayıplarını azaltacak ve demokrasiye karşı direnci azaltacaktır. Son olarak, küreselleşen dünyada dış ülkelerin yereldeki iç politikalara olan tepkileri artacaktır. İş birliği içerisinde olunan ülkelerin, elitleri herhangi bir baskı politikası karşısında eleştirmesi veya tehdit etmesi demokratikleşmeyi kolaylaştıracaktır.¹²³

1.5.2. Yerleşik Elitler ve Muhalefetin Yapısı

İktidarı elinde bulunduran elitlerin, rejimin devamı için uyguladıkları stratejilerden bir tanesi de muhalefetin yapısını manipüle etmektedir. Yerleşik elitler, muhalefetin oluşmasını engelleyemese de farklı kurumsal düzenlemeler sayesinde yapısı üzerinde etkili olabilmektedirler. Siyasal sistemin işleyişi üzerinde etkili olan politik kurumlar vasıtasıyla “devlet” ve “muhalefet” ve “muhalefetin” kendi arasındaki ilişkiler düzenlenmektedir. Bu bağlamda, muhalefetin “bölünmüş” ve “birleşik” başlıkları altında yapısal olarak iki ayrı şekilde yönlendirildiğini söylemek mümkündür.¹²⁴ Bölünmüş muhalefet, yönetici elitlerin muhalif gruplardan

¹²² *Ibid.*, s. 39–40.

¹²³ *Ibid.*, s. 40–41.

¹²⁴ Ellen Lust-Okar, **Structuring Conflict in the Arab World: Incumbents, Opponents, and Institutions**, Cambridge-New York, Cambridge University Press, 2005, s. 1.

bazılarının yönetim mekanizmalarına katılmalarına müsaade etmelerine rağmen, diğer grupları dışladığı yapıları ifade etmektedir. Bu durumda olan siyasal sistemlerde, rejim kendisine bağlı muhalefete birtakım siyasal haklar sunarak iktidardan yararlanmalarını sağlamaktadır. Diğer taraftan, kanunlar veya diğer kurumsal düzenlemeler ile muhalif diğer grupların illegal ilan edilmesi veya yasaklanarak dışlanması söz konusudur. Birleşik muhalefet ise muhalefetin birlikte hareket ettiği durumdur. Bu durumda, elitlerin muhalefetin tamamına yönelik birtakım haklar tanıdığı ya da tamamıyla siyasal sistemin dışında bıraktığı görülmektedir.¹²⁵

Muhalefetin yapısının önemi ve rejimin devamı açısından rolü kriz anlarında ortaya çıkmaktadır. Siyasal ve ekonomik kriz zamanlarında artan toplumsal rahatsızlıklar ve reform talepleri yerleşik elitler üzerinde baskı kurmaktadır. Birleşik muhalefet yapısına sahip ülkelerde, mutsuz halk kitlelerinin harekete geçirilmesi ve taleplerin elde edilmesi, bölünmüş muhalefet durumuna göre daha kolaydır. Kitlelerin birlikte hareket ederek yönetim üzerinde baskı oluşturmaları, rejimi siyasal reformlar yapması ve gücü paylaşması noktasında zorlayıcı olacaktır. Fakat diğer taraftan bölünmüş muhalefet yapısı altında rejimin siyasal gücünü sürdürmesi daha kolaydır. İktidara yakın ve sistemin içerisinde yer alan muhalif gruplar, takipçilerini reform talebiyle harekete geçirme noktasında isteksiz olacaklardır. Elde ettikleri ayrıcalıkları kaybetme riski bu isteksizliği beslerken, rejim tarafından yapılan işbirliğini bozdukları için daha sert cezalandırılma korkusu harekete geçmeyi zorlaştıracaktır.¹²⁶

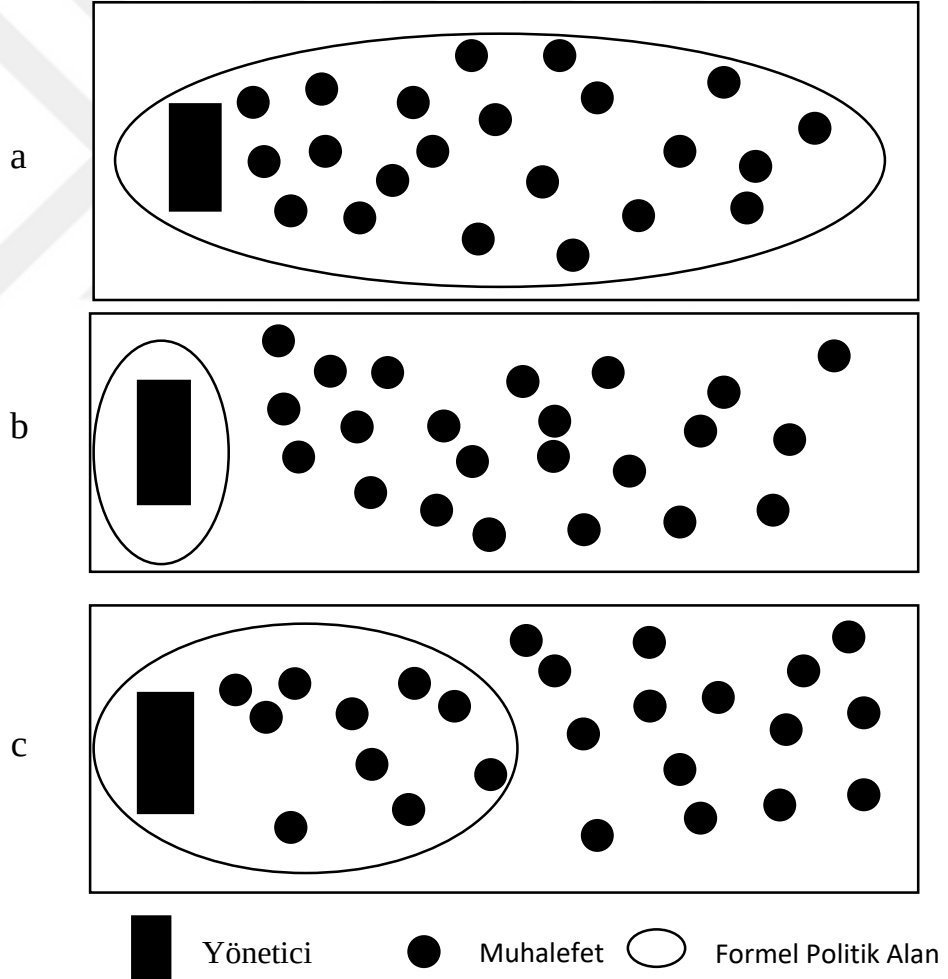
Aşağıda yer alan Şekil 1’de muhalefet ve yerleşik elitler arasındaki rekabet resmedilmektedir. Bölünmüş ve birleşik olarak ayrılan muhalefetin devlet ile olan ilişkisi de düşünüldüğünde üç türde bir siyasal durumdan bahsetmek mümkündür. İlk

¹²⁵ Ellen Lust-Okar, “Divided They Rule: The Management and Manipulation of Political Opposition,” **Comparative Politics**, C. 36, No. 2, 2004, s. 160 doi:10.2307/4150141.

¹²⁶ Lust-Okar, **Structuring Conflict in the Arab World: Incumbents, Opponents, and Institutions**, s. 5.

olarak, “a” olarak gösterilen durumda, birleşik bir muhalefetin elitler ile birlikte siyasal alanda yer aldığı görülmektedir. Bu durumda, elitler muhaliflere formel alanda rekabete göz yummakta ancak yönetime katılmalarını önemli düzeyde sınırlamaktadır. Diğer taraftan, “b” nolu şekilde ise bir önceki durumla benzer şekilde muhalefetin bütün olarak hareket ettiği ancak elitlerin tamamıyla formel alandan onları dışladığı görülmektedir. Son olarak “c” durumunda, elitlerin muhalefet içerisinde bir grubu formel alana dahil ederek, muhalefetin ayrışmasını sağladığı gösterilmektedir.

Şekil 1: Elitler-Muhalefet Rekabet Yapısı

Kaynak: Ellen Lust-Okar, Structuring Conflict in the Arab World: Incumbents, Opponents, and Institutions, Cambridge ; New York, Cambridge University Press, 2005, s. 39.

Latin Amerika, Afrika ve Ortadoğu Ülkeleri başta olmak üzere birçok otoriter rejimde yerleşik elitler, muhalif grupları zaman zaman baskı ve silah yoluyla, kimi durumda da pazarlıklar ve kurumlar vasıtasıyla kontrol altına almaktadır.¹²⁷

Lust-Okar (2005) yukarıda kısaca özetlenen teorik yaklaşımını açıklamak ve delillendirmek için Ürdün ve Fas'ın bağımsızlık sonrası tecrübesini örnek vermektedir. Ürdün Kralı Hüseyin muhalefetin tamamını ayrıştırma yoluna gitmeden bütün olarak yasaklayarak formel alandan dışlamıştır. Ürdün'de dışlanan muhalefet 1990'ların sonuna kadar siyasal alanın dışında kalmıştır. Bunun karşısında, Fas'ta ise Kral II. Hasan, hayata geçirdiği anayasa ile seçim sistemi kurmuş, siyasal partilerin kurulmasına izin vermiştir. Ancak, muhalefet içerisinde kendisine tehlike olarak gördüğü milliyetçi ve İslamcı grupları yasaklamıştır. Fas Kralı iktidarını muhalefeti ayrıştırarak ve kendisine yakın gruplara formel alanda bazı haklar vererek meşrulaştırma yoluna gitmiştir.¹²⁸

Sonuç olarak, bu yaklaşıma göre, elitlerin iktidarlarını güçlendirmek, devamını sağlamak ve muhalefetten gelen talepleri azaltmak için farklı stratejiler kullanmaya çalıştığı görülmektedir. Baskı ve zor kullanarak muhalefetin kontrol edilmesi belirli bir maliyet doğurmakta iken, ayrıştırıcı araçlarla siyasal yönlendirmeler elitler için daha kolay bir alternatif olarak ortaya çıkmaktadır. Politik kurumları oluşturan güç sahipleri iktisadi kurumları ve gelecekteki kaynak dağılımını belirleyerek gelecekteki güç dağılımını da etkilemekte ve yine bu kurumlar ayrıcalığıyla bugünkü politik ortamı şekillendirmektedirler.

¹²⁷ *Ibid.*, s. 38.

¹²⁸ *Ibid.*, s. 59–60.

İKİNCİ BÖLÜM

MISIR'IN EKONOMİ POLİTİĞİ 1922-2015

Mısır'ın içerisinde geçtiği siyasal ve toplumsal olayların daha iyi anlaşılabilmesi açısından iktisadi politikalarını ve performansını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu bölümde bağımsızlığını elde ettiği 1922 yılından itibaren günümüze kadar olan dönem için iktisat politikaları ve sonuçları ele alınacaktır. Politikalar açısından değerlendirildiğinde farklı dönemlendirmeler yapılabilecek olsa da alt bölümlendirme Mısır'ın hem siyasi hem de ekonomik olarak temel belirleyicisi olan yönetimlerin idarede olduğu döneme göre oluşturulmuştur. İlk olarak kısaca 1922 sonrası dönem ele alınmıştır. 1922-1952 arasında parlamenter monarşi ile yönetilen Mısır'da bağımsızlık sonrası temel politikaların oluşturulması ve serbest piyasa anlayışının yanında milli burjuvazi oluşturma arayışı ile geçilmiştir. İkinci dönem, 1952'de gerçekleştirilen askeri darbe ve Cemal Abdel-Nasır'ın Cumhurbaşkanı olarak görevde olduğu tarihleri kapsamaktadır. İlk yıllarında, özel sektöre dayalı iktisadi politikaları devam ettirmesine rağmen, Nasır dönemi devlet kapitalizminin en etkin araçları ile kullanıldığı ve devletin piyasayı domine ettiği bir dönem özeliği taşımaktadır. Üçüncü kısım 1970'de Nasır'ın ölümü sonrası Cumhurbaşkanı seçilen Enver Sedat dönemini ele alacaktır. Enver Sedat dönemi İnfitah (Açılım) politikaları adı verilen Mısır'ın özel sektöre piyasada yer vermesi ve küresel piyasalara açılma politikaları ile şekillenmiştir. Dördüncü kısımda, 1981 yılında Enver Sedat'ın öldürülmesi sonrası iktidara gelen ve 2011 yılında Arap Ayaklanmaları sonucu istifa etmek zorunda kalan Hüsnü Mübarek dönemini değerlendirilecektir. Özelleştirme politikalarının ve sermayenin kendi çevresinde yer alan bir kısım iş adamının elinde toplandığı, neo-liberal politikaların ön plana çıktığı bu dönem, ayaklanmaların arka planında yer alan iktisadi yapının olduğu dönemdir. Son olarak, bölümün sonunda Mübarek'in istifasından bugüne kadar olan dönemde öne çıkan iktisadi gelişmeler değerlendirilecektir.

2.1. Parlamenter Monarşi Dönemi İktisadi Politikaları (1922-1952)

1919'da başlayan ve toplumun geniş bir kesiminin katılımıyla ülkeye yayılan ayaklanmalar sonucunda, 1922 yılında Britanya Mısır'ın bağımsız devlet statüsünde olduğunu kabul etti. Ancak, iç işlerinde kendi kararlarını almasına imkân verse de Mısır'daki İngiliz varlığını ve dış ilişkilerdeki bağımlılığı tam manasıyla kaldırmamıştı.¹²⁹ Mısır 1923 yılında bağımsızlığını elde etmiş olsa da İngiliz etkisi devam etmekte ve birçok alanda politika üretmede müstakil hareket edememekteydi. Bu durum, 1936 yılında Britanya Krallığı ile imzalanan Anglo-Mısır Anlaşması ile İngiltere askeri varlığı çekmeyi kabul edene kadar devam etti. Bu anlaşma ile Süveyş Kanalı'nı korumakla yükümlü askeri birliğin dışında İngiltere tüm güçlerini çekerek yönetim Mısır'a devredilmiş oldu. Tam bağımsızlık kademeli olarak, 1930'taki gümrük reformu, 1936'daki vergi reformu ve 1949'daki yargı reformu ile sağlanmıştı.¹³⁰

Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde temel ekonomik yaklaşım İngilizler tarafından belirlenmekteydi. Merkez-çevre yaklaşımı ile Mısır'a tarım ve hammadde sağlama görevi biçilmişti. Buna göre pamuk üretimi ve ihracatı Mısır için öncelikli ekonomik politikayı oluşturmaktaydı.¹³¹ Tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olan Mısır için, özellikle işlenmemiş pamuk ihracatı temel gelir kaynaklarından bir tanesi oluşturmaktaydı. Kolonyal geçmiş ve siyasi ilişkilerin etkisiyle İkinci Dünya Savaşı'na kadar Büyük Britanya Mısır'ın en önemli ticaret ortağıydı. İhracatının üçte birini ve ithalatının dörtte birini İngiltere ile gerçekleştirmekteydi.¹³² Birinci Dünya Savaşı sonrası, istikrarsızlığı ve İngilizler tarafından gümrük vergilerinden muaf bırakılan tarım sektöründe gelirlerin düşmesi ile yükselen nüfusun ihtiyaçları tek

¹²⁹ Robert L. Tignor, "Nationalism, Economic Planning, and Development Projects in Interwar Egypt," **The International Journal of African Historical Studies**, C. 10, No. 2, 1977, s. 185 doi:10.2307/217346.

¹³⁰ Bent Hansen, "The Political Economy of Poverty, Equity, and Growth in Egypt and Turkey," **The World Bank**, December 31, 1991, s. 242 (Çevrimiçi) <http://documents.worldbank.org/curated/en/1991/12/440580/political-economy-poverty-equity-growth-egypt-turkey>, 22 Kasım 2015.

¹³¹ Tignor, "Nationalism, Economic Planning, and Development Projects in Interwar Egypt," s. 186.

¹³² Robert Mabro, "Egypt's Economic Relations with the Socialist Countries," **World Development**, C. 3, No. 5, May 1975, s. 301 doi:10.1016/0305-750X(75)90032-7.

sektörün hâkim olduğu bir ekonomik yapı endişeleri artırmıştı.¹³³ Tarım sektörüne dayalı bir ekonomiye sahip olan Mısır, 1920’lerde, 1930’larda ve İkinci Dünya Savaşı’nın öncesinde yaşanan tarımsal krizlere büyük sıkıntılar yaşamış ve bu durum sanayileşme politikalarına verilen önemin artmasına olmuştur.

Ancak, devlet borçlanması nedeniyle yaşanan siyasi sorunlar nedeniyle sanayileşmenin burjuvazi eliyle yapılması gerektiği şeklinde hâkim bir düşünce oluşmuştur. 1919 devrimi sonrası artan milliyetçilik etkisiyle ulusal sermayenin geliştirilmesi ve yatırımların artırılması yaklaşımıyla yerli burjuvaziye verilen önem artmıştır.¹³⁴ 1920’lerde yabancı mallarına ve özellikle İngiliz banka ve satıcılarına boykot çağrıları yükselmiştir.¹³⁵ Artan milliyetçi sesler ve 1919 devriminin etkisiyle önemli üç kurum ortaya çıkmıştır. 1920’de Mısır Bankası (*Bank Misr*), 1922’de Mısır Sanayi Federasyonu ve 1921’de Mısır Genel Tarım Sendikası kurulmuştur. Yerli sanayinin geliştirilmesi, yabancı sermayeye bağımlılığın azaltılması ve tarımsal üretimde karlılığın artırılması gibi ulusal çıkarları korumak üzere kurulan bu kurumlar ilerleyen yıllarda ortaya çıkan politikalar için temel teşkil etmişlerdir.¹³⁶ 1919 devrimi toplumsal geniş bir tabana sahip olsa da en çok kazancı büyük toprak sahipleri elde etmiştir. Hem siyasal alanda hem de ekonomik anlamda büyük kazançlar elde eden toprak sahipleri bu dönemde politikaların şekillenmesinde büyük rol oynamışlardır. Devrim sonrası kurulan üç büyük kurumda bu ailelerin öncülüğünde hayata geçirilmiştir. Milliyetçi bir yaklaşımla ortaya çıkan bu kurumlar aynı zamanda toprak sahipleri ve zenginlerin kendi çıkarlarının korunmasına hizmet etmiştir.¹³⁷ Bu bağlamda, Birinci Dünya Savaşı sonrasında ithal ikameci sanayi politikalarının uygulanması, devlet-özel sektör işbirliği ile yatırımların yapılması hususunda sesler yükselmeye başlamıştır. 1929 yılında Mısır Bankası yayınladığı bir raporda 10 yıllık sanayi kalkınma planı hazırlanması ve devletin

¹³³ John Waterbury, **The Egypt of Nasser and Sadat: The Political Economy of Two Regimes**, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1983, s. 58.

¹³⁴ Tignor, “Nationalism, Economic Planning, and Development Projects in Interwar Egypt,” s. 187.

¹³⁵ Patrick Clawson, “Egypt’s Industrialization: A Critique of Dependency Theory,” **MERIP Reports**, No. 72, 1978, s. 19 doi:10.2307/3011099.

¹³⁶ Robert L. Tignor, “The Egyptian Revolution of 1919: New Directions in the Egyptian Economy,” **Middle Eastern Studies**, C. 12, No. 3, 1976, s. 41.

¹³⁷ **Ibid.**, s. 64.

öncülük ettiği sanayi kalkınma bankası kurularak ithal ikame politikalarının hayata geçirilmesi çağrısında bulunmuştur.¹³⁸ Mısır Bankası finansal aktivitelerinin ötesinde sanayi yatırımları ile önemli bir rol oynamıştır. Kuruluş felsefesi olarak diğer milliyetçi yaklaşımlardan farklı her türlü yabancı ortaklığına karşı olan banka, 1930'lardaki sanayi atılımı sırasında gelen baskıların da etkisiyle yabancı ülke teknolojilerini ithal etmeye ve yabancı firmalarla ortaklıklar kurmaya başlamıştır. Dokuma, pamuk işleme, matbaa gibi birçok alanda faaliyet gösteren banka 1960'da kamulaştırılana kadar piyasanın en önemli aktörü olmuştur.¹³⁹

İthal ikame politikalarına geçilmesi ile birlikte yerli burjuvazi güç kazanmış, hem ekonomik hem de siyasal anlamda ön plana çıkmıştır.¹⁴⁰ Aslında, ithal ikameci politikaların ilk uygulamaları 1860'lara dayanmaktadır. İşlenmiş pamuk ihracatının teşviki ve korunmasına yönelik politikalar geliştirilen bu dönem, 1900'lerde küresel piyasalarda yaşanan fiyat krizi ve İngiltere'nin Mısır'daki tüm gümrük tarifelerini kaldırması ile sekteye uğramıştır.¹⁴¹

Devlet yerli iş adamlarının desteklenmesi ve ekonomiye katkılarının artırılması için birçok önlem almıştır. Yabancı firmalara karşın Mısırlı firmaların ürettiği malların tercih edilmesi, Mısır merkezli firmaları ayrıcalıklar tanınması ve hatta bazı durumlarda tek el yetkisi verilmesi yoluyla milli firmalar desteklenmiştir. En büyük koruma, 1930 yılında yapılan gümrük reformu ile sağlanmıştır. Batılı devletlere sağlanan kapitülasyonların kaldırılması ve gümrük vergilerinin artırılması sağlanmıştır.¹⁴² Bu korumacı politikalardan faydalanan en çok tekstil şirketleri olmuştur.¹⁴³

Diğer taraftan, yerli burjuvazinin zayıf olması nedeniyle hükümet yabancı sermaye ve firmalara da ihtiyaç duymaktaydı. Özellikle bankacılık sektöründe Avrupa sermayesi büyük önem taşıymaktaydı. Her ne kadar iktisadi faaliyetleri sınırlanmasa da

¹³⁸ Waterbury, **The Egypt of Nasser and Sadat**, s. 59.

¹³⁹ Clawson, "Egypt's Industrialization," s. 20.

¹⁴⁰ Ibrahim Aoude, "From National Bourgeois Development to Infitah: Egypt 1952-1992," **Arab Studies Quarterly**, C. 16, No. 1, 1994, s. 2.

¹⁴¹ Waterbury, **The Egypt of Nasser and Sadat**, s. 58.

¹⁴² Hansen, "The Political Economy of Poverty, Equity, and Growth in Egypt and Turkey," s. 87.

¹⁴³ Tignor, "Nationalism, Economic Planning, and Development Projects in Interwar Egypt," s. 187.

Mısır'ın önde gelenleri yabancı sermayeyi sınırlandıracak önlemler almaya çalışmaktaydı. Bu bağlamda, Mısırlı sermaye sahiplerinin yabancı şirketlerde pay sahipliğini artırmak için girişimler yapılmakta ve bazı kanuni düzenlemeler ile bir takım önlemler alınmaktaydı. 1926'da çıkarılan bir kanun ile limitet şirketlerinin yöneticilerinin ve çalışanlarının dörtte birinin Mısır'lı olması ve hisselerinin dörtte birinin kamuya açılması şartı getirilmişti.¹⁴⁴

Parlamenter monarşinin hâkim olduğu 1923-1952 tarihleri arasında Mısır'da hâkim olan iktisadi yaklaşım genel olarak tarım ve sanayi sektörüne eşit ağırlık verilmesi ve karşılıklı faydalanacak şeklinde iki sektöründe dengeli olarak güçlendirilmesi şeklinde özetlenebilir.¹⁴⁵ Ancak, Hansen (1991) uygulanan politikalarda dengenin ne demek olduğu ve nasıl uygulandığı konusunun hala muğlak olduğunu belirtmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası milliyetçi akımlarında etkisiyle yabancı sermaye ile mücadele ve millileştirme felsefesi ağırlık kazanmıştır. Büyüme ve yoksullukla mücadele gibi temel iktisadi politikalar yerine ulusal sermaye oluşturma çabaları ön plana çıkmıştı.¹⁴⁶ Yabancı şirketlerin yerlileştirilmesi gibi politikalar popülerite kazanırken askeri darbeye en önemli meşrulaştırıcısı toprak reformu göz ardı edilmişti.¹⁴⁷ Tarımsal ihracatın teşviki ve ithal ikameci politikaların ilk uygulamalarının ortaya çıktığı bu dönem, sermaye ve ticaret açısından liberal politikalar ile ekonomik gelişmenin hedeflendiği bir dönem olmuştur. İktisat politikaları açısından, özel sektöre önem verilen, devlet sektörünün daha sınırlı kaldığı bu dönem 1952'deki askeri darbe sonrası 1955 yılına kadar olan geçiş döneminde de devam etmiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁴ *Ibid.*, s. 188.

¹⁴⁵ Robert L. Tignor, **State, Private Enterprise, and Economic Change in Egypt, 1918-1952**, Princeton Studies on the Near East, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1984, s. 6.

¹⁴⁶ Hansen, "The Political Economy of Poverty, Equity, and Growth in Egypt and Turkey," s. 98.

¹⁴⁷ *Ibid.*, s. 64.

¹⁴⁸ *Ibid.*, s. 10.

2.2. Cemal Abdül Nasır Dönemi: 1952-1970

Bağımsızlık sonrası parlamenter monarşiye sahip Mısır'da, 1930'ların ortasına gelindiğinde “parti politikaları-partiler” yolsuzluk ve kişisel çıkar kavgası ile eş anlamlı kullanılmaya başlanmıştı. Muhalif örgütler ve farklı sosyo-politik vizyona sahip hareketler halktan destek kazanmaya başlamış ve 1940'lara gelindiğinde sokaklarda “devrim” sesleri yükselmekteydi.¹⁴⁹ Böyle bir siyasal ortamda, 23 Temmuz 1952 yılında kendilerine “Hür Subaylar” ismini veren bir grup genç subay 1923 Anayasa'sına göre hareket ettiklerini iddia ederek Mısır kralından, kendi istedikleri başbakanı atamasını ve ordunun üst kademesinin görevden alınmasını talep ederek yönetime el koydular. Dört gün sonra ise kralı İtalya'ya sürgün ettiler ancak sivil hükümetin yönetimde kalmasına müsaade ettiler. Ancak, Eylül ayına gelindiğinde toprak reformunu hayata geçirmeye çalışan ordu, sivil hükümetle uyumsuzluk yaşadığı gerekçesiyle General Muhammed Nagib'i başbakan olarak atadı. Ocak 1953'de ise anayasayı askıya alarak tüm siyasi partileri yasakladı ve üç yıllık bir geçiş dönemi için sıkı yönetim ilan ettiler.¹⁵⁰ Krala karşı bir araya gelen bu subayların monarşi yönetiminin yolsuzluk ve çarpıklıklarına muhalif olmalarının dışında bir ortak planları bulunmamaktaydı. Ne ideolojik ne de pratik manada bir düşünceyi paylaştıkları ve planlarının olduğunu söylemekte zordu.¹⁵¹ Muhalif hareketleri askeri güç kullanarak baskı altına almışlar ancak nasıl bir yönetim sistemi uygulanacağı hususunda bir karara varamamışlardı. Askeri darbe olarak adlandırabileceğimiz bu olay, Özgür Subaylar tarafından devrim olarak nitelendirilmiş ve yönetimi ele alan komisyona Devrim Komutanlığı Konseyi (DKK) (Command Council of the Revolution) adı verilmişti. DKK Haziran 1953 yılında Mısır'ın “cumhuriyet sistemi” ile yönetileceğini ve ilk Cumhurbaşkanı'nın General Nagib olduğunu ilan etti. Yöntemin cumhuriyet ilan edilmesine rağmen muhalefet ile karşı karşıya gelen askeri konsey, Ocak 1954'te Müslüman Kardeşler örgütüne yasak getirdi. 28 Şubat 1954'e gelindiğinde ise bu defa, DKK Nagib'ı tiran ilan edip görevden

¹⁴⁹ Joel Gordon, **Nasser's Blessed Movement**, New York, Oxford University Press, 1992, s. 14.

¹⁵⁰ **Ibid.**, s. 4.

¹⁵¹ Panayiotis J. Vatikiotis, **The Egyptian Army in Politics: Pattern for New Nations?**, Indiana University Press, 1961, s. 67.

uzaklaştırdı.¹⁵² Yaşanan süreçte Nasır hem konsey içerisinde hem de siyasal alanda muhaliflerini dize getirip gücü kendi elinde toplamayı başarmıştı. Yaşanan bu güç mücadelesi içerisinde “1952 darbesi” geçen kısa sürede 1952 devrimine dönüşmüştü.¹⁵³ 23 Ocak’ta askeri cunta “özgürleşme yürüyüşü” isminde bir toplantı düzenleyerek toplumsal desteğini artırmayı amaçlamıştı. Halkın eski rejime olan öfkesi ve özellikle genç entelektüellerin siyasal alanda reform ve liberalleşme taleplerini karşılama iddiasıyla düzenlenen bu yürüyüş ile DKK toplumsal bir taban elde etmiş oldu. Eski mecliste ağırlığı elinde bulunduran Wafd Partisinden ve Müslüman kardeşlerden çok küçük bir kısım bu harekete katılsa da halen askeri yönetime karşı muhalefetlerine devam etmekteydiler.¹⁵⁴

2.2.1. İktisat Politikası Arayışları ve Ekonomik Yapının Yeniden Düzenlenmesi

Darbe öncesi dönemde özel girişim ve daha çok büyük toprak sahipliğine dayalı bir tarım ekonomisine sahip olan ekonomide devletin payı çok düşüktü. Genel olarak tarım ve sulama gibi altyapı yatırımları ve sosyal hizmetler alanında devlet faaliyet göstermekteydi. Temel üretken sektörlerde özel sektörün ağırlığı söz konusuydu. Öyle ki devletin ekonomi içerisindeki payı %15 civarındaydı.¹⁵⁵ Darbenin ilk yıllarında yeni yönetim, daha önceki dönem de olduğu gibi özel sektörün ekonomi içerisindeki payını korumaya ve özel teşebbüsü desteklemeye devam etmişti. Bu dönemde devlet veya özel sektörün rolünden daha çok yabancı yatırımların ekonomi içerisindeki rolü tartışılmaktaydı. Devlet yabancı yatırımları çekmek için bir takım politikalar geliştirmişti. Vergi afları, ertelemeleri gibi teşvik önlemleri alınmış, yabancıların şirket yönetimlerini ellerinde bulundurmalarını sağlayacak düzenlemeler yapılmıştı.¹⁵⁶

¹⁵² Gordon, **Nasser’s Blessed Movement**, s. 4.

¹⁵³ **Ibid.**, s. 5.

¹⁵⁴ **Ibid.**, s. 81–82.

¹⁵⁵ Donald C. Mead, **Growth Structural Change Egyptian Economy**, Homewood, Illinois, Richard D. Irwin, 1967, s. 272 (Çevrimiçi) <http://www.abebooks.com/book-search/title/growth-structural-change-egyptian-economy/>, 23 Kasım 2015.

¹⁵⁶ Khalid Ikram, **The Egyptian Economy, 1952-2000 : Performance, Policies, and Issues**, London ; New York, Routledge, 2006, s. 2.

Ekonomik kalkınma amacıyla özel sektörü ve yabancı yatırımları destekleme ve teşvik etme yoluna gitmişti. Bu amaçla 1952 yılında özel sektör sanayi projelerini değerlendirmek ve fizibilitesini yapmak üzere “Daimi Ulusal Üretim Konseyi” isminde bir kurum kurulmuştur. Kuruluştan tarım, ulaştırma, sanayi, elektrik ve ticaret sektörlerinde gerçekleştirilecek projelerin değerlendirilmesini; üretim sektörünü ana sektör haline getirecek önlemlerin alınmasını; yerel piyasaları yeniden düzenlemeyi; ihracatın, yerli ve yabancı sermayenin teşvik edilmesini; mali ve gümrük vergilerini gözden geçirmeyi ve kanun teklifi hazırlamayı amaçlamaktadır.¹⁵⁷ Ayrıca, 1952’de çıkarılan 120 nolu kanunla sanayi kuruluşlarına 1947’de getirilen hisselerin %51’inin Mısırlı kişilerin elinde olması şartı kaldırıldı. 1953 yılında çıkarılan 156 nolu kanun ise yabancı firmalara yatırımlarının ilk 6 yılında, yıllık karlarının %10’unu ve bu altı yıldan sonra ise %20’sini kendi ülkelerine götürebilmeleri iznini vermişti.¹⁵⁸ Ancak, verilen teşvik ve yasal korumaya rağmen istenilen düzeyde yatırım yapılmadı. Özel sektör askeri yönetimin vermiş olduğu bu teşviklerin kalıcı olmayacağından ve ilerleyen dönemler için yatırımlarının güvence altında olmadığından endişeliydiler. Bu endişeyi en çok besleyen politika ise darbe sonrası hayata geçirilen toprak reformuydu. Bu reform en çok elinde sermaye bulunduran ve sanayi yatırımları yapması beklenen büyük toprak sahiplerini etkilemişti. Bu reform nedeniyle özel sektörde büyük bir endişe oluşmuştu. Ayrıca, daha önceki yönetimde söz sahibi olan bu elit kesimin, siyasette dışarda bırakılması da güvensizliğin büyümesinde önemli bir nedendi.¹⁵⁹

Tarım sektörü ekonominin büyük kısmını oluşturmaktaydı. 1939-51 yılları arasında milli üretimin %44’ü; istihdamın %58’i ve ihracatın %80’ e yakın bir kısmı tarım sektörü tarafından sağlanmaktaydı.¹⁶⁰ Bu bağlamda, sektörü yakından ilgilendiren toprak reformu darbe öncesi de en çok tartışılan siyasi konulardan bir tanesiydi. Artan

¹⁵⁷ Robert Mabro, **The Egyptian Economy, 1952-1972**, Economies of the World, Oxford, Clarendon Press, 1974, s. 110.

¹⁵⁸ Nadia Ramsis Farah, **Egypt’s Political Economy: Power Relations in Development**, American University in Cairo Press, 2009, s. 33.

¹⁵⁹ **Ibid.**

¹⁶⁰ M. Raid El-Ghonemy, “Economic and Institutional Organization of Egyptian Agriculture since 1952,” in **Egypt Since the Revolution**, ed. Panayiotis J. Vatikiotis, New York, Frederick A. Praeger, Inc., 1968, s. 66.

nüfus ve emeğe dayalı bir ekonomik yapı, ekilebilen arazisi de çok sınırlı olan Mısır'da tarım toprakları gelir açısından büyük önem arz ediyordu. Tarım arazilerinden elde edilen kira gelirleri neredeyse toplam gelirlerin %75'ine ulaşmıştı.¹⁶¹ Büyük toprak sahiplerinin yönetimdeki gücü ve kralın çevresindeki destekçilerinin toprak gelirlerine bağlı olması bu reformun yapılmasını önlemişti. Ancak, askeri rejim toprak reformunu hayata geçirirse de Waterbury'e (1983, s.265) göre askeri rejim yönetime el koyarken toprak reformunun yapılması hedefler arasında olmasına rağmen nasıl bir yol izleneceği ve neler yapılacağı hakkında her hangi bir planları bulunmamaktaydı.

1952'de yapılan reformla, toprak mülkiyeti kişi başı 200 feddan (1 feddan=0,42 hektar) ve aile için toplam 300 feddan olarak sınırlanmıştı. Bu politikanın temel amacı, yeni yönetimin toprak mülkiyetine dayalı sermayedarları veya köklü ailelerin siyasetteki gücünü kırmak istemesiydi.¹⁶² Bu reform, adil bir toprak dağılımı gayesinden daha çok eski yönetici elitleri diskalifiye ederek kendi iktidarlarını koruma altına alma çabası ile birlikte toprağa dayalı sermayeyi serbest bırakarak sanayi yatırımlarına yönlendirme amacı bulunmaktaydı.¹⁶³ Toprak reformlarına 1961 ve 1969'da yapılan iki düzenlemeyle devam edildi. 1961 yılında yapılan reformla toprak sahipliği aile başına sahip olunabilecek toprak miktarı 100 feddan'a düşürüldü. Fazla toprakların 1970'e kadar elden çıkarılması öngörülmekteydi. Ancak, 1969'da kabul edilen yasa ile kişi başı sahiplik 50 feddan'a düşürüldü, aile mülkiyeti ise 100 feddan'da sabit bırakıldı.¹⁶⁴ Toprak reformları ile hayata geçirilen diğer bir uygulamada kooperatiflerin kurulmasıydı. Kredi almak, tarımsal girdileri elde etmek için çiftlerin kooperatiflere üye olması şartı getirilmişti. Ekonomik getirilerin ötesinde, kooperatiflerin kurulması siyasi amaçlar taşımaktaydı. Çiftçilerin üzerinde bir kontrol aracı olan kooperatifler devlet tarafından yönlendirilerek kırsal nüfus üzerinde iktidar pekiştirilmesi hedeflenmişti.¹⁶⁵

¹⁶¹ Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat*, s. 264.

¹⁶² Ikram, *The Egyptian Economy, 1952-2000*, s. 3.

¹⁶³ Farah, *Egypt's Political Economy*, s. 31.

¹⁶⁴ Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat*, s. 266.

¹⁶⁵ Ikram, *The Egyptian Economy, 1952-2000*, s. 3.

Yönetimi ele geçiren orta düzeydeki bu subaylar ekonomik ve siyasi olarak belirli bir ideoloji ya da doktrine sahip değillerdi. Ekonomiye dair planı bulunmamasına rağmen, adil gelir bölüşümü ve refahın artırılması hususunda fikir birliği içerisindeydiler. Mısır'ın tam bağımsızlığı, askeri, siyasi ve ekonomik gelişmesinin önemine inanmaktaydılar. Eski rejimi, yolsuzluk, İngiliz işgalinin sürmesine göz yummak, sınıfsal farklılıkların doğmasına ve yoksulluğun özellikle geniş kırsal nüfusta artması gibi hususlarda suçlamaktaydılar. Büyüme ve kalkınmanın sağlanmasının sanayileşme yoluyla yapılacağına olan inançları tamdı.¹⁶⁶ Askeri darbenin ilk yıllarında, siyasi çekişmeler ve ekonomik politikalar bakımından belirli bir felsefenin de gelişmemesinin etkisiyle eski rejimin politikalarına paralel bir anlayış ile özel sektör üzerinde herhangi bir kısıtlama yapılmamıştır. Ancak 1954 yılında devlet yeni kurulan iki sanayi tesisinin yönetimini alarak ekonominin kontrol edilmesine doğru ilk adımları atmıştır. 1957 yılına gelindiğine ise radikal bir politika ile Süveyş kanalının da kamulaştırılmasını da içerecek şekilde devlet ekonominin çoğunluğunu kontrol etmeye başlamıştır.¹⁶⁷

2.2.2. Devletleştirme Politikaları ve Arap Sosyalizmi

Mısır ekonomisinin devletleştirilmesinin başlangıcı olarak sayılabilecek ilk olay “Büyük Aswan Barajı” inşaatıdır. Aswan Barajı yeni rejimin ilk büyük çaplı ve siyasal olarak iktidarın bir göstergesi haline getirdiği ilk projesidir. Uzun yıllardır tartışılan baraj inşaatı Nasır rejiminin hem tarım ve kırsal alanda hem de sanayileşmede devletin etkisini artıracak bir araç haline gelmiştir. Tarımsal alanların Nil vadisi boyunca genişletilmesi ve veriminin artırılmasının ötesinde rejim ekilebilen arazileri çöle doğru yatay olarak artırmayı planlamıştı. Barajda toplanacak olan büyük miktarda su ile bu hayalin gerçekleştirilmesi hedeflenmekteydi. Ancak, tarıma ayrılan yatırımların büyük kısmı bu proje harcansa da istenilen hedeflere ulaşamamıştır. Plansız ilerleme, toprak analizlerinin yapılamaması gibi yönetsel sorunlarla proje beklenilenin çok altında bir

¹⁶⁶ John Waterbury, **Hydropolitics of the Nile Valley**, Syracuse, New York, Syracuse University Press, 1979, s. 98.

¹⁶⁷ Ikram, **The Egyptian Economy, 1952-2000**, s. 4.

alanın tarıma açılabilmesini sağlamıştır.¹⁶⁸ Ayrıca, baraj sanayileşmeye çalışan ekonomi için acil olan elektrik ihtiyacını karşılayacaktı. Mevcut elektrik arzı yeni sanayi tesislerinin ihtiyacını karşılayacak kapasitede değildi. Ekonomik beklentilerin yanında, Aswan Barajı hem yerelde hem de uluslararası düzeyde fiziksel ve ekonomik büyüklüğü ile yeni rejimin egemenlik ve gücünün sembolü haline dönüşmüştü.¹⁶⁹

Projenin inşası için ilk planda Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) ile kredi anlaşması gerçekleştirilmiştir. Projenin santral inşaatı ile birlikte 1,3 milyar dolara mal olması ve bunun 400 milyon dolarının kredilendirilmesi planlanmıştır. Banka bu bağlamda yüzde 5,5 faizle \$200 milyon kredi vermeyi kabul etmiştir. İlk aşama için, \$56 milyon'u ABD, \$14 milyon'unun ise İngiltere tarafından olmak üzere \$70 milyon verilmesine anlaşılmıştır. Bu bağlamda banka \$70 milyon birinci kısım ve \$130 milyon sonrası için toplam \$200 milyon gibi bir krediyi ABD ve İngiltere'nin finansmanı ile sağlayacağını vadetmiştir.¹⁷⁰ Ancak, kredi anlaşmasının sağlanabilmesi için Mısır'a bir takım şartlar sunulmuştur. Bu şartlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir (Waterbury 1979: 105);

- Mısır iç gelirlerinin üçte birini baraj projesine ayıracaktır.
- Ekonomik faaliyetlerin gerekli bölümleri bankanın periyodik denetimlerine tabi olacaktır.
- Proje için müteahhitlik anlaşmaları komünist devletlerin giremeyeceği uluslararası ihalelerle yapılacaktır.
- Mısır Dünya Bankası onayı olmadan yeni borçlanmalara girmekten kaçınacaktır.
- Ödemeler Mısır ve Sudan'ın Nil Nehrinin suyunu kullanımı üzerine anlaşmaya vardıktan sonra yapılacaktır.

Ancak, hem Mısır tarafından bu şartlara duyulan rahatsızlık hem de ABD ve İngiltere'nin projenin tamamlanabileceğine dair düşük ihtimal veren düşünceleri

¹⁶⁸ Waterbury, **Hydropolitics of the Nile Valley**, s. 152.

¹⁶⁹ Waterbury, **The Egypt of Nasser and Sadat**, s. 64–66.

¹⁷⁰ Waterbury, **Hydropolitics of the Nile Valley**, s. 105.

nedeniyle anlaşma yürütülememiştir. Mısır yönetiminin Sovyet bloku ile 200 milyon dolarlık silah anlaşması yapması Amerikan tarafında rahatsızlık doğurmuştu. Mısır tarafında ise kredi anlaşmasının hayata geçirilmeyeceği kanısı yerleşmişti.¹⁷¹ Ortaya çıkan karşılıklı güvensizlik ortamında, ABD ve İngiltere finansmanı geri çekmiş, bundan dolayı da IBRD kredi anlaşmasını iptal etmiştir. Nasır bu durum karşısında baraj projesini finanse etmek üzere Süveyş Kanal Şirketi'ni kamulaştırmıştır. Merkezi Paris'te bulunan ancak hisselerinin çoğuna İngiltere'nin sahip olduğu bu şirketin 95 milyon Mısır Poundu olan hisse değerine karşın, 27,5 milyon ödemenin 1958-62 döneminde yapılması kararlaştırılmıştır. Kanal şirketinin 1955 yılında devlete ödediği imtiyaz ücreti 2,3 milyon pound iken, 1958 yılında 42 milyon ve 1964 yılında 77 milyon direk gelire dönüşmüştür.¹⁷² Rejim tarafından yapılan kamulaştırmaya karşı, İngiltere, Fransa ve İsrail askeri müdahalede bulunmuş, Süveyş kanalına askeri çıkarma yapmış olsalar da ABD'nin devreye girmesiyle operasyon başarısız olmuştur. Aswan baraj inşaatı Süveyş Kanalı'ndan elde edilen gelir ve çatışma sonrası Sovyetler Birliği'ne yakınlaşılması ile elde edilen kredi ile gerçekleştirilmiştir. 1960 yılında başlanan baraj inşaatı 1971 yılında tamamlanmış ve resmi rakamla 500 milyon pounda mal olmuştur.¹⁷³ Ancak Waterbury (1979, s. 112) inşaat maliyeti ve kamulaştırılan arazilerle birlikte maliyetin 1,5 ile 2 milyar dolar arası olduğunu iddia etmektedir. Bu da IBRD tarafından öngörülen maliyetin birkaç katına tekabül etmektedir. Diğer taraftan barajla ilgili birçok problemde ortaya çıkmıştır. Milli bir mesele haline gelen baraj inşaatı, teknik açıdan değerlendirme ve eleştirilere kapatılmıştır. Eleştiriler batılı devletlerin rejim düşmanlığıyla işbirliği yapmakla suçlanmıştır. Ancak, 1970'e gelindiğinde Nasır'ın ölümüyle bazı tartışmalar yapılmaya ve sorunların çözümüne dair yollar aranmaya başlanmıştır.¹⁷⁴

Süveyş Kanal çatışmasından sonra Mısır hızlı bir devletleştirme politikasına geçiş yapmıştır. Serbest piyasa sisteminden devletin daha etkin olduğu bir yapıya doğru

¹⁷¹ *Ibid.*, s. 107.

¹⁷² Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat*, s. 68.

¹⁷³ Kenneth M. Strzepek et al., "The Value of the High Aswan Dam to the Egyptian Economy," *Ecological Economics*, Special Section: Integrated Hydro-Economic Modelling for Effective and Sustainable Water Management, C. 66, No. 1, May 2008, s. 119 doi:10.1016/j.ecolecon.2007.08.019.

¹⁷⁴ Waterbury, *Hydropolitics of the Nile Valley*, s. 117.

evirilen Mısır, 1957-1960 arasını Nasır'ın tanımlamasıyla, kontrollü kapitalist ekonomi olarak geçirmiştir. Bu dönem devletin ekonomiye müdahalesinin ilk aşaması olmuştur. 1956 yılında çıkarılan anayasa devlet müdahalesinin genel çerçevesini hazırlamıştır. Anayasa sonrası hızlı bir şekilde kurumlar oluşturularak piyasayı kontrol edecek altyapı kurulmuştur. Süveyş kanalı ve diğer bir takım iktisadi kurumların kontrol edilmesi için 1957 yılında Devlet İktisadi Organizasyonu kurulmuştur.¹⁷⁵ Bu ajans devletin iktisadi politikalarının oluşturulması ve yönetimi için önemli bir araç haline gelmiştir. 1958 yılında özel bankaların tamamı ve sigorta sektörünü de kontrol eden ticari bankaların çoğunluğu ajans tarafından kontrol edilmeye başlanmıştır. Diğer taraftan tüm yabancı şirketler 5 yıl içerisinde Mısırlı ortak ve yöneticileri bulunan bir yapıya dönüştürülmeye zorlanmıştır.¹⁷⁶

1957 yılında ilk ekonomik kalkınma planın hazırlanacağı ve 1960 yılında hayata geçirileceği duyurulmuştur. Ancak, 1958 yılında devletin çoğunlukla ağır sanayi yatırımları olmak üzere, %21'ini finanse edeceği beş yıllık sanayi kalkınma planı uygulamaya konmuştur. Hedeflerin aksine sanayi yatırımlarında devletin payı %40'a ulaşmış ve tamamlanamayan projelerde Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plan dönemine sarkmıştır.¹⁷⁷ 1950'lerin ikinci yarısında devletin ekonomideki etkinliği giderek artmıştır. 1952 yılında kamu sektörünün GSYİH'da %14 ve yatırımlarda %28 payı bulunurken; 1960 yılına gelindiğinde bu oran GSYİH'da %18'e çıkarken, toplam yatırımlarda %78'e yükselmiştir.¹⁷⁸ Devlet yatırımlar içerisindeki payını artırırken, 1960-1965 arasını kapsayan beş yıllık kalkınma planı hayata geçirilmiştir. Özel sektörün istenilen yatırımları yapamamasına rağmen, devlet toplam yatırımların %40'ını ve yerel olarak finanse edilen projelerin %70'ini yapacağını ilan etmiştir.¹⁷⁹ Plana göre, milli gelirin on yıl içerisinde iki katına çıkarılması, yıllık ortalama yüzde 7,2 büyümenin sağlanması ve üçte biri imtiyazlı ülkelerden gelen finansmanla olmak üzere yatırım/milli

¹⁷⁵ Ikram, *The Egyptian Economy, 1952-2000*, s. 5.

¹⁷⁶ *Ibid.*

¹⁷⁷ Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat*, s. 85.

¹⁷⁸ Ikram, *The Egyptian Economy, 1952-2000*, s. 5.

¹⁷⁹ Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat*, s. 85.

gelir oranının %18 olması hedeflenmiştir.¹⁸⁰ Ancak, ilk plan sonunda amaçlanan büyüme oranı sağlanamamıştır. 5 yıllık dönem için toplam büyüme oranı yüzde 10 olmuştur.¹⁸¹ Daha çok birinci plandan devam eden projeleri içeren ikinci beş yıllık plan ise 3. yılın başında Yemen’de yaşanan olaylar nedeniyle artan askeri harcamalar ve döviz rezervlerindeki sıkıntı nedeniyle iptal edilmiştir.¹⁸²

Devletin sanayi yatırımlarındaki hedeflerine ulaşabilmesi ve planların uygulanmasına hız vermesi için yıllık gelirlerini önemli oranda artırma ihtiyacını doğurmuştur. Bunun yanında, yatırımların kısa bir zamanda hayata geçirilmesi amacıyla özel sektör yerine devletin daha etkin olduğu bir iktisadi yapıya geçiş rejim açısından zorunlu hale gelmiştir.

Kamulaştırma politikaları aslında bu ihtiyacın ortaya çıkmasından çok önce başlamıştır. Birçok neden ve haklılaştırmayla özel şirketlere el konulmuştu. Vergi kaçırma, planlarla uyumsuzluk ve Süveyş Kanal Şirketi’nde olan ulusal çıkarlarla devlet müdahalesi yapılmıştı. 1960 yılında bu bağlamda, Mısır Bankası ve merkez bankası işlevi gören Ulusal Banka millileştirilerek devlet kontrolüne geçmiştir. Bundan önceki kamulaştırmalar genelde yabancıların sahip olduğu firmalara yapılmasına rağmen, devlet kontrolüne geçen bu bankaların sahipliği Mısırlılara aittir. Mısır Bankası ticari bir banka olmakla birlikte sahip olduğu 29 şirket ile üretimin %20’sini kontrol etmektedir. Millileştirmenin nedeni tam olarak bilinmemekte ve resmi açıklamalar da birbiri ile çelişmektedir.¹⁸³ Ancak, kalkınma planlarında devletin hedeflediği yatırımlar ile şirketin farklı yatırım kararları alması devletleştirmede etkin olduğuna dair iddialar bulunmaktadır. Devlet şirketlerin kontrolünü ele alarak hedeflerine ulaşmayı daha güvenli bir yol olarak düşündüğü ifade edilmektedir.¹⁸⁴ 1961’in yılına kadar yapılan kamulaştırma ve devletin piyasanın kontrolünü ele geçirmesi sosyalist bir politika

¹⁸⁰ Hansen, “The Political Economy of Poverty, Equity, and Growth in Egypt and Turkey,” s. 128.

¹⁸¹ Bent Hansen, “Planning and Economic Growth in the UAR (Egypt) 1960-5,” in **Egypt Since the Revolution**, ed. Panayiotis J. Vatikiotis, New York, Frederick A. Praeger, Inc., 1968, s. 28.

¹⁸² Hansen, “The Political Economy of Poverty, Equity, and Growth in Egypt and Turkey,” s. 129.

¹⁸³ Murad Wahbah, **The Role of the State in the Egyptian Economy, 1945-1981**, 1st English ed, Reading, UK, Ithaca Press, 1994, s. 80–81.

¹⁸⁴ Bent Hansen and G. A. Marzouk, **Development and Economic Policy in the UAR (Egypt)**, Amsterdam, North-Holland Pub. Co, 1965, s. 170–71.

uygulaması gibi gözüксе de aslında rejim açısından ideolojik bir temeli bulunmamakta, uygulamalar ideolojik çerçevenin dışında sorunlara yönelik geçici çözüm arayışlarıdır.¹⁸⁵

En önemli millileştirme politikası 1961 yılında hayata geçirilmiştir. “Sosyalist Devrim” olarak adlandırılan bu politikalar ile İskenderiye Pamuk Borsa’sı kapatılmış ve pamuk alım-satım hakları devlete verilmiştir. Diğer taraftan kalan tüm bankalar, temel sanayi kollarında faaliyet gösteren 44 şirketin tamamı ve 86 şirketin yarı sermayesi devlete geçirilmiştir. Aynı zamanda şirketlerde sermaye sahipliği 10.000 pound ile sınırlandırılmış bunun üzerindeki hisseler devlet tarafından el konmuştur.¹⁸⁶ 1961 devleştirme politikalarından sonra özel sektörün piyasa içerisinde rolü azınlık haline dönüşmüştür. Özel mülkiyet hakkı kaldırılmasa da ekonomik faaliyet ciddi manada sınırlandırılmıştır. Uygulanan bu politikalar daha sonra “Arap Sosyalizm”i bağlamında haklılaştırılmış ve bu ideoloji 1962 yılında Nasır tarafından Ulusal Kongreye sunulan “Ulusal Sözleşme”nin (*National Charter*) temel unsuru haline getirilmiştir. Kamulaştırma politikaları Arap Sosyalizmi bağlamında ele alınsa da ilk uygulamaları ani bir şekilde yapılmış ve fikirsel altyapısı ise daha sonradan inşa edilmiştir.¹⁸⁷ Nasır’ın sosyalizmini ideolojik bir yaklaşımdan daha çok üç ana motivasyon ile değerlendirmek doğru olacaktır. Devlet, kendisinin büyümesine muhalif olabilecek “karşı-devrimci” grubun ekonomik ve sosyal tabanını ortadan kaldırmayı, beş yıllık kalkınma planlarını finansa edecek kaynakları yaratmayı ve Nasır’ın Arap milliyetçiliği ideali bağlamında Arap dünyasındaki rolünü güçlendirmek için sanayi altyapısına ve finansal kurumlara rejimin tam kontrolünü sağlamayı amaçlamıştır.¹⁸⁸

Nasır’ın oluşturmuş olduğu bu devletçi sistemde daha adil bir gelir bölüşümü, büyüme ve kalkınma hedeflenmiş ancak yeni bir orta sınıf ortaya çıkmıştı. Devlet yatırımlarının ihale ile alt müteahhitlere verildiği bu dönemde, bu projeleri gerçekleştiren yeni bir grup oluşmuştu. Ayrıca, hem iç piyasadan hem de ithal malların

¹⁸⁵ Amin Galal, “The Egyptian Economy and the Revolution,” in **Egypt Since the Revolution**, ed. Panayiotis J. Vatikiotis, New York, Frederick A. Praeger, Inc., 1968, s. 41.

¹⁸⁶ Ikram, **The Egyptian Economy, 1952-2000**, s. 7.

¹⁸⁷ **Ibid.**, s. 8.

¹⁸⁸ Waterbury, **Hydropolitics of the Nile Valley**, s. 157.

alımında aracılık yapan, resmi veya yasal olmayan yollardan komisyon alan bu iş adamları hızlı bir zenginleşme yaşadı.¹⁸⁹ Devlet özel mülkiyeti yasaklamamıştı ancak feodal ve sömürgeci sermaye ve milli sermaye gibi bir sınıflamaya gitmişti. Milli çıkarlara hizmet eden, işçi haklarını koruyan iyi sermaye ve işçileri ezen, devlet karşısı kötü sermaye tanımı siyaset eliyle belirlenmekteydi. Bu tanımlamalar, yeni burjuvazi sınıfının yükselmesine neden olmuştur.¹⁹⁰

1952-70 arasında hükümet harcamaları çok hızlı bir şekilde artmıştır. Özellikle eğitim, sağlık gibi kamu hizmetlerine yönelik yapılan yatırımlar ve harcamaların oranı yükselmiştir.¹⁹¹ Diğer taraftan beş yıllık kalkınma planları ortaya konan yatırımlar ilk yıllarda yükselen iç tasarruflar ve ithal ikameci yaklaşımla desteklenen ürünlere olan taleple bir miktar finanse edilmişti. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nden, ve diğer ülkelerden alınan borçlar ve Amerika tarafından yapılan “Barış için Gıda” (Food for Peace) programından gelen tahıl yardımlarıyla yatırımların sağlanması ve ödemeler açığının kapatılmasına çalışılmıştır. Ayrıca tarım sektöründen, özellikle pamuk üretimi ve ihracatından, elde edilen gelir sanayi yatırımlarına ve ithal malların satın alınmasına harcanmıştır.¹⁹² Ancak, harcamaların büyüklüğü ve ihracata yönelik üretim ve politikaların geliştirilmemesi döviz açığının artmasına yol açmıştır. Ayrıca, üretimdeki verimsiz uygulamalar, istihdamın kapasite üzerinde artması, özel tüketimin azalması gibi faktörlerle ekonomik sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. 1962 ve 1965’de yaşanan dış borçları ödeyememe krizi sorunları daha da derinleştirmiştir.¹⁹³

1967’de yaşanan İsrail savaşı ile birlikte askeri harcamaların da önemli bir şekilde arttığı görülmektedir. Askeri harcamaların artmasına paralel olarak özellikle 60’ların sonunda döviz krizi yaşanmaya başlanmış ve yerel kaynaklar politikaların amacına ulaşabilmesi açısından yetersiz kalmaya başlamıştır. İhracat gelirlerinin

¹⁸⁹ *Ibid.*, s. 158–59.

¹⁹⁰ *Ibid.*, s. 157.

¹⁹¹ Ikram, *The Egyptian Economy, 1952-2000*, s. 10–11.

¹⁹² Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat*, s. 86.

¹⁹³ *Ibid.*, s. 93.

azalması döviz rezervlerinin hızla düşmesine neden olmuştu.¹⁹⁴ Kamu harcamalarının karşılanması, hedeflenen yatırımların yapılabilmesi için gerekli kaynakların üretilmesi güçleşmiştir. Yerel tasarrufların istenilen düzeyde olmaması sermaye açığını ortaya çıkarmıştır. Mısır'ın hem İsrail ile girdiği mücadele, hem batı ile olan gergin ilişkileri, Yemen'de yaşanan siyasal gelişmeler ve kalkınma planlarındaki hedeflere ulaşma isteği gibi çok yönlü siyasal gündemi ekonomik olarak da darboğaza girmesine yol açmıştır. Döviz krizi, dış borç imkanlarının azalması ve Yemen problemi nedeniyle Amerikan yardımlarının askıya alınması 1966 yılında finansman sorununu doğurmuştur. İkinci kalkınma planı ortaya çıkan ekonomik darboğaz nedeniyle askıya alınmıştır.¹⁹⁵ Nasır, bu sıkıntıları aşmak amacıyla IMF ile müzakerelere başlamış istikrar ve sıkı mali politikalar hususunda anlaşmaya varmıştır.¹⁹⁶ IMF ile yapılan anlaşmanın yanında Mısır yönetimi rakip olarak gördüğü, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Libya'dan ekonomik yardım almayı kabul etmiştir. Haziran 1967 savaşının verdiği zararların tazmini olarak gösterilen yardımla, bu üç ülke Mısır'a her yıl 110 milyon pound ödemeyi kabul etmişlerdi.¹⁹⁷ 1965 yılından itibaren Mısır'ın yaşamış olduğu ekonomik kriz savaş ve çatışmalarla derinleşse de aslen kamu sektörünün yanlış yönetilmesi nedeniyle ortaya çıkmıştır. Malların maliyetine ya da zararına satılması, fazla istihdamın yapılması, tarım sektörünün en büyük vergi ödeyen kesim olmasına rağmen ihmal edilmesi gibi uygulamalar kamu sektörünün büyük açık vermesine ve ekonomik krize neden olmasına yol açmıştır.¹⁹⁸ Ekonominin kamulaştırıldığı ve "Arap Sosyalizmi" başlığı altında devletin piyasayı kontrol ettiği bu yapıda bürokrasi ve ekonomiyi yönetmedeki sorunları temel kriz kaynağı olmuştur. Bürokrasi, devletin kaynaklarından faydalanan yeni burjuvazi ve askeri elitlerin oluşturduğu ilişkiler ağında ekonomi yürütülmeye

¹⁹⁴ Waterbury, **Hydropolitics of the Nile Valley**, s. 161.

¹⁹⁵ Mona Said, Ha-Joon Chang, and Khaled Sakr, "Industrial Policy and the Role of the State in Egypt: The Relevance of the East Asian Experience," in **Economic Transition in the Middle East: Global Challenges and Adjustment Strategies**, ed. Heba Handoussa, Cairo, The American University in Cairo Press, 1997, s. 231.

¹⁹⁶ Waterbury, **The Egypt of Nasser and Sadat**, s. 97.

¹⁹⁷ Waterbury, **Hydropolitics of the Nile Valley**, s. 163.

¹⁹⁸ Waterbury, **The Egypt of Nasser and Sadat**, s. 100.

çalışılmıştır. Bu ilişkiler ağının ortaya çıkardığı yolsuzluk ve kamu kaynaklarının kötü kullanımı üretimde verimsizliğe ve ekonomik sorunların doğmasına neden olmuştur.¹⁹⁹

Tablo 2: GSYİH ve GSMH 1952/3-1969/70 (Mısır Poundu-Milyon)

1952-70 dönemi politikaları serbest piyasa ekonomisinden devletin etkin olduğu planlı ekonomik sisteme geçiş ile önemli kırıma ve dönüşümler yaşamıştır. İlgili

Yıllar	GSYİH (cari fiyatlar)	GSMH (1954 sabit fiyatlar)	GSYİH (sabit fiyatlar 1952/3)	GSYİH (sabit fiyatlar 1959/60)
1952/3	806	990	806	
1953/4	847	989	871	
1954/5	920	1015	930	
1955/6	965	1055	881	
1956/7	1067	1077	897	
1957/8	1126	1141	959	
1958/9	1157	1209	985	
1959/60	1285,2	1284	1091	1285,2
1960/1	1363,5		1139	1363,5
1961/2	1411,5		1190	1411,1
1962/3	1562,8		1324	1536,7
1963/4	1739,6		1416,4	1669,7
1964/5	1975		1480	1762,2
1965/6	2124,1		1545	1841,1
1966/7	2180,4		1546	1865,9
1967/8	2187,8		vy.	1847,6
1968/9	2339,4		vy.	1954,4
1969/70	2552,8		vy.	2089,3

Kaynak: Robert Mabro, **The Egyptian Economy, 1952-1972.** Economies of the World, Oxford: Clarendon Press, 1974, s. 167.

döneme ait ekonomik performansa genel bir bakış için tablo 1’de GSYİH ve GSMH rakamları verilmiştir. İstatiksel kayıtlara ulaşmanın genel olarak sıkıntılı olduğu Mısır’da milli gelir hesapları resmi ve özel araştırmalar tarafından ortaya konmuş ve bu

¹⁹⁹ El-Ghonemy, “Economic and Institutional Organization of Egyptian Agriculture since 1952,” s. 160–61.

hesaplar arasında farklılıklar ortaya çıkmıştır.²⁰⁰ Resmi rakamlara göre reel büyüme, 1952/3-1959/60 yılları arasında %4,4 ve 1959/60-1969/70 yılları için ise %5 oranındadır. İlk beş yıllık kalkınma planı dönemini kapsayan 1960-1965 dönemi için yaklaşık 6,4 ve diğer beş yıl için 3,5 oranında büyüme olduğu iddia edilmektedir. Ancak, Hansen ve Mead'in (1963) yapmış oldukları hesaplamalara göre ise GSMH 1952-1960 döneminde yüzde 3,8 büyümüştür. Planlı dönem için bu oran %5,5 şeklindedir.²⁰¹ Beş yıllık kalkınma planında hedeflenen büyüme oranları ise gerçekleşen oranlardan farklıdır. Planda, 10 yıllık dönem içerisinde milli gelirin iki katına çıkarılması ve yıllık ortalama 7,2 oranında büyümenin yakalanması hedeflenmiştir.²⁰² Hesaplamalarda ortak kanaat ekonominin 1956-1963 yılları arasında önemli bir oranda gelişme kaydettiği şeklindedir. Ancak 1963-64 mali yılında 8,7 ve 67-68 yılındaki yüzde 1 oranında yaşanan düşüş, 60'ların sonundaki sınırlı toparlanmaya rağmen genel görünümü aşağıya çekmiştir.²⁰³

Sonuç olarak, 1952 darbesi ile başlayan ve Cemal Abdul Nasır'ın Cumhurbaşkanı olarak siyasi gücü elinde topladığı bu dönemin ilk yıllarında devlet, özel sektör ve yabancı yatırımcılarla iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Eski rejimin serbest piyasaya dayalı ekonomik yaklaşımını sürdürmüştür. Ancak, Batı'lı devletlerle yaşanan fikir ayrılıkları ve rejim üzerindeki baskısı ile devletin ihtiyaçları ve rejimin iktidarını sağlamlaştırma çabası ekonomi üzerindeki kontrolü artırmaya yönelik politikaları hızlandırmıştır. Arap nasyonalizminin siyasal alanda yükselmesi ve Batı'ya karşın SSCB bloku ile yakınlaşma sosyalist politikalarında etkinliğini artırmıştır. Fakat diğer taraftan, millileştirme politikalarının ideolojik bağlamdan bağımsız, devletin ihtiyaçlarına ve sorunlarına yönelik ani kararlar olduğu da iddia edilmektedir. Uygulan politikalar sonucu devlet ekonominin kontrolünü tamamıyla ele geçirmiş, özel sektör neredeyse işlevini yitirmiştir. Küçük işletmelerin dışında özel sermaye tamamıyla dışlanmıştır. Nasır döneminde sol iktisadi düşünce etkisinin arttığı gözükmeyle birlikte,

²⁰⁰ Mabro, **The Egyptian Economy, 1952-1972**, s. 166.

²⁰¹ **Ibid.**

²⁰² Hansen and Marzouk, **Development and Economic Policy in the UAR (Egypt)**, s. 295.

²⁰³ Mabro, **The Egyptian Economy, 1952-1972**, s. 168.

60'ların ortasında yaşanan ekonomik krizin de etkisiyle Batı ülkeleri ile ilişkileri güçlendirmek amacıyla bir takım adımlar atılmış ve Sovyet askeri danışmanlarını ve teknikerleri ülkeden çıkarmıştır. İdeolojik bağların olmadığı ve planlanan yatırım ve hedeflere ulaşmak adına hem içerde hem dışarda politika yaklaşımlarının değiştiği görülmektedir. IMF ile yapılan istikrar anlaşmaları ve Arap ülkelerinden alından mali yardımlarla Nasır yönetiminin son yıllarında ortaya çıkan krizler aşılmaya çalışılmıştır.

2.3. Planlı Ekonomiden Sınırlı Açılmaya: Enver Sedat Dönemi (1970-1980)

2.3.1. 1974 Senesi ve Öncesinde Ekonomik Görünüm

1970 yılında Cemal Abdul Nasır'ın ölümüyle göreve gelen Enver Sedat, 1980 yılında suikast sonucu hayatını kaybedene kadar 10 yıl süreyle Mısır'ın Cumhurbaşkanlığını yürütmüştür. Sedat, göreve geldiği ilk günden itibaren birçok radikal karara imza atmıştır. Nasır döneminin önde gelen parti yöneticilerini ve eski bakanları tutuklatmış ve Cumhurbaşkanı yardımcısı olduğu dönemde oluşturduğu bürokratik yapıyla gücü kendi elinde toplamıştır.²⁰⁴ 1971 yılında adına “İslah Devrimi” verdiği hareketle ülkenin adaletsizlik, teorisizim ve aşağılanma ile mücadele edeceğini ilan etmiş; 1972 yılında 17.000 Sovyet uzmanını sınır dışı etmiş; 1973 yılında halkında büyük desteği ile İsrail'e “Ekim Savaşı”nı başlatmıştır. Ayrıca, 1974 yılında açılım politikaları hayata geçirilmiş, 1975 yılında Süveyş Kanalı yeniden açılmış, 1976 yılında Sovyetlerle olan anlaşma iptal edilmiş, 1977'de ilk Arap lideri olarak Kudüs'ü ziyaret etmiş, 1978'de Camp David ve 1979 yılında İsrail ile barış anlaşmasını imzalamıştır.²⁰⁵ Hem iç siyasette hem de dış politikada birçok önemli adım atılan Sedat döneminde kuşkusuz iktisat politikaları açısından en önemli kilit noktası 1974 yılında ilan edilen

²⁰⁴ Aoude, “From National Bourgeois Development to Infitah,” s. 11.

²⁰⁵ Raymond William Baker, “Sadat's Open Door: Opposition from Within,” **Social Problems**, C. 28, No. 4, 1981, s. 378 doi:10.2307/800051.

“Açılım” (*Infatih**) politikalarıdır. Özel sektörün piyasa içerisindeki payını artırmayı ve yatırımlarının önünü açmayı vadeden bu politikalar, Sedat döneminin ve sonrasının ekonomik ilişkilerini şekillendirmiştir. Piyasayı liberalleştirme yönünde atılan bu adımları anlamak için ekonominin içerisinde bulunduğu problemleri ve açılım politikalarının ilan edilmesini zorlayan iktisadi yapıyı ele almak gerekmektedir.

Ekonomik açılım politikalarının temeli Nasır döneminde uygulanan politikalar ve 1967 savaşında yaşanan ağır yenilgi ve getirdiği ağır yük sonucunda ekonominin içerisinde bulunduğu problemlere dayanmaktadır. Açılım politikaları ve piyasanın özel sektöre açılması yaklaşımı aslında 1967 sonrasında gündeme gelmiş ve bazı uygulamalar ile başlamıştır.²⁰⁶ Ancak, ekonomik sistemde yapılabilecek değişimler hakkında önlemler içeren raporlar hazırlanmış olsa da daha çok siyasi nedenler ve Nasır’ın popülist politika tercihi ile hayata geçirilememiştir.²⁰⁷ 1956-65 yılları arasında yakalanan gelişmeler ve yüzde 6,7 ortalama büyüme oranı 70’lerin ortasına kadar sağlanamamıştır.²⁰⁸ Hızlı ekonomik büyüme rakamları 1966-1973 yılları arasında ortalama yüzde 1 seviyesine inmiş, 1966-68 arasında negatif büyüme oranları da tecrübe edilmiştir. Sektörel bazda da benzer bir durum söz konusudur. 1960’ların ilk yarısında yüzde 8’in üzerinde büyüyen tarım sektörü ikinci yarıda yüzde 3 ortalama büyüebilmiştir. İmalat, maden ve petrol sanayinde büyüme oranları %7 seviyesinden %3 seviyelerine inmiştir. Hizmet sektöründe benzer bir şekilde %6,7 ortalama büyüme oranından %4 düzeyinde bir orana düşmüştür.²⁰⁹ Yatırımlar da dalgalanmalara maruz kalmış, GSYİH içerisindeki payı 1950 yılında %11,5 iken, 1965 yılında %17,1 oranına çıkmıştır. Ancak, özellikle azalan dış borçlanma imkânları ve yardımlar nedeniyle düşen

* Açılım politikaları olarak arapça “infatih” teriminden çevrilen bu politikalar, İngilizce literatürde “open door policy”, “açık kapı politikaları” olarak da isimlendirilmektedir.

²⁰⁶ Khalid Ikram, **Egypt: Economic Management in a Period of Transition**, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1980, s. 45 (Çevrimiçi) http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/2000/04/13/000178830_98101911094659/Rendered/PDF/multi_page.pdf, 11 Ekim 2015.

²⁰⁷ Ikram, **The Egyptian Economy, 1952-2000**, s. 19.

²⁰⁸ Gouda Abdel-Khalek, “Looking Outside, or Turning Northwest? On the Meaning and External Dimension of Egypt’s Infatih 1971-1980,” **Social Problems**, C. 28, No. 4, 1981, s. 395 doi:10.2307/800053.

²⁰⁹ Osama Hamed, “Egypt’s Open Door Economic Policy: An Attempt at Economic Integration in the Middle East,” **International Journal of Middle East Studies**, C. 13, No. 1, 1981, s. 2.

kaynakların etkisiyle 1965 sonrasında yatırımlarda azalmalar yaşanmış ya da aynı kalmıştır.²¹⁰ Nasır'ın her üniversite mezununa iş garantisi veren istihdam politikası, sabit gelirli çalışan sınıfın büyümesine yol açmıştır. Adil gelir dağılımı amacıyla geliştirilen bu politika, devlet bütçesine yük getirmesi ve 70'lerin başında özel tüketimin artması sonuçlarını doğurmuştur.²¹¹ Uzun yıllardır devletin kontrolünün etkisiyle istikrarlı bir seyir izleyen genel fiyatlar, 1973 yılında hızlı bir artış yaşamış ve bu durum özellikle yoksul halkın yaşam şartlarını da negatif yönde etkilemiştir. İthal malların fiyatlarındaki artış ve savaş sonrası yaşanan gelişmeler nedeniyle resmi fiyat indeksi yüzde 7 yükselmiştir. Gıda ve içecek fiyatlarındaki artış ise yüzde 11 seviyesine ulaşmıştır.²¹² Hükümet yükselen fiyatlar karşısında, sübvansiyon edilen ekmeğin büyüklüğünü küçültmüş ve çift fiyat sistemini hayata geçirmiştir. Buna göre karne ile dağıtılan gıdalara uygulanan fiyat ile bu miktarın üzerinde talep edilen fiyatlar farklılaştırılmış, aradaki fark ile sübvansiyon maliyetinin azaltılması amaçlanmıştır. Resmi rakamlara göre 1972 yılında temel tüketim mallarındaki ticaret açığı 28 milyon dolardan 1973 yılında 228 milyon dolara çıkmıştır. Enflasyon oranları 1974 yılında da yükselmeye devam etmiş ve genel fiyatlar seviyesi %10, gıda-içecek fiyat indeksi %15 artış göstermiştir. Ayrıca, resmi rakamların dışında, yapılan özel hesaplamalarda enflasyonun 20-25 oranlarında olduğu iddia edilmektedir.²¹³

Yükselen ithal mal fiyatları ile birlikte bütçe üzerindeki sübvansiyonların maliyeti de artmıştır. 1974 yılında sübvansiyon harcamaları resmi rakamlara göre 410 milyon pound ve 1975 yılında 622 milyon pound olarak gerçekleştiği görülmektedir. GSYİH'ya olan oranlar ise 9,8'den yüzde 12,7 çıkmıştır. Kamu harcamaları da paralel bir şekilde artarak 1974 yılında GSYİH'nın yüzde 47,6'sı iken 1975 yılında yüzde 59,6'sı olarak gerçekleşmiştir. Kamu harcamalarındaki artış bütçe yükünün artmasına yol açmış ve acil kaynakların bulunması ihtiyacını doğurmuştur.²¹⁴ Merkezî bütçe

²¹⁰ **Ibid.**

²¹¹ **Ibid.**

²¹² Ikram, **The Egyptian Economy, 1952-2000**, s. 14.

²¹³ **Ibid.**

²¹⁴ Ikram, **Egypt: Economic Management in a Period of Transition**, s. 322.

gelirleri ve harcamaları arasındaki açık 1973 yılında 20 milyon pound iken 1974 yılında 45 milyon olmuştur. Yatırım harcamaları ve diğer giderler de göz önünde bulundurulduğunda, toplam açık 162 milyondan 524 milyona yükselmiştir. İhtiyaç duyulan kaynaklar dış borçlanma ile karşılanmış, 1973 yılındaki toplam dış borç 162 milyon iken 1974 yılında 524 milyon olmuştur. Bunun yanında iç borçlanmada da 51 milyondan 119 milyona artmıştır.²¹⁵ Ödemeler dengesi açıkları ithal mallardaki fiyatların yükselmesi ile birlikte ciddi bir biçimde artmış ve sıcak para ihtiyacını artırmıştır. 1974 yılında, bir önceki yılın iki katı kadar, 1,75 milyar dolar ticaret açığı oluşmuştur. İhracatta yaşanan sınırlı artışa rağmen ithalat değerindeki artış nedeniyle ticaret açığı büyümüştür. Arap devletlerinden gelen 1,2 milyar dolar yardıma rağmen, 510 milyon dolarlık açığın finansmanı için bankalardan kısa dönemli kredilere başvurulmuştur. Bankalardan alınan bu krediler 1974 ve 75'in ilk aylarından likidite krizinin yaşanmasına yol açmıştır.²¹⁶

Açılım politikalarının ilan edildiği 1974 yılının hemen öncesinde rejim, yukarıda kısaca bahsedilen ekonomik problemlerle karşı karşıya kalmıştır. 1973 savaşının hemen öncesinde İkrâm (2006, s. 13)'da aktarılan Enver Sedat'ın konuşmasından bir parça, ekonomik durum karşısında yönetimin içerisinde bulunduğu durumu açıklamaktadır;

“Ekonominin sıfırın altına düştüğünü söylemek istiyorum. Yıl sonuna kadar ödememiz gereken banka ve diğer kurumlara olan yükümlülüklerimizi karşılayamayacağız. Önümüzdeki üç ayda, yani 1974’de, mutfağımızda yeterli ekmek dahi bulamayacağız.”

“Onlara (Ulusal Güvenlik Konseyi) söyledim, her açıdan ekonomik olarak ‘sıfır seviyesine’ ulaştık... Ne 1 Ocak 1974 itibarıyla ödememiz gereken borçlarımıza bir kuruş dahi ödeyecek gücüm ne de 1974 içerisinde bir tane buğday alacak durumum kaldı. İnsanlar için ekmek dahi bulanamayacak.”

²¹⁵ World Bank, “Arab Republic of Egypt Economic Management in a Period of Transition-Volume VI: Statistical Appendix,” Country Programs Department, Washington, World Bank, 1978, s. 54 (Çevrimiçi) http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/2000/02/24/000094946_00020905315524/Rendered/PDF/multi_page.pdf, 12 Ocak 2015.

²¹⁶ İkrâm, **The Egyptian Economy, 1952-2000**, s. 16.

1967 savaşı sonrasında yaşanan ekonomik darboğazlar ve azalan dış borç imkânları ile birlikte Mısır siyasi olarak yüzünü Sovyetler'den Batı'ya dönmeye başlamıştır. Ancak, talep edilen kaynaklara karşın, IMF, ABD ve Dünya Bankası kapsamlı reformların yapılması ve piyasanın özel sektöre açılması konusunda yönlendirmelere yapmış ve ısrarcı olmuştur. Uluslararası kuruluş ve krediör devletlerden gelen beklentiler karşısında bir takım yasal düzenlemeler ile özel yatırımlar teşvik edilmeye çalışılmış, dış ticaret özel şirketlere açılmış, işçi göçü üzerindeki kamu kontrolü kaldırılmış, tarımdan ve kısmen sanayiden devlet kontrolü azaltılmıştır.²¹⁷ 1971 yılında Mısır Merkez Bankası Arap ligi kontrolünde kurulan Arap Yatırım Garanti Fonu'na 500.000 Kuveyt dinarı katkıda bulunmaya karar vermiş ve Arap yatırımlarına “ticari olmayan” risklere karşı garanti vermiştir. Çıkarılan 43 No'lu kanunla özel mülkiyete el koyma yetkisi kaldırılmıştır. Yeni yasa ile özel mülkiyetin sadece mahkeme kararı ile el konulabileceği kuralına bağlanmıştır. Ayrıca, çıkarılan başkanlık kararnamesi ile Arap Fonu ve Serbest Bölgeler ilan edilmiş, yabancı yatırımlara kamulaştırmaya karşı güvence verilmiş ve beş yıl boyunca gelir vergisinden muaf tutulmuş, şirket sermayelerinin ve elde edilen kârların yurtdışına çıkarılabilmesinin yolu açılmıştır.²¹⁸ Bunun yanında, turistler için resmi döviz kurundan yüzde 50 daha düşük olan bir döviz kuru sistemi kurulmuştur. 21 Nisan 1973'de yapılan hükümet açıklamasında konut ve inşaat sektöründe yabancı sermayenin rolünden bahsedilirken ilk defa “Açılım Politikası” kavramı kullanılmıştır. Bu yıl içerisinde alınan bir takım hükümet kararları ile yabancı sermayenin faaliyetleri kolaylaştırılmış ve güvence altına alınmıştır. Döviz piyasasında ticari bankalara işlem yapabilme imkânı verilmiştir.²¹⁹

²¹⁷ Hans Lofgren, “Economic Policy in Egypt: A Breakdown in Reform Resistance?,” **International Journal of Middle East Studies**, C. 25, No. 3, 1993, s. 408.

²¹⁸ Ali E. Hillal Dessouki, “Policy Making in Egypt: A Case Study of the Open Door Economic Policy,” **Social Problems**, C. 28, No. 4, 1981, s. 411 doi:10.2307/800054.

²¹⁹ **Ibid.**, s. 412.

2.3.2. “Açılım” (İnfitah) Politikaları

Yeni rejimin yabancı sermayeyi çekmek ve yatırımları artırma çabasıyla çıkarttığı kanunlar bağlamında 1971 ile 1974 arasında toplam değeri 171 milyon pound olan 250 proje onaya sunulmuş, kağıt üzerinde 13 milyon değeri olan elliye yakın proje onaylanmıştır. Ancak, 1974’e gelindiğinde hiçbir hayata geçirilememiştir.²²⁰ Ancak, ihtiyaç duyulan sermayenin elde edilmesi ve özellikle cari açığın kapatılması için rejim açısından liberalleşme yönünde ilerlemeyi önemli hale getirmiştir. Fakat açılım politikaları hayata geçirilirken, yapısal dönüşüm içeren tüm dönüşümlerde olduğu gibi bir takım muhalefet ile karşılaşmıştır. Devletin etkin olduğu eski rejimden fayda elde edenler, kamu çalışanları, gıda sübvansiyonu alan kesimler ve fiyat kontrollerinin kalkması nedeniyle zorda kalacak düşük gelirli bir kesim böyle bir yapısal değişikliğe karşı durmuşlardı. Bunun yanında, politik olarak da bazı sorunlar bulunmakta, Nasır sonrası iktidarı ele geçiren Sedat ve ekibi henüz meşruiyeti de elde edememişlerdi. Ancak, tartışılan açılım politikalarının gerçekleştirilmesi için gerekli güç Ekim 1973 savaşında elde edilen “zafer” ile sağlanmış oldu. Sedat elde ettiği kamu desteği ve güçle İsrail ile barış görüşmelerini yürütmeye başlamış ve liberalleşme politikalarını uygulamaya sokmuştur. Yabancı sermaye yatırımları için uygun istikrar ve barış ortamının sağlanması ve gerekli yasal altyapının sağlanması yolunda önemli bir aşama kat edilmiştir. Ayrıca, petrol fiyatlarındaki ani artış ile ortaya çıkan fazla Arap sermayesinin Mısır’a gelmesi Sedat için gerekli ortamında yaratılmasını sağlamıştır.²²¹ Mart 1974’de Sedat “Ekim Dokümanı” ismini verdiği açılım politikalarını içeren taslağı halk oylamasına sunmuş ve büyük bir destek alarak, Haziran 1974’de mecliste yasalaşarak hayata geçmiştir.²²² Ekim Dökümanı’nda, askeri harcamalar ekonomik hastalıkların temel kaynağı olarak gösterilmiştir. Yerli kaynakların harekete geçirilmesi gerektiği ifade edilse de yabancı sermayeye olan ihtiyaca büyük vurgu yapılmıştır. Yeni politikalar Mısır ekonomisinin ihtiyaçları ve artan dış sermaye imkânlarının kullanılması

²²⁰ Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat*, s. 131.

²²¹ Hamed, “Egypt’s Open Door Economic Policy,” s. 3.

²²² Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat*, s. 131.

üzerine inşa edileceği ifade edilmiştir.²²³ 1974 yılında çıkarılan 43 nolu kanunla ekonomik yapıyı ve uluslararası ekonomik ilişkileri değiştirecek kararların temel prensiplerini şu şekilde özetlemek mümkündür;²²⁴

1. Ulusal ekonomi ile Arap ve yabancı yatırımcıların ortak çıkarlarının güvence altına alınması,
2. Kamu ve özel yerli sermayenin Arap ve yabancı yatırımcılar ile ortak yatırımlar yapmasının teşvik edilmesi,
3. Arap sermayesinin ülke içerisine çekmek için uygun şartların oluşturulması,
4. Finansal ve parasal merkezî yapıların kurulması için gerekli ortamın yaratılması,
5. Yatırımlar için ticari olmayan risklere karşı güvencenin sağlanması ve teşviklerin oluşturulması,
6. Yatırımların genişlemesine engel bürokratik ve idari engellerin aşılması,
7. Kalkınma için gerekli yüksek teknolojilerin ülkeye kazandırılması ve döviz gelirlerinin artırılmasına öncelik verilmesi.

Açılım politikalarının güçlendirilmesi yolunda diğer bir adım, ihracat ve ithalatı düzenleyen 1975 yılında çıkarılan 118 nolu kanunla atılmıştır. Bu kanunla ihracat kamu sektörüyle birlikte özel sektöre de açılmıştır. Ayrıca şahısların kişisel kullanım için mal ithal edebilmesinin önü açılmıştır. Böylelikle devletin dış ticaretteki tekeli kaldırılmıştır. Ayrıca aynı yıl çıkarılan bir bakanlık kararnamesi ile 18 ürün (tahıl, un, mısır, fasulyeler, susam, çay, şeker, yemeklik yağ, hayvansal veya bitkisel yağlar, tütün, pamuk, pamuk ipliği, hintkeneviri, kömür, petrol ve ürünleri, kimyasal gübreler, böcek ilaçları, askeri ürünler ve silahlar) haricinde tüm ürünlerin yabancı ve Mısırlı tüm özel kişiler tarafından ithalatına izin verilmiştir.²²⁵ Kanunla yatırımların kontrolü ve onaylanması ve onaylanan yatırımlara gerekli izinlerin diğer ajanslardan alınmasını takip için Ekonomi Bakanlığı altında “Yatırım Otoritesi” isminde bir üst kurul oluşturulmuştur. Yatırımlar ülke içi

²²³ Abdel-Khalek, “Looking Outside, or Turning Northwest?,” s. 395.

²²⁴ *Ibid.*, s. 397–98.

²²⁵ *Ibid.*, s. 398.

veya serbest bölge olarak ayrılmaktaydı. Serbest bölgeler yabancı yatırımların teşviki amacıyla Kore tecrübesi örnek alınarak oluşturulmak istenmişti. Serbest bölgeler arası veya yabancı ülkelere sermaye transferine izin verilmiş, serbest bölgeden geçen malların yüzde 1'i kadar yıllık ödeme dışında vergilerden muaf tutulmuş ancak iç piyasaya mal satılması durumunda normal gümrük vergileri uygulanmıştır. Ülke içine yapılacak olan yatırımlarda da 5 ila 8 yıl arası vergi affı, üretim için gerekli mal ve araç gereç için gümrük muafiyeti getirilmiştir. Döviz sermayesi kendisine yeterli olmak şartıyla elde edilen kazancın Mısır dışına transferine izin verilmiştir. Bu önlemlere ek olarak, arap sermayesine özel öncelikler verilmiştir. Yabancı sermayenin ötesinde, arap sermayesinin teşvik edilmesi için kentsel emlak ve ev alımına müsaade edilmiştir.²²⁶ Ayrıca 1976 yılında çıkarılan 97 nolu kanunla döviz piyasasında özel bankaların işlem yapabilmesinin önü açılmıştır. Şahsi-ithalat sistemi adı altında hayata geçirilen uygulama ile de elinde döviz bulundurulan kişilerin bu kaynağı bankalar üzerinden gitmeden mal ithalatı için kullanabilmesine izin verilmiştir.²²⁷

2.3.3. Açılım Politikaları Sonrası Ekonomik Gelişmeler

Açılım politikaları ekonomi politikalarının istikametini liberalleşmeye doğru çevirmiş ve yerel ve uluslararası yatırımcıların ilgisini çekmiştir. Yeni uygulamaların piyasa üzerindeki ilk etkisi tüketimin hızlı bir şekilde artması şeklinde olmuştur. 1973 yılında GSYİH'daki payı %63 olan tüketim oranı 1975 yılında %75 seviyesine çıkmıştır. Tüketim trendine de bağlı olarak ithalat oranı neredeyse üç katına çıkmış ve GSYİH'ya göre %10 oranından %30 oranına yükselmiştir. İthalattaki artış büyük oranda küresel tahıl fiyatlarındaki ve ithalat miktarındaki artışla, tüketim mallarına olan talebin artmasından kaynaklanmıştır.²²⁸ 1975-1976 yılında gıda dışı tüketim mallarının ithalatı, sermaye malları ithalatından daha fazla olmuştur. Dayanıklı tüketim malları bu artışta öncü olmuş ve GSYİH'ya olan oranı yüzde 0,3'den yüzde 1,3'e yükselmiştir. 1974/75

²²⁶ Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat*, s. 131–32.

²²⁷ Abdel-Khalek, "Looking Outside, or Turning Northwest?," s. 400.

²²⁸ Ikram, *The Egyptian Economy, 1952-2000*, s. 22.

mali yılında araba, televizyon buzdolabı gibi ürünlerin ithalatı son dört yıldan daha fazla gerçekleşmiştir.²²⁹

Tablo 3: İktisadi Büyüme 1974-1980/81 (Yıllık ortalama yüzde)

	1974-1980/81		1974-1980/81
GSYİH (faktör maliyetleriyle)	9,1	Tüketim	6,8
Emtia Piyasaları	7,5	Özel	6,8
Agriculture	3	Kamu	6,9
Sanayi ve Madencilik	7,3	Yatırım	13
Petrol	30,9	Özel	18,2
Ulaştırma Sektörü	16,2	Kamu	11,2
Süveyş Kanalı	42,5	İhracat (Ticari)	10,5
Hizmet Sektörü	6	Petrol	44,9
Turizm	9	Diğerleri	-11,7

Kaynak: World Bank. “Arab Republic of Egypt Current Economic Situation and Growth Prospects.” Washington: World Bank, October 1983. http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/1999/09/10/000178830_98101901031747/Rendered/PDF/multi_page.pdf, s.1.

Tüketimde ve ithalatta yaşanan artışa paralel 1974-1981 arasında Mısır ekonomisi neredeyse tüm sektörlerde yüksek oranlı büyüme yaşamıştır. GSYİH yıllık ortalama yüzde 9 oranında büyümüştür. Aynı şekilde, emtia piyasaları yüzde 7,5; hizmet sektörü yüzde 6; yatırımlar yüzde 13 artmıştır. Ancak, ekonominin göstermiş olduğu performansa dair birçok soru işareti ve eleştiriler bulunmaktadır. Açılım politikalarının hemen ardından yaşanan bu gelişmeler, uygulamalarının başarılı olduğuna dair bir resim çizse de ortaya çıkan sonuçların ekonomideki yapısal dönüşümler ve faktör verimliliğinin artması gibi içsel nedenlerle değil, yükselen dış sermaye ve Arap “petrodolar”larından kaynaklandığı iddia edilmektedir.²³⁰ İkrâm (2006, s. 24) yaşanan

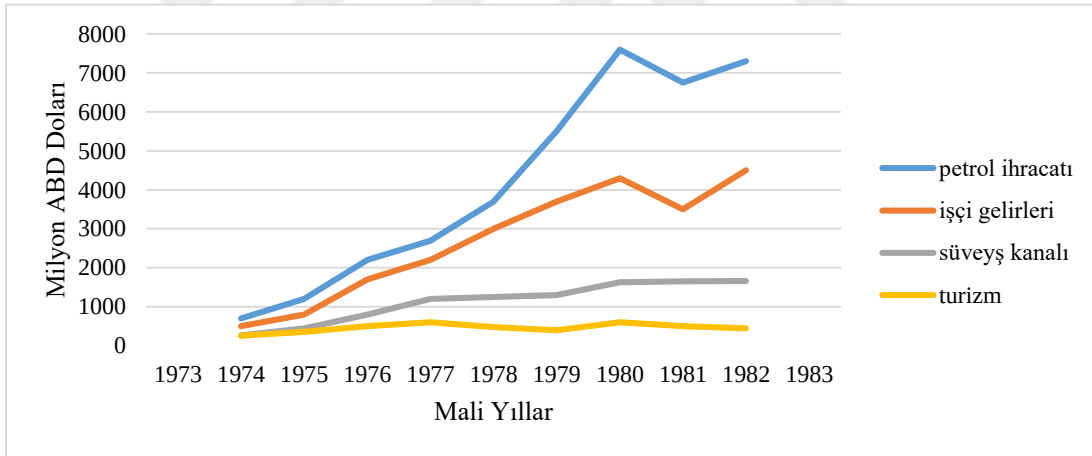
²²⁹ Mark N. Cooper, **The Transformation of Egypt**, Baltimore, MD, The Johns Hopkins University Press, 1982, s. 115.

²³⁰ World Bank, “Arab Republic of Egypt Current Economic Situation and Growth Prospects,” Washington, World Bank, October 1983, s. 1 (Çevrimiçi) http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/1999/09/10/000178830_98101901031747/Rendered/PDF/multi_page.pdf, 12 Şubat 2015.

artışların “şans eseri” ortaya çıkan olaylar sonucunda Mısır’ın daha fazla kaynağa ulaşabilmesi nedeniyle olduğunu ifade etmektedir.

Ekonominin büyük oranda büyüme kaydetmesini sağlayan birincil dış kaynak Arap sermayesidir. Bunun yanında, döviz gelirlerindeki artış da cari açığın azaltılması ve harcamaların finansmanında büyük önem taşımıştır. Aşağıda yer alan grafikte temel döviz gelir kaynaklarının seyri görülmektedir. 1974-1983 yılları arasında özellikle petrol ihracatından elde edilen gelirler dikkat çekmektedir. 1970’lerin başında 7 milyon tona yakın olan petrol üretimi 1981 yılında 32 milyon tona ulaşmıştır. Petrol fiyatlarında yaşanan ani artış ile birlikte, Mısır önemli bir döviz kaynağına ulaşmıştır.²³¹

Grafik 1: 1974-1982/83 Mali Yılları Seçilmiş Gelir Kaynakları

Kaynak: World Bank. “Arab Republic of Egypt Current Economic Situation and Growth Prospects.” Washington: World Bank, October 1983. http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/1999/09/10/000178830_98101901031747/Rendered/PDF/multi_page.pdf, s.1.

Diğer taraftan, kısmi liberalleşme ile birlikte turizm sektöründe ve işçi hareketlerinde artış yaşanmıştır. Turizm gelirleri ve yurtdışında çalışan Mısır’lı işçilerin döviz gelirlerinde önemli yükseliş olmuştur. Ayrıca, 1975 sonrası tekrar taşımacılığa açılan Süveyş Kanalı’da döviz gelirlerine katkı sağlamıştır. 1974-1981 yılları arasında

²³¹ Ibid.

dış gelirlerde yıllık %40 artış yaşanmış, GSYİH'ya olan pay, 1974'de %6 oranından, 1981 yılında %45 oranına tırmanmıştır.²³²

Kamu sektörünün küçültülerek, özel sektörün daha etkin olduğu bir piyasaya geçişin yapılacağı ve yüksek teknolojiye sahip yabancı sermaye yatırımlarının beklenildiğine dair politikalar ilan edilse de yapısal anlamda gerçekleşen etkiler çok sınırlı kalmıştır. İmalattan ithalat-ihracata kadar birçok sektörde kamu tekeli devam etmiş ve rekabete açılmasına dair düzenlemelere gidilmemiştir. Yatırımların büyük kısmı kamu kesimi eliyle yapılmaya devam edilmiştir. Bankacılık sektörü 90'larda dahi dört büyük kamu bankası tarafından kontrol edilmiştir.²³³ Artan dış kaynak imkânlarına dair rejimin beklentileri karşılanmamıştır. Mısırlı yetkililer açılım politikaları ile büyük miktarda sermayenin piyasaya girmesini ve kalıcı yatırımlar yapmasını beklemişlerdi. Politikaların hayata geçtiği ilk birkaç ayda 1000-2000 arası iş adamı yatırımlar için başvuruda bulunmuştur. 1977 yılı itibariyle 6 milyar dolarlık 527 proje yetkililer tarafından onaylanmıştır. Bu projelerin 2 milyarlık kısmı Süveyş Kanal Bölgesi'ni hedeflemiştir. Ancak tüm beklenti ve başvurulara rağmen 1976 sonunda ancak 77 milyon dolarlık yatırım gerçekleştirilmiştir. Yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi ve kamu yatırımlarının azaltılması beklentisi hayata geçirilememiştir. 1975 yılında gerçekleştirilen yatırımların yüzde 90'ı kamu kaynakları ile yapılmıştır.²³⁴

Yatırımların teşviki ilgili kararlar hakkında yapılan bir diğer eleştiri ise serbest bölge yatırımları ve iç yatırımlar olarak iki tanımlama yapıp, asıl teşviklerin serbest bölgelere verilmesidir. Direkt olarak iç piyasada yapılacak olan yatırımlar ekonomiyi doğrudan ve yapısal olarak dönüştürme potansiyeline sahipken, serbest bölgelerle bu fırsat kullanılamamıştır. Rejimin kamu sektörü ile çatışmadan kaçınmak, yabancıların Mısır topraklarındaki görünür varlığını minimize etmek ve yapısal dönüşümlere yol açacak anayasal değişikliklere gitmemek için böyle bir uygulama yaptığı iddia edilmektedir. Diğer taraftan, yatırımcıların serbest bölgelere çok fazla ilgi göstermemesi

²³² *Ibid.*, s. 2.

²³³ Ikram, *The Egyptian Economy, 1952-2000*, s. 18.

²³⁴ Hamed, "Egypt's Open Door Economic Policy," s. 3-5.

de politikaların istenilen hedeflere ulaşamamasının nedenleri arasında sayılmaktadır.²³⁵ Açılım politikaları sonrası artan sıcak para imkânı rejimin üzerindeki reform baskısını kaldırmıştır. Ancak, istenilen yatırımları çekemese de Sedat yönetimi 1977 yılında çıkarılan bir yasa ile yabancı sermaye ile yapılan yatırımlarında teşviklerden yararlanabilmesinin yolunu açmış ve döviz kuru işlemlerinde daha fazla kolaylık getirilmiştir.²³⁶ Rejiminde hataları ile birlikte 1974 Açılım politikaları istenilen dönüşümleri gerçekleştirememiştir. Politikalar sonucunda, yabancı yatırımları çok sınırlı kalmış, teknoloji transferi yapılamamış, Camp David anlaşması ve 1978'de emlak spekülasyonlarına getirilen düzenlemeler ile Arap sermayesi Mısır'a olan ilgisini kaybetmiş, çok az sayıda ortak yatırım Batılı ve Mısırlı kamu şirketleri arasında gerçekleştirilebilmiş ve sosyo-politik problemler doğuran yeni bir zengin sınıfının doğmasına yol açmıştır.²³⁷

2.3.4. Kreditörler ile İlişkiler ve 1977 Ayaklanması

1960'lı yılların sonunda artan kaynak ihtiyacı ile birlikte başlayan dış borç arayışı ile birlikte IMF gibi kuruluşlar ve yabancı ülkelerle müzakereler artmıştı. 1975-1976 yılları arasında uluslararası finans kurumları, Arap ve Batılı kreditörler ekonominin daha fazla dışa açılması, ekonominin kapitalist sistemle uyumlu hale getirilmesi, desteklerin azaltılması ve poundun devalüe edilmesi konusunda baskıları artırmıştı. 1976 sonbaharında petrol üreticisi Arap ülkeleri, ABD ve IMF ile birlikte daha fazla reform yapılması hususunda rejime daha fazla sıkıştırmaya başlamış, IMF tarafından önerilen reformlar hayata geçirilmeden sınırlı krediler dışında kaynak aktarımı yapılmayacağı ilan edilmişti. Borçlar nedeniyle 1,25 milyar dolar açık nedeniyle sıkıntı yaşayan Mısır'ın kredi talebi askıya alınmıştı. Körfez Kalkınma Örgütü 250 milyon dolarlık

²³⁵ Delwin A. Roy and William T. Irelan, "Law and Economics in the Evolution of Contemporary Egypt," **Middle Eastern Studies**, C. 25, No. 2, 1989, s. 172–73.

²³⁶ **Ibid.**, s. 174.

²³⁷ **Ibid.**, s. 175.

kalkınma projeleri için ayrılan kaynak dışındaki kredi taleplerini geri çevirmişti.²³⁸ IMF'nin 1972 yılından itibaren hükümete sunduğu anlaşma şartları, toplumsal tepkilerden çekinildiği için sürekli olarak reddedilmiştir. Ancak, baskılar sonucu, Ocak 1977'de hükümet temel bazı ürünlerde, pirinç, şeker, gaz, sigara ve mutfak gazı, uygulanan fiyatları artırma kararı almıştır. Ancak, ani olarak alınan bu karar geniş bir tabana yayılan toplumsal tepki ile karşılaşmıştır. Çıkan olaylar 79 kişinin ölmesi, 1000 kişinin yaralanması ve 1250 kişinin hapse atılması ile sonuçlanmıştır. Uluslararası kuruluşların baskısıyla kaldırılan ve mali disiplin altında azaltılan bu destekler sosyo-ekonomik açıdan Mısır'ı derinden etkilemiştir.²³⁹ Çıkan ayaklanmalar sonucunda alınan ekonomik kararlar dondurulmuş, ülke çapında sokağa çıkma yasakları ilan edilmiş ve ordu kamu düzenini sağlamak üzere müdahalede bulunmuştur. Ayaklanmalar sonrası ABD ve petrol üreticisi Arap ülkeleri rejime ekonomik yardım kararı almıştır. Ancak, siyasi baskılar devam etmiştir. Mayıs 1977'de Paris'te toplanan Mısır'a yardım edenler grubu (13 devlet ve 12 kuruluş) resmi döviz kurunun kaldırılmasının, desteklerin kademeli olarak azaltılmasının ve faizlerin yukarı yönlü artırılmasının gerektiğine dair tavsiye kararı almıştır.²⁴⁰ Fakat, Mısır yönetimi ileriki yıllarda açılım politikalarının sonuçlarından siyasi olarak faydalanmaya çalışsa da sosyo-ekonomik maliyeti olacak önemli reformları özellikle sübvansiyon sistemi ile ilgili düzenlemeleri yapmaktan kaçınmıştır.²⁴¹

2.4. Ekonomik Dalgalanmalar, Neoliberal Politikalar ve Yapısal Dönüşümler Hüsnü Mübarek Dönemi 1981-2010

1980 yılında suikast sonucu hayatını kaybeden Sedat, selefi ile karşılaştırıldığında yaptığı kısa başkanlık döneminde önemli ekonomik kararlara imza atmıştır. Ancak, ortaya konan reform önerileri planlanan şekilde uygulanamamıştır.

²³⁸ Dessouki, "Policy Making in Egypt," s. 414.

²³⁹ Lofgren, "Economic Policy in Egypt," s. 381.

²⁴⁰ Dessouki, "Policy Making in Egypt," s. 415.

²⁴¹ Roy and Irelan, "Law and Economics in the Evolution of Contemporary Egypt," s. 173.

Ekonominin içerisinde bulunduğu sıkışmışlık karşısında hayata geçirilen Açılım politikaları makro göstergelerde önemli düzeltilmeler sağlamıştır. Ancak, yapısal sorunlara dair adımlar atılamamıştır. Uzun süreli politika ve reform kararlarının geliştirilmemesinin bir sebebi de Sedat döneminde hükümet düzeyindeki hareketlilik olarak gösterilebilir. 1973-80 yılları arasında yedi finans bakanı, yedi planlama bakanı, beş ekonomi bakanı, dört uluslararası ticaret bakanı değiştirilmiştir. Geçiş döneminde ortaya çıkan sorunlar bakanlara fatura edilmiş, başarılı uygulamalar cumhurbaşkanlığına başarısızlıklar bakanlıklara mal edilmiştir.²⁴² 1981 yılında cumhurbaşkanı seçilen Hüsnü Mübarek, Sedat'ın aksine daha istikrarlı bir hükümet yapısı oluşturmaya çalışmıştır. Cumhurbaşkanı yardımcısı olan Mübarek, yönetimi ele aldığı anda, Nasır ve Sedat'tan farklı olarak daha tarafsız ve dikkatli davranmaya çalışarak, kişisel vizyonunu geri planda tuttuğu bir yönetim çizeceği imajını vermiştir.²⁴³

2.4.1. 1982-1987: Dış Kaynağa Dayalı Büyüme ve Makroekonomik Bozulma

Enver Sedat dönemi kapalı ekonominin uluslararası piyasalarla etkileşimini artıran açılım politikalarının etkisiyle hem makroekonomik alanda hem de sosyal göstergelerde gelişmeler yaşamıştır. Ancak, yüksek büyüme oranları ve artan tüketim ekonominin üç temel alanda akutlaşan sorunlarla karşılaşmasına yol açtı.²⁴⁴ Tasarruf-yatırım açığı ve ihracat-ithalat açığı sonucu finansal sektör büyüyen bir dengesizlik içerisinde sürüklenmiştir.²⁴⁵ GSYİH'nın yüzde 23'ü bütçe ve yüzde 10'u oranında cari hesaplarındaki açıkla ikiz açık problemi ortaya çıktı. İkinci olarak, büyümenin özellikle petrol gelirlerine dayanan yapısı kırılganlığı artırdı. 1974 yılında GSYİH'nın %3'u, ihracatın %11'i ve hükümet gelirlerinin %1'inin altında olan petrol gelirleri, 1982 yılında sırasıyla, %11, %59 ve %20'ye ulaştı. Bunun yanında, petrol dışı ihracatta ise

²⁴² Ikram, **The Egyptian Economy, 1952-2000**, s. 54.

²⁴³ K.V. Nagarajan, "Egypt's Political Economy and the Downfall of the Mubarak Regime," **International Journal of Humanities and Social Science**, C. 3, No. 10, May 2013, s. 28.

²⁴⁴ World Bank, "Egypt - Country Economic Memorandum : Economic Readjustment with Growth (Vol. 2): Main Report," 2.

²⁴⁵ Alan Richards, "The Political Economy of Dilatory Reform: Egypt in the 1980s," **World Development**, C. 19, No. 12, December 1991, s. 1722 doi:10.1016/0305-750X(91)90015-A.

ortalama %46 düşüş yaşandı.²⁴⁶ Petrol lehine gelişen dış ticaret, ihracatı dış şoklara açık hale getirmiştir. Üçüncü olarak, ekonomideki kontrol ve yönlendirme büyüme açısından engeller doğurmuştur. Yanlış fiyat kontrolleri yapısal sorunlar oluşturmuş, yatırımlarda verimsizliğe yol açmıştır.

Tablo 4: 1965-1987 Yatırım ve Tasarrufların GSYİH'ya Oranı %

Yıl	1965	1982-83	1983-84	1984-85	1985-86	1986-87
Tasarruflar	14	18	13	13	12	8
Yatırımlar	18	26	24	23	21	20
Açık	-4	-8	-11	-10	-9	-12

Kaynak: Richards, Alan. “The Political Economy of Dilatory Reform: Egypt in the 1980s.” World Development 19, no. 12 (December 1, 1991): 1721–30. doi:10.1016/0305-750X(91)90015-A, p. 1722.

Sürdürülebilir büyüme açısından, politikalar ülkenin sahip olduğu kaynaklara göre üretilmemiş, petrole dayalı sistem kırılabilirliği artırmıştır.²⁴⁷ Yatırım-tasarruf açığı 1965 yılındaki %4 seviyesinden 1986-87 mali yılında yüzde 12 düzeyine çıkmıştır. 1980’li yılların ilk yarısında yatırımlar azaltılmaya çalışılsa da tasarruflarda ortaya çıkan düşüş nedeniyle açık artmış ve dış kaynak ihtiyacını artırmıştır.

Daralan petrol dışı ihracat ve hızlı ekonomik büyüme yazında “Hollanda Hastalığı” olarak ifade edilen ve petrol ihracatçısı ülkelerin karşılaştığı sorunlar Mısır’da da kendine has özellikleriyle ortaya çıkmıştır.²⁴⁸ Artan petrol gelirleri iç talebin artmasına yol açmış, tüketim talepleri artan ithalat ve ihraç mallarının iç piyasaya yönelmesi ile karşılanmıştır. 9 milyar dolara yaklaşan döviz gelirleri 8,5 milyara seviyesine ulaşan ithalat harcamaları ile dengelenerek, elde edilen gelirin üretken sektörlere aktarılması sağlanamamıştır.²⁴⁹ Korumacı politikaların da etkisiyle sanayi iç talebe yönelik üretime yönelmiştir. İthalata bağlı üretim dış ticaret yapısını bozmuştur.

²⁴⁶ World Bank, “Egypt - Country Economic Memorandum : Economic Readjustment with Growth (Vol. 2): Main Report,” s. 2.

²⁴⁷ **Ibid.**

²⁴⁸ Heba Handoussa, “The Impact of Foreign Aid on Egypt’s Economic Development, 1952-1986,” in **Transitions in Development : The Role of Aid and Commercial Flows**, ed. Uma J. Lele and Ijaz Nabi, San Francisco, Calif, ICS Press, 1991, s. 212.

²⁴⁹ **Ibid.**

Ayrıca, petrol sektöründeki kârlılık artışı işçi gelirlerini hem enerji sektöründe hem de kamu sektöründe artırmış, diğer sektörlerde de işçi maliyetlerinin üzerinde artış baskısı oluşturmuştur. 1974-1981 yılları arasında işçi ücretleri ortalama 3 kat artmıştır. İstihdamın temel kaynağı olan kamu için bütçe üzerindeki yük büyük oranda artmıştır. Döviz kurundaki bozulma ihracatı zorlaştırarak ithalatı teşvik etmiştir. İthalatın GSYİH'ya oranı 1974'de %37'den 1981'de %49'a çıkmıştır. Ödemeler dengesi krizine yol açması beklenen bu durum petrol, Süveyş kanal gelirleri ve işçi transferleri ile geçici olarak ertelenmiş ve politikacılar tarafından ele alınmamıştır.²⁵⁰

Tablo 5: Yıllık Büyüme Oranları 1982-1988

	1987 Fiyatlarıyla Yıllık Büyüme Oranları							Ortalama Büyüme
	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	(82-87)
GSYİH Piyasa Fiyatları	10,3	7,3	5,7	6,4	2,8	2,5	3,2	5
GSYİH Faktör Maliyetleri	11,2	7,4	6,1	6,6	2,9	2,2	2,7	5
Tarım	4	2,9	2,1	3,2	2,1	2,1	2,6	2,5
Sanayi	2,6	6,9	9,2	8	1,5	2,2	2,4	5,8
Petrol	-3,9	8	11,1	10,8	-1,3	3,7	4,2	6,6
İmalat	9,2	6,4	8,1	6,5	3,5	2,1	2,6	5,5
Diğer	4,5	5,6	7,4	4,5	4,4	-0,9	na	4,5
Hizmetler	21,7	9,6	5,6	6,9	3,6	2,9	2,9	5,6

Kaynak: World Bank. "Egypt - Country Economic Memorandum : Economic Readjustment with Growth (Vol. 2): Main Report." The World Bank, February 2, 1990. <http://documents.worldbank.org/curated/en/1990/02/738755/egypt-country-economic-memorandum-economic-readjustment-growth-vol-2-3-main-report>, s. 4

²⁵⁰ World Bank, "Egypt - Country Economic Memorandum : Economic Readjustment with Growth (Vol. 2): Main Report," 3.

Ekonomik büyümenin sağlanabilmesi seksenlerin başında, petrol gelirleri, Süveyş kanal ücretleri, işçi transferleri, dış yardımlar ve turizmden elde edilen sıcak paraya bağlı hale gelmiştir.²⁵¹ Ancak, bu kaynaklardan elde edilen gelirlerde yaşanan durgunluk veya azalma ile ortaya çıkacak sonuçlar Mısır ekonomisi için yıkıcı etki yaratmıştır. Ancak, 1981-82 arasında azalan gelirlere rağmen hükümet genişlemeci politikalarından vazgeçmemiştir. Bu durum üç yıllık bir dönem için 6-7 oranında büyüme sağlasa da ödemeler dengesi hızla bozulmuş ve dış borç stoku yükselmiştir. 82-86 yılları arasında borç iki katına çıkarak 19 milyar dolardan 38 milyar dolara ulaşmıştır. 1986 yılında hükümet genişlemeci politikaları yürütemez hale gelmiştir.²⁵² Bütçe ve ödemeler dengesinde ortaya çıkan açığın yanında işsizlik oranları da 60'lı yıllara göre yükselmişti. Ekonomik büyümeye rağmen yeterli istihdamın sağlanamaması, 1960 yılındaki %2,2 işsizlik oranını, 1974 yılında %4,3 1986 yılında ise %11 seviyesine çıkarmıştır. Formel sektörlerdeki istihdam sorunu artan bir şekilde kayıt dışı istihdamın yükselmesine yol açmıştır. Tarım dışı sektörlerdeki 170.000 istihdama karşın 1976 yılında 2,4 milyon, 1985 yılında ise 2,9 milyon kayıt dışı istihdamın olduğu hesaplanmaktadır.²⁵³

²⁵¹ Ikram, **The Egyptian Economy, 1952-2000**, s. 45.

²⁵² World Bank, "Egypt - Country Economic Memorandum : Economic Readjustment with Growth (Vol. 2): Main Report," s. 3-4.

²⁵³ Farah, **Egypt's Political Economy**, s. 40-41.

Tablo 6: Hükümet Gelirleri, Harcamaları, Açık, Enflasyon ve Para Arzında Büyüme

	Hükümet Gelirleri: Cari + Sermaye Girişi (£Em)	Gelir/GSYİH oranı %	Harcamalar: Cari+ Sermaye Ödemeleri (£Em)				
				Harcama/GSYİH (%)	Bütçe Açığı/GSYİH %	Enflasyon (%)	Para Arzı Artışı (%)
1975	2,235	43.9	3,227	61.8	-18.0	9.8	21.5
1976	2,424	37.6	4,086	60.7	-23.1	10.3	26.0
1977	3,301	41.3	4,562	54.7	-13.4	12.7	34.0
1978	3,778	39.0	5,066	51.7	-12.7	11.1	27.0
1979	4,363	36.9	6,650	52.3	-15.5	9.9	31.3
1980	6,912	41.9	9,486	57.5	-15.6	20.6	51.4
1981	7,893	46.7	9,177	53.0	-6.3	21.2	30.9
1982	9,116	46.8	13,271	63.9	-17.1	11.3	31.2
1983	10,714	45.8	13,441	55.6	-9.8	15.1	22.6
1984	11,951	43.3	15,604	54.7	-11.4	18.1	18.8
1985	13,299	42.0	17,339	52.3	-10.4	14.4	18.3
1986	15,319	41.4	20,537	53.5	-12.1	16.1	21.0
1987	16,737	39.5	20,464	45.2	-5.8	25.2	21.0
1988	19,179	36.9	24,858	45.6	-8.6	17.8	21.5

Kaynak: Robert Holt, and Terry Roe. "The Political Economy of Reform: Egypt in the 1980s." İçinde Political and Economic Interactions in Economic Policy Reform : Evidence from Eight Countries, edited by Robert H. Bates and Anne O. Krueger, 179–224. Oxford, UK: Cambridge, Mass, 1993, s. 190.

1973-88

Genel olarak 1980’lerde azalan kamu gelirlerine rağmen harcamalarda paralel bir azalma yapılamamıştır. 1986 yılına gelindiğinde açığın %12 seviyesine çıktığı görülmektedir. Buna rağmen kamunun üretimdeki payı artamaya devam etmiştir. 1983 yılında %65,9 seviyesinde olan kamu payı 1987 yılında %74 düzeyine çıkmıştır. Kamu

yatırımlarının artışı bahsedildiği gibi dış kaynaklarla ve para arzındaki artış ile sağlanmıştır. Yıllık yüzde 20'nin üzerindeki para arzı artışı ile kamu yatırımları finanse edilmiştir. Ancak, bu dönemde enflasyon artışı kaçınılmaz olarak ortaya çıkmış ve 1987 yılında yüzde 25 seviyesine ulaşmıştır. 1987-1988 yıllarında harcamalarda yapılan kısıtlamalarla ile açık oranı önceki yıllara göre azaltılmaya çalışılsa da gelirlerdeki azalmanın etkisiyle sınırlı kalmıştır.

Tablo 7: Kamu ve Özel Sektör Sanayi Üretimi (Milyon Pound)

	1983/84	1984/85	1985/86	1986/87	Ortalama 1983-7
Kamu Payı (%)	5650.2 (65.9)	6808.2 (66.9)	7900.0 (71.5)	9370.9 (74.1)	7432.5 (69.6)
Özel Sektör Payı (%)	2926.8 (34.1)	3375.0 (33.1)	3154.1 (28.5)	3273.0 (25.9)	3182.2 (30.4)

Kaynak: Robert Holt, and Terry Roe. "The Political Economy of Reform: Egypt in the 1980s." İçinde Political and Economic Interactions in Economic Policy Reform : Evidence from Eight Countries, edited by Robert H. Bates and Anne O. Krueger, 179–224. Oxford, UK: Cambridge, Mass, 1993, s. 201.

Yüksek büyüme oranlarını sağlamak adına artan dış borç ve buna ait faiz ödemeleri 1982 ile 1987 yılları arasında üç katına çıkmıştır. Azalan döviz gelirleri ile birlikte 1986 yılında cari açığın GSYİH'ya oranı %15 ile en yüksek noktasına çıkmıştır. Yıllık ödenemeyen borçlar 1,7 milyar dolara yaklaşmış, 1987 yılında 40 milyar dolara çıkan toplam borcun GSYİH'ya oranı yüzde 112 olmuştur.²⁵⁴ Artan borç stoku ile birlikte Mısır hükümeti yükümlülüklerini karşılayamaz hale gelmiştir. Borçların ihracat gelirlerine olan oranını gösteren borç servis oranına bakıldığında da borç yükünün artışı görülmektedir. 1982 yılında %26,2 olan oran 1987 yılında %42,4 oranına yükselmiştir.

²⁵⁴ Ikram, *The Egyptian Economy, 1952-2000*, s. 56.

Tablo 8: Borç Servis Oranı 1982-1987 (%)

Yıl	1982	1983	1984	1985	1986	1987
Oran	26,2	26,7	23,1	26,9	36	42,4

Kaynak: Richards, Alan. "The Political Economy of Dilatory Reform: Egypt in the 1980s." *World Development* 19, no. 12 (December 1, 1991): 1721–30. doi:10.1016/0305-750X(91)90015-A, s. 1724.

Mayıs 1987 yılında Mısır'ın borçlarını geriye ödeyememesi sonucu ortaya çıkan durumu değerlendirmek üzere Paris Kulübü* bir toplantı düzenleyerek, borçların yapılandırılması gündeme alınmıştır. Yapılan toplantı sonucu, vadesi geçmiş 6,9 milyar dolar borç ve faiz 10 yıl sürece yayılacak şekilde yeniden yapılandırılmıştır.²⁵⁵ Paris kulübü ile yapılan görüşmelere paralel olarak Nisan 1987'de IMF ile de 4. madde uyarınca görüşmeler yapmaya başlamıştır. IMF tarafından önerilen anlaşmaya göre 1987-1989 dönemi için yüzde 2 büyüme, enflasyonun yüzde 20 seviyelerine indirilmesi, cari açığın GSYİH'nın yüzde 18'i oranında düşürülmesi ve uluslararası rezervlerin artırılması öngörülmüştür. Temel reform alanları olarak, döviz kuru sisteminin yeniden ayarlanması, sermaye piyasasının uyumlaştırılması, tüketim ve faktör piyasası fiyatlarının ayarlanması, hükümet gelirlerinin artırılması ve harcamaların azaltılması gerekli önlemlerin yapılması ele alınmıştır.²⁵⁶ Ancak hükümetin anlaşma maddelerine uymaması ve gerekli reform adımlarını atmaması nedeniyle IMF anlaşmayı iptal etmiştir.²⁵⁷

* Paris kulübü 1956 yılında Arjantin'in dış borçları ile ilgili uluslararası yardım talep etmesi üzerine Fransa'nın teklifi ile Paris'de düzenlenen toplantı sonucu ortaya çıkmıştır. Günümüzde 20 daimi üyesi bulunan kulüp zaman içerisinde gelişerek borçlu ülkelere yeniden yapılandırma ve af için standartlar geliştirmiştir. Daha detaylı bilgi için: <http://www.clubdeparis.org/en/communications/page/historical-development>

²⁵⁵ Samer Soliman, **The Autumn of Dictatorship : Fiscal Crisis and Political Change in Egypt under Mubarak**, Stanford Studies in Middle Eastern and Islamic Societies and Cultures, Stanford, California, Stanford University Press, 2011, s. 103.

²⁵⁶ Robert Holt and Terry Roe, "The Political Economy of Reform: Egypt in the 1980s," in **Political and Economic Interactions in Economic Policy Reform : Evidence from Eight Countries**, ed. Robert H. Bates and Anne O. Krueger, Oxford, UK, Cambridge, Mass, 1993, s. 204.

²⁵⁷ İkrâm, **The Egyptian Economy, 1952-2000**, s. 58.

Reformlar hakkında Mısır hükümeti IMF yönetimi ile birçok kez görüşmeler gerçekleştirmiştir. Ancak beklenen adımların atılması hususunda rejim sürekli çekinceli olmuş ve kademeli reform stratejisi gütmeyi teklif etmiştir. Halkın tepkisinden çekinildiği ifade edilse de bürokrasi ve yerleşik çıkar ilişkileri reformların yapılmasının önüne geçmiştir.²⁵⁸ IMF'nin özellikle üzerinde durduğu sübvansiyonlar meselesi, yükselen işsizlik ve düşen hayat standartları ile birlikte, hükümetin 1977'deki bir ayaklanmaya yol açabileceği korkusuyla geri durduğu bir konu olmuştur. Diğer taraftan, kamu sektörünün kontrolü üzerinden kendi güçlerini konsolide eden merkezî veya yerel hükümet yetkilileri de reformlar hususunda direnç göstermiştir. IMF ile yapılan görüşmelerde hükümetin yaklaşımı ve zaman kazanma stratejisini Richards (1991:1727) “rakam oyunları”, “sis perdesi” ve “müzikal bakanlıklar” ifade etmektedir. 1988-1991 arası IMF heyetleri ve Mısır hükümeti arasında süregelen müzakerelerle geçilmiştir. Anlaşma sürekli imza aşamasında olduğu iddia edilmiş ancak fiyatlardan faizlere kadar birçok konuda ortak bir noktaya erişilememiştir. Mısır hükümeti, farklı heyetler oluşturarak, bakanlıklar arasında sorumlulukları dağıtıp, yetki karmaşası çıkararak, ayrıca ortaya konan istatistiklerde farklılaştırarak oluşturarak oyalama stratejisi izlemiştir. Kazanılmaya çalışılan sürede ise rejim ABD nezdinde IMF'yi ikna etmesi için girişimlerde bulunmuştur.²⁵⁹

Mısır hükümeti içerisinde bulunduğu politik ve coğrafi pozisyonunu kreditorleriyle en iyi kullanan ülkelerden birisi olmuştur. 1973 İsrail savaşı sonrası yıllık 2-3 milyar dolar Arap ülkelerinden yardım alınmıştır. IMF ile olan pazarlıklarında, ABD ile stratejik ilişkilerini kullanarak reformları geciktirmeye çalışmıştır.²⁶⁰ 1987 görüşmelerinde IMF Mısır'a diğer ülkelere getirmiş olduğu şartlara göre daha az sıkı politikalar önerse de istediğini alamamıştır. Tıkanan tüm tartışmalarda IMF tarafı geri

²⁵⁸ Richards, “The Political Economy of Dilatory Reform,” s. 1726.

²⁵⁹ *Ibid.*, s. 1728.

²⁶⁰ *Ibid.*, s. 1727.

adım atmıştır. Mısır hükümetinin bu dönemde sadece Paris kulübü ülkeleriyle ikili olarak anlaşmak için IMF ile reform müzakerelerini sürdürdüğü iddia edilmektedir.²⁶¹

Mısır hükümetinin 1986 yılı itibariyle ödeyemediği borçları 9 milyar dolara yaklaşmıştı ve bu borçların 6,9 milyarlık kısmı Paris Kulübü tarafından silinmiştir. Ancak, durumun sağladığı çözüm, eski politikaların devam etmesi sonucu uzun ömürlü olmamış ve 1990 yılında yine iflasın eşiğine gelinmiştir. Ödenmesi gereken borçlar yeniden 11,4 milyar dolara yükselmiştir.²⁶² Mısır'ın kreditorleri nezdindeki girişimleri sekteye uğramış ve daha önceki tecrübelerine dayanarak IMF ve Dünya Bankası reform anlaşmalarının uygulanmaya başlamasını öncelik olarak belirlemiştir. Ancak, 90'ların başındaki borç krizi ile zorlanan Mısır ekonomisinin imdadına Körfez Savaşı yetişmiş ve Amerika ve Arap ülkelerinden oluşan müttefikler yaklaşık 13 milyar dolar borcun silinmesine ikna edilmiştir. Yine, Mayıs 1991'de, Amerika'nın girişimleri ile Paris Kulübü üyeleri de 20 milyar dolarlık borcun yarıya indirilmesi kararını vermiştir. Borç sorununu bu şekilde aşan rejim, reformlar hususunda daha ciddi girişimler yapılması hususunda ikna olmuş ve aynı yıl IMF ile Stand By anlaşması ve Dünya Bankası ile yapısal uyum anlaşması imzalanmıştır.²⁶³

2.4.2. Ekonomik Reform, Yapısal Uyum ve İstikrar Politikaları 1992-1997

1980'lerin son yıllarında ortaya çıkan makroekonomik problemler ve uluslararası kurumların baskısı karşısında Mısır hükümeti reformlar hususunda adımlar atmak zorunda kalmıştır. Bir taraftan ekonomik sorunlara çözüm arayan bir taraftan da uluslararası kreditorlerin ikna edilmesi amacıyla Mart 1990 tarihinde “Ekonomik Reform ve Yapısal Uyum Programı” (*Economic Reform and Structural Adjustment Program-ERSAP-*) başlıklı bir eylem planı hazırlanmıştır. Serbest piyasa prensiplerine uygun bir şekilde ekonomik faaliyetlerin yeniden yapılandırılacağı iddiasıyla hazırlanan

²⁶¹ **Ibid.**

²⁶² Soliman, **The Autumn of Dictatorship**, s. 103.

²⁶³ Simon Bromley and Ray Bush, “Adjustment in Egypt? The Political Economy of Reform,” **Review of African Political Economy**, C. 21, No. 60, 1994, s. 202.

programın üç temel amacı Dünya Bankası'na sunulan mektupta şu şekilde ifade edilmektedir;²⁶⁴

- Alınacak çeşitli istikrar önlemleri ile sürdürülebilir makroekonomik dengenin sağlanması,
- Ekonominin yeniden yapılandırılması ile orta ve uzun vadede ekonomik büyümenin sağlanacağı temellerin oluşturulması,
- Ekonomik reformların fakirler üzerindeki negatif etkilerinin minimize edilmesi için sosyal politikaların geliştirilmesi.

ERSAP ile rejim ekonominin yeniden yapılandırılmasıyla serbest piyasa ekonomisine geçileceğini ve Nasır döneminden beri devam eden devlet müdahalesinin azaltılarak, geleneksel rollerine indirgeneceğini iddia etmektedir. Ayrıca, programın nihai amacı olarak “*orta vadede, Mısır’ın güvenilirliğini onaracak ve enflasyonsuz ekonomik büyüme sağlayacak, merkezsizleştirilmiş, piyasa temelli ve dış-odaklı bir ekonominin yaratılması*” şeklinde ifade edilmektedir.²⁶⁵ Program kamu sektörü, yatırım, dış ticaret, fiyat kontrolü, para, maliye ve sosyal politikalar gibi geniş bir yelpazede reformlar içermektedir.²⁶⁶ IMF ve Dünya Bankası açısından temel olarak, özelleştirmelerin yapılması ve rekabeti bozucu düzenlemelerin kaldırılması, yatırımların finansmanı için tasarrufların artırılması, döviz rezervlerinin çoğaltılması ve sağlık-eğitim gibi temel devlet hizmetlerinin bütçe dengesi içerisinde sürdürülmesi ve bütçe açığının azaltılması için ek vergilerin konması öncelik taşımaktadır.²⁶⁷ 1990-1993 dönemini kapsayan birinci dönemde fiyat kontrolleri ve yatırım ve ticaret önündeki temel engellerin kaldırılması üzerine odaklanmış ve bu dönem IMF Stand-By anlaşması, Dünya Bankası Yapısal Uyum Kredisi (*Structural Adjustment Loan (SAL)*) ve Paris

²⁶⁴ The World Bank, “Egypt - Structural Adjustment Loan Project,” The World Bank, June 30, 1991, s. Annex II-3 (Çevrimiçi) <http://documents.worldbank.org/curated/en/1991/06/735632/egypt-structural-adjustment-loan-project>, 13 Aralık 2015.

²⁶⁵ *Ibid.*, s. Annex II-4.

²⁶⁶ Karima Korayem, “Egypt’s Economic Reform and Structural Adjustment (ERSAP),” Working Paper, Cairo, Egyptian Center for Economic Studies, 1997, s. 2 (Çevrimiçi) http://www.eces.org.eg/MediaFiles/Uploaded_Files/%7BD83916F9-6CEF-4E7C-8F35-4A8CDC7AD78A%7D_ECESWP19e.pdf, 13 Aralık 2015.

²⁶⁷ Bromley and Bush, “Adjustment in Egypt?,” s. 204.

Klubünün borç affı ile desteklenmiştir. Temmuz 1993 sonrası ikinci dönemde ise makroekonomik istikrar ve finansal sektör reformlarına öncelik verilirken, IMF tarafından anlaşmanın üç yıl uzatılması, Dünya Bankası Yapısal Uyum İzleme programı ve Paris Kulübü tarafından desteklenmiştir.²⁶⁸ ERSAP kapsamında hedeflenen reformları şu şekilde özetlemek mümkündür:²⁶⁹

- Kamu şirketlerinde verimlilik ve üretkenliğin artırılması için özelleştirmeler yapılması ve şirketlerin kolay kredi ve otomatik devlet desteği almasını sağlayan kanuni çerçevenin düzenlenmesi,
- Özellikle enerji sektöründe olmak üzere fiyat kontrollerinin kaldırılması. 1995 yılına kadar yıllık artışlarla petrol fiyatlarının küresel seviyesine ve elektrik fiyatlarının uzun dönem marjinal maliyetlerine eşitlenmesi. Tarım arazilerinden alınan kiraların artırılması ve otomatik yenilenen eski sözleşmelerin iptali, taşımacılık sektöründe uygulanan tarifelerinin yükseltilmesi öngörülmüştür,
- Yatırım ortamının kamu ve özel şirketlerin eşit şartlarda rekabet etmesine el verecek şekilde yeniden düzenlenmesi,
- Çoklu döviz kurunun tekli bir sisteme kavuşturulması ve dış ticaretin liberalleştirilmesi,
- Bankacılık sektörünün düzenlenmesi ve mevduat-kredi faiz oranlarının belirlenmesi hususunda bankalara izin verilmesi,
- Bütçe açığının kapatılması için; gelirleri artırmak amacıyla küresel gelir vergisi ve satış vergisinin konulması, yatırımların sınırlanması, kamu maaşlarındaki yüksek artışların engellenmesi ve sübvansiyonların düşürülmesi yoluyla harcamaların azaltılması,

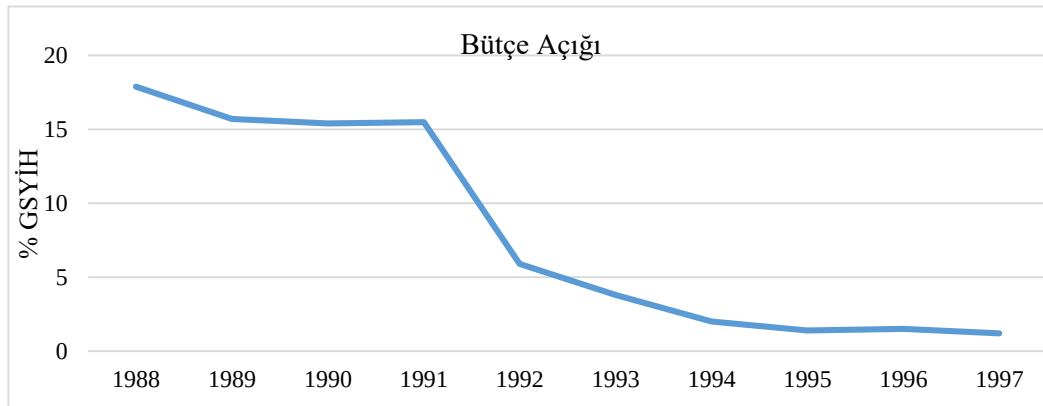
²⁶⁸ Rania A. Al-Mashat and David A. Grigorian, “Economic Reforms in Egypt: Emerging Patterns and Their Possible Implications,” Policy Research Working Paper, Washington, DC, The World Bank, September 1998, s. 3 (Çevrimiçi) <http://documents.worldbank.org/curated/en/1998/09/442682/economic-reforms-egypt-emerging-patterns-possible-implications>, 13 Aralık 2015.

²⁶⁹ Korayem, “Egypt’s Economic Reform and Structural Adjustment (ERSAP),” s. 2–3.

- Dünya Bankası desteği ile reformlardan etkilenen fakirlerin desteklenmesi amacıyla 400-500 milyon dolar büyüklüğünde “Sosyal Kalkınma Fonu”nun oluşturulması.

1990 yılından itibaren uygulanmaya başlayan ve 1997 yılında IMF programının bitmesine kadar devam eden reform sürecin Mısır makroekonomik alanda önemli gelişmeler kaydetmiştir. Ekonomik büyüme oranları 90’ların ilk yıllarında yavaşlama göstermiş, 1992 yılında %0,3 oranına kadar gerilemiş ancak daha sonra hızla toparlanarak 1994 yılında %4, 1998 yılında %7,5 oranına kadar çıkmıştır.²⁷⁰ Diğer taraftan reform programının temel ayaklarından bir tanesi olan mali açıkların azaltılmasında da önemli başarılar elde edilmiştir. Toplam mali açık dört yıllık dönem içerisinde GSYİH’nın yüzde 15’inden yüzde 1,3 gibi düşük bir seviyeye indirilmiştir.²⁷¹ Gelirlerin yüzde 35 artırılması ve toplam harcamaların yüzde 65 düzeyinde azaltılması yoluyla bütçe açığının kapatılması başarılmıştır.²⁷²

Grafik 2: Bütçe Açığı % GSYİH 1988-1997

Kaynak: Khalid Ikram. The Egyptian Economy, 1952-2000 : Performance, Policies, and Issues. London ; New York: Routledge, 2006, s. 66.

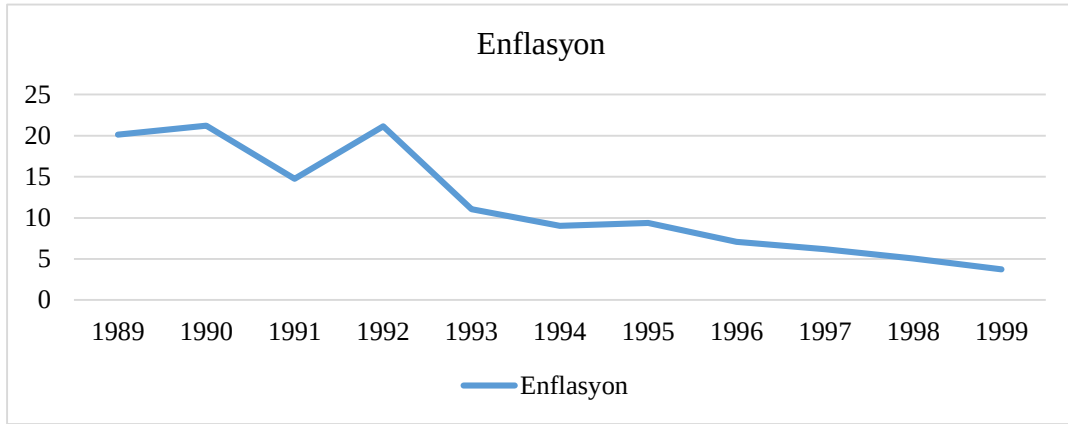
²⁷⁰ IMF, “IMF World Economic Outlook Database” (Çevrimiçi) <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/02/weodata/index.aspx>, 13 Aralık 2015.

²⁷¹ Arvind Subramanian, “The Egyptian Stabilization Experience: An Analytical Retrospective,” Cairo, Egyptian Center for Economic Studies, October 1997, s. 3 (Çevrimiçi) <http://www.eces.org.eg/Publication.aspx?Id=210>, 13 Aralık 2015.

²⁷² Ikram, **The Egyptian Economy, 1952-2000**, s. 66.

Ocak 1991 yılında faiz oranlarında liberalleşmeye gidilmesi, resmi sınırların kaldırılması yoluyla finansal sektörde reformlar yapıldı. 1992-1993 yıllarında özel ve kamu sektörünün borç verme limitlerinin kaldırılmasıyla birlikte finansal sistemde önemli adımlar atılmıştır.²⁷³ Finans sektöründe yapılan düzenlemeler ile sermaye piyasasını bozan, faiz tavanları, zorunlu kredi tahsisi, yüksek likidite oranı gibi uygulamalar kaldırılmış, bankacılık sektörü yeniden yapılandırılarak pozitif faiz oranları ile tasarrufları ve rekabeti artırılmaya çalışılmış, bankaların sermaye yapısı güçlendirilmiştir. Ayrıca, para politikaları alanında da reformlar yapılarak merkez bankasının kamu açıklarını finanse etmesi minimize edilmiştir. Hazine bonosu piyasası geliştirilmiş, bono faiz oranları merkez bankası tarafından belirlense de bu oranlar diğer faiz oranları için temel oluşturmuştur. Hazine bonolarının oluşturulması merkez bankasına yeni para politikası aracı doğurmuştur.²⁷⁴ Finansal sektörde hayata geçirilen bu politikalar kısa sürede etkisini göstermiştir. Enflasyon, parasal genişlemenin %27 olduğu 1991 yılındaki yüzde 21'lik seviyesinden, parasal genişlemenin %10,5 olarak gerçekleştiği 1996 yılında yüzde 7,1 seviyesine düşmüştür.

Grafik 3: Enflasyon Oranları 1989-1999

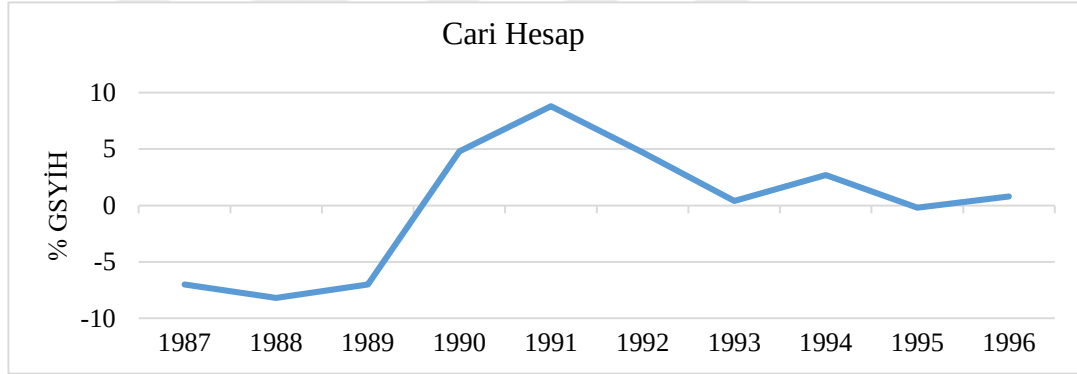
Kaynak: IMF. "IMF World Economic Outlook Database." Accessed December 13, 2015. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/02/weodata/index.aspx>.

²⁷³ Subramanian, "The Egyptian Stabilization Experience: An Analytical Retrospective," s. 3.

²⁷⁴ Mokhlis Y Zaki, "IMF-Supported Stabilization Programs and Their Critics: Evidence from the Recent Experience of Egypt," **World Development**, C. 29, No. 11, November 2001, s. 1876 doi:10.1016/S0305-750X(01)00074-2.

Döviz kurunun düzenlenmesi ve mali tedbirlerle cari hesapta iyileşmeler göstermiş, reform öncesi GSYİH'ya oranla verilen yüzde 5'lik açık, reform sonrası dönemde %1,1 fazla vermiştir.²⁷⁵ Ödemeler dengesi hesabının düzelmesinde Paris Kulübü ve Körfez ülkelerinin borçlarda yeniden yapılandırmaya gitmesi ve bir kısım borçların silinmesinin de büyük etkisi olmuştur. Subramanian (1997, s.32-33) tarafından yapılan bir hesaplamayla, 1990-97 dönemi için dış borç affının 15,5 milyar dolarlık etkisi olduğu iddia edilmektedir. Yıllık 2,2 milyarlık bu etkinin sağlanabilmesi için yerel paranın yaklaşık %17'lik bir değer kaybına uğramasının gerektiği belirtilmektedir.

Grafik 4: Cari Hesap % GSYİH 1987/88-1996/97

Kaynak: Arvind Subramanian. "The Egyptian Stabilization Experience: An Analytical Retrospective." Cairo: Egyptian Center for Economic Studies, October 1997. <http://www.eces.org/Publication.aspx?Id=210>, s. 4.

Mali piyasalarda yaşanan gelişmeler devletin senyoraj gelirine olan bağlılığını ve enflasyon vergisinin²⁷⁶ etkilerinin azalmasını sağlamıştır.²⁷⁷ Doksanların başında yüzde 5 seviyelerine kadar çıkan senyoraj oranı dönem sonunda yüzde 3 seviyesine çekilmiştir. Benzer bir şekilde, yüksek enflasyonun sebep olduğu enflasyon vergisi de 80'lerin sonundan itibaren düşüş eğilimine girmiş, %4'ün üzerinden %2 seviyesinin altına inmiştir.

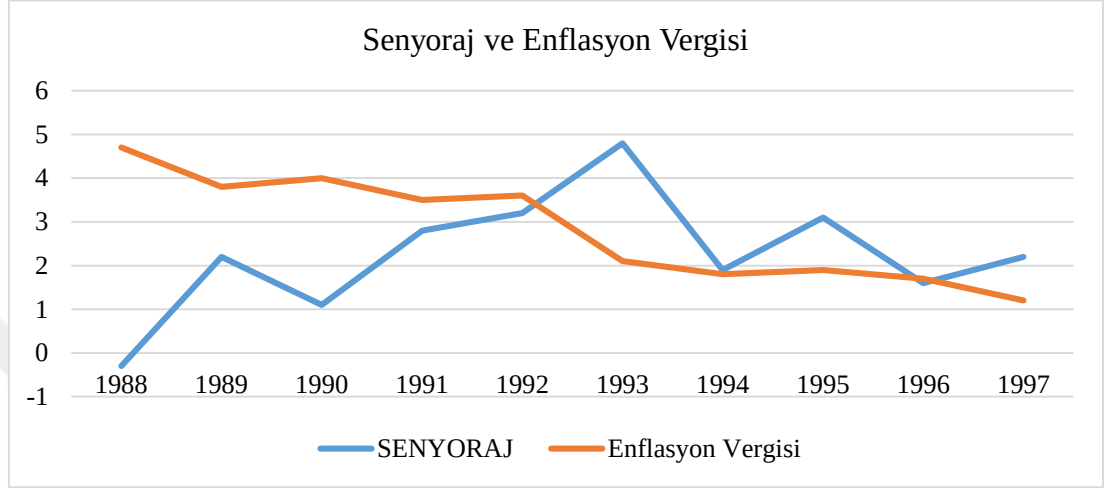
²⁷⁵ Subramanian, "The Egyptian Stabilization Experience: An Analytical Retrospective," s. 3.

²⁷⁶ Detaylı Bilgi için ltfn bkz: Robin Burgess and Nicholas Stern, "Taxation and Development," **Journal of Economic Literature**, C. 31, No. 2, 1993, ss. 762-830.

Senyoraj geliri hükümetin para basma yoluyla elde ettiği gelir olarak ifade edilmektedir. Parasal tabanın reel gelire bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Enflasyon vergisi ise hükümetin elde etmiş olduğu bir gelir değil, para tabanında oluşan genişleme sonucu oluşan enflasyonun tüketicilerin reel alım gücündeki azalmayı ifade etmektedir.

²⁷⁷ Ikram, **The Egyptian Economy, 1952-2000**, s. 69.

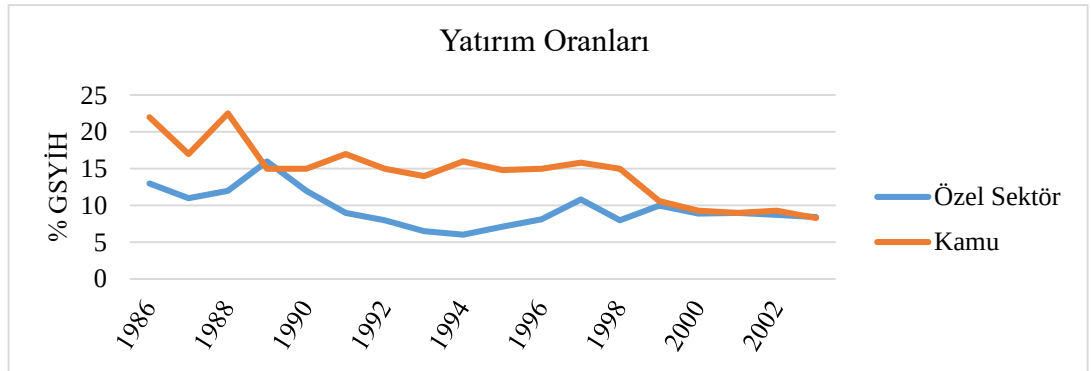
Grafik 5: Senyoraj Geliri ve Enflasyon Vergisi 1988-1997 % GSYİH

Kaynak: Khalid Ikram. The Egyptian Economy, 1952-2000 : Performance, Policies, and Issues. London ; New York: Routledge, 2006, s. 69.

ERSAP ekonominin birçok alanında önemli gelişmeler yaşanmasını sağlamıştı. Bütçe açığı ve cari açığın azaltılması, enflasyonun düşürülmesi öne çıkan iyileşmelerdir. Ancak, programın hedeflenen çıktılara ulaşamadığı alanlar da bulunmaktaydı. Bu alanlardan bir tanesi de yatırımların yapısal dönüşüme uğraması ve kamu yatırımlarının azaltılarak, özel sektör yatırımlarının payının artırılmasıdır. Grafik 6’da görüldüğü üzere kamu yatırımları plan doğrultusunda azaltılırken, özel yatırımlarda düşüş eğilimine girmiş, programın son yıllarında bir miktar artış göstermiştir.

Grafik 6 1986-2003 Kamu ve Özel Sektör Yatırımları % GSYİH

Kaynak: Anton Dobronogov, and Farrukh Iqbal. “Economic Growth in Egypt: Constraints and Determinants.” Washington, D.C: World Bank, 2005, s.14.

İkram (2006, s. 74) programın özel sektörün kamunun yerini alacağına dair hatalı bir varsayım ile yola çıktığını, özel sektörün bu boşluğu doldurabileceği ve yatırımlar hususunda istekli olacağı düşüncesinin yanlış olduğunu ifade etmektedir. Özel sektörün bir taraftan kaynak sıkıntısı çekerken, diğer taraftan da düzenlemelerin kaldırıldığı yeni finansal sistem içerisinde biriken borçlarını ödemek için yurtdışından sermaye girişi yaptıklarını iddia etmektedir. Diğer taraftan, faizler üzerindeki kontrollerin kaldırılması ve enflasyondaki ani düşüşle reel faizlerin getirisinin yüzde 8-10 seviyesine çıkması, yatırımcıları sermaye piyasasına yönlendirdiğini belirtmektedir.²⁷⁸ Diğer taraftan, World Bank (2001) tarafından yapılan değerlendirmelerde Mısır'ın 90'lı yıllarda ihracatının azaldığı ve küresel piyasalardan aldığı payın düştüğü, ortaya çıkan büyümenin faktör verimliliğinin artmasından değil faktör birikiminden kaynaklandığı ifade edilmektedir. İhracatın GSYİH'daki payı 1990 yılında yüzde 15 iken 1998 yılında yüzde 6,2'ye gerilemiştir. Ayrıca, doğrudan yabancı yatırımlarının teknoloji yoğun sektörlerle değil, finansal sektöre ya da inşaat gibi yerel talebi karşılayacak teknoloji düşük sektörlerle yöneldiği belirtilmektedir. Bu durumun da sürdürülebilir büyüme ve rekabetçiliğine zarar vereceği iddia edilmiştir.²⁷⁹

2.4.3. ERSAP Sonrası Ekonomik Dalgalanmalar

IMF ile yapılan anlaşmanın bittiği 1997 yılında Mısır bir dizi dışsal şoka maruz kalmıştır. Tayland'da başlayan finansal krizin hızlı bir şekilde diğer Asya ülkelerine de yayılmasından Mısır da olumsuz etkilenmiştir. Asya ülkelerinin para birimlerini devalüe etmeleri karşısında Mısır, dolara sabitlediği kur sisteminde devam etmiştir. Bu durumda Mısır Poundunun Asya ülkeleri karşısında para biriminin aşırı değerlenmesiyle sonuçlanmıştır. 1998 yılında Mısır Poundu karşısında, Endonezya Rupisi %73, Kore

²⁷⁸ *Ibid.*, s. 74–75.

²⁷⁹ World Bank, “Memorandum Of The President Of The International Bank For Reconstruction And Development And The International Finance Corporation To The Executive Directors On A Country Assistance Strategy For The Arab Republic Of Egypt,” Washington, D.C, 2001, s. 3 (Çevrimiçi) http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/2001/06/29/000094946_01061404112783/Rendered/PDF/multi0page.pdf, 12 Eylül 2015.

Wonu %42, Malezya Ringiti %36 ve Tayland Bahtı %46 değer kaybetmiştir.²⁸⁰ Para biriminde yaşanan değer artışı dış ticaret üzerinde baskı oluşturmuş, ithalatın artmasına ihracat rekabetinin kaybolmasına yol açmıştır. Asya ülkeleri olan ticaret açığı 1998 yılında 1,6 milyar dolara ulaşmıştır.²⁸¹

1997 yılında Luxor kentinde yaşanan terörist saldırı sonucu 58 yabancı turist ve 4 Mısırlı hayatını kaybetmiştir.²⁸² Turizm bölgesinde yaşanan bu olay hızlı bir şekilde sektörü etkilemiş ve turizm gelirlerinde ani düşüş yaşanmıştır. 1998 yılında elde edilen turizm gelirleri bir önceki yıla göre 1,2 milyar dolarlık düşüş göstermiştir.²⁸³ 2000 yılında Filistin’de başlayan İntifada ile bölgede gerilim artmış ve Mısır’dan dışarı sermaye çıkışının artmasına yol açmıştır. 90’ların son çeyreğinde yaşanan bu olaylarla birlikte pozitif dönen cari hesap darbe almış ve 2,4 milyar dolarlık açık ortaya çıkmıştır.²⁸⁴

Yaşanan dış gelişmeler ERSAP ile uygulamaya konulan sabit kur sistemi ile ülke ekonomisi üzerinde daha fazla yük oluşmasına neden olmuştur. Sabit kur sisteminin devamı için kullanılan merkez bankası rezervleri 1998 yılındaki 20 milyar dolarlık seviyesinden Aralık 2000 tarihi itibarıyla 14,3 milyar dolar seviyesine gerilemiştir.²⁸⁵ Bu tarihten sonra merkez bankası poundu devalüe etmek zorunda kalmış, EGP/\$ kuru 3,85’den EGP/\$ 4,51 seviyesine çekilmiştir. Ancak, 11 Eylül saldırıları ve sonrasındaki Afganistan ve Irak savaşları ile ekonomik şokların etkisi devam etmiştir. Döviz gelirlerinde yaşanan düşüşün de etkisiyle 2003 yılında döviz kurunda dalgalı sisteme geçilmiş, pound/dolar değeri 6,15 seviyesine çıkmıştır.²⁸⁶ Yaşanan krizlere hükümetin

²⁸⁰ Ikram, **The Egyptian Economy, 1952-2000**, s. 75.

²⁸¹ Bassem Kamar and Damyana Bakardzhieva, “Economic Trilemma and Exchange Rate Management in Egypt,” **Review of Middle East Economics and Finance**, C. 3, No. 2, August 2005, s. 94 doi:10.1080/14753680500166441.

²⁸² Ikram, **The Egyptian Economy, 1952-2000**, s. 75.

²⁸³ Fouad N. Ibrahim and Barbara Ibrahim, **Egypt: An Economic Geography**, London ; New York, I. B. Tauris, 2003, s. 176.

²⁸⁴ Kamar and Bakardzhieva, “Economic Trilemma and Exchange Rate Management in Egypt,” s. 94.

²⁸⁵ World Bank, “Memorandum Of The President Of The International Bank For Reconstruction And Development And The International Finance Corporation To The Executive Directors On A Country Assistance Strategy For The Arab Republic Of Egypt,” s. 3.

²⁸⁶ Kamar and Bakardzhieva, “Economic Trilemma and Exchange Rate Management in Egypt,” s. 95.

tepkisi mali genişleme politikaları ile olmuştur. Özel sektörün canlandırılması amacıyla biriken borçların ödenmesi yapılmış ve mega projeler hayata geçirilmiştir. Ancak, bu politikalar sonucunda bütçe açığı 1997 yılında GSYİH'nın %0,9'u seviyesinde iken 1999/2000 mali yılında %3,9 ve 2002/2003 yılında %6,1'e çıkmıştır. Bütçe açığıyla birlikte parasal tabanda (M2) genişlemiş, GSYİH'ya oranla 2000 yılında %73,1 iken 2003 yılında %88,7 oranına ulaşmıştır.²⁸⁷ Makroekonomik gelişmelerin yanında uygulanan reform programı ile istihdam yapısında da değişimler meydana gelmiştir. 1993 yılında bir milyonun üzerinde olan kamu istihdamı 2000 yılında 600.000'in altına indirilmiştir. Bu düşüşün 110.000 kişilik kısmı Sosyal Destek fonu ile oluşturulan erken emeklilik paketinden faydalanma yoluyla, 220.000 kişi özelleştirmeler ile özel sektöre geçişten, 150.000'lik kısmı da yaştan dolayı emeklilik ve ölüm gibi doğal sebeplerden kaynaklanmıştır.²⁸⁸

2.4.4. 2000 Sonrası Ekonomik Görünüm ve Neo-Liberal Politika Uygulamaları

Mısır ekonomisi 90'ların son yıllarından itibaren küresel ekonomik gelişmelerin etkisiyle sıkıntılı bir döneme girmiştir. 1997 Asya krizinin ardından 2001 yılında ABD'de yaşanan terörist saldırı ve Irak savaşının da etkisiyle yabancı sermaye girişlerinde ve turizmde düşüşler yaşamıştır. Ayrıca, 1997'de istikrar politikalarının sona ermesi ve hükümet üzerindeki borç ve cari açık baskısının azalmasıyla reformlara olan ilgi azalmış ve gerekli politikalar hayata geçirilmemiştir. Özel sektörün bu dönemde kamu tarafından azaltılan istihdamı kapayamamasıyla birlikte işsizlik oranları da yükseliş göstermiştir.²⁸⁹

²⁸⁷ Anton Dobronogov and Farrukh Iqbal, "Economic Growth in Egypt: Constraints and Determinants," Working Paper, Washington, D.C, World Bank, 2005, s. 8.

²⁸⁸ Ikram, **The Egyptian Economy, 1952-2000**, s. 81.

²⁸⁹ Sameh El-Saharty, Gail Richardson, and Susan Chase, "Egypt And The Millennium Development Goals Challenges And Opportunities," Washington, D.C, World Bank, February 2005, s. 3-4 (Çevrimiçi) <http://www->

Ekonomik büyüme oranları 2000’li yılların başında yüzde 3 oranında gerçekleşmiş, 90’lı yılların ortasında yakaladığı %7’ye yakın yüksek büyüme oranlarının çok gerisinde kalmıştır. 2001-2005 yılları arasında kişi başı GSYİH’da ortalama %1,7 büyüme oranı ile ortalama %5 büyüme kaydeden gelişmekte olan ülkelerin veya ortalama %3 artışa sahip Türkiye, Tunus ve Fas gibi bölge ülkelerinin gerisinde kalmıştır.²⁹⁰ Büyümenin yavaşlamasında özel tüketimin ve yatırımların yavaşlamasının etkisi olmuştur. 1997 yılında GSYİH’nın %77,2 oranında bulunan özel tüketim seviyesi 2005 yılında %71,7’ye, yatırımların payı ise %17,9’dan %12,8’e gerilemiştir. Diğer taraftan kamu harcamalarında yüzde 1,5 oranında bir artış olmuştur. Özel sektörün bu dönemde göstermiş olduğu zayıf performansta kredi imkânlarının azalması gösterilmektedir. 1998-2005 yılları arasında özel sektöre sağlanan krediler 29,7 milyar pounddan 5 milyara düşmüştür. Aynı dönemde hükümetin kullandığı krediler 10 milyardan 33,5 milyara çıkmıştır.²⁹¹ Bütçe açığının artması ile birlikte kredi kaynaklarının kamu tarafından kullanımı artmış ve özel sektöre dışlama etkisi yapmıştır.

wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/2005/03/14/000011823_20050314152400/Rendered/PDF/317050HNP0ElSahartyEgyptMDGsFinal.pdf.

²⁹⁰ Enders Klaus, “Egypt: Searching for Binding Constraints on Growth,” Working Paper, Washington, D.C, IMF, 2007, s. 3 (Çevrimiçi) <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2007/wp0757.pdf>, 13 Aralık 2015.

²⁹¹ Khaled Abdel-Kader, “Private Sector Access to Credit In Egypt: Evidence from Survey Data,” Working Paper, Cairo, Egyptian Center for Economic Studies, July 2006, s. 5 (Çevrimiçi) http://www.eces.org.eg/MediaFiles/Uploaded_Files/%7B7533AF5C-D50E-401F-A5C0-C9805817DE11%7D_ECESWP111e.pdf, 12/16/2015.

Tablo 9: Seçme Makro Göstergeler 1997-2004

Göstergeler	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
GSYİH (reel % değişim)	4,0	3,3	4,9	5,1	3,5	3,2	3,2	4,1
İç Talep (reel % değişim)	6,5	7,7	5,1	3,6	2,4	1,4	1,3	2,6
Özel Tüketim % GSYİH	77,2	76,7	75,0	75,9	75,3	73,8	73,0	71,7
Kamu Harcamaları % GSYİH	11,3	11,3	11,6	11,2	11,3	12,6	12,7	12,8
Gayri Safi Yatırımlar %GSYİH	17,9	21,3	20,8	18,9	17,7	17,8	16,3	16,4
İhracat (% GSYİH)	18,8	16,2	15,1	16,2	17,5	18,3	21,8	28,2
İthalat (% GSYİH)	24,9	25,7	23,3	22,8	22,3	22,7	24,4	29,6
Tarım/GSYİH	17,4	17,4	17,3	16,7	16,8	16,8	16,3	15,2
Sanayi/GSYİH	32,1	31,7	30,9	33,1	33,1	33,0	35,7	36,9
Hizmetler/GSYİH	50,5	50,9	51,7	50,2	50,1	50,2	48,0	48,0
Döviz Kuru:\$ Dönem sonu	3,4	3,4	3,4	3,9	4,6	4,6	6,2	6,2
Bütçe Dengesi (% GSYİH)	–	–	–	–	–	-7,1	-6,1	-6,1
Kamu Borcu (% GSYİH)	117,0	112,3	111,9	103,8	112,1	122,3	137,6	129,1
Tüketici Fiyatları (% Değişim, Ort.)	4,5	4,0	3,1	2,7	2,3	2,7	4,5	11,3
İşsizlik (Resmi)	8,4	8,2	8,1	9,0	9,2	10,2	11,0	10,3
Cari Hesap Dengesi/GSYİH	-0,5	-2,8	-1,7	-0,9	0,3	1,2	4,9	3,8
Doğrudan Yabancı Yatırımlar/GSYİH	1,1	1,3	1,2	1,3	0,6	0,8	0,3	1,6
Toplam Dış Borç \$ Milyar	29,9	32,3	31,1	29,2	27,3	28,9	29,9	30,8
Toplam Borç/İhracat	144,3	179,6	158,5	135,2	132,0	143,2	126,7	103,2
Toplam Borç/GSYİH	36,7	36,8	33,0	31,0	31,3	37,1	39,9	35,9

Kaynak: Economist Intelligence Unit. (İtalik rakamlar, yaklaşık göstergelerdir)

Küresel gelişmelerin etkisini doğrudan yabancı yatırımlarda daha net görmek mümkündür. 2000 yılında milli gelire oranla %1,3 seviyesinde gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımlar 2003 yılında %0,3 düzeyine kadar gerilemiştir. Kaynak ihtiyacı bu dönemde artmış, toplam borçların milli gelire oranı %39,9'a kadar çıkmıştır. Paralel bir şekilde kamu borçlarında artış yaşanmış %137,6 seviyesine ulaşmıştır. Bütçe dengesi yüzde 6 düzeyinde açık ile karşı karşıya kalmıştır. Ekonomik büyümede yaşanan

sıkıntılara rağmen ihracat ve ithalatta pozitif bir performans gerçekleşmiştir. 2003 yılına kadar dolara sabitlenen döviz kuru sistemi rezervler üzerinde büyük bir baskı oluşturmuştur. Ayrıca resmi kurun dışında oluşan piyasa kuruyla birlikte %15’lik bir fark ortaya çıkmıştır. 2003 yılında yapılan düzenlemeyle dalgalı kura geçilmesiyle pound %68’lik değer kaybına uğramıştır. Parada yaşanan değer kaybı enflasyonun 2004 yılı sonunda %4,5’den %11 seviyesine çıkmasına yol açmıştır.²⁹²

2000’li yıllara ekonomik bunalımlar ve büyüme oranlarında düşüşle giren Mısır, 2004 yılında yeni hükümetin göreve gelmesiyle çözüm arayışlarına başlamıştır. İş adamı olan Ahmed Nazif’in başbakanlığında kurulan hükümet, özel sektörün geliştirilmesi ve daha fazla ön plana çıkarılması amacıyla bir takım reformları gündemine almıştır. 1990’ların sonunda sekteye uğrayan reform çalışmaları, tekrardan başlatılmıştır. O dönemde özellikle Arap sermayesinin çekilmesi ve Paris Kulübü’nün borç affı için ön plana alınan reformlar bu dönemde daha çok neo-liberal politika anlayışı çerçevesinde ele alınmıştır.²⁹³ Nazif hükümeti daha önce görülmemiş bir şekilde iş adamlarının kritik bakanlıklara getirilmesiyle kurulmuştur. Altı büyük bakanlığa, ticaret ve sanayi, iskân, ulaşım, sağlık, tarım ve sosyal güvenlik, iş adamlarının getirilmesi, yaşanan sorunların çözülmesinde neo-liberal politikaların, hükümetin temel bakış açısı olduğunun göstergesidir.²⁹⁴ Yeni hükümet yatırımların teşvik edilmesi, işsizliğin azaltılması, enflasyonun kontrol altına alınması ve finansal sistemin ve idari yapının geliştirilmesi için önemli adımlar atmıştır. Özel sektörün geliştirilmesi amacıyla ticaret politikalarında liberalleşme yapılmış ve finansal sektörde ve ticaret yasalarında düzenlemelere gidilmiştir. Ayrıca özelleştirmeler ve kamu-özel ortaklıklarına hız verilerek özel sektör

²⁹² IMF, “Arab Republic of Egypt: Selected Issues,” Washington, D.C, IMF, June 2005, s. 3 (Çevrimiçi) <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2005/cr05179.pdf>, 16 Aralık 2015.

²⁹³ OECD, **Competitiveness and Private Sector Development: Egypt 2010**, Paris, Organisation for Economic Co-operation and Development, 2010, s. 28 (Çevrimiçi) <http://www.oecd-ilibrary.org/content/book/9789264087408-en>, 18 Aralık 2015.

²⁹⁴ Farah, **Egypt’s Political Economy**, s. 49.

payının artırılması hedeflenmiştir. Diğer taraftan, kamu sektöründe verimliliğin artırılması amacıyla altyapı düzenlemeleri ve vergi reformu yapılmıştır.²⁹⁵

1990'lerden farklı olarak 2004 yılından itibaren özelleştirmelere hız verilmiştir. Daha önce 203 numaralı kanunla düzenlenen şirketlerin ve bu kanun dışında bırakılan hassas sektörlerden iki önemli şirketin tasfiye programı hayata geçirilmiştir. Daha önce, satılması karmaşık ve hassas olduğu için özelleştirme dışında bırakılan Mısır'ın dördüncü büyük bankası İskenderiye Bankasının %80 hissesi ve Mısır Telekom programa eklenmiştir. Bunların yanında iki petrol şirketi, devletin sahip olduğu perakende marketi satışa çıkarılmıştır. Ayrıca, devlet-özel ortaklığında kurulan bankalardaki hisseleri de satılmıştır. Özelleştirmelere hız verilmesi ve kamu iktisadi teşekküllerinin yeniden yapılandırılmasına rağmen 150'ye yakın firma Yatırım Bakanlığı altında faaliyetlerine devam etmektedir.²⁹⁶ 2004 ortalarından 2006 ortalarına kadar yapılan özelleştirmelerle 16 milyar pound gelir elde edilmiştir. Ayrıca 2006 yılında Birleşik Arap Emirlikleri-Mısır konsorsiyumuna 2,9 milyar dolar karşılığında üçüncü mobil telefon lisansı verilmiştir.²⁹⁷ Temmuz 2004-Mart 2006 tarihleri arasında 80 şirket, 20 milyar pound karşılığında özelleştirilmiştir.²⁹⁸ Önceki döneme göre hızlı bir şekilde özelleştirmeler yapılmış olsa da gerçekleştirilen satışların şirketlerin değerinin altında olduğu, Nazif hükümetinin, yatırımcıları teşvik etmek için, şirketlere yapılacak gelecek yatırımlar karşılığında değerlerinin altında satışa imkân sağladığı iddia edilmektedir.²⁹⁹

Özelleştirmeler yoluyla şirketlerin verimliliğini ve karlılığını artırmaya çalışan Nazif hükümeti, dış ticaret rejiminde de liberal adımlar atarak ihracatın artırılmasını amaçlamıştır. Bu anlamda, gümrük vergileri düzenlenmiş ve yapısı makul bir hale

²⁹⁵ World Bank, "Country Assistance Strategy For The Arab Republic Of Egypt For The Period FY06-FY09," Washington, D.C., World Bank, May 2005, s. 4 (Çevrimiçi) <http://www.mof.gov.eg/MOFGallerySource/English/PDF/Egypt-CAS%202006-09.pdf>, 12 Eylül 2015.

²⁹⁶ OECD, **Competitiveness and Private Sector Development**, s. 29.

²⁹⁷ Sufyan Alissa, "The Political Economy of Reform in Egypt: Understanding the Role of Institutions," Carnegie Papers, Washington, D.C., Carnegie Endowment for International Peace, 2007, s. 6 (Çevrimiçi) http://carnegieendowment.org/files/cmec5_alissa_egypt_final.pdf, 17 Aralık 2015.

²⁹⁸ Farah, **Egypt's Political Economy**, s. 50.

²⁹⁹ **Ibid.**

getirilmiş, ücretler ve ilave vergiler kaldırılmış ve gümrük muafiyetleri azaltılmıştır. Ortalama gümrük vergisi %14,6 oranından %9,1'e çekilmiştir. Daha önceki gümrük sisteminde son ürünler ve ara malları arasındaki vergilendirme farklılıkları kaldırılmış, ara mallarına uygulanan fazla vergiler azaltılarak, son malların daha fazla gümrüğe tabi olmaları sağlanmıştır.³⁰⁰ Gümrük vergilerindeki indirimler ilerleyen yıllarda da devam etmiş, 2007 yılında yapılan diğer bir düzenleme ile gümrük vergileri daha da düşürülerek %6,9 seviyesine indirilmiştir.³⁰¹ 2009 yılında küresel krizden doğan ortamda, yerli sanayinin rekabet edebilirliğinin korunması amacıyla ek düzenlemeler yapılmış, özellikle girdi ithalatı kolaylaştırılmış, gümrük vergileri %5,5'a indirilmiştir.³⁰² Gümrük vergilerinde yapılan indirimlerin yanında karmaşık gümrük süreçleri sadeleştirilmiş, daha önce gümrüklerde gerekli olan 26 onay sayısı 5'e indirilmiştir. Düzenlemelere paralel olarak 2004 yılından itibaren uluslararası ortaklıklar geliştirilmiş, Dünya Ticaret Örtüne üye olunmuş, çift taraflı serbest ticaret anlaşmaları imzalanmış ve Avrupa Birliği ile 12 yıl süreyle gümrük ortaklığına gidilmiştir.³⁰³

Bu dönemde hayata geçirilen reformlar arasında vergi reformu öne çıkmaktadır. Haziran 2005'de çıkarılan yasa ile gerçek kişi ve kurum gelir vergi oranları yüzde 50 düşürülmüş ve eşitlenerek yüzde 20 olarak belirlenmiştir. Ancak, devlete ait şirketlere uygulanan %40 oranı sabit tutulmuştur.³⁰⁴ Farah (2009, s. 49) kamu şirketlerine uygulanan yüksek vergilerle özelleştirmelerin zorunlu hale getirilmeye çalışıldığını, yüksek vergi oranları ile bu şirketlerin iflasa sürüklendiğini ifade etmektedir. Ayrıca, düşük gelirlilerden alınan vergilerin artırılmasının, yoksullar üzerindeki yükün artırılmasına yol açtığını ifade etmektedir. Vergi oranları dışında, yapılan düzenlemeler ile beyanname ve denetim süreçleri basitleştirilmiş, kayıt dışılık azaltılmaya çalışılmıştır. 2006 döneminde bir önceki yıldaki 1,1 milyon mükellefe karşın 2 milyondan fazla kişi

³⁰⁰ Egyptian National Competitiveness Council, "Egyptian National Competitiveness Council The Egyptian Competitiveness Report 2004-2005," Cairo, Egyptian National Competitiveness Council, 2006, s. 55 (Çevrimiçi) http://www.encc.org.eg/inside.php?p=temp_text&pid=102&id=68, 18 Aralık 2015.

³⁰¹ Alissa, "The Political Economy of Reform in Egypt: Understanding the Role of Institutions," s. 6.

³⁰² OECD, **Competitiveness and Private Sector Development**, s. 29.

³⁰³ **Ibid.**, s. 30.

³⁰⁴ Farah, **Egypt's Political Economy**, s. 49.

vergi beyanını doldurmuş, vergi gelirleri %15,7 oranında artış göstermiştir. 2007 yılında hazırlanan ancak 2009 yılında hayata geçirilebilen özel mülkiyete getirilen vergilendirme reformu, oranları %60'dan %10'a indirmeyi amaçlamış ancak süreç içerisinde eklenen muafiyetler ile yasa amacından uzaklaşmıştır.³⁰⁵

Bankacılık ve finans sektöründe yapılan düzenlemeler aslen 2003 yılında, Nazif hükümetinden önce başlamıştır. Yapılan yasal düzenleme ile minimum sermaye gereklilikleri artırılmış, bilanço içerisindeki takipteki alacakların oranı için üst tavan düşürülmüştür. Yapılan düzenleme ve sıkılaştırmalarla devralma ve birleşmeler yoluyla sistem güçlendirilmeye çalışılmıştır. Nazif hükümetinin özelleştirme programı çerçevesinde kamuya ait, Mısır'ın dört büyük bankasından biri olan İskenderiye Bankası rekabeti teşvik etmek amacıyla yabancılara satılmış, ortak girişimle kurulan bankalardaki devlet hisseleri tasfiye edilmiştir. Ayrıca, kalan diğer kamu bankaları yeniden yapılandırılarak yönetimleri güçlendirilmiş, verimliliklerinin artırılması hedeflenmiştir. Takipteki kamudan alacakların %60'ı, özel sektörden alacakların ise %90'ı üzerine anlaşma yapılmış, ana sermaye dışındaki varlıkların ve yatırımların satılması yoluyla sermaye yapısı yeniden düzenlenmiştir. Bunların yanında, risk yönetimi, teknoloji kullanımı ve insan kaynaklarının geliştirilmesi gibi alanlarda altyapıları güçlendirecek çalışmalar yapılmıştır.³⁰⁶

2.4.5. Reformlar Sonrası Makroekonomik Gelişmeler

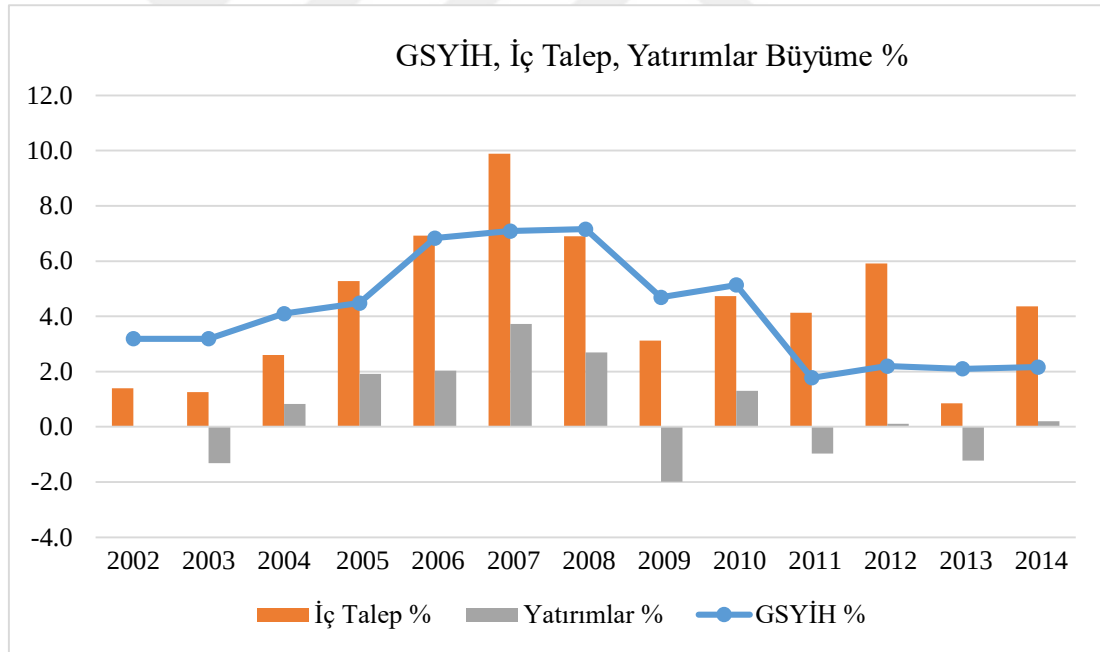
2000'li yıllara ekonomik sorunlarla giren ve ekonomik büyüme oranları %3 seviyesine kadar düşen Mısır ekonomisi 2004 yılından göreve gelen Ahmed Nazif hükümetinin aldığı reformlar kararları ile yeniden hız kazanmıştır. 2005-2009 yılları arasında yıllık %7 seviyesinde büyüme yaşanmıştır. Yaşanan hızlı büyümede özellikle imalat, inşaat, emlak ve turizm sektörlerinde yaşanan gelişmeler önemli bir paya

³⁰⁵ OECD, **Competitiveness and Private Sector Development**, s. 31.

³⁰⁶ Santiago Herrera and Hoda Youssef, "Macroeconomic Shocks and Banking Sector Developments in Egypt," Policy Research Working Paper, The World Bank, January 2013, s. 4-5 (Çevrimiçi) http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSCContentServer/WDSP/IB/2013/01/15/000158349_20130115091848/Rendered/PDF/wps6314.pdf, 12 Aralık 2015.

sahiptir. Oluşan reform ortamında özel yatırımların ve tüketimin artması büyümenin motoru haline gelmiştir. Özellikle vergi reformunun özel sektörü canlandırıcı bir etkisi olmuştur.³⁰⁷ İç talepteki yıllık artış oranı 2003 yılındaki %1,3 düzeyinden 2007 yılında %9,9'a kadar çıkmıştır. Benzer bir şekilde yatırımlar da hızlanmış, 2007 yılında %3,7 oranında artış göstermiştir. Ancak, 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin etkisiyle büyüme oranları yavaşlamaya başlamıştır. 2008 yılında %7,2 olan büyüme oranı 2009 yılında %4,2'ye gerilemiştir. Yaşanan yavaşlamaya, 2010 yılında ortaya çıkan Arap ayaklanmaları da eklenince büyüme rakamları 2011 yılı itibariyle yüzde 2 civarına düşmüştür.

Grafik 7: GSYİH, İç Talep ve Yatırımlar Büyüme 2002-2014

Kaynak: Economist Intelligence Unit verilerine dayanılarak çizilmiştir.

Reformlarla birlikte büyüme trendi yakalayan ekonomide artan nüfusa paralel olarak işsizlik de önemli bir sorun olarak durmaktadır. Yüzde 10 seviyesinde yer alan işsizlik oranları 2005 sonrası yaşanan ekonomik gelişmelerle birlikte %8,7 seviyesine

³⁰⁷ AfDB and OECD, **African Economic Outlook 2008**, Paris, Organisation for Economic Co-operation and Development, 2008, s. 274 (Çevrimiçi) <http://www.oecd-ilibrary.org/content/book/aeo-2008-en>, 19 Aralık 2015.

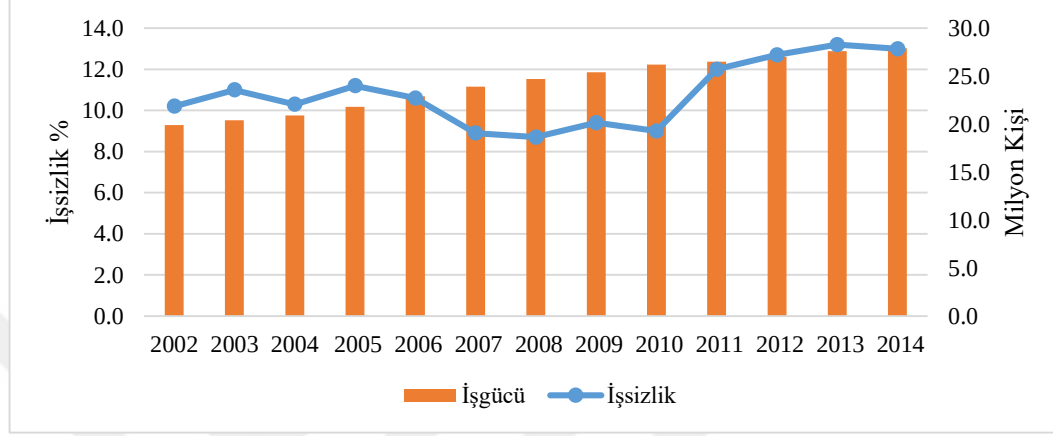
kadar düşürülmüştür. Toplam işgücü zaman içerisinde artmasına rağmen işsizlik oranların düşürülmesi yeni istihdam imkânlarının ekonomik büyümeye paralel olarak yaratılmasıyla ortaya çıkmıştır. Ancak, ekonomik büyümenin özellikle düşük üretkenliğe sahip imalat, ticaret ve turizm gibi hizmet sektörlerinde yaşanmış olması işsizlik sorununun devam etmesine ve sürdürülebilir bir istihdamın olamamasına neden olmuştur.³⁰⁸ Reformlar aracılığıyla kamu istihdamının azaltılması istense de bu hedef yeterli düzeyde gerçekleştirilememiştir. 1990'da özel sektörün istihdamdaki payı %67 iken, 2005'de ancak %70'e çıkabilmiştir. Kamu iktisadi teşekküllerinin istihdam oranların %10'dan %5'e düşmüş olsa da kamu istihdamı %22'den %26'ya çıkmıştır.³⁰⁹ İşsizlik oranlarında yaşanan kısmi iyileşme, küresel kriz ve içsel karışıklıklarla birlikte hızlı bir artış göstermiş ve %13 oranına kadar çıkmıştır. Belirtilen işsizlik oranları resmi kayıtlı istatistikleri ifade etmektedir. Ancak kayıt dışı ekonominin büyük bir paya sahip olduğu Mısır'da istihdam ve işsizlik olgusu, toplumsal ve ekonomik olarak çok farklı etkilere sahiptir. Yapılan bir hesaplama göre 2005 yılında kayıt dışı istihdamın toplam istihdamın %47'sine tekabül edecek şekilde 9 milyon kişiye ulaştığı belirtilmektedir.³¹⁰ Kayıt dışı istihdamın yüksek olması özellikle kriz dönemlerinde ortaya çıkan işsizlik durumunun ve sosyal problemlerin yanlış okunmasına neden olmaktadır. Yaşanan iş kayıpları resmi istatistiklerin daha üstünde gerçekleşmekte ve sosyal problemler daha geniş bir toplumsal kesimi etkilemektedir.

³⁰⁸ Alissa, "The Political Economy of Reform in Egypt: Understanding the Role of Institutions," s. 12.

³⁰⁹ **Ibid.**

³¹⁰ Nihal El-Megharbel, "The Impact Of Recent Macro And Labor Market Policies On Job Creation In Egypt," in **Egyptian Economy : Current Challenges and Future Prospects**, ed. Hanaa Kheir-El-Din, Cairo, The American University in Cairo Press, 2008, s. 181 12/19/2015.

Grafik 8: İşsizlik Oranları 2002-2014

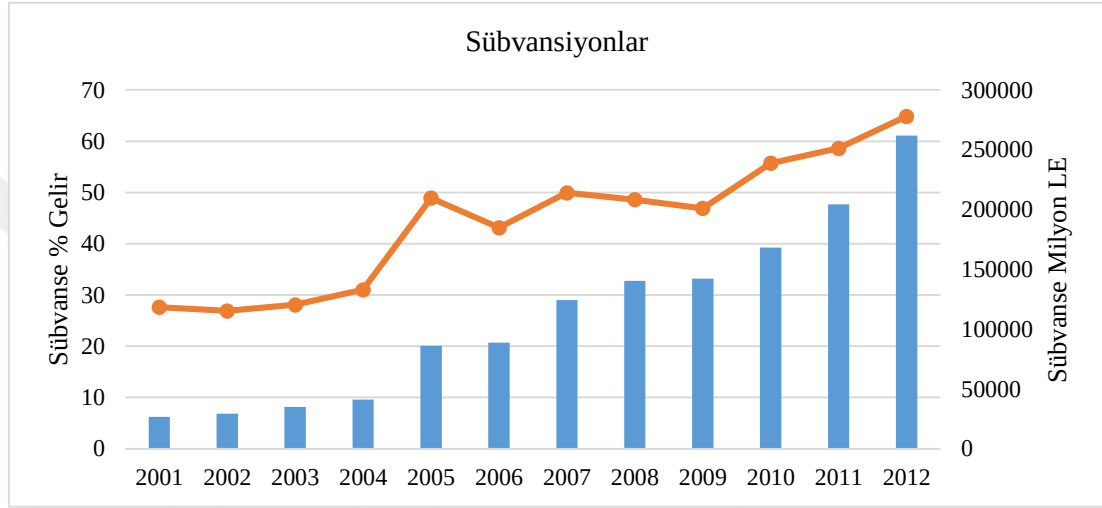
Kaynak: Economist Intelligence Unit verilerine dayanılarak çizilmiştir.

İşsizlik kadar Mısır ekonomisi için diğer önemli bir konu ve tartışma alanı sübvansiyonlar olmuştur. Geniş bir toplumsal kitleyi etkileyen sübvansiyonlar ve maaşlara yapılan telafi ödemeleri bütçe içerisinde önemli bir harcama kalemini oluşturmaktadır. 2004 sonrası uygulanan politikalar ve vergi reformları ile kamu gelirleri de artırılmıştır. Ancak gelirden daha hızlı yükseliş gösteren sübvansiyon ödemelerinin gelire göre oranı 2004 yılındaki %31 iken 2012 yılında %54'e kadar yükselmiştir. Ayrıca, maaşlara yapılan telafi ödemelerinin gelir içerisindeki payı 2004 yılındaki %24,5 oranından 2007 yılında %20,7 oranına kadar düşmüşken, daha sonrasında 2011 yılında %24 ve 2012 yılında %22 şeklinde dalgalanma göstermiştir.³¹¹ Ancak, bu oransal düşüş maaş telafi ödemelerinden değil, ayaklanmalar sonrası yavaşlayan ekonomiyi desteklemeye çalışan hükümetin toplam harcamaları artırmasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan sübvansiyonların toplam harcama içerisindeki payı da 2004 sonrası büyük artış göstermiştir. Kamu sektörünün piyasadaki etkisinin azaltılmaya çalışılması ve özelleştirmelerin hızlandığı bu dönemde rejimin sübvansiyonları artırarak 1977'de uygulanan IMF politikaları sonrası ortaya çıkan toplumsal tepkilerden kaçındığını söylemek mümkündür. 2004 yılında toplam harcamalar içerisindeki payı %31 olan

³¹¹ "Central Bank Of Egypt - Time Series" (Çevrimiçi)
<http://www.cbe.org.eg/English/Economic+Research/Time+Series/>, 20 Aralık 2015.

sübvansiyonlar, 2009 yılında %46,9'a, 2012 yılında ise %64 seviyesine yükseldiği görülmektedir.

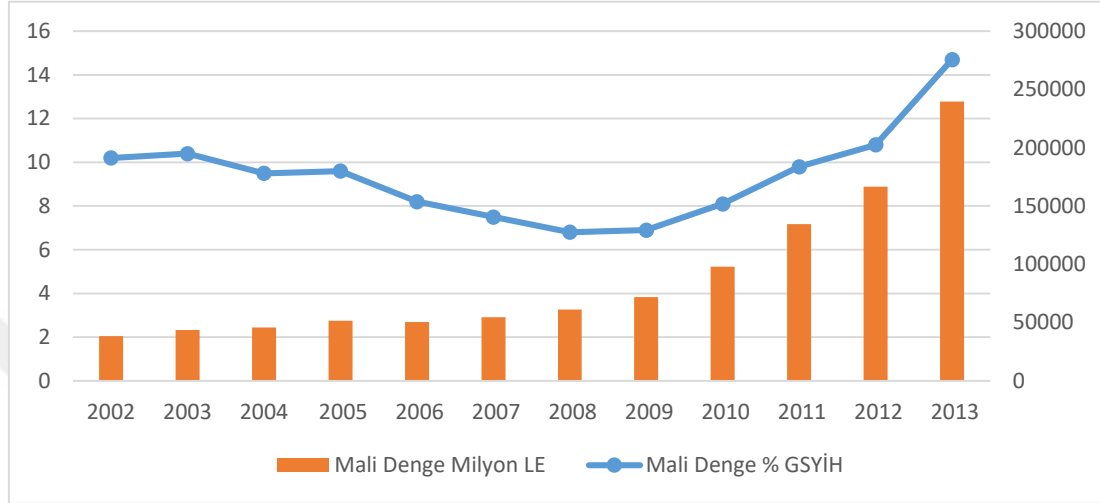
Grafik 9: Sübvansiyonlar ve Sübvansiyonların Kamu Gelirlerine Oranı 2002-2014

Kaynak: Mısır Merkez Bankası verilerine dayanılarak çizilmiştir.

Toplam harcamalarda ortaya çıkan artış doğrusal olarak mali duruş üzerinde etkili olmuştur. Hayata geçirilen reformlarla birlikte vergi gelirlerinde ve dış gelirlerde önemli bir artış meydana gelmiştir. Alınan önlemler ve dış ticaret kararları vergi tabanını genişletmiş ve döviz girişini hızlandırmıştır. Buna paralel olarak 2005-2009 yılları arasında bütçe açığında ciddi bir düşüş meydana gelmiş %9,6 olan açık %6,9 oranına kadar gerilemiştir. Bütçe açığında pound cinsinden önemli bir artış yaşanmamış ve ekonomik büyüme ile birlikte açık oranı düşmüştür. Ancak, küresel krizin etkisi ve özellikle gıda fiyatlarındaki artış ekonominin yavaşlamasına ve sübvansiyon faturasının yükselmesine neden olmuştur. Mali açık hızlı bir şekilde yükselerek 2012 yılında 240 milyar pound seviyesine ve milli gelirin %14,7'sine yükselmiştir. Mali dengenin giderek bozulması Mısır ekonomisi için kırılganlık oluşturmaktadır. Yatırımlar yerine harcamalara ayrılan kaynaklar işsizliğin sürekli bir hale gelmesi ve kalkınma önünde önemli bir engel oluşturmaktadır.

Grafik 10: Mali Denge 2002-2013

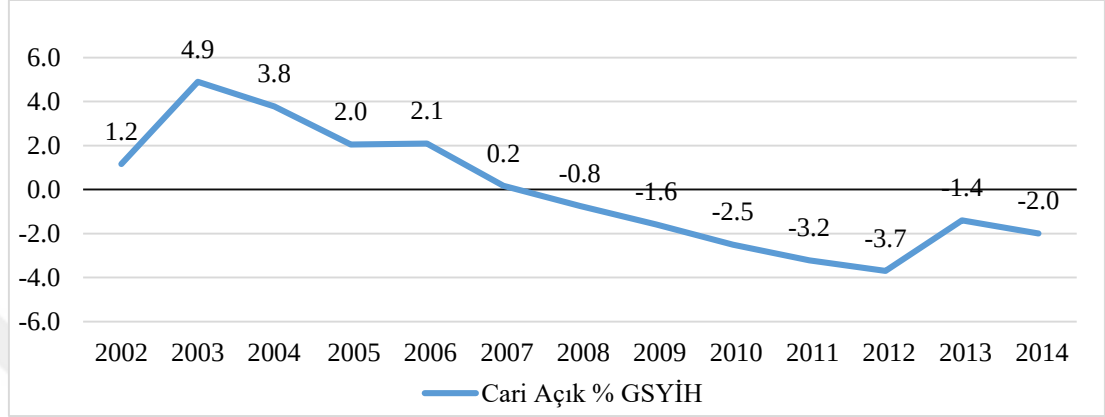

Kaynak: Mısır Merkez Bankası, <http://www.cbe.org.eg/English/Economic+Research/Time+Series/>, (Çevrimiçi) 18 Aralık 2014

2007 yılına kadar sermaye girişinin hızlandığı Mısır ekonomisinde cari denge de fazla vermiştir. Her ne kadar düşüş eğilimi içerisinde olsa da cari fazlaya sahip ekonomi 2008 yılında itibaren açık vermeye başlamıştır. Petrol ve Süveyş Kanal gelirlerinde yaşanan görece düşüş bu durumda etkili olmuştur. Mısır Merkez Bankası tarafından hazırlanan bilançoya göre son on yıl içerisinde özellikle ticaret dengesinde bozulma yaşanmaktadır. Ham petrol üretimindeki düşüşe rağmen doğalgaz üretimi ile ihracatın önemli bir kalemi olan enerjide mevcut yapı korunmuştur. 312 Petrol ihracatı 2005 yılında 10 milyar dolar iken 2013 yılında 12,45 milyar dolar gelir elde edilmesini sağlamıştır. Diğer ihraç kalemlerinde ise 8,2 milyar dolar gelirden 13,6 milyara artış sağlanmıştır.

³¹² Amr Ismail Ahmed Adly, “When Cheap Is Costly: Rent Decline, Regime Survival and State Reform in Mubarak’s Egypt (1990–2009),” *Middle Eastern Studies*, C. 47, No. 2, 2011, s. 296 doi:10.1080/00263206.2011.542310.

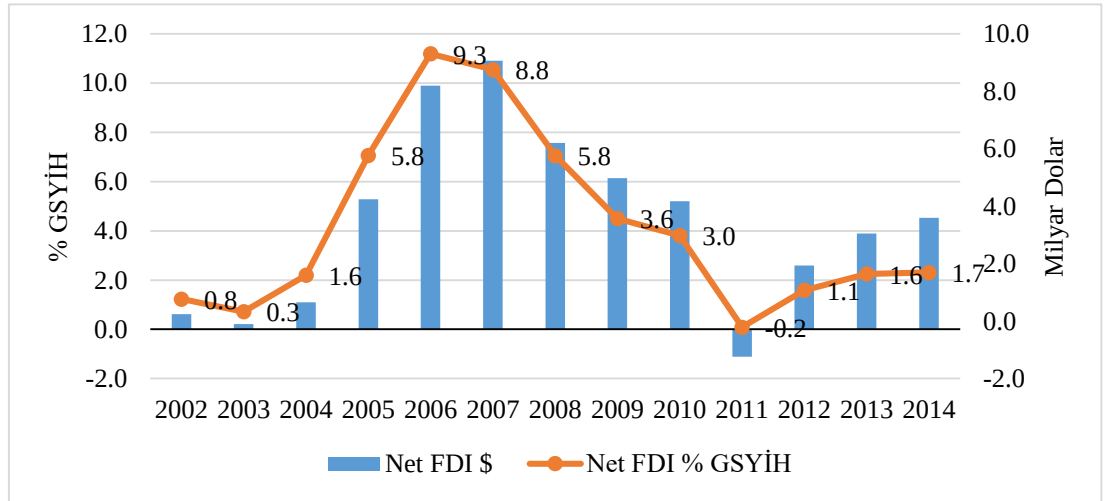
Grafik 11: Cari Açık % GSYİH 2002-2014

Kaynak: Economist Intelligence Unit verilerine dayanılarak çizilmiştir.

Toplam ihracatta yaşanan artışlara rağmen ithalat kaleminde daha yüksek bir artış yaşanmıştır. 2005 mali yılında 30 milyar dolar olan ithalat harcaması 2013 yılında 59,8 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ticaret açığı 11,9 milyar dolardan 33,7 milyar dolara yükselmiştir. Ticaret sektöründe yaşanan liberalleşme adımları ihracatta yaşanan kısmi artışa rağmen ithalatın çok hızlı bir şekilde yükselmesine neden olmuştur.

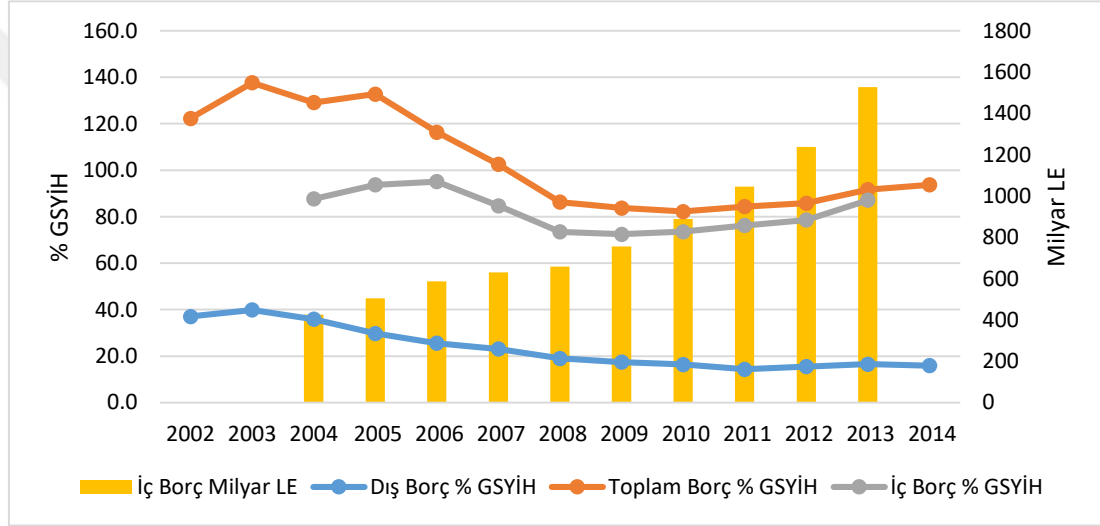
Grafik 12: Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Kaynak: Economist Intelligence Unit verilerine dayanılarak çizilmiştir.

Ticaret dengesine benzer bir şekilde hizmetler hesabındaki fazla da 2005-2013 yıllarında arasında düşüş yaşamıştır. 2007 yılında 15 milyara kadar çıkan hizmetler hesabı fazlası 2013 yılında bir milyarın altına inmiştir. Süveyş kanal gelirlerinde yaşanan sınırlı artışa rağmen, turizm gelirlerinde ve sermaye girişindeki düşüş bu durumda etkili olmuştur.

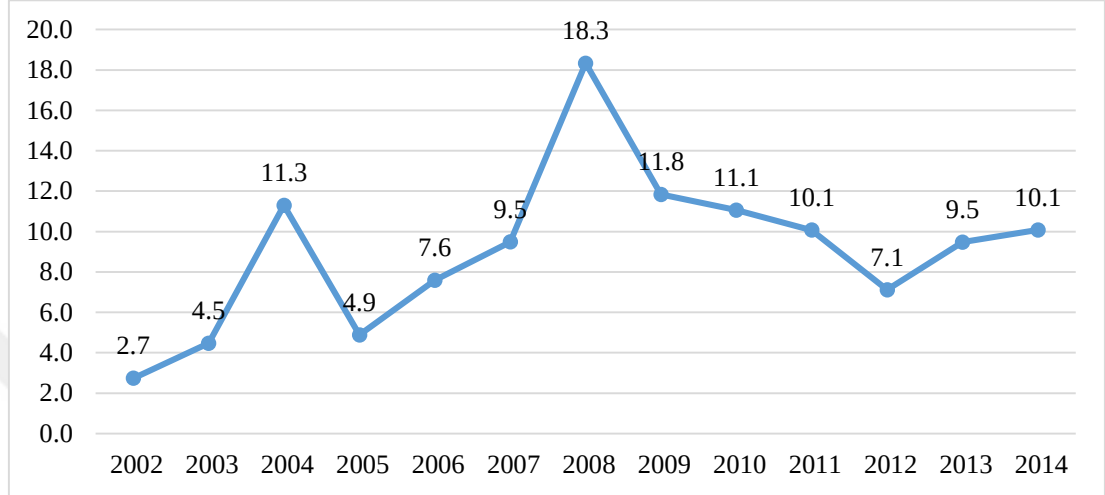
Grafik 13: Borç Yapısı 2002-2014

Kaynak: Mısır Merkez Bankası ve Economist Intelligence Unit verilerine dayanılarak çizilmiştir.

Reformların ilk yıllarında ortaya çıkan ortam ve yüksek petrol fiyatları nedeniyle artan Arap sermayesinin de etkisiyle artan doğrudan yabancı yatırımlar 2007 sonrası düşüşe geçmiş, ayaklanma sonrası 2011 yılında net sermaye çıkışı yaşanmıştır. Daha sonraki 3 yılda yükselen sermaye yatırımlarında Körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan'ın Mısır'la olan siyasi ilişkilerinin sonucu olduğunu söylemek mümkündür.

Grafik 14: Enflasyon 2002-2014

Kaynak: Economist Intelligence Unit verilerine dayanılarak çizilmiştir.

Ekonomik büyümenin teşvik edilmesi amacıyla kamu harcamalarındaki artış ve kaynak ihtiyacının ortaya çıkmasıyla birlikte kamu borçlanması da artmaya devam etmiştir. Dış borcun milli gelire oranla daha istikrarlı olmasına rağmen iç borçlanma oranları artmıştır. Borçların banka sektöründen karşılanması ve parasal genişlemeye yol açması enflasyon üzerinde de baskı oluşturmuştur. 2003 yılında döviz kurunun dalgalanmaya bırakılmasının ardından hızla yükselen enflasyon %4,5 oranından %11,3'e yükselmiş, ancak merkez bankasının aldığı önlemlerle poundun güçlenmesiyle %4,9 seviyesine tekrar çekilmiştir. Ancak, parasal politikalarındaki istikrarın sağlanmaması ve genişletici politikaların etkisiyle enflasyon oranları %18,3 düzeyine kadar çıkmıştır. Özellikle küresel gıda fiyat artışları da bu durumda etkili olmuştur. Dış şokların etkisiyle yükselen fiyatlar oranları kontrol altına alınmaya çalışılsa da yaşanan siyasi kaşıklıklarla politika etkileri azalmıştır.³¹³

³¹³ Herrera and Youssef, "Macroeconomic Shocks and Banking Sector Developments in Egypt," s. 2.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AYAKLANMALARIN EKONOMİ POLİTİĞİ VE DEMOKRASİYE GEÇİŞ DENEMESİ

Bir önceki bölümde Mısır ekonomisinin ekonomik görünümü ele alındı. Devlet eliyle kalkınma ve büyüme politikalarından devletin etkin olduğu serbest piyasaya doğru bir geçiş yaşayan Mısır'da ekonomik dalgalanmalar tüm ülkelerde olduğu gibi yaşansa da Türkiye gibi benzer yapıya sahip ülkelere göre birçok açıdan geri kalmaya başladığı görülmektedir. Özellikle dış kaynağa bağlı, iç piyasaya dayanan devlet eliyle büyüme politikaları kronik sorunların büyümesine neden olmuştur.

2011 Ocak ayında başlayan ayaklanmaların meşhur sloganı olan “Ekmek, Özgürlük, Sosyal Adalet” in iki başlığının ekonomik sorunlarla ilgili olması da aslında şaşırtıcı değildir. Diğer taraftan, kuşkusuz rejimin baskıcı politikaları, polis uygulamaları ve toplumsal alandaki kısıtlamalar da ayaklanmaların doğmasının diğer önemli bir sebebi olarak görülmektedir. Sosyal bir olayın muhakkak ki birçok nedeni ve arka planında yatan sebepleri bulunmaktadır. Ancak, bu çalışmanın sınırlılıkları ve bilimsel çıkış yeri açısından olayların ekonomik arka planı konu edilmektedir. Diğer çalışmalarda olaylar sosyoloji veya siyaset bilimi vb. bakış açıları içerisinde ele alınmaktadır. Bu çalışmaların sonuçları da sosyal olayları anlamak için önemli bulgular ortaya koymaktadır. Ancak, bu araştırmada, ayaklanmaların arka planında yatan iktisadi faktörler ve olayların gelişiminde bu faktörlerin etkisi incelenecektir. Bu bağlamda, bu bölümde yukarıda ele alınan makro gelişmeler ışığında sosyo-ekonomik gelişmeler özetle incelenecektir. Ekonomi politik nedenler ile birlikte olayların gelişimi kısaca değerlendirilecek, Mısır'daki aktörler tanımlanarak, Acemoğlu ve Robinson'un yaklaşımı çerçevesinde Mısır'daki durum ele alınacaktır. Son olarak, teorik çerçeve içerisinde ayaklanmalar ve sonrasında iki cumhurbaşkanının görevden uzaklaştırılmasına yol açan olaylar değerlendirilecektir.

3.1. Arap Ayaklanmaları ve Tarihsel Gelişmeler

3.1.1. Tunus

2010 yılının sonuna gelindiğinde Tunus’lu bir seyyar satıcının kendini yakması Arap dünyasında kimsenin öngöremediği olayların doğmasına ve siyaset arenasının radikal değişimlere uğramasına yol açmıştır. 17 Aralık 2010 tarihi kitlesel gösteri ve yıllardır yönetimde bulunan rejimlere karşı başkaldırışın dönüm noktası olarak tarihe geçmiştir. Tunus’un Sidi Bouzid şehrinde seyyar olarak sebze-meyve satarak geçimini sağlayan 26 yaşındaki Muhammed Bouazizi’nin kendisini yakmasına yol açan olaylar, polisin kendisine kötü davranması ve satış tezgâhına el koyması ile başlamıştır. Polisin sürekli olarak müdahale ettiği ve rüşvet istediği Bouazizi, iki polis memurunun kendisine kötü davranışı, hakaret etmesi ve tokat atması ile birlikte şikâyetçi olarak valiliğe gitmiş ancak muhatap bulamamıştır. Valinin kendisini kabul etmemesi karşısında “Eğer siz benimle görüşmeyeceksiniz, ben de kendimi yakarım” şeklinde haykırmış ve aynı gün içerisinde üzerine benzin dökerek ateşe vermiştir.³¹⁴ Geniş ailesini geçindirmek için elde etmeye çalıştığı az miktardaki gelir kaynağının elinden alınması, polis tarafından aşağılanması ve yöneticilerden kimseye sesini duyuramaması ile kendisini aleve atan Bouazizi, aslında halen devam eden siyasi ve toplumsal olayların fitilini ateşlemiştir. Hastanede kaldığı 18 gün boyunca toplumsal kızgınlık artmış ve Sidi Bouazid’den başkent Tunus’a kadar yayılmıştır. Cenaze töreni intikam yeminlerinin sloganlaşarak rejime karşı protesto eylemine dönüşmüştür.³¹⁵ 1987 yılından beri yönetimi elinde bulunduran Zeynel Abidin Bin Ali, 28 Aralıkta Bouazizi’yi hastanede ziyaret etmiş ve televizyon konuşmasında protestocuları eleştirmiştir. Ancak, alınan önlemlere rağmen kızgınlık ve protestolar büyümeye devam etmiştir. 23 yıldır tek adam olarak yönetimde bulunan Bin Ali, artan gösteriler ve çatışmalar karşısında fazla dayanamamış ve 14 Ocak 2011 tarihinde istifa ederek Suudi Arabistan’a kaçmıştır.

³¹⁴ David Sharrock and Jack Shenker Paul Harris in Washington, “Egypt: How the People Span the Wheel of Their Country’s History,” **The Guardian**, February 2011, sec. World news (Çevrimiçi) <http://www.theguardian.com/world/2011/feb/12/egypt-cairo-street-protests-tunisia-mubarak-obama>, 19 Şubat 2016.

³¹⁵ **Ibid.**

Böylelikle Arap dünyasının uzatmalı tek adamlarından ilki görevinden uzaklaşmış ve Tunus'ta yönetim değişikliği için ilk adım atılmıştır. Başkakan Muhammed Ghannouchi geçici olarak cumhurbaşkanlığı yetkilerini devraldığını ilan etmiş ancak protestocuların bu duruma karşı çıkması ve çatışmaların artması ile anayasada yer alan hiyerarşiye uyularak ertesi gün görevi meclis başkanı Fouad Mebazaa'ya devretmiştir.³¹⁶ Yaklaşık dokuz ay sonra 23 Ekim'de gerçekleştirilen seçimle 217 sandalyeli anayasa meclisinin üyeleri seçilmiştir. Bu meclisin görevi 1 yıl içerisinde yeni anayasayı ve yönetim yapısını oluşturmak olarak belirlenmiştir. Seçimler sonucunda Raşid El Gannuşi'nin liderliğini yaptığı En-Nahda partisi %41,5 oyla lider olarak çıkmış, sol ve laik Cumhuriyet Kongre Partisi %13,82 ve Emek ve Özgürlük için Forum Partisi (Ettakatol) ise %9,68 oranında oy elde etmiştir.³¹⁷ Seçim sonuçları Bin Ali döneminin bastırılmış hareketlerinin yönetime gelmelerini sağlamıştır. İslami, Araplık ya da sol düşünce ile hareket eden bu partilerin zaferi dönüşümün göstergesi olmuştur.³¹⁸ Seçim sonrasında oluşturulan ulusal birlik koalisyonu ile En-Nahda başbakanlık, Cumhuriyet Kongre Partisi lideri Munsif Merzuki cumhurbaşkanlığını ve Emek Partisinden Mustafa bin Cafer'de meclis başkanlığı görevini üstlenmiştir.³¹⁹ Ancak muhalefette yer alan milletvekillerinden Şükrü Belaid'in 6 Şubat 2013'de, Muhammed Brahmi'nin ise 25 Temmuz 2013 tarihinde suikast sonucu öldürülmesi siyasi krize neden olmuştur. Halkın tekrar meydanlarda toplanması ve artan tepkiler karşısında En-Nahda ve diğer partiler Genel İşçi Sendikası, Sanayi, Ticaret ve El Sanatları Konfederasyonu, Tunus İnsan Hakları Ligi ve Barolar Birliği tarafından oluşturulan girişimin arabuluculuğunu ve teknokrat bir hükümetin kurulmasını kabul etmiştir.³²⁰ Oluşturulan yeni hükümet

³¹⁶ Borzou Daragahi, "Tunisia Gets Another President, Its Third in 24 Hours," **Los Angeles Times**, January 2011 (Çevrimiçi) <http://articles.latimes.com/2011/jan/16/world/la-fg-tunisia-protests-20110116>, 19 Şubat 2016.

³¹⁷ Bedir Azad, "Tunus Seçimleri ve En-Nahda Hareketi" (Çevrimiçi) <http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail/-tunus-secimleri-ve-en-nahda-hareketi/2764>, 19 Şubat 2016.

³¹⁸ Veysel Ayhan, "Tunus İsyanı: Arapların Devrim Ateşini Yakması," **Ortadoğu Etütleri**, C. 3, No. 2, Ocak 2012, s. 89.

³¹⁹ Konur Alp Koçak, "Yasemin Devrimi'nden 'Arap Baharı'na Tunus," **Yasama**, C. 22, n.d., s. 45.

³²⁰ Joel Beinin, "Tunus Devrimini Arındırmak," **Birikim Dergisi**, Ocak 2016 (Çevrimiçi) <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/7427/tunus-devrimini-arindirmak#.Vsa0HNDqUg8>, 19 Şubat 2016.

seçimleri gerçekleştirmek üzere Ocak 2014 tarihinde göreve gelmiştir. Kurulan yeni hükümet 27 Ocak tarihinde ilk sivil anayasayı ilan etmiş ve birçok sosyal ve siyasi hakın güvence altına alınmasını sağlamıştır. Ancak, oluşan hava uzun süre gitmemiş ve beş ay gibi kısa bir sürede yine huzursuzluklar ve protestolar ortaya çıkmıştır.³²¹ Gerilimlerin arttığı bir ortamda Ekim 2014’de milletvekilliği seçimleri yapılmıştır. İlk seçimde lider olan En-Nahda %31 oy oranı ve 69 sandalye ile ikinci sırada yer almıştır. Diğer taraftan daha çok laik kesimin desteklediği Nida Partisi yüzde 38,2 oy oranı ve 86 sandalye ile birinci parti olarak seçimi kazanmıştır. Kalan sandalyeler de 16’sı zgr Milliyetçi Birlik, 15’i Halk Cephesi, 8’i Tunus’un Ufukları, 4’ Cumhuriyet için Kongre partisi ve 11’i de diğer partilerin olacak şekilde dağılmıştır.³²² Parlamento seçimlerinin hemen ardından Kasım 2014’de cumhurbaşkanlığı seçimlerine gidilmiş ve Nida Partisi lideri Kaid el-Baci es-Sibsi seçimlerin ikinci turunda %55,68 oranında oy alarak yeni cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.³²³ Arap ayaklanmalarının beşiği niteliğinde olan Tunus’ta yaşanan sıkıntı ve çalkantılara rağmen demokratik seçimler gerçekleştirilmiş ve cumhurbaşkanı ile meclis yeleri seçim sonucunda göreve gelmişlerdir. Ekonomik olarak sıkıntılar devam etmesine rağmen siyasi olarak geçişin sağlanabilmiş olması Tunus’u ayaklanmaların çıkış noktası olduğu kadar başarı odağı haline de getirmiştir. Dinamik bir süreç olan demokratikleşme ve siyasi dönüşüm henüz sonuçlanmış değildir. Kurumların ve siyasi kültürün yerleşmesi ile ilerleyen dönemde başarıların devamı gelme ihtimali Tunus nezdinde daha yüksek olarak durmaktadır.

3.1.2. Mısır

Tunus’ta yaşanan gelişmeler diğer Arap lkelerinde büyük bir etki bırakmıştır. Bin Ali’nin istifası sonrası Mısır’da da küçük gösteriler şeklinde ve internet üzerinden

³²¹ A. ağlar Deniz, “Arap Aleminde Yeşeren Demokrasi: Tunus 2014 Milletvekili Seçimleri,” **Birikim Dergisi**, Kasım 2014 (evrimii) <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/1129/arap-aleminde-yeseren-demokrasi-tunus-2014-milletvekili-secimleri#>. Vsa2UdDqUg8, 19 şubat 2016.

³²² **Ibid.**

³²³ Anadolu Ajansı, “Tunus’un Yeni Cumhurbaşkanı Nida Tunus Partisi Lideri Sibsi,” **Anadolu Ajansı**, (evrimii) <http://aa.com.tr/tr/dunya/tunusun-yeni-cumhurbaskani-nida-tunus-partisi-lideri-sibsi/90507>, 19 şubat 2016.

1980’den itibaren yönetimde olan Hüsnü Mübarek karşıtı hareketler oluşmaya başlamıştır. Ayaklanmaların merkezî ve sembolü haline gelen Tahrir Meydanı’nda ilk gösteriler 25 Ocak 2011 tarihinde başlamıştır. İnternet üzerinden organize olmaya başlayan gençler, “Polis Günü”nde toplanma kararı almışlardır. Daha önce işçi eylemlerine destek vermek için kurulan 6 Nisan Gençlik Hareketi Facebook üzerinden gösteri çağrısı yaparak olaylara önderlik yapmıştır. Farklı gençlik hareketlerinin de katılımıyla 24 Ocak tarihinde Facebook üzerinden 300.000 kişi protestolara katılacağını ilan etmiştir.³²⁴ Kahire’de yer alan Tahrir Meydanı’ndaki protestolar ön plana çıksa da ülkenin birçok kentinde protestolar ve ayaklanmalar meydana gelmiştir. Ayaklanmaların ilk günlerinde 6 Nisan Hareketi, Müslüman Kardeşler’in gençlik kolları, Al-Baradei Değişim Hareketi gibi gençlik hareketleri öne çıkmış ancak zamanla yerel halkın kendisinin sahiplendiği ve yönlendirdiği bir hareket haline gelmiştir. Sosyal medya üzerinden organize olan protestocuların rejime karşı olan kızgınlığı ve eylemlere olan inanmışlığı, toplanma günlerine “Öfke Günü, Ayrılış Günü, Şehitler Günü, İsyan Günü, (*Day of Rage, Day of Departure, Martyrs Day, Day of Defiance*)” şeklinde verdikleri isimlerle de öne çıkmaktadır.³²⁵ Ayaklanmaların ülke geneline yayılması ve çatışmaların yaşanmasına rağmen Mübarek 1 Şubat tarihinde istifa etmeyi reddetmiş ancak bir sonraki dönemde aday olmayacağını ilan etmiştir. 5 Şubat tarihinde iktidar partisi Ulusal Demokrasi Partisi yönetimi, Mübarek’in oğlu Gamal Mübarek dâhil olmak üzere istifa etmiştir. Ancak, eylemcilerin rejime olan kızgınlığı dinmemiş ve yeni bir anayasa ve yönetim talepleri artarak devam etmiştir. Yaşanan ayaklanmalara daha fazla dayanamayan Hüsnü Mübarek 11 Şubat tarihinde istifa ederek yönetimi orduya bırakmıştır.³²⁶ Gençlik hareketinin organizesi ile başlayan ayaklanmalar geniş bir tabana sahip olan Müslüman Kardeşler’in ve işçi sendikalarının katılımıyla halk tarafından sahiplenilmiş ve Mübarek’in istifasına kadar geçen sürede toplumun sahip çıktığı bir

³²⁴ Al Ahram, “Cyber Ignition: The Key Role of the Uprising’s Youth Movements - Politics - Egypt - Ahram Online” (Çevrimiçi) <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/5362/Egypt/Politics-/Cyber-ignition-The-key-role-of-the-uprisings-youth.aspx>, 24 Şubat 2016.

³²⁵ Esam Al-Amin, “Anatomy of Egypt’s Revolution,” **Counterpunch**, February 2011 (Çevrimiçi) <http://www.counterpunch.org/2011/02/17/anatomy-of-egypt-s-revolution/>, 24 Şubat 2016.

³²⁶ Al Jazeera, “Timeline: Egypt’s Revolution - Al Jazeera English” (Çevrimiçi) <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/01/201112515334871490.html>, 24 Şubat 2016.

eyleme dönüşmüştür.³²⁷ 30 yıllık Mübarek rejimi 18 günlük halk ayaklanmaları sonucunda sona ermiş ancak siyasi olaylar ve askeri darbe ile sonuçlanacak gelişmeler yaşanmaya devam etmiştir.

Mübarek'in istifası sonrasında General Muhammed Hüseyin Tantavi başkanlığındaki Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi (SKYK) yönetimi devralmış, parlamento feshedilmiş, teknokratlardan oluşan bir hükümet kurulmuş ve anayasa komisyonu oluşturulmuştur.³²⁸ Ordu ayaklanmalar sürecinde ortaya çıkan siyasi istikrarsızlıkları kontrol etmek ve ülkenin tekrar düzene sokulması amacıyla elindeki gücü de kullanarak yönetime el koymuştur. Ayaklanmalar süresince halka karşı görece bağımsız ve duyarlı olan ordu Mübarek sonrası dönemde ülke yönetimine el koyarak Tahrir'deki eylemlere son vermiştir. Daha sonraki dönemde idarenin sivil yönetime devri konusunda isteksiz davranması nedeniyle halk tepkisi ile karşılanırsa da geçiş süreci uzamıştır.³²⁹ Gelişen süreçte SKYK 19 Mart'ta askıya alınan 1971 anayasasının tekrardan hayata geçirilmesi, parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılması için referandum yapılacağını ilan etmiştir. Seçim sistemi üzerine detaylı tanımlar içermeyen anayasanın referanduma sunulması ayaklanmalar sürecinde görece birlikte hareket eden muhalefeti ikiye ayırmıştır. Organize bir yapıya sahip olan Müslüman Kardeşler ve Selefiler, liberal veya sol muhalefetin tepkisi ile karşılaşmışlardır. Seçimlere bir an önce gitmek isteyen İslamcı kanada karşın genel olarak seküler sayabileceğimiz muhalefet karşı çıkmıştır. Ancak, askeri konseyin aldığı karar ve Müslüman Kardeşlerin de desteği ile mart referandumu gerçekleştirilmiş ve %77 oy ile

³²⁷ Selin M. Bölme et al., "25 Ocak'tan Yeni Anayasa'ya: Mısır'da Dönüşümün Anatomisi," SETA Rapor, Ankara, SETA, Nisan 2011, s. 20 (Çevrimiçi) <http://file.setav.org/Files/Pdf/25-ocaktan-yeni-anayasaya-misirda-donusumun-anatomisi.pdf>, 24 Şubat 2016.

³²⁸ Ertan Efegil, "Ortadoğu'daki Gelişmelerin Analizi: Libya, Tunus, Bahreyn, Mısır ve Suriye," **Ortadoğu Analiz**, C. 5, No. 59, Kasım 2013, s. 6.

³²⁹ International Crisis Group, "Lost in Transition: The World According to Egypt's SCAF," Cairo/Brussels, International Crisis Group, April 2012 (Çevrimiçi) <http://www.crisisgroup.org/en/publication-type/media-releases/2012/mena/egypt-lost-in-transition-the-world-according-to-egypts-scaf.aspx>, 24 Şubat 2016.

kabul edilmiştir.³³⁰ Mısır iki meclisli bir yapıya sahiptir ve seçim süreçleri karmaşık bir yapıya sahiptir. 264 üyeli Şura Meclisi ve 518 üyeli Halk Meclisi üyeleri 6 yıllığına seçimle ve cumhurbaşkanının doğrudan ataması yoluyla göreve gelmektedir. Meclis üyeleri oluşturulan her bölgeden 2 temsilci olacak şekilde belirlenirler. İki turlu seçimde ilk turda çoğunluk sağlanamadığı durumda ikinci turda en çok oy alan dört adayın arasından meclis üyeleri belirlenmektedir.³³¹ Ayaklanmalar sonrasında ilk parlamento seçimi 28 Kasım 2011-22 Şubat 2012 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Halk Meclisi seçimleri üç turda Şura Meclisi seçimleri ise iki turda yapılmıştır. Seçimler sonucunda Müslüman Kardeşlerin kurmuş olduğu Özgürlük ve Adalet Partisi %38 ile birinci sırayı Selefî Nur Partisi ise %29 ile ikinci sırayı almıştır. Liberal Wafd Partisi ve Mısır Bloku üçüncü ve dördüncü sırada yer almışlardır. Seçim sonuçlarına göre muhafazakar ve İslamcı partiler her iki mecliste de çoğunluğu elde etmişlerdir.³³² Parlamento seçimleri ve sonrasında tartışmalar ve siyasi mücadeleler devam etmiştir. Rejimin bir parçası olan bürokrasi ve yargının yeni düzene karşı bir direnç içerisinde olduğu ve muhafazakar partilerin seçimi kazanmasından duyduğu rahatsızlık gerilimleri artırmıştır. Nisan 2012 tarihinde Mısır İdari Mahkemesi anayasa komisyonunu askıya almıştır. Alınan karara Müslüman Kardeşler ve Nur Partisi tepki gösterse de liberal ve sol kesimden milletvekilleri komisyondan çekilerek kararı onayladıklarını göstermişlerdir. Yargı ile meclis arasındaki mücadele giderek sertleşmiştir. Meclisin Yüksek Seçim Kurulu kararlarına itiraz yolunu açan bir karar almaya çalışması tartışmaları artırmıştır. Seçim kurulu çalışmaların engellendiği iddiasıyla askeri konseye başvurmuştur. Bu süreçte cumhurbaşkanlığı seçimlerinin hemen öncesinde son gelişme ise meclisin anayasa mahkemesi tarafından feshedilmesi olmuştur.³³³ Yaşanan bu gerilimin ortasında,

³³⁰ The Carter Center, “Final Report of the Carter Center Mission to Witness the 2011–2012 Parliamentary Elections in Egypt,” Atlanta, The Carter Center, s. 9 (Çevrimiçi) https://www.cartercenter.org/resources/pdfs/news/peace_publications/election_reports/egypt-2011-2012-final-rpt.pdf, 24 Şubat 2016.

³³¹ Bölme et al., “25 Ocak’tan Yeni Anayasa’ya: Mısır’da Dönüşümün Anatomisi,” s. 42.

³³² Carnegie Endowment, “2012 Egyptian Parliamentary Elections,” **Carnegie Endowment for International Peace**, (Çevrimiçi) <http://carnegieendowment.org/2015/01/22/2012-egyptian-parliamentary-elections>, 25 Şubat 2016.

³³³ Abdullah Aydoğan Kalabalık, “Mısır’da Değişim Süreci ve Anayasa Arayışı,” SETA Analiz, Ankara, SETA, Şubat 2013, s. 6–8.

ayaklanmaların hemen ardından üçüncü seçim Mayıs-Haziran 2012 tarihlerinde cumhurbaşkanının belirlenmesi için gerçekleştirilmiştir. Askeri yönetim gözetiminde yapılan seçimlere farklı siyasi geçmişi olan adaylar katılmıştır. Seçimin ilk turuna Muhammed Mursi (%24,78), Ahmet Şefik (%23,66), Hamdeen Sabbahi (%20,72), Abdel Moneim Abol Fetouh (%17,47) ve Amr Musa (%11,13) katılmıştır. İlk turda en çok oy alan Mursi ve Şefik ikinci turda yarışmış ve Mursi %51,73 oyla Mısır'ın ilk seçimle gelen cumhurbaşkanı olmuştur.³³⁴ Yasama ve yargı arasındaki gerilim sırasında askeri konsey bir kararname çıkararak cumhurbaşkanının yetkilerini sınırlamıştır. Yapılan değerlendirmelerde hem meclis hem de cumhurbaşkanlığının İslamcılarının elinde olmasından korkan askeri konsey anayasa mahkemesinden böyle bir karar çıkarttığı belirtilmektedir.³³⁵ Seçim sürecinde yaşanan bu olayların ardından yeni seçilen Cumhurbaşkanı Mursi 12 Ağustos 2012 tarihinde radikal bir adım atarak askeri konseydeki generalleri emekliye sevk etmiş ve meclisin kapatılmasından dolayı konseyde olan yasama yetkisini kendi uhdesine almıştır.³³⁶ Mursi'nin yargıyla olan mücadelesi askıya alınan meclisin yeniden faaliyete geçirilmesi ve Başsavcı Abdulmecid Mahmud'un görevden alınması kararı ile devam etmiş ancak başarılı olamamıştır. Gelen tepkiler ve alınan kararların yasaya aykırı olduğu iddialarının yükselmesiyle geri adım atılmış ve bu iki karar da kaldırılmıştır.³³⁷ 22 Kasım tarihinde çıkarılan kararnameler ile alınan anayasal kararlar toplum içerisinde büyük tepkilere yol açmıştır. Tahrirde toplanan kalabalıklar Mursi'ye karşı sloganlar atarak görevden ayrılması talebinde bulunmuştur. Artan gerilim ortamında çıkan çatışmalarda Müslüman kardeşler taraftarlarından ölenler olmuştur.³³⁸ Mursi'nin bu kararların hemen ardından yeni anayasa taslağı çalışmalarını hızlandırması ve aralık ayında referanduma gitme kararı

³³⁴ The Carter Center, "Presidential Elections in Egypt," Atlanta, The Carter Center, 2012, s. 6 (Çevrimiçi) https://www.cartercenter.org/resources/pdfs/news/peace_publications/election_reports/egypt-final-presidential-elections-2012.pdf, 25 Şubat 2016.

³³⁵ Abdullah Aydoğan Kalabalık, "Mısır'daki Kavganın Arka Planı," **Dünya Bülteni**, (Çevrimiçi) <http://www.dunyabulteni.net/haber/236737/misirdaki-kavganin-arka-planı>, 25 Şubat 2016.

³³⁶ Kalabalık, "Mısır'da Değişim Süreci ve Anayasa Arayışı," s. 9.

³³⁷ **Ibid.**, s. 10.

³³⁸ Peter Beaumont, "Protests Erupt across Egypt after Presidential Decree," **The Guardian**, November 2012, sec. World news (Çevrimiçi) <http://www.theguardian.com/world/2012/nov/23/protests-egypt-presidential-decree>, 25 Şubat 2016.

olayları daha da artırmıştır. Diğer taraftan yeni anayasa taslağı Müslüman Kardeşler tarafından yapılan gösteriler ile desteklenmiştir. Anayasa mahkemesinin Mursi'nin kararlarını destekleyenler tarafından kuşatılarak gösteriler yapması nedeniyle mahkeme çalışmalarına ara vermiştir.³³⁹ Hazırlanan taslak anayasa 15 Aralık ve 22 Aralık tarihlerinde iki turda referanduma götürülmüştür. Birçok muhalefet hareketinin seçimi boykot etmesi nedeniyle katılım oranları çok düşük kalmıştır. Yaklaşık %32 olan katılım olduğu referandumdan %63,8 oranında evet çıkmış ve anayasa kabul edilmiştir.³⁴⁰ Ancak yeni anayasanın hayata geçirilmesi tepkilerin ve protestoların önüne geçememiştir. Mursi'nin hayata geçirdiği anayasada cumhurbaşkanlığının yetkilerinin sınırlandırılması ve demokratikleşme yolunda önemli maddelerin yer almasına rağmen muhalefet tarafından hoş karşılanmamış ve özellikle seçime katılımın düşük olması nedeniyle meşruluğu sürekli olarak ön plana çıkarılmıştır. Nisan 2013'de başlayan ve farklı şehirlerde artan eylem ve şiddet olayları ile birlikte Mısır yeniden toplumsal bir karmaşa içerisinde girmiştir. Ortaya çıkan olaylar sonucunda 3 Temmuz tarihinde ordu yönetime el koyduğunu ve Mursi'yi görevden aldığını ilan ederek darbe yapmıştır. Darbe sonrasında Tahrir Meydanı'nda büyük kutlamalar yapılırken Rabia Meydanı'nda Mursi taraftarları tarafından karşı gösteriler düzenlenmiştir. Ancak, bu gösteriler Mübarek'in istifasına giden süreçte olduğu gibi karşılanmamıştır. Ordunun olaylara sert müdahalesi sonucunda büyük can kayıpları ve yaralanmalar yaşanmıştır. Geçen süreçte Aralık 2014'e kadar çıkan olaylarda 2600 kişiyi öldüğü ifade edilmektedir.³⁴¹ Muhalefetin Müslüman kardeşler karşısında birleşmesi ve ordunun darbesini hoş karşılaması 25 Ocak ayaklanmalarında bir araya gelen farklı halk kesimlerinin bölünmüşlüğü göstermekte idi. 2012 referandumunun boykot edilmesi ve Tahrir'de orduyu göreve çağıran duruş, askerin yönetime el koymasını kolaylaştırmıştır. Ancak darbe sonrası ortaya çıkan olaylarda yüzlerce kişinin hayatını kaybetmesi ve ordunun

³³⁹ Euronewstr, "Mursi Taraftarları Mısır Anayasa Mahkemesi'ni Kuşattı," **Euronewstr**, (Çevrimiçi) <http://tr.euronews.com/2012/12/02/mursi-taraftarlari-misir-anayasa-mahkemesi-ni-kusatti/>, 25 Şubat 2016.

³⁴⁰ Al Jazeera Turk, "Mısır'da Yeni Anayasa Kabul Edildi," **Al Jazeera Turk**, (Çevrimiçi) <http://www.aljazeera.com.tr/haber/misirda-yeni-anayasa-kabul-edildi>, 25 Şubat 2016.

³⁴¹ BBC, "Mısır: Mursi'nin Devrilmesinden Sonra 2600 Kişi Öldü," **BBC Türkçe**, (Çevrimiçi) http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150601_mursi_misir, 25 Şubat 2016.

sert tutumu muhalefette yer alan 6 Nisan gibi hareketlerin desteğini çekmesine yol açmıştır. Fakat darbe karşıtı ilan edilen açıklamalar bu hareketlerin yeni anayasa sürecinden uzaklaştırılmalarına yol açmıştır. Gözlemci olarak başvuran 67 kuruluştan ancak 40'ı kabul edilmiştir.³⁴² Ocak 2014 tarihinde halkoyuna sunulan yeni anayasa taslağı ordunun baskılarına rağmen %38'lik katılım oranına karşın %98 evet oyu olarak onaylanmıştır.³⁴³ Ancak yeni anayasa eski rejim anayasasına benzer olarak ordunun gücünü pekiştirmiştir. Askeri bütçenin meclis onayı dışına çıkarılması, savunma bakanının başbakan yerine askeri konsey tarafından atanması ve Mısır Başsavcısının Yüksek Yargı Konseyi tarafından seçilmesini sağlayan maddeler askeri ve yargı erklerinin devlet üzerindeki etkilerini sürdürmelerine olanak sağlamıştır.³⁴⁴ Anayasa referandumuna karşın muhalefet içerisinde tepkiler ortaya çıkmıştır. Müslüman Kardeşler mensubu binlerce kişinin tutuklanması ve siyasetten uzaklaştırılmasına rağmen Nur Partisi'nin Selefî kesimin dışında asker ile hareket etmesi de Mısır'da halk hareketlerinin bölünmüşlüğüne göstermektedir.³⁴⁵ Anayasanın onaylanması sonrasında askeri yönetim yeni cumhurbaşkanının belirlenmesi için seçime gitme kararı almıştır. Haziran 2014 tarihinde yapılan seçimlere katılım %47,5 olarak gerçekleşmiş ve darbeyi gerçekleştiren general Abdel Fatah al-Sisi %96 oranında oy alarak yeni cumhurbaşkanı seçilmiştir.³⁴⁶ Son 5 yılda iki cumhurbaşkanlığı ve üç anayasa referandumuna giden Mısır halkı Ekim-Kasım 2015 aylarından ikinci kez meclis seçimlerine gitmiştir. Mübarek sonrası kısa bir süre açık kalan meclisin bu dönem sayılmazsa 5 yıl sonra

³⁴² İsmail Numan Telci, "Mısır'da Askeri Darbe Sonrası Süreç ve Yeni Anayasa," Analiz, Ankara, SETA, March 2014, s. 14 (Çevrimiçi) <http://setav.org.tr/misirda-askeri-darbe-sonrasi-surec-ve-yeni-anayasa/analiz/14548>, 24 Şubat 2016.

³⁴³ Patrick Kingsley, "Egypt's New Constitution Gets 98% 'Yes' Vote," **The Guardian**, January 2014, sec. World news (Çevrimiçi) <http://www.theguardian.com/world/2014/jan/18/egypt-constitution-yes-vote-mohamed-morsi>, 25 Şubat 2016.

³⁴⁴ Telci, "Mısır'da Askeri Darbe Sonrası Süreç ve Yeni Anayasa," s. 18.

³⁴⁵ Al Ahram, "Nour Party Campaigning across Egypt in Support of New Constitution - Constitution 2014 - Egypt - Ahram Online" (Çevrimiçi) <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/90269/Egypt/Politics-/Nour-Party-campaigning-across-Egypt-in-support-of-.aspx>, 25 Şubat 2016.

³⁴⁶ Patrick Kingsley, "Abdel Fatah Al-Sisi Won 96.1% of Vote in Egypt Presidential Election, Say Officials," **The Guardian**, June 2014, sec. World news (Çevrimiçi) <http://www.theguardian.com/world/2014/jun/03/abdel-fatah-al-sisi-presidential-election-vote-egypt>, 25 Şubat 2016.

tekrar çalışmalarına başlaması için önem arz eden seçime katılım çok düşük kalmıştır. Seçimin ilk turunda katılımın ilk planda %16 olduğu daha sonra %26 olarak ilan edildiği belirtilmektedir. Seçim sırasında halkın katılımının artırılması için resmi kurumların tatil edilmesi ve katılanlara para yardımı yapıldığı iddiaları rejimin seçime verdiği önemi göstermektedir.³⁴⁷ Ancak halkın yaşanan süreçte demokrasiye ve meclisin bağımsız çalışmasına duyduğu inancın kaybolması, seçimlerde meydana gelen usulsüzlükler ve toplumda geniş bir kitlesi bulunan Müslüman Kardeşler'in seçimlerden dışlanması katılım oranlarını düşürmüştür.³⁴⁸ Seçim sisteminde yapılan değişiklikle bağımsız adayların seçime girmesinin önü açılmıştır. Bu değişiklik son seçimlerde 5000'e yakın adayın seçime girmesine yol açmış ve sonuç olarak da 596 sandalyenin 317'sinin bağımsız adaylarca kazanılmasına yol açmıştır. Diğer taraftan, Özgür Mısır Partisi 65, Ulusun Geleceği partisi 50, Wafd partisi 45, Konferans Partisi ve Nur Partisi 12 sandalye elde etmişlerdir. Ayrıca, yasa uyarınca 28 üye de Cumhurbaşkanı Sisi tarafından atanmıştır.³⁴⁹ Yapılan seçimler sonucunda Sisi destekçileri hem bağımsızlar olarak hem de partiler arasında mecliste çoğunluğu elde etmişlerdir.³⁵⁰ 25 Ocakta Tahrir Meydan'ı ve diğer şehirde başlayan ayaklanmalar çeyrek asırdır yönetimi elinde bulunduran Hüsnü Mübarek rejiminin sonunu getirmiştir. Geçiş sürecinde iktidarı ele alan askeri konsey her ne kadar gelişmeleri yavaşlatsa da yönetimi sivillere bırakmak zorunda kalmıştır. Ancak, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi veya ilk defa adil katılımlı bir parlamento seçimi yapılmasına rağmen eski rejimin gücünü sürdürdüğü yargı ve bürokrasi değişime karşı direnç göstermiştir. Ayaklanmalar sırasında farklı ideolojiye sahip grupların birbirleriyle olan iletişim ve ortaklığının geçiciliği Mübarek'in

³⁴⁷ Jan Claudius Völkel, "Why Almost Nobody Participated in the Egyptian Parliamentary Elections," **Open Democracy**, October 2015 (Çevrimiçi) <https://www.opendemocracy.net/arab-awakening/jan-v-ikel/why-almost-nobody-participated-in-egyptian-parliamentary-elections>, 25 Şubat 2016.

³⁴⁸ **Ibid.**

³⁴⁹ Mada Masr, "Early Results Show Independents Seize Unprecedented Power in New Parliament," **Mada Masr**, December 2015 (Çevrimiçi) <http://www.madamasr.com/news/early-results-show-independents-seize-unprecedented-power-new-parliament>, 25 Şubat 2016.

³⁵⁰ Ayah Aman, "Sisi Supporters Secure Second-Round Elections Victory - Al-Monitor: The Pulse of the Middle East," trans. Kamal Fayad, **Al-Monitor**, December 2015 (Çevrimiçi) <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/12/egypt-parliamentary-elections-president-sisi-supporters.html>, 25 Şubat 2016.

istifası sonrası ortaya çıkmıştır. Askeri yönetim altında Müslüman kardeşlerin bir an önce seçime gitme talebi diğer gruplarca eleştirilmiştir. Seçim sonrası başa geçen Mursi yönetiminin rejimin hâkim güçlerine karşı mücadelesinde ise muhalefet destek vermemiş ve yeni iktidara olan rahatsızlığı bu çatışmada asker ve bürokrasinden yana taraf almalarına neden olmuştur. Askeri darbe ile sonuçlanan gerilimli geçiş sürecinin sonucunda, çok kısa bir süreliğine elde edilen kazanımların kaybedildiği ve Mübarek dönemi askeri ve baskıcı rejimin tekrar başa geldiğini söylemek rahatlıkla mümkündür. Muhalefetin bölünmüş yapısı ve birbirleriyle olan çekişmelerinde asker ile olan ilişkileri istenilen dönüşümlerin hayata geçirilmesine engel olmuştur. Süreç içerisinde ordu da farklı kesimlerle kurduğu ilişkilerle olayların kendi istediği doğrultuda yönlendirmiştir. İleriki kısımlarda da tartışılacağı üzere ordu, demokratik sistemin yerleşmesinin önüne geçerek kendi çıkarları doğrultusunda sistemi bir nevi yoluna koymuştur. Mübarek'in son yıllarından itibaren ordu aleyhine bozulan iktisadi ve siyasi yapılar, ayaklanmalar sonucunda gelişmeler beklenilenin tam aksine askerin çıkarları doğrultusunda olmuştur.

3.1.3. Diğer Arap Devletlerinde Yaşanan Gelişmeler

Olayların çıkış noktası olan Tunus ve çalışmanın konusu olan Mısır'da yaşanan gelişmeler yukarıda ele alınmıştır. Ancak yer sınırlaması nedeniyle diğer ülkelere çok kısa bir şekilde değinilerek genel resim çizilecektir. Tunus'ta başlayıp hızlı bir şekilde Arap coğrafyasına yayılan halk hareketleri her ülkede aynı sonuçları doğurmamıştır. Libya, Bahreyn, Suriye ve Yemen'de rejimlerin protestolara sert müdahalelerine mezhep-aşiret çatışmaları eklenince siyasi karışıklıklar iç savaşa ve dış müdahaleye kadar uzamıştır. Fas, Lübnan, Ürdün, Körfez Ülkeleri ve Suudi Arabistan'da ise sınırlı protestolar atılan siyasi adımlarla kısa sürmüş ve olaylar büyük dönüşümler doğuramadan sonlanmıştır.

Halkın genel olarak Şii olmasına rağmen Sünni bir hanedan tarafından yönetilen Bahreyn'de halk ve hanedan arasından çok uzun zamandır devam eden çekişme ve anlaşmazlıklar 2011 yılının başında yeninden alevlenmiştir. Şii grupların oluşturduğu

“Bahreyn Cumhuriyeti İçin Koalisyon” grubu 8 Mart’tan itibaren krallığa karşı ayaklanma başlatmıştır.³⁵¹ Ancak çatışmaların Sünni-Şii kimliği altında yönetim muhalefet çatışmasına dönüşmesi istikrarsızlığa yol açmıştır. Ortaya çıkan çatışma ortamında, Suudi Arabistan’ın bölgesel güç ve güvenlik endişeleri ile krallığa destek vererek askeri müdahalede bulunması ve ABD’nin askeri üstü nedeniyle rejim yanında yer alması protestoların güç kullanılarak bastırılmasına yol açmıştır.³⁵² Ayaklanmaların dış askeri yardımla sert bir şekilde bastırıldığı Bahreyn’de, hükümet reform programı ilan etmesine rağmen küçük çaplı protestolar devam etmekte ancak rejim açısından geçen zaman içerisinde bir dönüşüm olmamıştır.³⁵³

Dış askeri müdahale ile karşılaşan diğer bir ülke ise yarım asır Muammer Kaddafi yönetimi altında bulunan Libya’dır. 2011 Şubat’ında ortaya çıkan ayaklanmalara sert şekilde karşılık veren Kaddafi rejimine uluslararası kamuoyunun tepkisi de sert olmuştur. Mart 2011’de Bingazi’de muhaliflerin “Ulusal Geçiş Konseyi”ni kurduklarını ilan etmesiyle çatışmalar da hızlanmıştır. Yaşanan çatışmalara Birleşmiş Milletler gündemine alınarak Libya’da uçuşa yasak bölge ilan edilmesi kararlaştırılmış ve ardından NATO öncülüğünde askeri müdahale başlamıştır. Ekim 2011 yılında Bingazi’de yeni devletin kurulduğu ilan edilmiştir.³⁵⁴ 20 Ekim 2011 yılında Kaddafi Sirte Çatışmaları sırasında saklandığı yerde küçük bir kuyuda yakalanarak öldürülmüştür. Kaddafi’nin öldürülmesi Libya’da yeni bir devletin ve yönetimin kurulması açısından beklentilerin karşılanmasına yardımcı olmamıştır. Aşiret yapılarının güçlü olması ve aralarındaki güven sorunu, ortaya çıkan otorite boşluğunun doldurulamaması, ekonomik gelirin nasıl paylaştırılacağı, demokratik bir sistemin yürütülmesini sağlayacak kurumların kurulamaması ülkede istikrarın sağlanamamasına

³⁵¹ Muhammet Örtlek, “Bahreyn’e Arap Baharı Gelir Mi?,” *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C. 5, No. 2, 2013, s. 269.

³⁵² Abdullah Erboğa, “Bahreyn 2014,” *Ortadoğu Yıllığı*, No. 10, 2015, s. 317.

³⁵³ Associated Press, “Bahrain’s Young People Mark Fifth Anniversary of Arab Spring,” *The Guardian*, February 2016, sec. World news (Çevrimiçi) <http://www.theguardian.com/world/2016/feb/14/bahrain-young-people-mark-fifth-anniversary-arab-spring>, 29 Şubat 2016.

³⁵⁴ Bilal Yıldırım, “Libya 2014,” *Ortadoğu Yıllığı*, No. 10, 2015, s. 383.

yol açmıştır.³⁵⁵ Gelineen noktada halen düzenli bir iktidarın kurulamadığı Libya’da otorite boşluğu devam etmektedir.

Kuşkusuz iç savaşın en sert yaşandığı ve bölgesel boyutta siyasal ve toplumsal etkilere yol açan gelişmeler Suriye’de yaşanmıştır. Babası Hafız Esad’dan yönetimi devir alan Beşar Esad rejimi, 2011’de ortaya çıkan ayaklanmalara çok sert şekilde karşılık vermiştir. Barışçıl gösteriler şeklinde başlayan protestolar devletin sert müdahalesi sonucu silahlı ayaklanmalara dönüşmüştür. Muhalefet grupların oluşturduğu farklı konferanslar Suriye dışında ve özellikle Türkiye’de organize edilmiştir. Suriye Ulusal Meclisi ismi altında yapılan toplantılarla rejim ile olan mücadele alanı genişlemiştir.³⁵⁶ Ancak, Suriye’de rejimin ayaklanmalara karşın direnç göstermesi ve her türlü askeri yöntemle başvurması çatışmaların giderek şiddetlenmesine yol açmıştır. Ortaya çıkan otorite boşluğundan faydalanan DAİŞ terör örgütü Irak’ın bir kısmı ve Suriye’nin kuzeyinde alan elde etmiştir. DAİŞ’in bazı bölgelerde yönetimi ele geçirmesi ABD ve Batının Suriye’deki gelişmelere yaklaşımını da etkilemiştir. Parçalı muhalefet yapısı, farklı silahlı grupların ortaya çıkması, radikal İslami örgütlerin güç kazanması ve son olarak Rusya müdahaleleri Suriye’deki savaşın boyutunu ve şiddetini artmıştır.³⁵⁷ Esad rejiminin halen Suriye’nin tamamı üzerinde olmasa da iktidarda olması, çevre ülkelere göçen milyonlarca mülteci meselesi ve yabancı ülkelerin müdahaleleri Suriye iç savaşını küresel bir sorun ve mücadele alanı haline getirmiştir. Ortaya çıkan savaş ortamı kısa sürede sonlandırılmayacak karmaşık bir yapıya dönüşmüştür. Savaş sonlansa bile Suriye’de ortaya çıkan yıkım sonucu normalleşmenin sağlanması birkaç on yıla yayılacaktır.

³⁵⁵ **Ibid.**

³⁵⁶ Muhittin Ataman, “Suriye’de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum,” SETA Rapor, Ankara, SETA, Nisan 2012, s. 29–30.

³⁵⁷ Ufuk Ulutaş and Halid Hoca, “Suriye Devrim Mi Bölünme Mi?,” Analiz, Ankara, SETA, May 2014.

Libya ve Suriye’de yaşanan iç savaş ve çatışma ortamı ile benzer bir sorunla eden Yemen de bölünme riski ile karşı karşıyadır.³⁵⁸ 2011 ayaklanma rüzgârından etkilenen Yemen’de Körfez İşbirliği Konseyi’nin ortaya koyduğu plan çerçevesinde 33 yıldır yönetimi elinde bulunduran Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih görevi yardımcısı Abdurabbu Mansur Hadi’ye devretmeyi kabul etmiştir. Plana göre Ulusal Diyalog Konferansı’nın kurulması, Şubat 2012’de seçim yapılması ve yeni anayasanın 2 yıl içerisinde yazılarak Şubat 2014’de yeni anayasaya göre seçimlerin gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.³⁵⁹ Ancak, geçen dört yılın ardından yeni anayasa çalışmaları ve seçim planları başarısız olmuştur. Siyasal olarak istikrar hedeflenirken Şii Husi gurubunun silahlı ayaklanmaları ile ülke iç savaş eşiğine gelmiştir. Başkent Sana’yı kontrol altına alan ve meclisi dağıtan Husi’ler, Cumhurbaşkanı Hadi’nin yönetimi taşıdığı Aden’e doğru yönelince Suudi Arabistan öncülüğündeki Arap koalisyonunu hava müdahalesinde bulunmuştur.³⁶⁰ Tarihsel olarak Güney-Kuzey olarak iki ayrı bölgeye ayrılan Yemen’de, bu bölgelerin bağımsız iki devlet haline dönüşme riski bulunmaktadır.

³⁵⁸ Yemende yaşanan gelişmelere dair detaylı bir inceleme için lütfen bakınız: Muhammed Hüseyin Mercan, “Yapısal Sorunların Gölgesinde Değişim Sancısı: Yemen’de Halk Ayaklanması Ve Sonrası,” **Adam Akademi**, C. 4, No. 1, 2014, ss. 21–34.

³⁵⁹ Fatih Gezgin and Ensar Muslu, “Yemen 2014,” **Ortadoğu Yıllığı**, No. 10, 2015, s. 239.

³⁶⁰ Veysel Kurt, “‘Devrim’den Askeri Müdahaleye Yemen,” **Analiz**, Ankara, SETA, Aralık 2015, s. 8.

3.2.Ayaklanmaların Sosyo-Ekonomik Nedenleri: Ekmek, Özgürlük, Sosyal Adalet

3.2.1. Yoksulluk, Kalkınma ve Gelir Dağılımı

İnsani Gelişmişlik Endeksi (HDI) gelir, eğitim ve yaşam beklentisi değişkenleri içerisinde kalkınma açısından bir karşılaştırma imkânı sağlamaktadır. Eksiklikleri üzerine eleştirilerek getirilmekle birlikte genel durumun anlaşılmasına ışık tutacak bir endekstir. Mısır'ın 1990-2014 yılları arası için HDI trendi aşağıdaki tabloda görülmektedir. Mısır 188 ülke arasında 2014 yılı için 108. sırada yer almaktadır. Arap devletleri için hesaplanan endeks olan 0.686 değerinin biraz üstünde 0,690 oranına sahiptir. 1990 yılına nazaran önemli bir gelişme göstermiş olsa da son 10 yıl içerisindeki gelişiminin çok yavaş olduğu görülmektedir. Ayrıca 96. sıradaki Tunus ve 72. sıradaki Türkiye ile 1990 yılında çok yakın değerlerde endekse sahip iken makas giderek açılmıştır. Arap devletleri ortalaması ile paralel bir seyir içerisinde az bir oranla ortalamanın üzerinde yer almıştır.

Tablo 10: İnsani Gelişmişlik Endeksi 1990-2014

<i>İnsani Gelişmişlik Endeksi (HDI)</i>								
<i>HDI Sıra</i>	<i>Ülke</i>	<i>Değer</i>						
		1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014
108	Mısır	0.546	0.622	0.681	0.682	0.688	0.689	0.690
96	Tunus	0.567	0.654	0.714	0.715	0.719	0.720	0.721
72	Türkiye	0.576	0.653	0.738	0.751	0.756	0.759	0.761
	Arap Devletleri	0.553	0.613	0.676	0.679	0.684	0.686	0.686

Kaynak: UNDP, “2015 Human Development Statistical Tables” (Çevrimiçi) 22 Ocak 2016 http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_statistical_annex_tables_all.xls.

HDI değerleri son 20 yıl içerisinde yukarı yönlü hareket etmiş ancak Tunus ve Türkiye karşılaştırılmasında görüldüğü gibi benzer ülkelerin gerisinde kalmıştır. Ancak HDI temel bir gelişmişlik göstergesi olsa da ülke içerisindeki eşitsizliği ve farklılıkları yansıtmamaktadır. 2010 yılında hesaplanmaya başlayan eşitsizliğe uyarlanmış HDI

(IHDI) ülke içerisindeki eşitsizliğin boyutunu anlamak için bir miktar daha açıklayıcı olmaktadır. Bu oranlara bakıldığında Mısır'ın 2014 yılında HDI değerinin 0.690 iken IHDI oranının 0.524'e düştüğü görülmektedir. Eşitsizliğin hesaba katılmasıyla Mısır'ın 5 sıra birden kaybettiği görülmektedir. Endekste kayıp ise yüzde 24 gibi yüksek sayılabilecek bir düzeyde yaşanmaktadır. Benzer şekilde Tunus sıralamada 2 sıra düşmekte, endekste yüzde 22 kayıp yaşamaktadır. Türkiye ise yüzde 16'ya yakın bir kayıp yaşasa da sıralamadaki yerini korumaktadır.

Tablo 11: Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişmişlik Endeksi

Sıra	Ülke	HDI		Eşitsizliğe Uyarlanmış HDI (IHDI)	
		Değer	Değer	Toplam Kayıp %	Sıralamadaki Değişim
		2014	2014	2014	2014
72	Türkiye	0.761	0.641	15.8	0
96	Tunus	0.721	0.562	22.0	-2
108	Mısır	0.690	0.524	24.0	-5
	Arap Devletleri	0.686	0.512	25.4	—

Kaynak: UNDP, “2015 Human Development Statistical Tables” (Çevrimiçi) 22 Ocak 2016 http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_statistical_annex_tables_all.xls.

Mısır için endeksin hesaplandığı 2010 yılında itibaren ortaya çıkan duruma bakıldığında değerlerin her yıl için %24 oranında bir kayıp yaşadığı görülmektedir. Son beş yıl içerisinde HDI endeksi gelişirken kayıp oranının sabit kalması eşitsizlik açısından bir gelişmenin olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 12: Mısır için Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişmişlik Endeksi 2010-2014

Mısır		HDI		Eşitsizliğe Uyarlanmış HDI (IHDI)	
		Değer	Değer	Toplam Kayıp %	Sıralamadaki Değişim
2014	108	0,690	0,524	24,0	-5
2013	110	0,682	0,518	24,0	-5
2012	112	0,662	0,503	24,1	-7
2011	113	0,644	0,489	24,1	-5
2010	101	0,620	0,449	27,5	-7

Kaynak: UNDP HDI raporlarından derlenmiştir.

Gelişmişlik endeksi ülkenin genel durumuna dair bir çerçeve sunmuş olsa da gelir dağılımı ve yoksulluk da toplumsal rahatsızlıkların doğmasında önemli bir rol oynamaktadır. UNDP tarafından hazırlanan yıllık kalkınma raporları içerisinde 2010 yılında Çokboyutlu Yoksulluk Endeksi (*Multidimensional Poverty Index*) (MPI) hesaplanmaya başlanmıştır. Bu endeks sadece gelire göre yapılan yoksulluk hesaplamalarının sınırlılıklarını azaltmak amacıyla hanehalkı düzeyinde sağlık, eğitim ve yaşam standartları boyutu dâhil edilerek hesaplanmaktadır. Eğitim ve sağlık 2 alt değişken ve yaşam standartı 6 alt değişken ile değerlendirilerek MPI skoru elde edilmektedir. Eğer hesaplanan skor 33,3 ve üzeri ise hane ve içindekiler çokboyutlu yoksul olarak tanımlanmaktadır. Skor 20 ila 33,3 arasında ise çokboyutlu yoksulluk sınırında, 50 puanın üzerinde ise şiddetli çokboyutlu yoksulluk içerisinde sınıflanmaktadır.³⁶¹

Aşağıda yer alan tabloda Mısır, Fas ve Suriye için hesaplanan MPI değerleri ve anket yılları verilmektedir. Ayrıca günlük 1,25 doların altında yaşayan nüfus oranı da karşılaştırma için tabloya eklenmiştir. Tablo incelendiğinde gelire göre yoksulluk sınırı altında yaşayanların oranı ile MPI endeksine göre çokboyutlu yoksul olanların oranı arasında 2,5 puan olduğu görülmektedir. Yani, gelire göre yoksulluk sınırı altında olmayan yüzde 2,5 oranındaki bir kesim eğitim sağlık ve yaşam standartları açısından yoksulluk çekmektedir. 2008-2014 anketlerine göre MPI’ya göre yoksul olanların oranı %6’dan %4,2’ye gerilemiştir. Sağlık açısından ciddi oranda gerileme görülürken yaşam standartları endeksi önemli derecede iyileşmiştir. 2008 yılında küresel kriz ve gıda fiyatlarında meydana gelen dalgalanmalar nedeniyle yaşam standartlarında gerilemeler yaşanırken, 2014 yılında gıda fiyatları ve yeni rejimin sübvansiyonlara ağırlık vermesi şeklinde açıklanabilir. Ancak, anket verilerinin kapsamı ve güvenilirliği hususunda da dikkat edilmesi gerekmektedir.³⁶²

³⁶¹ UNDP, “Human Development Report 2015: Egypt,” UNDP, 2015, s. 6 (Çevrimiçi) http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/EGY.pdf, 22 Ocak 2016.

³⁶² The World Bank, “Egypt - Promoting Poverty Reduction and Shared Prosperity : A Systematic Country Diagnostic,” The World Bank, September 1, 2015, s. 40 (Çevrimiçi)

Tablo 13: Çokboyutlu Yoksulluk Endeksi (MPI) Mısır, Fas, Suriye

	Anket Yılı	MPI Değer	Kişi Oranı %	Yoksunluk Oranı (%)	Nüfus			Toplam Yoksulluğa Katkı		
					Yoksulluğa Yakın (%)	Şiddetli Yoksul (%)	Yoksulluk Sınırı Altında (%)	Sağlık	Eğitim	Yaşam Standartları
Mısır	2008	0.024	6	40,7	7,2	1	1,7	37,3	48,1	14,5
	2014	0.016	4,2	37,4	5,6	0,4	1,7	46,7	45,6	7,8
Fas	2007	0.048	10,6	45,3	12,3	3,3	2,5	27,5	35,5	37
	2011	0.069	15,6	44,3	12,6	4,9	2,6	21,8	44,8	33,4
Suriye	2006	0.021	5,5	37,5	7,1	0,5	1,7	42,7	45,4	11,8
	2009	0.028	7,2	39,1	7,4	1,3	1,7	34,0	54,7	11,3

Kaynak: UNDP, “Human Development Report 2015: Egypt” (Çevrimiçi) 22 Ocak 2016 http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/EGY.pdf.

Bu bağlamda, klasik yoksulluk rakamlarına da bakmak gerekmektedir. Ayaklanmaların arefesi 2010 yılı ve 2005 yılı için istatistikler aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Yoksul kişi oranının 2005 yılında yüzde 19.6’dan 2010 yılında yüzde 24,3’e yükseldiği görülmektedir. Özellikle kırsal kesimde yoksulluk %5,9 oranında ciddi şekilde artmıştır. Aynı şekilde yoksulluk açığı da ülke genelinde yüzde 1.2 kırsal 1.6 ve kentte 0.5 oranında artış göstermiştir. Ayrıca, yoksullar arasındaki eşitsizliğin gösterilmesi amacıyla hesaplanan yoksulluk açığı karesi değeri de 0.4 oranında artmıştır. Buna göre 2005 ile 2010 yılları arasında yoksul kesim arasındaki eşitsiz dağılım daha da şiddetlenmiştir.

Tablo 14: Toplam Yoksulluk Durumu Mısır 2005-2010

	Yoksul Kişi Oranı(Poverty Headcount Rate)			Ortalama Yoksulluk Açığı (Average Poverty Gap)			Yoksulluk Açığı Karesi (Poverty Gap Squared)		
	2005	2010	Değişim	2005	2010	Değişim	2005	2010	Değişim
Kent	10,1	12,8	2,7	1,8	2,3	0,5	0,5	0,6	0,1
Kır	26,8	32,7	5,9	5,0	6,6	1,6	1,4	2,0	0,6
Toplam	19,6	24,3	4,7	3,6	4,8	1,2	1,0	1,4	0,4

Kaynak: World Bank, “Promoting Poverty Reduction And Shared Prosperity: Egypt” (Çevrimiçi) 22 Ocak 2016 http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSCContentServer/WDSP/IB/2015/09/29/090224b08310cc07/1_0/Rendered/PDF/Egypt000Promot0c0country0diagnostic.pdf, Eylül 2015, s. 39

2008-2011 yılları arasında yüksek büyüme oranları yakalanmasına rağmen refah ve yoksullukta gelişmeler sınırlı kalmış ve hatta 2005 yılına göre 2010 yılında yoksul kişi sayısında artış meydana gelmiştir. Makroekonomik alanda yaşanan gelişmeler hanehalkı düzeyinde etki etmemiştir. Bunun genel sebepleri arasında, büyümenin emek yoğun sektörlerden daha çok sigorta bankacılık gibi hizmet sektörlerinde yaşanan gelişmeler ve GSYİH’da şirket kârlılıklarının artışına karşın işçi harcamalarının değişmemesi gösterilmektedir.³⁶³ 2005-2008 yılları arasında yoksulluk rakamlarında kısmen bir iyileşme yaşanmış ancak yüksek enflasyon ve gıda fiyatlarının etkisiyle en düşük yoksul kesimde %20 oranında artış olmuştur. 2008 krizi ile birlikte ise yoksulluk hızla artmış ve yukarıda gösterilen tablodaki durum ortaya çıkmıştır. 2009 yılında 31 milyon kişi yoksul veya yoksulluk sınırına yakın düzeyde yaşamaktadır. Bu dönemde özellikle vasıfsız işçiler, kayıtdışı çalışanlar ve çok çocuklu aileler gibi kırılgan gruplar en çok etkiyi görmüştür.³⁶⁴ Tarım ve inşaat sektörü yoksul kesimlerin en çok çalıştığı sektörler olarak yoksulluktan kaçışın önüne geçmiştir. Ekonomik büyüme daha çok verimlilik artışına dayanması ve yoksulların düşük verimliliğe sahip tarım ve inşaat sektöründe olması gelir artışını sınırlamıştır. 2004-2009 arasında özellikle yoksullar

³⁶³ **Ibid.**, s. 47.

³⁶⁴ The World Bank, “Arab Republic of Egypt - Poverty in Egypt 2008-09 : Withstanding the Global Economic Crisis,” Washington, D.C, The World Bank, June 17, 2011, s. 5 (Çevrimiçi) <http://documents.worldbank.org/curated/en/2011/06/16281280/arab-republic-egypt-poverty-egypt-2008-09-withstanding-global-economic-crisis>, 24 Ocak 2016.

arasında sektörler arası geçişin sınırlı olması gelir ve dolayısıyla yaşam standardında gelişmeyi engellemiştir.³⁶⁵

Reel olarak artan yoksul kişi sayısına rağmen diğer önemli bir gelişme de yoksulluk algısında meydana gelen değişimdir. 2000-2008 yılları arasında tüketim açısından büyümeye rağmen hanehalkı düzeyinde düşüşler yaşanmıştır. Ancak Gini katsayısı hesaplamalarına göre gelir dağılımında bozulma olmamıştır. Diğer taraftan, yapılan araştırmalarda özellikle düşük gelirli kesimde gelir dağılımı ve yoksulluk algısının değiştiği ve kendilerini alt sınıftan tanımladıkları görülmektedir. Kendileri ve aile mensuplarının refahında azalma ve gerileme olduğu bakışı hâkimdir. Özgürlük ve siyaset gibi temel öncelikler büyüme ve gıda fiyatlarında endişeye yerini bırakmıştır. Tüm gelir gruplarında gelir dağılımına dair duyarlılık artsa da özellikle düşük gelir grubunda gelir dağılımına olan duyarlılık daha fazla yükselmiştir. Reel gelirden daha çok sosyal sınıflar gelir dağılımının tanımlanmasında öne çıkmaktadır.³⁶⁶ 2000-2009 yılları arasında yaşanan sürekli büyüme ortamının hanehalkı düzeyine yansımaması, refahta değişim olmasa da ayrıcalıklı toplumsal bir grupla karşılaştırılınca göreceli olarak refah kaybının yaşanması, beklentilerin değişmesi, büyüme ve ekonomiye olan algının artması ve farkındalıkların yükselmesi toplumda gelir dağılımının bozulmasına dair artan bir algının oluşmasına neden olmuştur.³⁶⁷

3.2.2. Yüksek İşsizlik ve İşçi Hareketleri

Yaşanan ekonomik krizler ve dalgalanmaların da etkisiyle Mısır uzun yıllardır yüksek işsizlik oranları ile karşı karşıyadır. Aşağıdaki grafikte 1990-2014 yılları arasında oluşan işsizlik oranları ve toplam iş gücünün seyri verilmiştir. İlgili dönemde işgücü miktarı düzenli olarak artış göstermiştir. Bununla birlikte toplam işsizlik oranları

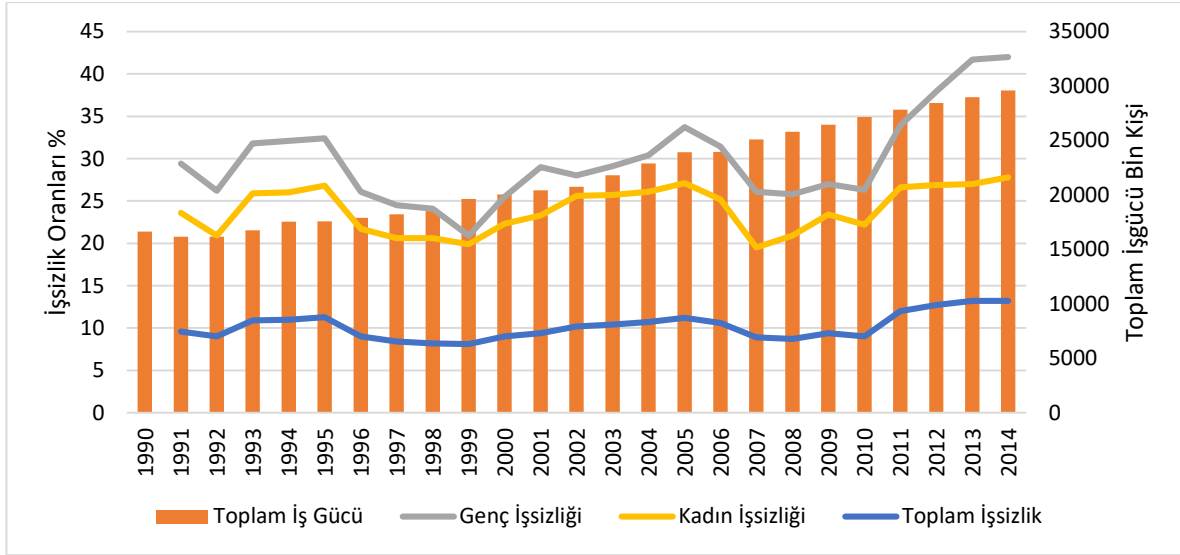
³⁶⁵ *Ibid.*, s. 9–12.

³⁶⁶ Paolo Verme et al., *Inside Inequality in the Arab Republic of Egypt : Facts and Perceptions across People, Time, and Space*, World Bank Studies, Washington, D.C., The World Bank, 2014, s. 6.

³⁶⁷ *Ibid.*, s. 8–9.

da %10 düzeyinde seyretmektedir. Özellikle 2000'lerin ilk yarısında işsizlik oranlarının artış gösterdiği, 2007-2010 arasında bir miktar düşüş yaşandığı görülmektedir. Ancak, 2010 sonrası ortaya çıkan siyasi istikrarsızlıkların da etkisiyle hızlı bir artış yaşanarak %14 düzeyine çıkmıştır. Diğer taraftan, artan nüfusa ve iş piyasasına yeni katılanların istihdamında yaşanan sıkıntılar ile genç işsizliğin yüksek oranlarda kaldığı görülmektedir. Özellikle 2000'lerin başından itibaren artışa geçen genç işsizliği ayaklanmaların hemen arifesinde %25 seviyesinde iken 2014 yılında %40 düzeyine ulaşmıştır. 2008 küresel krizin etkileri ile yükselişe geçen işsizlik oranları 2010 sonrası ortaya çıkan siyasi gelişmelerle daha da fazla artış kaydetmiştir. Diğer taraftan, işsizlik rakamları incelenirken dikkatle yaklaşılması gerekmektedir. Resmi rakamların iş piyasasındaki gerçek durumu tam yansıtmadığı ve kayıt dışılık nedeniyle iş kayıpları ve işsizliğin daha büyük bir problem oluşturduğu da iddia edilmektedir.³⁶⁸

Grafik 15: 1990-2014 İşsizlik Oranları

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden faydalanılarak çizilmiştir. World Data Bank, (Çevrimiçi), 22 Ocak 2016, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=EGY>,

³⁶⁸ Ikram, *The Egyptian Economy, 1952-2000*, s. 213.

2004 yılında hayata geçirilen ekonomik reform politikaları ile artan yurtdışı kaynakların da etkisiyle istihdam piyasasında da bir miktar canlanma yaşanmış ancak 2008 krizinin etkisiyle işsizlik oranları hızlı bir şekilde artmıştır. Neoliberal ekonomi politikalarının etkisiyle özelleştirmelere hız verilmesi ve kamu istihdamının azaltılmaya başlanmasıyla ortaya çıkan açığı özel sektör dolduramamıştır.³⁶⁹ Ekonomik büyüme önemli oranda sağlanmış olsa da artan kayıt dışılık hem istihdam piyasasını etkilemiş hem de gelir artışı ve diğer sosyal haklardan faydalanılmasının önüne geçerek yoksulluk artışına neden olmuştur.³⁷⁰ İşsizlikle birlikte çalışan kesimde de düşük gelir uygulamaları yoksulluğun artmasına yol açmıştır. Tekstil sektöründe çalışan bir işçinin aylık geliri yaklaşık 250-600 pound (45-107 ABD Doları) ile Dünya Bankası'nın günlük 2 ABD doları olan yoksulluk sınırında veya hemen biraz üstünde yer almaktadır.³⁷¹ Nazif hükümeti tarafından hayata geçirilen politikalar, işten çıkarılma, sosyal yardımların kaybedilmesi, ücretlerde düşüş, ikramiyelerin azalması veya tamamen kaldırılması, teşvik vb. ödemelerin yapılmaması gibi konularda büyük rahatsızlıkların doğmasına neden olmuştur.³⁷² Ayrıca, düşük gelirli grupların dışında görece yüksek ücretlerle çalışan doktor, öğretmen gibi beyaz yakalı kesimde de artan yaşam maliyetlerine karşın ücretlerin değişmemesi de rejime karşıtlığının yaygınlaşmasına neden olmuştur.³⁷³ İstihdam piyasasında ortaya çıkan diğer bir problem de küçük işletmelerin artan payı olarak gösterilmektedir. 10 ve daha az işçi çalıştıran bu işletmelerin iş piyasasındaki payının artması kayıt dışılığın yükselmesine ve ücretlerde düşüş ile sosyal haklarda kayıpların doğmasına yol açmaktadır.³⁷⁴ İstihdam ile yaşanan sıkıntıların ve rahatsızlıkların bir diğer alanı da genç ve eğitimli kesimin işsiz

³⁶⁹ Hannah Bargawi, "Economic Policies, Structural Change and the Roots of the 'Arab Spring' in Egypt," **Review of Middle East Economics and Finance**, C. 10, No. 3, 2014, s. 225 doi:10.1515/rmeef-2014-0034.

³⁷⁰ **Ibid.**

³⁷¹ Joel Beinin, "Workers' Protest in Egypt: Neo-Liberalism and Class Struggle in 21st Century," **Social Movement Studies**, C. 8, No. 4, November 2009, s. 451 doi:10.1080/14742830903234320.

³⁷² **Ibid.**, s. 450.

³⁷³ Angela Joya, "Egyptian Protests: Falling Wages, High Prices and the Failure of an Export- Oriented Economy," in **The Arab Revolts Against Neoliberalism**, ed. Patrick Bond et al., London, Centre for Social Justice, 2011, s. 7.

³⁷⁴ Bargawi, "Economic Policies, Structural Change and the Roots of the 'Arab Spring' in Egypt," s. 225.

kalmasıdır. Nasır döneminde her üniversite mezununa iş garantisi politikası Mübarek döneminde kaldırılmıştır. Artan üniversite mezunu sayısına rağmen iş piyasası ihtiyaçları ile paralelliğin sağlanamaması mezunlar arasında işsizliğin artmasına yol açmıştır.³⁷⁵ 2009 yılında toplam işsizliğin yüzde 35,5'ini, 2010 yılında ise %39,7'si yükseköğrenim mezunları oluşturmaktadır. Diğer taraftan ortaöğretim düzeyinde eğitime sahip olanların payı da %50'ye çıkmıştır.³⁷⁶

İşsizlik ve kayıt dışı istihdam ile birlikte ortaya çıkan gelir kaybı ve derinleşen yoksulluk problemi işçi hareketlerinin de artmasına yol açmıştır. Nasır döneminden itibaren kamuda istihdamı ve düşük ücret geniş sosyal haklar uygulaması 90'larda hayata geçirilen ekonomik uyum politikaları ve 2000'lerde yaygınlaşan neoliberal politikalar ile rafa kaldırılmıştır. Nasır'ın gücü elinde toplaması ile birlikte popülist politikalara dayanarak oluşturduğu işçi-devlet sosyal sözleşmesi sübvansiyonlar, sağlık ve eğitim gibi sosyal haklar ve emperyalizm ile mücadele gibi ideolojik temellerle 1950-70 arasında sürdürülmüştür. Bu dönemde kurulan "Mısır Ticaret Sendikaları Federasyonu (MTSF) (*Federation of Egyptian Trade Unions*)" tek sendika olarak son yıllara kadar faaliyet göstermiştir.³⁷⁷ 1980'lerde yaşanan ekonomik problemlerin de etkisiyle ekonomi politikalarında meydana gelen yapısal etkilerle sendikal faaliyetleri ve işçi hareketleri daha da azalmıştır. İşten çıkarmalar, erken emeklilikler kayıt dışı istihdam ile birlikte işçilerin harekete geçebilme kapasiteleri azalmış, ekonomik güvenlik sıkıntıları ile de birlikte ortak hareket kabiliyetleri azalmıştır.³⁷⁸ 90'larda da işçi hareketleri sınırlı kalmış, sektörel düzeyden daha çok lokal işletme bazlı ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, daha çok gelir ve sosyal haklara dayanan yapısal değişiklik

³⁷⁵ Yasser Abdih, "Closing the Jobs Gap," **Finance & Development**, C. 48, No. 2, June 2011, s. 37.

³⁷⁶ World Bank, "Egypt, Arab Rep. | Data" (Çevrimiçi) <http://data.worldbank.org/country/egypt-arab-republic>, 29 Ocak 2016.

³⁷⁷ Rabab El-Mahdi, "Labour Protests in Egypt: Causes and Meanings," **Review of African Political Economy**, C. 38, No. 129, September 2011, s. 390 doi:10.1080/03056244.2011.598342.

³⁷⁸ Asef Bayat, "Activism and Social Development in the Middle East," **International Journal of Middle East Studies**, C. 34, No. 1, 2002, s. 7.

talebin ötesinde devletle olan ilişki korunarak ekonomik taleplerin öne çıktığı hareketler yaşanmıştır.³⁷⁹

MTSF yöneticilerinin rejim ile paralel hareket etmesi ve rejimin muhaliflerin seçime girmelerini engelleyerek yönetimden uzaklaştırması ile işçi hareketleri uzun yıllar etkili olamamıştır.³⁸⁰ Ancak, özelleştirmelerle birlikte ortaya çıkan iş ve ekonomik kayıplar rahatsızlıkları artırmıştır. Kanun ile özelleşen şirketlerde toplu işten çıkarmalar engellense de satılacak şirketlerin cazip hale getirilmesi amacıyla özelleştirmeler öncesi işçi sayısının azaltılması yaygın bir uygulama haline getirilmişti.³⁸¹ 2004 sonrası uygulanan politikalara duyulan rahatsızlık daha önceki dönemden farklı olarak grev ve protestolar ile işçilerin daha fazla etkinlik göstermelerine neden olmuştur. 1998-2003 yılları arasında toplam 710 grev ve protesto gibi işçi eylemleri yaşanmışken 2004 yılında sadece 265 eylem meydana gelmiştir. Daha çok tekstil sektöründe yoğunlaşan grevler 2007 yılından sonra birçok sektörde yaygınlaşmıştır.³⁸² 2000'lerin ikinci yarısında artan eylemler hem kamu sektöründe hem de özel sektörde yaygınlaşmaya başlamış ve Mübarek rejiminin meşruluğunun sorgulanmasına yol açan önemli faktörlerden birisi olmuştur. Ancak, diğer kesimlerle olan kopukluk ve daha çok ekonomik nitelikte sınırlı olan talepler nedeniyle ülke genelinde etki edecek bir şekil alamamış, dönemsel ve zayıf kalmıştır.³⁸³ Ancak, 2007 yılında 614 olmak üzere artan işçi eylemleri ve grevler tekstil sektöründe başlayarak diğer sektörlerle yayılarak toplumsal rahatsızlıkların boyutunu gözler önüne sermektedir.³⁸⁴ Artan iş kayıpları, reel ücretlerde yaşanan düşüşler ve sosyal haklardaki erime hükümete olan rahatsızlıkların artmasına ve grevler yoluyla kitlesel eylemelere dönüşmüştür. Tahrir'de meydana gelen eylemlerde işçiler ve

³⁷⁹ El-Mahdi, "Labour Protests in Egypt," s. 391.

³⁸⁰ Joel Beinin, "Workers' Struggles under 'socialism' and Neoliberalism," in **Egypt: The Moment of Change**, ed. Rabab El-Mahdi and Philip Marfleet, London, Zed Books, 2009, s. 68–69.

³⁸¹ *Ibid.*, s. 76.

³⁸² Beinin, "Workers' Protest in Egypt," s. 450.

³⁸³ Joel Beinin, "Egyptian Workers and January 25th: A Social Movement in Historical Context," **Social Research**, C. 79, No. 2, 2012, s. 328.

³⁸⁴ *Ibid.*, s. 327.

sendikalar önderlik etmese de grev ve eylemlerle ayaklanmaların daha fazla etkili olmasına katkı sağlamışlardır.³⁸⁵

3.2.3. Özelleştirmelere Duyulan Rahatsızlık

Nasır, Arap Sosyalizmi ideolojisi altında birçok ekonomik kurumu kamulaştırmış ve özel sektörün büyük çoğunlukla faaliyetlerini kısıtlamıştı. İkinci bölümde de tartışıldığı üzere ilerleyen yıllarda ortaya çıkan ekonomik problemlerle birlikte Sedat döneminde açılım politikaları hayata sokulmuş ve özel sektörün kamuyla birlikte sınırlı da olsa faaliyetlerine izin verilmişti. Açılım politikalarıyla birlikte, kamunun kalkınmacı yaklaşımından, kamu sahipliğinde kar amacı güden şirket yapısına doğru bir evrilme olmuş ancak refah politikalarından vazgeçilmemiş, sadece sosyal harcamaların kamu kaynaklarından değil dış finansman araçlarından sağlandığı bir sisteme dönülmüştür.³⁸⁶ Ayrıca özellikle 80’li yıllarda özel sektöre piyasada rol verilmesi ve özelleştirme planları daha çok kâğıt üzerinde kalmış ve uluslararası kreditorlerin baskının azaltılması amacıyla siyasi hamleler olarak yapılmıştır.³⁸⁷ Ancak, kamu sektörünün küçültülmesi ve özelleştirilmelerin tartışılması artan borç stokuna paralel olarak 90’larda gündeme gelmiştir. IMF ile yapılan ekonomik yapılanma ve uyum programı (ERSAP) kapsamında Mısır hükümeti kamu şirketlerinin özelleştirileceğini ilan edilmiştir. 1991 yılında çıkarılan 203 nolu Kamu İş Sektörü kanunu ile şirketlerin yönetim yapıları yeniden düzenlenerek bakanlıkların kontrolünden alınarak çatı holding şirketlerinin altında toplanmıştır.³⁸⁸ 2001 yılında 14’e düşürülecek olan çatı holdingler altında 1991 yılında

³⁸⁵ *Ibid.*, s. 338.

³⁸⁶ Nazih Ayubi, “Etatisme versus Privatization: The Changing Economic Role of the State in Nine Arab Countries,” in **Economic Transition in the Middle East: Global Challenges and Adjustment Strategies**, ed. Heba Handoussa, Cairo, Egypt, The American University in Cairo Press, 1997, s. 130.

³⁸⁷ *Ibid.*, s. 125.

³⁸⁸ Boyan Belev, “Privatization in Egypt and Tunisia: Liberal Outcomes And/or Liberal Policies?,” **Mediterranean Politics**, C. 6, No. 2, January 2001, s. 70 doi:10.1080/713604514.

314 şirket yeniden yapılandırılmıştır.³⁸⁹ Yapılan düzenlemeler ile şirketlerin yöneticileriyle sahipleri ayrılmış, kısmen bağımsız hareket edebilecek bir yapı getirilmiştir. Buna göre, şirketlerin hissedarlarına karşı sorumlu olması ilkesi getirilmiş, kar dağıtım yolu açılmış, piyasa şartları içerisinde borçlanma imkânı sunulmuş, kârların kamu bütçesine aktarılması ve diğer taraftan açıklarının kamu tarafından sübvansede edilmesi kaldırılmış ve üretim ve pazarlama kararları yönetim kurullarına bırakılmıştır.³⁹⁰ 1990-1995 yılları arasında 125 kamu şirketinin, 250 kamu-özel iştirakinin program dâhilinde özelleştirileceği ilan edildi. Ancak, 1995 yılına gelindiğinde gerçekleştirilen özelleştirmeler hedeflerin çok gerisinde kalmış, orta ölçekli birkaç şirket dışında özelleştirme yapılamamış ve ancak 1,3 milyar poundluk bir gelir elde edilmiştir.³⁹¹ Kamu bürokrasinin mevcut yapıyı ve kendi güçlerini koruma amaçlı direnmesi, bakanlıklar arası çekişmeler ve yasal düzenlemelerin yetersizliği programın başarısız olmasına neden olmuştur.³⁹² Yapılan düzenlemeler ile şirketler 6 ana başlık altında toplanmıştır:³⁹³

- Merkezî ve Yerel Hükümet ve Hizmet İdareleri: bakanlıklar, yerel hükümet şirketleri, yarı özerk birimler, tekel şirketler, taşıma iletişim gibi altyapı şirketleri, iskan, finans, sağlık, eğitim gibi idareler.
- Ekonomik İdareler: 60 üstü idare; Süveyş Kanal, Genel Petrol Şirketi, Havaalanı İdaresi, liman idareleri, su idaresi, ulusal havayolu, postane idaresi vb.
- Kamu İktisadi Teşekkülleri: 314 tane farklı sektörlerde hizmet veren şirketler.
- Bankacılık: Mısır merkez bankası kontrolünde 4'ü kamu 28 ticari banka, 34 ticari olmayan banka.

³⁸⁹ Tarek Roshdy Gebba and Ibrahim Elsiddig Ahmed, "The Performance of Privatized Financial Institutions in Egypt: The Case of Alexandria Bank," **Journal of Applied Finance and Banking**, C. 3, No. 4, 2013, s. 252.

³⁹⁰ Ayubi, "Etatism versus Privatization: The Changing Economic Role of the State in Nine Arab Countries," s. 132.

³⁹¹ Belev, "Privatization in Egypt and Tunisia," s. 70.

³⁹² **Ibid.**, s. 78–81.

³⁹³ Gebba and Ahmed, "The Performance of Privatized Financial Institutions in Egypt," s. 251–52.

- Sigorta Şirketleri: 3 devlet, 5 kamu-özel iştiraki ve 1 reasürans şirketi olmak üzere Mısır Sigorta Yönetim İdaresi kontrolünde.
- Kamu emeklilik fonu ve sosyal güvenlik sistemi: Ulusal Yatırım Bankası (NIB) yönetiminde.

Yönetim yapısı yeniden düzenlenen firmalar temelde 3 yöntemle özelleştirilmeye tabi tutulmuştur. Buna göre, şirketler borsaya hisse satışı, açık artırma yoluyla girişimcilere ve şirket yönetimine ya da çalışanlarına hisse devri yoluyla satılmıştır. Diğer taraftan bir kısım firmalarda borç ve ekonomik nedenlerle mal varlıkları satılarak dağıtılmıştır.³⁹⁴

Özelleştirme süreci 90'lı yıllarda yavaş ilerlemiş, ilan edilenin çok gerisinde özelleştirmeler yapılmıştır. 2004 yılında başa geçen Nazif hükümeti ile özelleştirmeler bir miktar hız kazanmış ancak 2008 krizinin etkisiyle yatırım ortamının bozulması özelleştirmelere darbe vurmuştur. 1993-1996 yılında 3 şirket tamamen, 16 şirket ise borsada satışa sunulmuştur. 1996-98 döneminde satışlar bir miktar artmış ve 84 firma özelleştirilmiştir. 2003 yılında kadar toplam 132 şirket çoğunluk hissesi, 57 şirkette de kısmi satış yapılmıştır. Bu satışlardan toplam 14,4 milyar pound gelir elde edilmiştir. 2003 sonrasında ise 9 şirket özelleşmiştir. Ancak, bu özelleştirmeler daha öncekilerden farklı olarak Mısır Telekom, Gübre Şirketi, Süveyş Çimento ve İskenderiye Bankası olmak üzere büyük şirketleri kapsamaktadır. 2011 yılına kadar toplamda 314 şirketin 202 tanesi özelleştirilmiştir.³⁹⁵ Yapılan bu özelleştirmelerin piyasa etkisi tartışmalı bir konudur. 1987'de özel sektörün GSYİH'ya etkisi %64 iken 2011'de bu oran %70'e çıkmıştır.³⁹⁶ Geçen 25 yılda özel sektörün payının %6 artması özelleştirmelere rağmen kamunun etkisinin devam ettiğini göstermektedir. Stratejik sektörler olarak belirlenen alanlarda kamunun faaliyetlerini sürdürmesi, bürokraside kamu fonların çıkarlarının korunması yönelimi ve işçilerin sosyo-ekonomik durumları ile ilgili endişeler

³⁹⁴ Ezzat Molouk Kenawy, "The Privatization's Mechanisms and Methods in Egypt: Practical Cases," **Journal of Applied Sciences Research**, C. 5, No. 4, 2009, s. 423-25.

³⁹⁵ Gebba and Ahmed, "The Performance of Privatized Financial Institutions in Egypt," s. 263.

³⁹⁶ **Ibid.**, s. 251.

özelleştirmeler önünde temel engelleri oluşturmaktadır.³⁹⁷ Toplumsal tepkilerden çekinen Mısır hükümeti yukarıda bahsedilen farklı yöntemlerle özelleştirme gerçekleştirmiştir. 2008'e kadar yapılan özelleştirmelerin %26'sı çalışanlara hisse satımı, %28'i borsaya hisse satışı, %24'u mal varlıklarının satışı şeklinde şirketlerin dağıtılması ve %22'si açık artırma yöntemi ile girişimcilere satış şeklinde gerçekleşmiştir.³⁹⁸

Özelleştirmeler ve devletçi politikalardan neo-liberal politikalara geçiş hem akademik alanda hem de iç siyasette birçok tartışmaya konu olmuştur.³⁹⁹ Sedat döneminde hayata geçirilen *İnfitah* politikaları devletin iktisat politikalarında bir ideolojik değişim yaşanmaya başlamış olsa da tam manasıyla özel sektöre dayalı piyasa ekonomisi mantığının yerleştiğini söylemek zordur. Özel sektöre stratejik alanlar dışında mülkiyetin devredilmesi ve daha fazla alan açılması yapısal anlamda dönüşümlere yol açmamıştır. Devletin kontrol ve yönlendirmeleri yeni sistem içerisinde de devam etmiş, ekonominin direkt sahipliğine dayanan güç yapısından rejim ve yeni elitler arasındaki ilişkiler ağı ve ahabap-çavuş kapitalizmine dayanan yeni iş yapısından beslenen bir sisteme dönüşmüştür. Bu manada piyasa sistemi rejimin etkisi altında organize olan az sayıda iş adamı ve elitin elinde toplanan bir yapıya doğru evrilmiştir.⁴⁰⁰ 2000'li yılların ilk yıllarından itibaren Ulusal Demokrat Parti (*National Democratic Party-NDP*)

³⁹⁷ Kenawy, "The Privatization's Mechanisms and Methods in Egypt: Practical Cases," s. 428.

³⁹⁸ Ibrahim Saif and Farah Choucair, "Egypt's Privatization Initiative Raises Questions," **Carnegie Endowment for International Peace**, (Çevrimiçi) <http://carnegieendowment.org/sada/index.cfm?fa=show&article=22479>, 02 Şubat 2016.

³⁹⁹ Ulrich Wurzel, "The Political Economy of Authoritarianism in Egypt: Insufficient Structural Reforms, Limited Outcomes and a Lack of New Actors," in **The Arab State And Neo-Liberal Globalization The Restructuring Of State Power In The Middle East**, ed. Laura Guazzone and Daniela Pioppi, Reading, UK, Ithaca Press, 2009, ss. 97–124; Beinin, "Workers' Struggles under 'socialism' and Neoliberalism"; Patrick Bond, "Neoliberal Threats to North Africa," **Review of African Political Economy**, C. 38, No. 129, 2011, ss. 481–95 doi:10.1080/03056244.2011.602546; Joya, "Egyptian Protests: Falling Wages, High Prices and the Failure of an Export- Oriented Economy"; Mohamed Fahmy Menza, "Neoliberal Reform and Socio-Structural Reconfiguration in Cairo's Popular Quarters: The Rise of the Lesser Notables in Misr Al Qadima," **Mediterranean Politics**, C. 17, No. 3, 2012, ss. 322–39 doi:10.1080/13629395.2012.725300; Wurzel, "The Political Economy of Authoritarianism in Egypt: Insufficient Structural Reforms, Limited Outcomes and a Lack of New Actors."

⁴⁰⁰ Wurzel, "The Political Economy of Authoritarianism in Egypt: Insufficient Structural Reforms, Limited Outcomes and a Lack of New Actors," s. 104.

içerisinde aktif rol almaya başlayan Hüsnü Mübarek'in oğlu Gamal Mübarek'in 2004 yılında şekillenen Nazif hükümeti üzerinde ve daha sonrasında özelleştirmelerde büyük rol aldığı ifade edilmektedir.⁴⁰¹ Gamal'in etrafından yer alan iş adamlarının devlet ile olan ilişkileri ve hızlı bir şekilde zenginleşmeleri rejim-elit ilişkilerine örnek olarak gösterilmektedir. Bu dönemde yolsuzlukların kurumsallaştığı ve derinleştiği, oluşturulan tekeller yoluyla belli bir kesimin aşırı zenginleştirildiği iddia edilmektedir.⁴⁰² Bu ilişki ağına en önemli örnek olarak iş adamı ve Gamal Mübarek'in yakın arkadaşı Ahmed Ezz gösterilmektedir. Orta düzey bir iş hacmine sahip olan Ezz birkaç yıl içerisinde demir çelik endüstrisinin %65'ini kontrol edecek şekilde kendi tekeli kurmuştur. Kamu bankalarından alınan kredilerle özelleştirmelere sahip olduğu ve parti içerisindeki nüfuzuyla piyasa düzenleyici kanunlara müdahale ettiği ve kendisini koruma altına alarak fiyat ve miktar oynamaları ile piyasayı manipüle ettiği belirtilmektedir.⁴⁰³ Özelleştirmelere olan yolsuzluk iddiaları Mübarek döneminde yüksek sesle dile getirilemese de büyük bir rahatsızlık doğurmuştur. 2011 yılında hükümetin istifası ile birlikte iki yıl içerisinde 11 önemli dava açılmıştır. Satılan şirketlerin düşük fiyatlarla satıldığı, sadece arazi gibi varlıkların dahi özelleştirme değerlerinin üzerinde olduğu iddia edilmektedir.⁴⁰⁴ Özelleştirme sürecinde yaşanan yolsuzluk yöntemlerini Abdel-Fadil (2011) şu şekilde özetlemektedir⁴⁰⁵:

- İmtiyazlı bilgilerin özleştirme sürecinde avantaj elde etmek için kullanılması,
- Borsada hisse ve varlık alımları için bankacılık sektöründen likit fon elde edilerek risksiz kazanç sağlanması,
- Kişisel bağlantı ve ilişkilere dayanarak kredilerin dağıtılması,

⁴⁰¹ Mohammed Zahid, "The Egyptian Nexus: The Rise of Gamal Mubarak, the Politics of Succession and the Challenges of the Muslim Brotherhood," **The Journal of North African Studies**, C. 15, No. 2, 2010, s. 218 doi:10.1080/13629380903105690.

⁴⁰² Hazem Fahmy, "An Initial Perspective on 'The Winter of Discontent': The Root Causes of the Egyptian Revolution," **Social Research**, C. 79, No. 2, 2012, s. 364.

⁴⁰³ **Ibid.**, s. 365.

⁴⁰⁴ Al Ahram, "Egypt Drags Its Feet in Privatization Tussle - Economy - Business - Ahram Online" (Çevrimiçi) <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/3/12/72738/Business/Economy/Egypt-drags-its-feet-in-privatization-tussle.aspx>, 04 Şubat 2016.

⁴⁰⁵ Fahmy, "An Initial Perspective on 'The Winter of Discontent,'" s. 364.

- Kamu arazilerinin çok düşük fiyatlarla satılması ve çoğu zaman seçilmiş kişilere “doğrudan tahsisat” yoluyla verilerek yeniden satım yoluyla çok kısa bir zaman içerisinde milyarca pound değerinde kamu arazileri üzerinden rant sağlanması,
- Kamu kullanımı için alınan mal ve ekipmanlar ve silah ticaretinde illegal komisyonların verilmesi,
- AB ve Amerika başta olmak üzere alınan milyarca dış yardımın tahsisatı,
- Bu fonların özel şirketler ve danışmalara yeniden dağıtılması.

Diğer taraftan, özelleştirmelere karşı çalışan kesim arasında da önemli tepkiler doğmuştur. İşçilerin Nasır döneminden itibaren elde ettikleri sosyal haklarda azalma yaşanması veya kaybedilmesi rejim ile olan de facto sosyal anlaşmanın bozulmaya başlamasına yol açmıştır.⁴⁰⁶ Özelleştirilen şirketlerde kamuya göre daha az ücretle çalıştırılması, işten çıkarmalar veya zorla emeklilik gibi sebeplerle kayıt dışı istihdamın artması, sendikal hakların daha az olması ve iş kanunda belirtilen hakların çiğnenmesi rahatsızlıkların derinleşmesine neden olmuştur. Sosyal haklar ve refah dağıtımında ortaya çıkan bozulma toplumun gözünde rejimin meşruiyetinin sorgulanmasına yol açmıştır.⁴⁰⁷ Bir önceki alt bölümde tartışıldığı üzere işçi hareketlerinde 2006 yılı sonrası önemli bir artış meydana gelmiştir. Özelleştirmelere karşı yapılan önemli grevlerden bir tanesi 2004 yılında Kahire’nin kuzeyinde yer alan ESCO İplik Fabrikasında yaşanmıştır. Şirketin özelleştirileceğine dair haberlerin medyada yer almaması sonucu 400 civarı işçi greve giderek özelleştirmeyi protesto etmiş ve satış durumunda iş garantisi istemişlerdir. İşçiler arasında oluşan tepkilerin önemli bir dışa vurumu haline gelen bu grev sonucunda özelleştirme engellenememiş ama iş garantisi veya erken emeklilik hakları elde edilmiştir.⁴⁰⁸ Bu ve benzeri örneklerle 2011 ayaklanmalarına kadar işçi hareketlerinde artış devam etmiştir.

⁴⁰⁶ Omar S. Dahi, “The Political Economy of the Egyptian and Arab Revolt,” *IDS Bulletin*, C. 43, No. 1, 2012, s. 52 doi:10.1111/j.1759-5436.2012.00289.x.

⁴⁰⁷ Wurzel, “The Political Economy of Authoritarianism in Egypt: Insufficient Structural Reforms, Limited Outcomes and a Lack of New Actors,” s. 121.

⁴⁰⁸ Beinin, “Workers’ Struggles under ‘socialism’ and Neoliberalism,” s. 78.

3.2.4. Hükümet Etkinliği: Kötü Yönetişim*

Mısır yoksulluk, gelir dağılımı, işsizlik ve özelleştirmeler nedeniyle oluşan sıkıntılar gibi ekonomik sorunlarla uzun yıllardır boğuşmaktadır. 25 Ocak ayaklanmalarının ortaya çıkmasında da bu sorunlar büyük rol oynamıştır. Yoksulluğun geniş kitlelere yayıldığı Mısır'da, yüksek enflasyon sabit gelirli çalışan kesimde de reel olarak gelir kaybına yol açmış ve büyük rahatsızlıklar doğurmuştur. Ekonomik sebepler ayaklanmaların doğmasında önemli bir rol oynamakta ve bu araştırmanın temelini teşkil etmekle birlikte siyasi ve sosyal alanda yaşanan gelişmelerde kuşkusuz diğer etkenleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda, ayaklanmaları doğuran nedenler tartışılırken ekonomik sebeplerin yanında hükümet politikalarının rolünü belirlemek için yönetim (*governance*) kavramı ele alınacaktır. Rejimin siyasi ve sosyal uygulamalarının etkilerini özet olarak göstermesi amacıyla yönetim yaklaşımı üzerinden gidilmesi amaçlanmaktadır. Bu kavram 90'ların ilk yarısından itibaren Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kurumların raporlarında geçmeye başlamış, giderek önem kazanmıştır. Hükümetlerin merkezî yönetim güçlerinin diğer kurumlara yayılması, katılımcı mekanizmaların oluşturulmasını ifade etmektedir.⁴⁰⁹ Kavram genel olarak minimalist bir yaklaşımla kurallara, kurumların kalitesine, istikrara ve kalkınma için ekonomik kaynakların nasıl kullanıldığına vurgu yapmaktadır.⁴¹⁰ Hem İngilizce hem Türkçe literatürde yönetim kavramına eleştirilerde yapılmakta ve özellikle neoliberal politikaların aracı olarak kullanıldığı iddia edilmektedir.⁴¹¹ Kavram üzerine gerçekleştirilen tartışmalar konu dışında tutularak, rejim uygulamalarını ve siyasi

* Kötü Yönetişim "*Bad Governance*" ifadesi Fawzy (2012)'den alınarak kullanılmıştır.

⁴⁰⁹ Fesih Bayraktar, "'Yönetişim' Paradigması ve Neoliberalizm: Çelişki ve Kopuş Mu Uyum ve Süreklilik Mi?," *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, No. 2, Ekim 2015, s. 72.

⁴¹⁰ Mariz Tadros, "Backstage Governance," *IDS Bulletin*, C. 43, No. 1, January 2012, s. 63 doi:10.1111/j.1759-5436.2012.00291.x.

⁴¹¹ Birgül A. Güler, "Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye," *Praksis*, C. 9, Kış Bahar 2003, ss. 93–116; John Brown, "Yönetişim Ya Da Neo-Liberalizmin Siyasi Düzeni," trans. Tuvana Gülcan, *Birikim*, Haziran 2002 (Çevrimiçi) <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5202/yonetisim-ya-da-neo-liberalizmin-siyasi-duzeni#.Vr6lKFkrwil>, 02 Aralık 2016.

olayları kısaca özetlemesi açısından yönetim açısından değerlendirme yapılacaktır. Bu bağlamda, aşağıdaki grafikte de Dünya Bankası araştırmacıları tarafından altı başlık halinde hesaplanan yönetim endekslerinin Mısır'daki gelişimi gösterilmektedir.

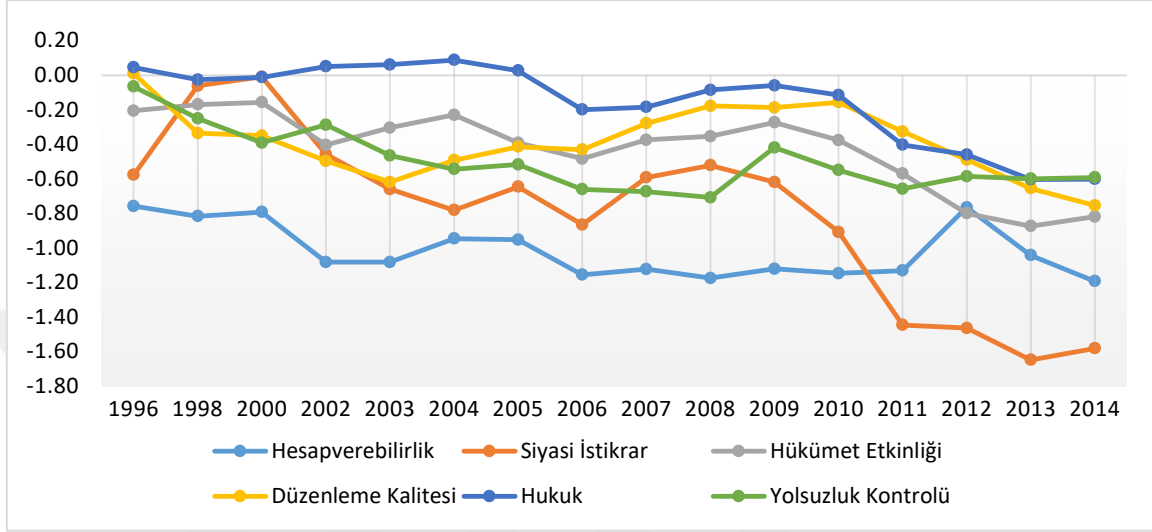
Bu endeksler, “söz hakkı ve hesap verebilirlik, siyasi istikrar ve şiddetin olmaması, hükümet etkinliği, düzenleyicilik kalitesi, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrol edilmesi” başlıkları altında hesaplanmaktadır.⁴¹² Hükümetin seçilebilmesi, ifade özgürlüğü, medya özgürlüğü, hükümetin herhangi yasadışı bir yolla görevden uzaklaştırılması riski, kamunun siyasi ve ekonomik alanı düzenleyebilme yeteneği, hukuk kurallarının uygulanması ve yolsuzlukla mücadele ile ilgili gelişmeler hakkında kamuoyunun algısı ölçülmektedir.⁴¹³ Hesaplamalar ilgili alanlarda kamuoyu algısına dayanması ve halkın rejime dair hissiyatının gelişimini göstermesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Değerin küçülmesi algının bozulması anlamına gelmektedir. Diğer taraftan, endeks diğer ülkelerle karşılaştırma yaparak ülkeleri yüzdelik dilimler halinde sınıflandırmaktadır.

Grafik incelendiğinde, 2011 yılı öncesinde hesap verebilirlik endeksi dışındaki tüm başlıklarda sürekli bir düşüş yaşandığı, hesap verebilirlik endeksinin ise 2000'e göre daha düşük olsa da son birkaç yılda aynı kaldığı görülmektedir. Ancak Mısır, ülke sınıflandırılması açısından bu endekste 2004 sonrası, en alt sınıf olan %20'lik dilim içerisinde yer bulmuştur. Diğer bir dikkat çekici gelişme de istikrar endeksindedir. 2000 sonrasına bakıldığında bu endekse göre de Mısır'ın alttaki %30'luk dilim içerisinde yer alarak siyasi istikrarsızlık ve hükümetin devrilmesi riski taşıyan ülkeler arasında olduğu görülmektedir. 2011 yılı sonrasında ortaya çıkan siyasal ortam endekslerin daha da bozulmasına yol açmıştır. Bürokrasi, siyaset ve ekonomik sektör arasındaki ilişkilerde yaşanan yozlaşmalar, güvenlik güçlerinin sert uygulamaları, rejimin kontrolü elinde tutmak için uyguladığı politikalar ve seçimlerde yaşanan şaibeler toplum içerisinde devlete olan güvenin sarsılmasına yol açmıştır.

⁴¹² Daniel Kaufmann and Aart Kraay, “The Worldwide Governance Indicators,” 2014 (Çevrimiçi) <http://info.worldbank.org/governance/wgi/wgidataset.xlsx>, 02 Aralık 2016.

⁴¹³ Tadros, “Backstage Governance,” s. 63.

Grafik 16: Dünya Bankası Yönetişim Endeksleri

Kaynak: Daniel Kaufmann and Aart Kraay, “The Worldwide Governance Indicators,” 2014. (Çevrimiçi) 12 Ocak 2016 <http://info.worldbank.org/governance/wgi/wgidataset.xlsx>, verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Yolsuzluklar Mısır’ın gündelik hayatında en çok konuşulan konulardan bir tanesi haline gelmiştir. Ayaklanmalar sırasında da insanların en çok dile getirdiği sorunların başında yolsuzluklar gelmektedir. Siyaset-iş sektörü ilişkilerinin toplum üzerinde sömürgeci bir hale gelmesi, hesap verme mekanizmalarının işlememesi ve sosyal hayatın her alanına yayılan yozlaşma insanlar arasında büyük rahatsızlıkların doğmasına yol açmıştır.⁴¹⁴ Hükümetin denetleme görevi görececek olan sivil toplum kuruluşları ve medya gibi kurumlarla birlikte rejimin tamamını kontrol ettiği parlamento gücünü kaybetmiştir.⁴¹⁵ 2007 yılında hazırlanan bir raporda kamu içerisindeki yolsuzlukların bürokraside ve hükümetin içerisinde üst düzeye kadar yayıldığı ve her kademede rüşvetin işlemlerin doğal bir parçası haline geldiği ifade edilmektedir.⁴¹⁶ 2002 yılında bürokraside önemli mevkilerde bulunan 48 yetkili hakkında yargılama yapılmış ve ceza verilmiştir.⁴¹⁷ Yolsuzluk iddiaları ile ilgili olarak 2007 yılında yasal düzenleme yapılmış

⁴¹⁴ Sameh Fawzy, “Accumulative Bad Governance,” *IDS Bulletin*, C. 43, No. 1, January 2012, s. 55 doi:10.1111/j.1759-5436.2012.00290.x.

⁴¹⁵ *Ibid.*

⁴¹⁶ Sameh Fawzy, “Egypt: Bad Blood,” in *The Corruption Notebooks 2007*, ed. Jonathan Werve and Global Integrity, Washington, D.C, Global Integrity, 2007, ss. 107–12.

⁴¹⁷ Fawzy, “Accumulative Bad Governance,” s. 55.

ancak çoğunlukla kâğıt üzerinde kalmıştır. Ayrıca, yolsuzluklarla ilgili olarak yapılan mücadeleler siyasi rakiplerin egale edilmesi ya da Gamal Mübarek örneğinde olduğu gibi kamuoyu nezdinde popülerlik kazanma aracına dönüştürülmüştür.⁴¹⁸ Üst düzey bürokrat ve hatta bakanların yolsuzlukları ile ilgili zaman içerisinde birçok iddia ortaya atılmış ve soruşturmalar yapılmıştır. Ayaklanmalar sırasında en çok karşı çıkılan yolsuzluk konusu Mısır için yapısal bir hale gelmiştir. Eylül 2015’de yine siyasi gündem hükümetin istifasına yol açan olaylarla sarsılmış ve tarım bakanı Salah Helal tutuklanmıştır.⁴¹⁹ Büyük çaplı yolsuzlukların yanında her türlü kamu işinin “kolaylaştırılması” için rüşvetin yaygınlaşması toplumsal olarak rahatsızlıklar ve eşitsizlikler doğurmaktadır.⁴²⁰

Rejime dair ortaya çıkan diğer önemli bir husus güvenlik güçlerinin uygulamalarıdır. Özellikle polisin haksız tutuklamaları ve uyguladığı işkenceler toplum içerisinde büyük yaralar açmıştır. Uzun yıllardır geçerli olan olağanüstü hal kanunları, güvenlik güçlerine kritik yetkiler vermiş, gösterilerin yasaklanması, sansür uygulamaları, kişisel iletişimin takibi, sınırsız gözetim ve özel askeri mahkemelerde yargılama gibi birçok sert önlemlere imkân sağlamıştır.⁴²¹ 1993-2009 yılları arasında 460 işkence vakasının olduğu ve bunlardan 167 tanesinin ölümle sonuçlandığı iddia edilmektedir.⁴²² Küçük suçlardan siyasi tutuklamalara kadar polisin aşırı güç kullanımı ve işkenceyi normal bir araç haline döndürmesi halk arasında tepkilerin büyümesine yol açmıştır.

Demokratik bir sistemin sağlıklı işleminin ilk şartlarından bir tanesi seçimlerin adil ve güven içerisinde yapılmasıdır. Mısır’da seçimlerin uzun yıllardır varlığını

⁴¹⁸ Zahid, “The Egyptian Nexus,” s. 218.

⁴¹⁹ BBC, “Egypt Government Resigns amid Corruption Inquiry,” **BBC News**, (Çevrimiçi) <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-34233720>, 13 Şubat 2016.

⁴²⁰ Fawzy, “Egypt: Bad Blood.”

⁴²¹ Aida Seif El-Dawla, “Torture: A State Policy,” in **Egypt: The Moment of Change**, ed. Rabab El-Mahdi and Philip Marfleet, London, GBR, Zed Books, 2009, s. 120 (Çevrimiçi) <http://site.ebrary.com/lib/alltitles/docDetail.action?docID=10359439>, 29 Ocak 2016.

⁴²² EOHR, “When Will the Crime of Torture Stop? The Egyptian Organization for Human Rights” (Çevrimiçi) <http://en.eohr.org/2009/03/11/when-will-the-crime-of-torture-stop/>, 13 Şubat 2016.

sürdürmesine rağmen demokrasiden bahsetmek güçtür. Literatürde seçimlerin otoriter rejimlerin devamı için nasıl araçsallaştırıldığına dair birçok tartışma bulunmaktadır.⁴²³ Mısır'da yaşanan seçimler de birçok tartışmalara maruz kalmıştır. Özellikle 2005 ve 2010 seçimlerinde para veya diğer mallar karşılığında oy satın alma olayları normal bir hale bürünmüştür.⁴²⁴ 2005 seçimleri Mübarek'in seçim sisteminde yapmış olduğu değişiklik ile önem kazanmıştır. 2005 seçimleri itibariyle başkan meclis tarafından değil halk tarafından doğrudan seçilmeye ve rekabete açılmıştır.⁴²⁵ Ancak aynı yıl yapılan meclis seçimleri ile birlikte oy satın alma iddiaları ciddi bir şekilde yükselmiştir. 20 pound ile 700 pound arasında değişen miktarlarda oyların satıldığı iddia edilmiştir.⁴²⁶ 2010 yılı seçimleri de benzer iddialar yükselmiş, seçmenlere kahvaltılık, tişört ve nakit para dağıtıldığı haberlerde yer almıştır.⁴²⁷ Seçimlerde yaşanan düzensizlikler, oyların satın alınması veya seçmenlerin baskı altında tutulması gibi uygulamalar Mısır'da seçimlerin rejimin devamı için bir vasıta olarak görülmesinden kaynaklanmıştır. Siyaset üzerinde pek etkisi olmamasına rağmen seçimlere katılan elitler, yönetimden daha çok iş ilişkilerini ve aile veya kişisel olaylarda nüfuz gücünü kullanmayı öncelemektedirler.⁴²⁸ Bu durum da kuşkusuz seçimlere olan inancın kaybolmasına ve rejime olan güvenin sarsılmasına yol açmıştır.

Yolsuzluklar, işkenceler ve seçimlerde yaşanan yozlaşmanın yaygınlaşması halk arasında hükümete olan hoşnutsuzlukların derinleşmesine yol açmıştır. Daha önce bahsedilen ekonomik sorunlarla birleşen toplumsal problemler halkı 25 Ocak ayaklanmalarına götüren dinamiği oluşturmuştur. Yoksullukla boğuşan düşük gelirli kişilerden reel olarak refah kaybı yaşayan sabit maaşlı çalışanlara, polisin

⁴²³ Lisa Blaydes, **Elections And Distributive Politics In Mubarak's Egypt**, NEW YORK, CAMBRIDGE UNIV PRESS, 2011; Ellen Lust-Okar and Saloua Zerhouni, **Political Participation in the Middle East**, Boulder, Colo, Lynne Rienner Publishers, 2008.

⁴²⁴ Blaydes, **Elections And Distributive Politics In Mubarak's Egypt**, s. 100.

⁴²⁵ Yoram Meital, "The Struggle over Political Order in Egypt: The 2005 Elections," **Middle East Journal**, C. 60, No. 2, 2006, s. 264.

⁴²⁶ Blaydes, **Elections And Distributive Politics In Mubarak's Egypt**, s. 104.

⁴²⁷ Egypt Independent, "Elections Update: Vote-Buying Business Sees Election-Day Boom", (Çevrimiçi) <http://www.egyptindependent.com/news/elections-update-vote-buying-business-sees-election-day-boom>, 13 Şubat 2016.

⁴²⁸ Blaydes, **Elections And Distributive Politics In Mubarak's Egypt**.

işkencelerine maruz kalan insanlardan siyasi baskılara uğrayan kesimlere kadar geniş bir halk kitlesi rejime olan memnuniyetsizlikleri ile harekete geçerek Hüsnü Mübarek'in istifası ile sonuçlanan ayaklanmaları doğurmuştur.

3.3.Demokrasiye Geçiş Denemesi ve Askeri Darbenin Ekonomi-Politiği: Oyun Teorik bir Yaklaşım

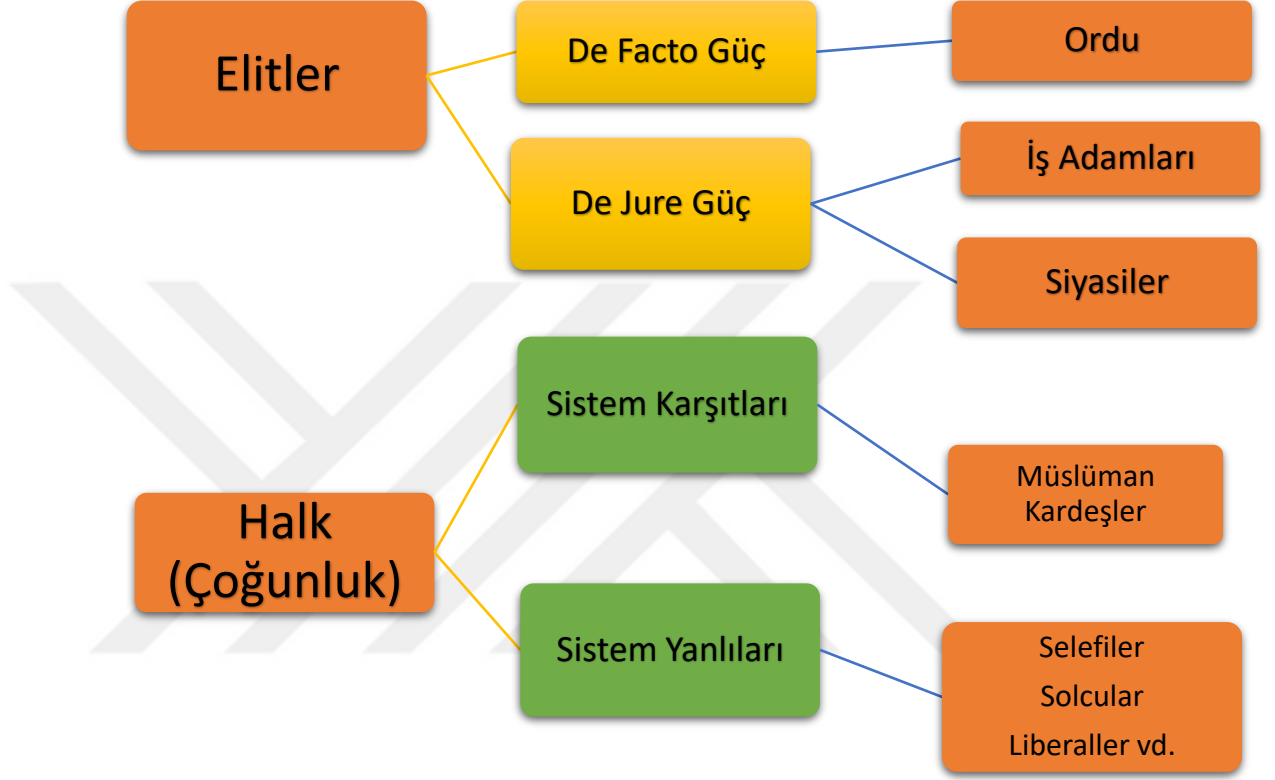
Hüsnü Mübarek'in istifası ile birlikte 30 yıllık bir iktidar süresi sona ermiş ve Mısır için bir değişim imkânı ortaya çıkmıştır. Ancak, istifa sonrası yaşanan gelişmeler Mısır'da yeni bir darbe ile sonlanmış ve General Sisi cumhurbaşkanı seçilerek iktidarı devralmıştır. Bir önceki bölümde Mısır'da yaşanan gelişmeler kısaca özetlenmiştir. Bu bölümde Mübarek'in istifası ve sonrasında yaşanan olayların tezin birinci bölümünde yer verilen teorik çerçeve bağlamında analizi yapılarak, demokratik sistemin neden tam olarak hayata geçirilemediği sorusu tartışılacaktır. Bu bağlamda, ilk önce analize dair temel varsayımlar ve teorik çerçevede ele alınan yapının Mısır için nasıl şekillendiği açıklanacaktır. Daha sonra, Acemoğlu ve arkadaşlarının ele aldığı oyun teorisi modeli üzerinden Mısır'daki siyasal gelişmelerin ekonomi-politik incelemesi yapılacaktır.

3.3.1. Temel Varsayımlar ve Ekonomi-Politik Yapı

İlk olarak, Acemoglu ve Robinson (2009)'un çalışmalarında ele aldığı şekilde toplumun iki kesimden oluştuğu varsayılmaktadır. Elitler ve halk olarak ayrılan bu kesim arasında çıkar çatışması ve rejimin şekline dair mücadele yürütüldüğü kabul edilmektedir. Mısır için de buradan yola çıkılarak elitler ve halk ayrımı şeklinde ayrıma gidilmiştir. 1952 Devrimi ile birlikte Krallığa son verip iktidarı eline alan ordu mensupları hem siyasal gücü hem de askeri gücü kendi ellerinde toplamıştır. Yarım asrı aşkın süreden beri devam eden bu yapıda, kendinden kaynaklı bir güç olan “de facto güç” ve seçimler gibi belirli bir dayanaktan gelen “de jure güç”ün elitlerin elinde olduğu diğer bir kabuldür. Elitlerin kimler oluştuğu sorusu da önemli bir sorudur.

Mısır için ordu, iş adamları ve siyasilerin elitleri oluşturduğu varsayılmakta ve bir sonraki başlıkta bu varsayım tartışılacaktır. Diğer taraftan, çoğunluğu oluşturan halk kitlesinin tek bir yapıdan ibaret olmadığı ve ideolojik farklılıkların diğer ülkelerde olduğu gibi ayrışmalara yol açtığı görülmektedir. Selefiler, Liberaller, Solcular ve Müslüman Kardeşler'in genel hatlarını teşkil ettiği bu ayrışma, özellikle Mübarek sonrasındaki dönemin şekillenmesinde kilit bir role sahiptir. Her ne kadar Mübarek'e karşıt da olsa, mevcut ilişkilerin sürdürülmesi gerektiğini düşünen halk kesimi sistem yanlısı, Müslüman Kardeşler ise yeni bir sistem getirme iddiası olduğu ve Mursi iktidarı ile birlikte tek başına hükümeti ele alması nedeniyle sistem karşıtı olarak tanımlanmıştır. Mübarek karşıtı bu muhalif halkın iki kesime ayrılması, rejime karşı hareket kabiliyetlerini etkilediği için önem taşımaktadır. Ayrıca, birinci bölümün sonunda kısaca bahsedilen Ellen Lust'ın yaklaşımından yola çıkarak varsayılan, Mısır'da bölünmüş muhalefet yapısı, rejimin değişmesi ve demokratikleşmenin engellenmesinin nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Şekil 2: Mısır’da Siyasal Yapı

3.3.1.1. Elitler: Ordu, İş Adamları ve Siyasiler

Ordu siyasal ve ekonomik açıdan Mısır için tarihsel bir role sahiptir. Mısır'ın modern manada bir ulus devlet olma sürecinde ve kurumlarının şekillenmesinde kuşkusuz ordunun yeri önem arz etmektedir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa Mısır'da vali olarak başta kaldığı (1805-1848) uzun süre boyunca hayata geçirdiği siyasal, askeri ve ekonomik reformlarla Mısır'ın bugünkü halini almasını sağlamıştır. Tarım sektörünün geliştirilmesi, eğitim ve askeri reformlar, yasal düzenlemeler ve sanayinin modernleştirilmesiyle devrim niteliğinde değişimler gerçekleştirmiştir. Ancak, Mehmet Ali Paşa'nın bu reformlarında başarılı olması, orduyu dönüştürmesi ve düzenli modern

bir yapıya kavuşturması yoluyla. 1820'lerin başlarında ordu hem kendi ihtiyaçları hem de toplumun ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla okullar açmış, hastane ve fabrikalar kurmuştur. Eğitimden üretime kadar tüm sektörle iç içe geçmiş olan Mısır'daki bu yapının kökleri Mehmet Ali'nin orduyu modernleştirici ve dönüştürücü bir araç olarak kullanmasına dayanmaktadır.⁴²⁹ Altyapı dışında Mehmet Ali Paşa ve oğlu, Osmanlıların dışında da yerli halkı orduya dâhil etmiştir. Halkın orduya katılımı, "Mısırlı" olmak ve "Vatanı" savunmak tezi ile meşrulaştırılması modern manada bir ulus devletin temelini atılmasına ve Mısır milliyetçiliğinin bir kimlik olarak doğarak, on yıllar içerisinde güçlenmesine yol açmıştır.⁴³⁰ Ordunun toplum ve devlet içerisindeki bu rolü giderek genişlemesine ve bürokrasiden ekonomiye kendisine yer edinmesine neden olmuştur.⁴³¹

1822 yılında İngiliz işgalinin siyasal sistemi kontrol almasıyla birlikte 1922'ye kadar ordunu pasif bir durumdadır. 1922 sonrası dönemde ise İngilizler tarafından desteklenen kral ve parlamento yönetimi benzer şekilde askeri siyaset arenasının uzağında tutmuştur. Ordunun Mısır sahnesine tekrardan çıkması ve son yarım asırdan uzun bir süre Mısır siyasetinin ana aktörlerinden bir tanesi haline gelmesi 1952'de krallığa karşı gerçekleştirilen Hür Subaylar Darbesi sonucundadır.⁴³² Cemal Abdul Nasır ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen darbe siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan birçok devrimi de beraberinde getirmiştir.⁴³³

⁴²⁹ Khaled Fahmy, "The Nation and Its Deserters: Conscription in Mehmed Ali's Egypt," **International Review of Social History**, C. 43, No. 3, December 1998, s. 421.

⁴³⁰ Khaled. Fahmy, **All the Pasha's Men: Mehmed Ali, His Army and the Making of Modern Egypt**, 2004, s. 240 (Çevrimiçi)

<http://mutex.gmu.edu/login?url=http://www.jstor.org/stable/10.2307/j.ctt15m7mvc>, 23 Kasım 2016.

⁴³¹ Gökhan Bozbaş, "Mısır'ın Sosyo-Politik Dönüşümü Ve Demokratikleşme Sorunu," Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2016. Bozbaş tarafından yapılan doktora tezi Mısır'ın sosyo-politik yapısını geniş bir çerçeve ele almaktadır. Ordunun kuruluşu ve modernleşmedeki rolünü detaylı bir şekilde ele alan Bozbaş, siyasal sistemin tüm kurumlarının rejimin baskı araçları haline getirildiğini iddia etmektedir. Rejimin ise toprak sahipliğinden başlayan ve iş adamlığı olarak gelişen bir elit sınıf ile ordu arasındaki mücadelede şekillendiği belirtilmektedir.

⁴³² **Ibid.**, s. 79.

⁴³³ Hür Subaylar Devrimi hakkında detaylı tartışmalar için lütfen bakınız: Gordon, **Nasser's Blessed Movement**; Christina Phelps Harris, **Nationalism and Revolution in Egypt: The Role of the Muslim**

Nasır'ın ekonomik yapıya dair ilk reformu ikinci bölümde de tartışıldığı gibi toprak üzerinde olmuştur. Mısır'ın feodal yapıya benzeyen ve ekilebilen arazinin üçte ikisini elinde tutan toprak sahipliği yapısı yasal düzenlemeler ile değiştirilmiştir. Yaklaşık 2500 kişinin toprağın çoğunluğunu ve aynı zamanda parlamentodaki sandalyelerin yarısını elinde tuttuğu iddia edilmektedir. Mülkiyet sınırının 1952, 1962 ve 1965'te hayata geçirilen kanunlarla sırasıyla 200, 100 ve 50 feddan olarak düzenlendiği görülmektedir. Toprak mülkiyetinde yapılan bu değişiklikler feodal bir yapıya benzer bir yapıda olan elit bir sınıfın dağıtılması ve ayrıca mülksüz köylülere 5-10 feddan gibi, ekonomik olarak geçim sağlarken sınıfsal olarak yükselmelerine imkân da vermeyen, bir toprak dağıtılarak yeni rejime toplumsal bir taban oluşturulmuştur.⁴³⁴ Yeni kurulan siyasal rejimin ve iktisadi yapının önündeki en önemli direnci oluşturabilecek olan toprağa dayalı elitler bu reform sayesinde güçsüzleştirilmiştir. Abdel-Malek (1964) Nasır ve Hür Subayların siyasal ve ekonomik dönüşümün üç aşamada tamamlandığını belirtmektedir. Birinci aşamada (1952-1956) eski monarşi rejiminin kurumları ve siyasi yapıları ortadan kaldırılarak yeni rejimin temeli atılmıştır. İkinci aşamada (1956-1961) Süveyş kanalının millileştirilmesi, Aswan Barajının inşaatına başlanması gibi projelerle ekonomik bağımsızlık hedeflenmiş ve bir millileştirme hamlesi yapılmıştır. Bu süreçte yerli burjuvazi ile bir ortaklıktan söz etmek gerekmektedir. Mısır Bankası ve çevresindeki iş adamları bu aşamada askeri bürokrasi ile iş birliği içerisinde yer almıştır. Üçüncü aşama ise ekonomik kurum ve bürokrasinin devletleştirilmesi ve son muhalif potansiyeline sahip burjuvazi de saf dışı bırakılmış ve rejim güç konsolidasyonunu sağlamıştır.⁴³⁵

Ekonomik yapının dönüştürülmesi ve ordunun bu yapının içerisinde yer almasının önünü açan diğer bir kırılma da Arap Sosyalizmi olarak isimlendiren ve devletin kısa bir süre içerisinde hem finansal hem de sanayi kuruluşlarına el koyarak

Brotherhood, Published for the Hoover Institution on War, Revolution, and Peace, Stanford, Calif., by Mouton, 1964.

⁴³⁴ Hazem Kandil, **Soldiers, Spies, and Statesmen: Egypt's Road to Revolt**, 1 edition, London ; Brooklyn, NY, Verso, 2012, s. 61.

⁴³⁵ A. Abdel-Malek, "Nasserism And Socialism," **Socialist Register**, C. 1, No. 1, March 1964, s. 40-42 (Çevrimiçi) <http://socialistregister.com/index.php/srv/article/download/5927>, 30 Kasım 2016.

iktisadi sistemi kontrol alması olmuştur. Daha önceki bölümde detaylı tartışıldığı üzere, devletin bankaları, tarım sektörünü ve sanayiye ele geçirmesi burjuvaziye karşı askeri bürokrasiyi güçlendirmesini sağlamıştır. 1952-1964 yılları arasında devletleştirilen bu kurumların üst yönetimlerine 1500'e yakın subay kökenli yöneticiler atandığı iddia edilmektedir.⁴³⁶

Ordunun Nasır'ın karizmatik kişiliği altında gücünü tahkim etmesi ekonomik alanda olduğu kadar siyasi alanda da görülmektedir. Kabinayı, bakanlıkları ve devlet mekanizmasını ordu kökenli teknokratlarla dolduran yeni rejim, bürokrasinin ancak ordu eliyle istikrarlı ve en iyi şekilde yürütülebileceği düşüncesine sahipti. 1952-1970 arasında göreve gelen 18 hükümet içerisinde yalnızca, ilk hükümetin başında ('Ali Mahir) bir sivil bulunmuştur. General Necip'in başkanlığını yaptığı sonraki iki hükümetin de dışında, diğer tüm hükümetler subay ve sivil karışımından oluşmaktadır.⁴³⁷

Nasır ekonomiden sivil kurumlara kadar askeri kadrolarla devleti yeniden yapılandırmıştır. Savunma, Eğitim gibi önemli bakanlıklar, Al-Ahram ve al-Hilal gibi medya kurumlarının editöryal kurulları gibi pozisyonlar subaylar tarafından ele geçirilmişti. Örneğin dış işleri bakanlığının en üst pozisyonlarının çoğunluğuna ve üçü hariç Avrupa'daki elçiliklere asker kökenliler atanmıştı. Ayrıca yeni rejim tarafından oluşturulan üç sivil kuruluşun (sendika ve parti) üst yönetimlerin çoğunluğu da askerler tarafından oluşturulmuştur.⁴³⁸ Devletin sistemi kontrol altında tutma araçlarından diğer bir tanesi de yerel yönetimlerdir. 1960 yılında yapılan düzenleme ile 26 valilik bölgesine bölünen Mısır, bu valilikler altında üstten aşağıya bir hiyerarşik yapıya bölünmüştür.

⁴³⁶ *Ibid.*, s. 45.

⁴³⁷ 'Ali Eddin Hillal Dissouki, *Tatawwur an-Nizam as-Siyassi Fi Misr [The Development of the Egyptian Political System, 1803-1997]*, Cairo, Egypt, Center for Political Research and Studies, Cairo University, 1997, s. 185 aktaran ; Imad Harb, "The Egyptian Military in Politics: Disengagement or Accommodation?," *Middle East Journal*, C. 57, No. 2, 2003, s. 278.

⁴³⁸ Majdi Hammad, "Al-Mu'assasa Al-'Askariyya Wa'l-Nizam as-Siyassi Al-Misri [The Military Institution and the Egyptian Political System]," in *Al-Jaysh Wa'l-Dimuqratiyya Fi Misr [The Army and Democracy in Egypt]*, ed. Ahmad 'Abdallah, Cairo, Egypt, Sina' li'l-Nashr, 1990, s. 35-37 aktaran; Harb, "The Egyptian Military in Politics," s. 279.

Ayrıca 5 askeri bölge kurularak, bu alt ordu bölümlerinin yerel valilerle iletişim halinde tabana yayınlan bir kontrol mekanizması oluşturulmuştur. Devlet başkanının valileri direkt olarak atama yetkisiyle ordunun yerel yönetimler üzerindeki etkinliği de bugüne kadar sürmüştür.⁴³⁹

Cemal Abdul Nasır'ın ani ölümü sonrası iktidara kimin geleceği noktasında ordu içerisinde farklı güç sahibi subaylar arasında bir anlaşmazlık ortaya çıkarmıştır. Nasır'ın oluşturduğu ve Kandil (2012)'in güç merkezleri olarak isimlendirdiği üç önemli kurumun başındaki isimler yeni dönemin nasıl şekilleneceği hususunda bir anlaşmaya varamamıştır. Arap Sosyalist Birliği (ASB), İç İşleri Bakanı ve ASB'nin gizli örgütü İstihbarat Ofisi'nin başkanları yine asker kökenli isimler, cumhurbaşkanının kim olması gerektiği konusunda bir ortak karar alamamışlardı. Ancak, bu anlaşmazlığın çözümünde vakit kazanmak için o güne kadar parlak bir kariyeri olmayan ve sevilmeyen Enver Sedat'ın geçici olarak cumhurbaşkanlığına geçirilmesi kararına varıldı. Yeni cumhurbaşkanını kontrol altında tutmak amacıyla da bu kurumların üzerinde etkili isim Ali Sabri yardımcısı ve Sami Şerif ise Cumhurbaşkanlığı İşleri bakanı olarak göreve geldi. Sedat bu güç merkezleri tarafından ordu içerisinde kontrol gücü olmayan, siyaseten etkisiz ve kolay yönlendirilebilecek bir isim olarak görülmektedir.⁴⁴⁰ Ancak, yaşanan askeri ve siyasal gelişmeler sonucunda Sedat kendi iktidarını pekitirmiş ve ordu içerisindeki muhaliflerini saf dışı bırakarak orduyu kendi politikası etrafında toplamıştır.

1971 yılında “İslah Devrimi” hareketi ile bürokrasinin ve askeri yapının yeniden dizaynı politikalarını harekete geçirmiş ve yukarıda bahsedildiği üzere kendi gücünü

⁴³⁹ Yezid Sayigh, “Above the State: The Officers’ Republic in Egypt,” Carnegie Papers, Washington, DC, Carnegie Endowment for International Peace, August 2012, s. 13.

⁴⁴⁰ Kandil, **Soldiers, Spies, and Statesmen**, s. 100. Kandil kitabında detaylı bir şekilde Sadat'ın başkanlığa geçişi ve süreçte yaşananlar hakkında tartışma yapmakta ve bilgi vermektedir. Sadat'ın beklenmeyen bir şekilde gücü eline alması ve ordu içerisindeki güç merkezleri arasında geçici işbirlikleri yaparak diğer muhalifini alt etmesini buradan okumak mümkündür. Ayrıca, 1973 savaşı ve yaşananların, Sadat'ın gücü elinde toplama süreci açısından okunması gerektiği yazar tarafından iddia edilmektedir. Ordunun yeni ve büyük bir zafer ile daha fazla güç kazanmasını engellemek, ancak kendisinin silik karizma imajının düzeltilmesi için gerekli başarının elde edilmesi için askeri operasyonun yarıda kesildiği ve Amerika ile işbirliğinin artırılması için birçok tavizler verildiği öne sürülmektedir. Bu döneme ait farklı hatıratlardan yola çıkılarak anlatılan bu olaylar tezin sınırlılıkları içerisinde olmadığından dolayı yer verilmemiştir. Ancak detaylı bir bilgi için Kandil (2012)'ye başvurulabilir.

sağlamlaştırmıştır. Nasır döneminin “güç merkezleri” dağıtılmış bir kısmı görevinden uzaklaştırılmış, bir kısmı ise yargılanarak cezaevine gönderilmiştir. Nasır ve Sedat orduyu kendi iktidarlarının güç ve meşruiyet kaynağı olarak kullanmış ancak ordu ile olan ilişkileri farklı kurgulamışlardır. Nasır orduyu bir müttefik olarak görüp onunla çalışarak ve ödüllendirme yöntemini tercih ederken, Sedat ordu katmanları manipüle yolunu tercih etmiş, klikler arası farklılıklardan yararlanarak muhaliflerini saf dışı etmiştir.⁴⁴¹

Imad (2003) Sedat’ın orduyu siyasetten uzaklaştırmayı ve daha fazla profesyonel bir yapıya kavuşturmayı amaçladığını belirtmektedir. Bu iddiasına örnek olarak hükümet içerisinde yer alan subayların oranını göstermektedir. 1967 yılında kabinedeki ordu mevcudiyeti %41-%66 arasında iken 1972 yılında %22.2’dir. Ayrıca on yıllık iktidarı boyunca dört sivil ve iki asker kökenli başbakan kabineyi yönetmiştir.⁴⁴²

Ordunun aktif olarak Mısır siyasetinden geri çekilmesi yine de etkin olarak devlet işlerinden el çektilmesi demek değildir. Sedat’ın güç rekabeti içerisinde orduyu siyasetten uzaklaştırarak kendine alan açması olarak okumak daha doğru olacaktır. Sedat sonrası başa geçen Hüsnü Mübarek’in de ordu kökenli olması siyasetin şekillenmesi açısından ordunun güç kaybetmediğinin en büyük göstergesidir. Nasır döneminde devletleştirme politikaları ile ekonomik bürokraside kendine yer edinen ordu, Sedat döneminde siyasetten geri geçilirken ekonomi içerisinde daha fazla yer edinmeye başlamıştır. Sedat’ın İnfitah politikaları ile birlikte özel sektöre verilen rol sınırlı kalmakla beraber ordu kendisine piyasada daha fazla yer bulma şansını kazanmıştır. Bir manada siyasal geri çekilme ekonomik ilerlemeler ile telafi edilmiş ve ödüllendirilmiştir.⁴⁴³ Ordu Nasır döneminde savunma sanayine dair başladığı üretim macerasına Sedat döneminde sivil sektör üretiminde ağırlık kazanma yolunda devam etmiştir. Sedat döneminde bugünde çalışmalarına devam eden üç kurum kurulmuştur.

⁴⁴¹ Harb, “The Egyptian Military in Politics,” s. 283.

⁴⁴² *Ibid.*, s. 283–84.

⁴⁴³ Derek Lutterbeck, “Arab Uprisings, Armed Forces, and Civil–Military Relations,” **Armed Forces & Society**, C. 39, No. 1, January 2013, s. 36 doi:10.1177/0095327X12442768.

1979 yılında Ulusal Hizmet Projeleri Kurumu (National Service Projects Organization- NSPO) ordunun temel ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kurulmuş ve piyasaya da üretim yapan bir şekilde tarım ve gıda ürünlerinden inşaata kadar farklı ürün sepetinde yapılandırılmıştır. Diğer bir kurum Arap Sanayileşme Örgütü (Arab Organization for Industrialization-AOI) Mısır, Suudi Arabistan, Katar ve BAE ortaklığında 1975 yılında hayata geçirilmiştir. Ancak, 1979 yılında İsrail ile imzalanan barış anlaşması sonrası diğer Arap devletleri çekilmiş, Mısır bu kurumun tek sahibi haline gelmiştir. Temel amacı savunma sanayinin ihtiyaçlarının karşılanması olan bu organizasyon, ayrıca altyapı, çevre ve ulaşım gibi sektörlerde de projeler geliştirmektedir. Son olarak Ulusal Askeri Üretim Kurumu (National Organization for Military Production) genel olarak askeri mühimmat üretimine odaklanmış ancak elektronik ve spor ürünleri alanında sivil malzemeler de üretmektedir.⁴⁴⁴

Sedat döneminde kurulan bu üç kuruluş inşaat, turizm, denizcilik, ulaşım, petrol ürünleri sanayi, dayanıklı ev eşyaları, eczacılık ve gıda sektöründe milyar poundluk bir üretim kapasitesine ulaşmıştır. Sedat döneminde temelleri atılan ve Mübarek döneminde giderek artan bir ekonomik aktivite içerisine giren ordu, devletten aldıkları teşvikler, vergi indirimleri ve lisans ayrıcalıkları ile piyasayı kontrol etmektedirler. 1979 yılında çıkarılan 32 nolu kanun ile orduya bankalarda kendi hesaplarını açma ve yürütme yetkisi verilmiş ve hükümet bütçesinden bağımsız bütçe yürütme yetkisi sağlanmıştır. Anayasada ordunun amacı devletin savunulması olarak belirtilse de generaller kamuoyunda yaptıkları başarılı yönlendirmelerle kendilerini ekonomik kalkınmanın itici gücü olarak lanse etmeyi başarmışlardır.⁴⁴⁵

Ordunun özellikle ekonomik sektörde güçlenmesi bakımından Amerikan yardımlarından da bahsetmek gerekmektedir. 1979 yılında imzalanan anlaşma sonrası

⁴⁴⁴ Ahmed Morsy, "The Military Crowds Out Civilian Business in Egypt," **Carnegie Endowment for International Peace**, (Çevrimiçi) <http://carnegieendowment.org/2014/06/24/military-crowds-out-civilian-business-in-egypt-pub-55996>, 01 Aralık 2016.

⁴⁴⁵ Daniel Brumberg and Hesham Sallam, "The Politics of Security Sector Reform in Egypt," Special Report, Washington, DC, U.S. Institute of Peace, October 2012, s. 4 (Çevrimiçi) 12 Ocak 2016.

Amerika her yıl 1,3 milyar dolar askeri yardımlar ve eğitimler ile ordunun maddi olarak geliştirilmesine katkı sağlamıştır. Kuşkusuz bu yardım anlaşmasını barış görüşmelerinin Mısır'a verilen bir tavizi olarak da okumak mümkündür. Ordunun 1970'lerin sonlarında ortaya attığı “bir el silah taşırken diğeri inşa eder” sloganı ekonomik gidişatın ön göstergesidir.⁴⁴⁶

Sedat'ın suikast sonucu hayatını kaybetmesiyle birlikte yardımcısı Hüsnü Mübarek göreve gelmiştir. Bir önceki bölümde Mübarek'in otuz yıllık uzun iktidarı boyunca uyguladığı ekonomi politikaları tartışılmıştı. Ekonominin daha fazla özel sektöre açılması ve uluslararası kurum ve şirketlerle artan ortaklıklardan kuşkusuz ordu da yararlanmıştır. Mübarek'in ordu ile kurmuş olduğu ilişki selefleri Nasır ve Sedat'tan farklıdır. Nasır'ın ordu ile ideolojik temelli ancak temkinli ilişkisinden ve Sedat'ın üst kademe subayların rekabetinden yararlanan ve sürekli görev değişikliklerine dayanan stratejisi yerine Mübarek subaylarından ayrıcalıklılar sınıfı oluşturarak kendisine sadakati sağlama yoluna gitmiştir.⁴⁴⁷ Mübarek'in başa geçtiği 1980'lerin başında ordunun Nasır veya Sedat'ın dönemindeki misyonu da sona ermiş durumdaydı. Sosyalist ideoloji ile yoksulların koruyucusu ordudan Arap devletlerinin savunucusu ve ülkenin koruyucusuna dönüşürken, hem sosyalist düşüncenin miadını doldurması hem de İsrail ile yapılan barış anlaşmasıyla ordunun bu rolleri sona ermiştir. Mübarek ordunun biten bu misyonları karşısında ekonomik role ağırlık vererek rejimin devamını sağlamıştır.⁴⁴⁸ Sedat döneminde uygulanan açılım politikaları sonucu ortaya çıkan yüksek enflasyon ordu mensuplarının ekonomik durumlarını kötüleştirmiştir. Mübarek'in elini kolaylaştıran bu durum, kendi rejimine olan sadakat karşılığında ordunun ekonomik olarak geliştirilmesi projesini ortaya çıkarmıştır.⁴⁴⁹ Alt kademe yer alan subayların

⁴⁴⁶ Chérine Chams El-Dine, “The Military and Egypt's Transformation Process,” SWP Comments, German Institute for International and Security Affairs, February 2013, s. 2 (Çevrimiçi) https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2013C06_ced.pdf, 28 Kasım 2016.

⁴⁴⁷ Hicham Bou Nassif, “Wedded to Mubarak: The Second Careers and Financial Rewards of Egypt's Military Elite, 1981–2011,” **The Middle East Journal**, C. 67, No. 4, 2013, s. 511.

⁴⁴⁸ **Ibid.**, s. 515.

⁴⁴⁹ Robert Springborg, “The President and the Field Marshal: Civil-Military Relations in Egypt Today,” **MERIP Middle East Report**, No. 147, 1987, s. 5 doi:10.2307/3011943.

maaşlarının görece düşük olması ve hayat şartlarındaki zorluklara rağmen üst kademelere çıktıkça elde edilen ayrıcalıklar, Mübarek için rejime sadık kalmanın bir ödüllendirme mekanizması haline gelmiştir.⁴⁵⁰

Mübarek rejiminin ilk on yılında ordu hızlı bir kalkınma ve iktisadi ayrıcalıklarında artış yaşamıştır. Maaş artışları, batı ile geliştirilen ilişkilerden kaynaklı yeni imkânlar, örneğin ABD’de yıllık 200’e yakın subayın eğitime gönderilmesi bunların ilklerindendir. Araçlar, altyapı imkânları ve hatta üniformaların bile sürekli geliştirilmesi, ordu tarafından inşa edilen Nasr şehri çevresindeki lojmanlarda subaylara sağlanan evler fiziksel olarak gelişme sağlamıştır. Hatta bu evlerden rütbeye göre alınan ve ihtiyaç fazlası olanlar kira olarak ek gelir kaynağına dönüşmüştür. Ordu, 1980’lerin ikinci yarısında görevlendirilerek yapılan inşaat işlerinin finansmanı için arazi satışına ya da yeni yapılan projelerde sivillere ev satışına başlamıştır. Askeri kooperatiflerin yaygınlaşması piyasada pahalı ya da hiç bulunmayan malların ordu personeline satılması, toplum içerisinde ayrışmalarını sağlamıştır. Hastane ve eğitim kurumlarının kurulmasıyla ordu mensupları giderek kendine yeterli ve bağımsız bir elit sınıf haline gelmiştir. Ayrıca, bu kooperatiflerden alışveriş yapmak isteyen sivillerin subaylarla girdiği ilişki sivil-asker ilişkisinin farklı bir boyuta taşınmasına neden olmuştur.⁴⁵¹

Mübarek’in kurmuş olduğu ödüllendirme sisteminin bir diğer aracı da askerleri bürokrasi ve şirket yönetimlerinde farklı kademelerde görevlendirmektir. Bu bağlamda, görevde kaldığı sürece görevlendirdiği 156 valinin 63 tanesi general kökenli 34 tanesi ise polis kuvvetlerindendir. Özellikle Güney Sina ve Kızıl Deniz bölgesi olmak üzere turizm ve sanayi bölgelerinde ise tüm valiler asker kökenli olmuştur. Bu bölgelerden rant elde edebilme potansiyeli ve stratejik önemleri bu kararda etkili olmuştur. Valilerin dışında ayrıca emekli askerlerin yerel yönetimlerin farklı birçok yerinde görev aldığı görülmektedir.⁴⁵² Bu bağlamda, emekli askerler devlete ait iki büyük petrol şirketinin başında, ulaşım bakanlığında, Süveyş Kanal İdaresi’nin, Kızıl Deniz Limanı’nın ve

⁴⁵⁰ Nassif, “Wedded to Mubarak,” s. 516.

⁴⁵¹ Springborg, “The President and the Field Marshal,” s. 8–10.

⁴⁵² Nassif, “Wedded to Mubarak,” s. 517–25.

Denizcilik ve Kara Taşımacılığı şirketinin yönetiminde bulunmaktadır. Ayrıca, Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Seçim Kuruluna da emekli askerlerin başkanlık ettiğini ifade etmek gerekmektedir.⁴⁵³

Nasır döneminde savunma sektörü ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulan, Sedat döneminde üç kuruluş etrafında organize edilerek sivil ihtiyaçlar için de üretime başlayan askeri şirketler Mübarek rejimi altında sahip oldukları fabrika, şirket ve oteller yelpazesini genişletmişlerdir. Askeri Üretim Bakanlığı altında temel olarak 8 fabrika kurulmuş ve üretiminin %40'ı sivil piyasaya verilmektedir. AOI 11 fabrika ve şirketle üretiminin %70'ini piyasaya sunmaktadır. Ayrıca, NSPO lüks cip, tüp gaz sistemlerinden gıdaya kadar geniş bir ürün çeşitliliğine sahiptir. Ayrıca, benzin istasyonları ve temizlik şirketleri ile hizmet sektöründe de yer almaktadır.⁴⁵⁴ Mısır Ordusu kelimenin tam manasıyla iğneden askeri mühimmata, salça, makarnadan petrol ürünlerine kadar çok geniş bir alanda bir ekonomik sistemi yönetmektedir. Sahip olduğu iktisadi büyüklüğe dair net bir fikir edinmek mümkün değildir. Askeri harcamaların denetim dışında olması, birçok verinin askeri sır olarak gizli tutulması nedeniyle sağlıklı bilgi edinilememektedir. Uzun yıllardır Mısır üzerine çalışan Robert Springborg GSYİH'nın %10 ila %40 arasında geniş bir aralıkta ekonomik değere sahip olabileceğini ifade etmektedir.⁴⁵⁵ Askeri Sanayi Bakanlığı ile yapılan bir görüşmeyi yayınlayan Sarah Topol, bakana dayandırdığı ifadelerle yıllık kârın 2 milyar Mısır pound, yaklaşık 345 milyon Amerikan doları olduğunu ve 40.000 sivil istihdam ettiğini belirtmektedir. Aynı makalede, Amerikalı bir siyaset bilimci Joshua Stacher'ın hesaplamasına göre askeri

⁴⁵³ Zeinab Abul-Magd, "The Egyptian Republic of Retired Generals," **Foreign Policy**, May 2012 (Çevrimiçi) <https://foreignpolicy.com/2012/05/08/the-egyptian-republic-of-retired-generals/>, 09 Kasım 2016.

⁴⁵⁴ Zeinab Abul-Magd, "Understanding SCAF: The Long Reign of Egypt's Generals," **Cairo Review**, Summer 2012, s. 155 (Çevrimiçi) <https://www.thecaireview.com/essays/understanding-scaf>, 12 Ocak 2016.

⁴⁵⁵ Dahlia Kholaf, "The Egyptian Army's Economic Juggernaut," **Al Jazeera**, August 2013 (Çevrimiçi) <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2013/08/20138435433181894.html>, 02 Aralık 2016.

ekonominin toplam payının %35-%40'ı bulduğu iddia edilmektedir.⁴⁵⁶ Springborg'un ifadesi ile Mısır ordusunun generalleri "Ordu AŞ." (Military Inc.) yöneticileri olarak bu şirketin çıkarlarına uygun kararlar alırken, şeffaflıktan ve denetimden uzak tutarak ellerinde bulunan yapıyı da korumaya çalışmaktadırlar.⁴⁵⁷ Ordunun ekonomi içerisindeki rolüne dair diğer önemli bir nokta ise kanunda milli güvenlik amacıyla kamu arazilerinin kontrollerinin orduya verilmiş olmasıdır. Özellikle yerleşime açılmamış tüm çöl arazileri ve kamu toprakları üzerinde ordunun tam bir otoritesi bulunmaktadır. Yeni yerleşim yerlerinin inşası veya sanayi yatırımlarında ordunun izninin alınması askeriye için önemli bir rant kaynağına dönüşmüştür.⁴⁵⁸

Mübarek'in vermiş olduğu tüm bu taviz ve imkânlarla rağmen 2004 sonrası hızlandırılan özelleştirme politikaları ve IMF anlaşması bağlamında hayata geçirilmeye çalışan neoliberal politikalar ordu açısından tehdit olarak algılanmıştır. Ordu şirketleri hariç kamu şirketlerinin özelleştirilmesi orduya karşı rakip ve yeni bir sınıfın, iş adamı sınıfının giderek güçlenmesini sağlamıştır. 2004 sonrası başbakan olarak atanan ve Mübarek'in istifasına kadar başta kalan Ahmed Nazif hükümetinin politikaları tezin ikinci bölümünde ele alınmıştır. Ordu'nun hayata geçirilen bu politikalarla ekonomik çıkarlarının tehdit edilmesi kadar önemli diğer bir husus ise Mübarek'in oğlu Cemal Mübarek'i⁴⁵⁹ kendinden sonra cumhurbaşkanlığına hazırlamasıdır.⁴⁶⁰ Ordunun Cemal'in

⁴⁵⁶ Sarah A. Topol and Jamelle Bouie, "Egypt's Command Economy," **Slate**, December 2010 (Çevrimiçi) http://www.slate.com/articles/news_and_politics/dispatches/2010/12/egypts_command_economy.html, 28 Kasım 2016.

⁴⁵⁷ Nadine Marroushi, "US Expert: Leadership of 'Military Inc.' Is Running Egypt," **Egypt Independent**, (Çevrimiçi) <http://www.egyptindependent.com/news/us-expert-leadership-military-inc-running-egypt>, 02Aralık 2016.

⁴⁵⁸ Abdel-Fattah Barayez, "'This Land Is Their Land': Egypt's Military and the Economy," **Jadaliyya**, (Çevrimiçi) http://www.jadaliyya.com/pages/index/23671/'this-land-is-their-land'_egypt's-military-and-the, 02 Aralık 2016.

⁴⁵⁹ Cemal Mübarek Ordu'da resmi herhangi bir görevde yer almamıştır. Londra'da Bank of America'da çalıştıktan sonra kendi varlık şirketini kurmuştur. 1995 yılında 22 yaşında Mısır'a dönmüş ve 2000 yılında Ulusal Demokrasi Partisine (National Democratic Party -NDP) katılmıştır. 2002 yılında liberaller ve iş adamlarından oluşan ve partinin önemli kurulu olarak gösterilen "Politika Kuruluna" başkan olarak atanmıştır. Ayrıca, iktidar partisinin genel sekreter yardımcılığını yürütmüştür. Siyasi parti çalışmalarının dışında "Gelecek Nesil Vakfı (Future Generation Foundation)" aracılığıyla gençlere yönelik çalışmalar yaparak toplumsal tabanda popülerlik kazanmaya çalışmıştır. Hillel Frisch, "The Egyptian Army and Egypt's 'Spring'," **Journal of Strategic Studies**, C. 36, No. 2, April 2013, ss. 180-204 doi:10.1080/01402390.2012.740659.

iktidara hazırlanmasına duyduğu rahatsızlık Mısır içerisinde açıkça dile getirilen bir konu haline gelmiştir. Cemal'in ordu kökenli olmaması ve özellikle 2004 sonrası hayata geçirilen politikaların öncülüğü ve savunuculuğunu yapması bu durumu tetiklemiştir. 2008 yılında Wikileaks tarafından sızdırılan ve Amerikan elçisi Margaret Scobey'e ait bir yazışmada ordunun istikrarı sağladığı ve sahip olduğu geniş iş bağlantılarıyla kendisinin bir "yarı-ticari (quasi-commercial)" bir yapıya sahip olduğu ifade edilmektedir. Aynı yazışmada savunma bakanlığının cumhurbaşkanlığının belirlenmesinde önemli bir role sahip olacağını ve Cemal'in iktidarının sağlanması için ordunun himayesinin alınması için çalıştığını iddia etmektedir.⁴⁶¹ Yine dönemin savunma bakanı Tantawi'nin Cemal'in adaylığına karşı olduğunu belirten Scobey, ordunun özelleştirme ve neoliberal politikalarını kendisine tehdit olarak algıladığı ve özelleştirmelerin karşısında olduğu belirtilmektedir.⁴⁶² Ordunun Cemal Mübarek'in adaylığına karşı olduğu medyada açıkça tartışılmış, hatta ordu tarafından Cemal'e yakın bazı iş adamları gözaltına dahi alınarak fiili olarak karşıtlık gösterilmiştir.⁴⁶³

Frisch (2003) NDP Politika Kurulu üyesi kıdemli politika analisti Osama al-Ghazali Harb'in 25 Ocak ayaklanmalarının arifesinde yapmış olduğu bir değerlendirmeyi alıntılararak Cemal'e ordunun tarafından nefret düzeyine varan tavrını anlatmaya çalışmıştır;⁴⁶⁴

"Cemal'in desteği iş kesimi elitlerinden gelmektedir. ... Onlar komplo kuruyorlar, parti ve ordu üyelerinin desteğini almaya çalışıyorlar. Ama, babası yarın ölse, onlar

⁴⁶⁰ Abul-Magd, "Understanding SCAF: The Long Reign of Egypt's Generals," s. 154; Sayigh, "Above the State: The Officers' Republic in Egypt," s. 7.

⁴⁶¹ Topol and Bouie, "Egypt's Command Economy."

⁴⁶² Zeinab Abul-Magd, "The Egyptian Military in Politics and the Economy: Recent History and Current Transition Status," CMI Insight, Bergen, Norway, Chr. Michelsen Institute, October 2013, s. 2 (Çevrimiçi) <https://www.cmi.no/publications/4935-the-egyptian-military-in-politics-and-the-economy>, 11 Ocak 2016.

⁴⁶³ Tewfik Aclimandos, "Egyptian Army: Defining a New Political and Societal Pact," Al Jazeera Centre for Studies, February 24, 2011, s. 3 (Çevrimiçi) www.aljazeera.net/mritems/streams/2011/2/24/1_1044099_1_51.pdf, 12 Ocak 2015; Thanassis Cambanis, "Succession Gives Army a Stiff Test in Egypt," **The New York Times**, September 2010 (Çevrimiçi) <http://www.nytimes.com/2010/09/12/world/middleeast/12egypt.html>, 02 Aralık 2016; Topol and Bouie, "Egypt's Command Economy."

⁴⁶⁴ Frisch, "The Egyptian Army and Egypt's 'Spring'," s. 187.

(ordu) hemen dışarı atarlar, ...hemen ölümünün 5 ya da 6 dakikası sonrası, tankları sokaklarda görürsünüz.”

25 Ocak olaylarının ardından Mübarek'in istifası ile sonuçlanan süreçte ordu yönetimi devralmış, baba ve oğul Mübarek ile birlikte, Cemal'e yakın iş adamları tutuklanarak hapse atılmıştır. SKYK'nın göreve gelmesiyle birlikte devrik rejimin iş adamları ve kurduğu ilişkiler dağıtılmıştır. Mübarek'in son dönemlerinde kamuoyunca meşhur olan Ahmet Ezz gibi iş adamları ve Bayındırlık Bakanı İbrahim Süleyman gibi sevilmeyen bürokratlar hızlı bir şekilde yargılanmışlardır. Ancak, orduya yakın iş adamlarının bu yargı sürecinden uzak tutulmuşlardır.⁴⁶⁵ Ordu Mübarek sonrası geçici olarak altı aylığına yönetimi devraldığını ilan etmesine rağmen on yedi ay süreyle yönetimde kalarak kaybettikleri güç ve rolü tahkim etmişlerdir. Ordunun politika ve ekonomide zemin kaybettiğini düşünen bu üst düzey subaylar ele aldıkları anayasal ve cumhurbaşkanlığı yetkileri ile eski pozisyonları koruma ve gelecekte de ellerinde tutmak üzere düzenlemelere gitmişlerdir. Ordunun kendisini sistemin koruyucusu olarak gördüğünü belirten Sayigh, “Subaylar Cumhuriyeti” olarak isimlendirdiği sistemin devamı için gerekli şartların SKYK tarafından tekrar oluşturulduğunu ifade etmektedir.⁴⁶⁶ Mübarek istifası ve Abdülfettah el-Sisi öncülüğünde gerçekleştirilen askeri darbeyle sonuçlanan süreçte Muhammed Mursi'nin bir yıllık sivil iktidarında da kısmen, ordunun ekonomik gelişimi hızlanmıştır. Özellikle Körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan'dan alından milyar dolarlık desteklerle birlikte “Ordu AŞ.” Altyapı yatırımları ve büyük inşaat projelerine hız vermiştir.⁴⁶⁷ Askeri ekonominin rolünü anlamak için birkaç gelişmeye göz atılabilir. 2011 Şubat ayında Amerikalı bir şirket ile 20 milyon

⁴⁶⁵ Shana Marshall and Joshua Stacher, “Egypt’s Generals and Transnational Capital,” **Middle East Report**, No. 262, 2012, s. 18.

⁴⁶⁶ Sayigh, “Above the State: The Officers’ Republic in Egypt,” s. 23–24.

⁴⁶⁷ Ordunun Mübarek sonrası ekonomik faaliyetlerini ele alan çalışmalar için lütfen bakınız; Marshall and Stacher, “Egypt’s Generals and Transnational Capital”; Shana Marshall, “The Egyptian Armed Forces And The Remaking of An Economic Empire,” Washington, DC, Carnegie Endowment for International Peace, n.d. (Çevrimiçi) carnegieendowment.org/files/egyptian_armed_forces.pdf; Abul-Magd, “The Egyptian Military in Politics and the Economy: Recent History and Current Transition Status”; Sasa Post, “Roads to Develop the National Circus: More than 20 Economically Egyptian Army Coup Privilege after July 3,” **Sasa Post**, August 2014 (Çevrimiçi) <http://www.sasapost.com/egyptian-army-economic-benefits/2/>, 02 Aralık 2016.

dolarlık gemi anlaşması yapılmış, Temmuz 2011 de ise Amerika M1A1 tanklarının üretimine 1,3 milyar dolar yatırım yapacağını duyurmuştur. 2011 yazında protestolar sürerken Kuveyt merkezli Kharafi grubun yatırımlarının korunması için ordu özel güvenlik önlemleri alacağını duyurmuş, grup ise 80 milyon dolar yatırımlarına ekleme yapacağını ilan etmiştir. Vodafone Mısır'ın ordu şirketlerine devredilmesi, petrol işleri yapan şirkete Mısır Ulusal Bankasından 20 milyon dolar kredi çıkarılması, geçiş hükümeti döneminde 770 milyon dolar, Sisi hükümetinin ilk aylarında 1 milyar dolarlık altyapı projelerinin ihalesiz olarak askeri şirketlere verilmesi diğer örneklerdir. Ayrıca, Sisi'nin ofisi devralması sonrası Amerikanın askıya aldığı askeri yardımların sırasıyla 575 milyon ve 1,3 milyar dolarlık kısımları serbest bırakılmıştır. Mursi döneminde de gündemde olan ancak Sisi'nin özellikle hayata geçirmek için öncelediği büyük bir proje ise Süveyş Kanal projesidir. Yeni limanlar, sanayi bölgeleri, yollar ve kanalın dar bölgesinde geçişi kolaylaştıracak paralel yeni bir kanal inşaatını içeren proje için tahvil satışı yoluyla iç borçlanmaya gidilmiş ve 9 milyar dolar toplanmıştır. Proje askeri şirketin yükleniciliğinde başlamış ve yeni kanal açılmıştır.⁴⁶⁸ Orduya verilen bu projelerin dışında, SKYK, Mursi ve Sisi hükümetleri tarafından subayların maaş ve emekli maaşlarına sırasıyla %50 ve %10 oranında zam yapılmıştır.⁴⁶⁹

Aşağıda yer alan tabloda Mısır ordusuna ait veya ordu mensupları tarafından kontrol edilen holdinglerin bir listesi görülmektedir. Yukarıda bahsedilen ordunun, her türlü alanda ticari faaliyetin içerisinde yer aldığı iddiası tablodan da görülmektedir. Ordunun kendisine ait ve bilinen üç şirketinin dışında, taşımacılık, petrol ve doğal gaz, ecza ve gıda, tekstil ve turizm sektörlerinde doğrudan aktivitesi bulunmakta ya da generalleri bu alandaki şirketlerin yönetimlerinde bulunmaktadır. Şunu unutmamak gerekmektedir ki, bu şirketlerin bir kısmı Mübarek sonrası dönemde ortaya çıkmıştır.

⁴⁶⁸ Marshall, "The Egyptian Armed Forces And The Remaking of An Economic Empire."

⁴⁶⁹ Sasa Post, "Roads to Develop the National Circus."

Ekonomik faaliyetlerin devlet sırrı olarak saklandığı da göz önünde bulundurulmalıdır.⁴⁷⁰

Ordunun toplumsal-siyasal ve ekonomik rolünün anlaşılması için Nasır döneminden itibaren geçirmiş olduğu gelişim ve değişimler özet olarak tartışılmıştır. Kısaca özetlenmeye çalışılan bu gelişmelerle, ordunun piyasa içerisinde ulaştığı derinlik ve Mübarek döneminde kaybettiği alanı geri kazanmak için yaptıkları göz önüne serilmektedir. Mısır siyasetinin en temel aktörü olarak, hem politik hem de ekonomik uygulamaları ile rejime yön veren ordunun de facto güç sahibi olduğu bu analizde temel varsayım kabul edilmektedir. Mısır toplumunun yapısı ele alınırken 1952 darbesi ile birlikte rejimi kendi silahlı gücüyle dönüştüren bu güç sahibi subaylar, Sedat'ın iktidarında ve Mübarek'in başa geçmesinde kendi aralarında rekabet içerisinde olsalar da herhangi bir dış grubun iktidara rakip olmasına müsaade etmemişlerdir. Bir yıllık sivil bir cumhurbaşkanı seçilmesi konjonktürel bir gelişme olarak siyaset zincirine ekleme olsa da 2013 darbesiyle post-kolonyal Mısır'ın altıncı cumhurbaşkanı beşinci kez bir general olmuştur. Diğer aktörler de ele alındıktan sonra ekonomik çıkarlarını korumaya çalışan ordunun, demokratikleşme imkânı olarak ortaya çıkan süreci nasıl manipüle ettiği teorik çerçeve ile tekrar tartışılacaktır.⁴⁷¹

⁴⁷⁰ Daron Acemoglu, Tarek A. Hassan, and Ahmed Tahoun, "The Power of the Street: Evidence from Egypt's Arab Spring," Working Paper, National Bureau of Economic Research, November 2014 (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/w20665>, 04 Aralık 2016.

⁴⁷¹ Ordu'nun Mübarek'in istifasına göz yumması ve siyasetteki rolüne dair demokratikleşme teorileri bağlamında yapılan bir tartışma için lütfen bakınız: Edip Asaf Bekaroğlu and Veysel Kurt, "Mısır'da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu: 'Arap Baharı' ve Sonrası Sürecin Analizi," **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, C. 2, No. 2, 2015, ss. 1–36.

Tablo 15: Mısır Ordusu Tarafından Kontrol Edilen Ticari Şirketler

Arap Sanayileşme Örgütü (AOI)	Temel üç ana askeri şirketten bir tanesi	http://carnegieendowment.org/2014/06/24/military-crowds-out-civilian-business-in-egypt ; http://fas.org/nuke/guide/egypt/facility/mark0033.htm
Ulusal Hizmet Projeleri Kurumu (NSPO)	Temel üç ana askeri şirketten bir tanesi	http://carnegieendowment.org/2014/06/24/military-crowds-out-civilian-business-in-egypt ; http://fas.org/nuke/guide/egypt/facility/mark0033.htm ; http://www.nspo.com.eg/
Ulusal Askeri Üretim Örgütü (NOMP)	Temel üç ana askeri şirketten bir tanesi	http://carnegieendowment.org/2014/06/24/military-crowds-out-civilian-business-in-egypt ; http://fas.org/nuke/guide/egypt/facility/mark0033.htm
Denizcilik ve Kara Ulaştırma Holdingi	En azından kısmen ordunun sahip olduğu firma. Başkan amiral, yönetim kurulu üyeleri ve başkanı ordu generali.	http://www.hcmlt.com/e_mysite/e_board.htm ; http://www.merip.org/mer/mer262/egypts-generals-transnational-capital ; http://www.jadaliyya.com/pages/index/4311/
Kimyasal Sanayi Holdingi	Çatı altındaki şirketler generaller tarafından yönetiliyor. (Ulusal Çimento); Ana hissedarlar ordu mensupları tarafından yönlendiriliyor.	http://www.zawya.com/middle-east/-company/profile/575361/Chemical http://www.cihc-eg.com/
Mısır Petrokimya Holdingi	Ana hissedarlar ordunun ana ticari partnerleri. Şirketlerin yönetim kurullarında askerler bulunuyor.	https://www.zawya.com/middle-east/company/profile/361753/Egyptian Petrochemicals Company/ ; https://www.zawya.com/company/profile/1000990/Egyptian Petrochemicals Holding Company/ ; www.merip.org/mer/mer262/egypts-generals-transnational-capital
Mısır Doğal Gaz Holdingi	NOMP ile ortaklığı var. Tharwa Petrol şirketinin sahipleri. Ana hissedarlar ordunun ana ticari partnerleri.	http://www.tharwa.com.eg/wps/portal/tharwainner?WCMGLOBALCONTEXT=/wps/wcm/connect/tharwa/Tharwa/Investors/Investors ; www.merip.org/mer/mer262/egypts-generals-transnational-capital ; https://www.zawya.com/middle-east/company/profile/4898/Egypt Kuwait Holding Company via National Energy Company/
Metalurji Sanayi Holding	General tarafından yönetiliyor.	http://www.zawya.com/company/profile/306066/Metallurgical Industries Company/ http://www.zawya.com/middle-east/company/profile/4897/Egyptian Iron Steel Company/
Gıda Sanayi Holdingi	Başkan, yönetim kurulu üyeleri ve yöneticisi generaller. Alt şirketi, Mısır Şeker Sanayi, Delta Şekerde sahip olduğu hisseyi temsil eden general bulunuyor.	https://www.zawya.com/middle-east/company/profile/4947/Holding Company for Food Industries/ ; https://www.zawya.com/middle-east/company/profile/1001684/Egyptian Sugar and Integrated Industries Company/
Dokuma ve İplikçilik Holdingi	Alt şirketin ürünü (KABO) ordu ekonomik imparatorluğunun parçası olarak tanımlanıyor.	http://www.egypt-business.com/Paper/details/1206-xg-The-Egyptian-Military-between-Politics-and-Economy/3808 ; are described as part of the http://deficientbrain.blogspot.co.uk/2013/08/al-sisis-underwear-manufacturer-hacked.html
Eczacılık Holdingi	Düzenli olarak hissedar toplantılarını ordu mekanlarında gerçekleştiriyor.	http://alexcopharma.net/En/Assembly.aspx ; http://www.holdipharma.com/en/home/Pages/alexandria.aspx
Turizm, Oteller ve Sinema Holdingi	Yönetim kurulu başkanı ve alt şirket yönetimleri general.	https://www.zawya.com/middle-east/company/profile/438653/Holding Company for Tourism Hotels Cinema/ ; https://www.zawya.com/company/profile/421198/The-Egyptian General Company for Tourism and Hotels/

Kaynak: Daron Acemoglu, Tarek A. Hassan, and Ahmed Tahoun, “The Power of the Street: Evidence from Egypt’s Arab Spring,” Working Paper, National Bureau of Economic Research, November 2014 (Çevrimiçi) 12 Nisan 2016 <http://www.nber.org/papers/w20665>, s.70.

Mısır ekonomisinin ve siyasetinin diğer önemli bir aktörü kuşkusuz iş adamları ve siyaset bürokrasisidir. Nasır döneminde uygulanan devletleştirme ve toprak reformu politikaları ile birlikte tarıma dayalı eski burjuvazi sınıfı lağvedilmiştir. Ancak, Sedat döneminin açılım politikaları birlikte yeni bir iş adamı sınıfının oluşmaya başladığından söz etmek mümkündür. Özellikle 1970'lerin sonunda yaşanan hızlı büyüme ile birlikte, ekonomik uygulamalarda aracı yolu oynayan tüccar, emlakçı ve müteahhitler ve dış ticaret ile uğraşan iş adamlarının elinde bir refah birikiminden söz etmek mümkündür.⁴⁷²

Ancak iş adamlarının Mısır sahnesinde etkin bir rol oynamaya başlamaları 1990'lar sonrasındır. IMF ile yapılan ERSAP anlaşması ile piyasa ekonomisine doğru geçiş ve özelleştirme çalışmaları iş adamları sınıfının doğmasını sağlamıştır. İlk başlarda yavaş ilerleyen özelleştirmeler 2004 yılında Nazif hükümetiyle hız kazanmıştır. Hüsnü Mübarek'in oğlu Cemal Mübarek'in etkisiyle birlikte özelleştirmeler hızlanmış, rejime bağlı iş adamlarının ekonomik yapıdaki payı ve siyasetteki gücü giderek artmıştır.⁴⁷³ Mısırdaki yükselen bu iş adamları sınıfını "ahbab-çavuş (crony)" olarak tanımlayan Diwan ve Chekir iş adamlarının piyasa içerisinde hangi düzeyde yerleştiklerini ve ilişkilerini incelemektedir.⁴⁷⁴ Bu iş adamları ticari ilişkileri ve kişisel bağlantıları ile faaliyette bulunmanın ötesinde siyaset kurumlarının içerisinde yer alarak özelleştirmeler gibi yapısal kararların alınmasında rol oynamışlardır. İktidar partisi NDP'nin yönetim kademelerinde, parlamentonun çeşitli komisyonlarında ve bakanlık görevlerinde bulunarak özellikle 2004 sonrası Mısır politikalarına şekil vermişlerdir.⁴⁷⁵ Özellikle Ahmed Nazif hükümetinde yer

⁴⁷² Menza, "Neoliberal Reform and Socio-Structural Reconfiguration in Cairo's Popular Quarters," s. 323.

⁴⁷³ Ishac Diwan, Philip Keefer, and Marc Schiffbauer, "Pyramid Capitalism: Cronyism, Regulation, and Firm Productivity in Egypt," IDB Working Paper Series, Inter-American Development Bank, October 5, 2016, s. 6 (Çevrimiçi) <https://publications.iadb.org/handle/11319/7873>, 04 Aralık 2016.

⁴⁷⁴ Hamouda Chekir and Ishac Diwan, "Crony Capitalism in Egypt," **Journal of Globalization and Development**, C. 5, No. 2, January 2015, ss. 177–211 doi:10.1515/jgd-2014-0025.

⁴⁷⁵ Thomas Demmelhuber and Stephan Roll, "Herrschaftssicherung in Ägypten: Zur Rolle von Reformen Und Wirtschaftsoligarchen (Maintenance of Domination in Egypt: The Role of Reforms and Economic Oligarchs)," Stiftung Wissenschaft Und Politik (SWP), Berlin, Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit, 2007 Aktaran; Diwan, Keefer, and Schiffbauer, "Pyramid Capitalism."

alan altı iş adamı kökenli bakanın da etkisiyle bahsedilen süreç hızlanmıştır.⁴⁷⁶ Diwan ve vd. tarafından yapılan bir çalışmada borsaya kayıtlı 385 şirketin üçte ikisi rejimle ilişkili şirket olarak tanımlanmaktadır. Bu şirketlerin sahipleri veya yöneticilerinin 2001 sonrasında görev yapmış eski bakanlardan veya NDP'nin yönetim kademelerinden oldukları tespit edilmiştir. Örneğin, ulaştırma ve emlak sektöründe yer alan firma sahiplerinin Ulaştırma ve Bayındırlık Bakanlığı ve Kamu Hizmetleri ve Kentsel Kalkınma Bakanlığı yaptıkları belirlenmiştir. Ayaklanmalar sırasında figür haline gelen ve tepkilerin çekim noktasına dönüşen çelik sektörünün çoğunluğunu elinde bulunduran Ahmet Ezz parlamentoda bütçe komisyon başkanlığı, NDP genel sekreterliği ve NDP'nin karar alıcı komitesi olan Politika Komitesi üyeliği yapmıştır.⁴⁷⁷

1992 yılında kurulan ve neo-liberal politikaların yaygınlaştırılması için çalışan Mısır Ekonomik Araştırmalar Merkezi (Egyptian Centre for Economic Research -ECES) iş adamları ve politikacıların diğer bir kesişim noktasıdır. Mohamed Mansour, Ahmed Ezz, Rashid Mohamed Rashid, Ahmed El-Maghraby, Alaa Arafa ve Nassef Sawiris gibi tanınan iş adamları ile birlikte Cemal Mübarek'de bu düşünce kuruluşunun yönetiminde bulunmaktadır. Bu ilişkilere diğer bir örnek, Cemal Mübarek'in yakın arkadaşı Mohamed Mohieldin ECES içerisinde kıdemli ekonomist olarak bulunurken, partinin ekonomi komitesi başkanlığı ve daha sonra Yatırım Bakanlığını yürüterek iş adamları ve rejim arasındaki köprü rolü oynamasıdır.⁴⁷⁸ Cemal Mübarek ve onun çevresinde toplanan yeni iş adamları kesiminin siyasetteki artan rolüne dair örnekler çoğaltılabilmekle beraber çalışmanın sınırlıkları içerisinde gerekli çerçeve kısaca özetlenmiştir. Özellikle 2004 sonrasında yükselen iş adamları iktisat politikaları üzerinden kendi ekonomik rantlarını

⁴⁷⁶ Ahmed Fouad, "Can Egypt's New Cabinet Avoid Mistakes of the Past?," **Al-Monitor**, April 2016 (Çevrimiçi) <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2016/04/egypt-new-cabinet-businessmen-concerns-corruption-investment.html>, 04 Aralık 2016.

⁴⁷⁷ Diwan, Keefer, and Schiffbauer, "Pyramid Capitalism," s. 10.

⁴⁷⁸ Stephan Roll, "'Finance Matters!' The Influence of Financial Sector Reforms on the Development of the Entrepreneurial Elite in Egypt," **Mediterranean Politics**, C. 15, No. 3, November 2010, s. 364–65 doi:10.1080/13629395.2010.517098; John Sfakianakis, "The Whales of the Nile: Networks, Businessmen, and Bureaucrats During the Era of Privatization in Egypt," in **Networks of Privilege in the Middle East: The Politics of Economic Reform Revisited**, ed. S. Heydemann, New York, NY, Palgrave Macmillan US, 2004, ss. 77–100 (Çevrimiçi) <http://www.palgrave.com/us/book/9781403963529>, 04 Aralık 2016. İş adamları ve rejim ilişkileri hakkında daha detaylı bilgi Roll (2010), Diwan vd. 2016, Sfakianakis (2004)'ten ulaşılabilir.

artırmaya çalışırken, diğer taraftan da Hüsnü Mübarek sonrasında oğul Mübarek'e siyasi güç sağlama çabasına girişmişlerdir.⁴⁷⁹ Karşılıklı kazanç ilkesine dayanan bu ilişki 2011 yılında yaşanan halk ayaklanmaları ile akamete uğramış ve bahsedilen iş adamlarının çoğu ve Cemal Mübarek SKYK tarafından tutuklanarak yolsuzluk ve diğer suçlamalarla hapse gönderilmişlerdir.

Mısır rejiminin araçsallaştırdığı ve otoriter yapısını devam ettirmek için kullandığı bir diğer aktör siyasi partiler olmuştur. Nasır'ın 1952 darbesi sonrasında eski anayasayı askıya almasıyla birlikte tüm siyasi partiler kapatılarak yasaklanmıştır. Rejimin halkı siyasi anlamda organize etmek için kurduğu ilk yapı "Özgürlük Birliği (Liberation Rally)" 1953 yılında kurulmuştur. Bu hareket bir siyasi partiden çok rejimin devamını sağlamak için kurulmuş bir toplumsal araç olma özelliği taşımaktadır.⁴⁸⁰ Nasır, Özgürlük Birliğini bir siyasi parti olarak değil, halkın gücünü yeni toplumsal yapının inşası için kullanma amacı için kurduğunu ilan etse gerçekte otoriter reformlara karşı oluşacak tepkiler bu yapıda eritilmiş ve aslında toplum siyasetten uzaklaştırılmıştır.⁴⁸¹

Özgürlük Birliğinden sonra oluşturulan diğer bir organ ise 1956 yılında kurulan "Ulusal Birlik" (National Union- NU) hareketidir. Süveyş krizi ile birlikte emperyalist devletlere karşı birlikte duruşu simgeleyen bu hareket 1962 yılında "Arap Sosyalist Birliği" (Arab Socialist Union - ASU) kurulana dek devam etmiştir. NU tüm mısırlı yetişkinlerin, köylülerden şehirde yaşayanlara, doğal üyesi olarak kabul edilen bir yapıda hiyerarşik olarak kurulmuştur. Ancak, bu yapının politika yapıcı ya da siyaset üzerinde önemli kararlar almaya itecek bir gücü bulunmamaktadır.⁴⁸² Binder (1978) herhangi bir siyasal misyonu olmayan bu kuruma

⁴⁷⁹ Stephan Roll, "Gamal Mubarak and the Discord in Egypt's Ruling Elite," **Carnegie Endowment for International Peace**, September 2010 (Çevrimiçi) <http://carnegieendowment.org/sada/?fa=41490>, 04 Aralık 2016.

⁴⁸⁰ Don Peretz, "Democracy and the Revolution in Egypt," **Middle East Journal**, C. 13, No. 1, 1959, s. 10; Blaydes, **Elections And Distributive Politics In Mubarak's Egypt**, s. 30.

⁴⁸¹ Canan Şahin, "Fragile Politics Of The Pro-Sisi Alliance In Egypt: Nasserist State Legacy Within Neoliberal Context," **Ortadoğu Etütleri**, C. 6, No. 1, July 2014, s. 98.

⁴⁸² Blaydes, **Elections And Distributive Politics In Mubarak's Egypt**, s. 31.

katılımı pragmatik motivasyonla olduğunu ve elde edilen hak ve ayrıcalıkları koruma güdüsüyle olduğunu iddia etmektedir.⁴⁸³

1962 yılında kurulan ve daha formel bir yapıya dönüştürülen ASU bir siyasi parti gibi köylerde, ilçelerde ve şehirlerde şubeler açmıştır. Ancak, ASU'da önceki kurumlar gibi rejimin kontrolü için oluşturulmuş bir araç olmaktan öteye geçememiştir. Muhalif hareketlerin kontrol edilmesi, kimin seçimlere katılacağı ve rakiplerin elenmesi amacıyla Nasır'ın kontrol mekanizması olarak faaliyette bulunmuştur. ASU üyeliği üzerinden büyük kalabalıklar harekete geçirilerek, merkezi kontrolün genele yaygınlaştırılması sağlanmıştır.⁴⁸⁴ Ulusal Birlik'te olduğu gibi ASU'da da üyelik herkesi kapsamakta ancak gönüllü olarak tutulmuştur. Üyelik isteğe bağlı başvuruya ve aidat ödemeye dayanmasına rağmen 1964 seçimlerinde 6 milyon kayıtlı seçmen varken ASU'nun üye sayısı 4 milyonun üzerine çıkmıştır.⁴⁸⁵

Sedat başa geçtikten sonra yukarıda kısaca bahsedildiği üzere kendi rejimi altında gücü toplamak için eski elitlerle bir mücadeleye girmiştir. Bu bağlamda, eski elitlerin kontrolü altında bulunan ASU da Sedat döneminde pasifleştirilmiştir. Sedat'ın farklı kesimleri harekete geçirerek "liberal" bir siyasal ortamın oluşturulması gayretini bu bağlamda da okumak gerekmektedir. 1976 yılında sağ, sol ve merkezi temsil edecek üç adet siyasal hareket oluşturularak çok partili sayılabilecek bir seçim gerçekleştirilmiştir. 1978 yılında ise bu hareketler Sedat tarafından resmi parti statüsüne geçirilmiş ve Yeni Wafd Partisi, Ulusal Demokrasi Partisi (NDP) ASU yerine ve Sosyalist İşçi Partisi kurulmuştur.⁴⁸⁶

Siyasal partilerin hayata geçirilmesine rağmen siyasetin liberal ve çok sesli bir yapıya kavuştuğunu düşünmek yanlış olacaktır. 1978'de çıkarılan 'iç düzenin ve barışın korunması' ve 1980'de çıkarılan 'değerleri utançtan koruma kanunu' (*law of*

⁴⁸³ Leonard Binder, **In a Moment of Enthusiasm: Political Power and the Second Stratum in Egypt**, Chicago, University of Chicago Press, 1978, s. 42 Aktaran; Blaydes, **Elections And Distributive Politics In Mubarak's Egypt**, s. 31.

⁴⁸⁴ Blaydes, **Elections And Distributive Politics In Mubarak's Egypt**, s. 31.

⁴⁸⁵ Waterbury, **The Egypt of Nasser and Sadat**, s. 314.

⁴⁸⁶ Hamdy A. Hassan, "State versus Society in Egypt: Consolidating democracy or Upgrading Autocracy," **African Journal of Political Science and International Relations**, C. 49, No. 9, December 2010, s. 321.

shame) gücün merkezîleşmesi ve siyasi arenanın lider tarafından şekillenmesini sağlamaktadır. İlk kanun özellikle 1952 ‘devriminin’, toplumsal barış, güçler birliği, ulusal birlik, ruhsal ve dini değerlere inanç, işçi ve köylülerin sosyalist kazanımlarının korunması ve kanunun egemenliği olarak sıralanan değerlerini sorgulayanlara ambargo getirmektedir. Bu değerlere inanmayan herhangi bir pozisyona aday olan 1971 anayasasında tanımlanan sosyalist başsavcı tarafından uzaklaştırılabilecektir. Ayrıca devrimden önce herhangi bir şekilde yolsuzluğa bulaşanlar kesinlikle siyasal haklara sahip olamayacaklardır. Utanç kanunu ise rejim tarafından ahlaki olarak tanımlanan davranışlara karşı hareket edenlerin cezalandırılmasını içermektedir.⁴⁸⁷ Sedat döneminde hayata geçirilen ve siyasal ortamı dizayn eden bu kanunlar Mübarek döneminde de uzun bir süre geçerliliğini korumuştur.

Sedat döneminde kurulan NDP 2011 yılında Mübarek’in istifasına kadar Mısır’ın iktidar partisi olarak görevde kalmıştır. Sedat’ın suikasta uğraması sonrasında ilan edilen olağanüstü hal durumu çeyrek asır boyunca Mübarek rejimi ile devam etmiş ve muhalefet, sivil toplum ve medya üzerine birçok sınırlayıcı kanunlar hayata geçirilmiştir.⁴⁸⁸ Mübarek döneminde siyasal hayatın uğradığı erozyon daha önceki bir başlık altında incelendiği için bu kısımda tartışılmayacaktır. Nasır ile başlayan ve Mübarek’in son gününe kadar süren askeri rejim süresince siyasi aktörler cumhurbaşkanı ve onun temsil ettiği rejimin birer kontrol aracı olarak görülmüştür.⁴⁸⁹

Elitler ve karşısında halk olarak ayırdığımız siyasal yapıda rejim karşıtı en büyük güç ve Mübarek sonrası dönemde yapılan seçimlerde büyük başarılar da kazanan Müslüman Kardeşler hareketi ana muhalif kitleyi oluşturmaktadır.

⁴⁸⁷ Eberhard Kienle, **A Grand Delusion: Democracy and Economic Reform in Egypt**, I.B.Tauris, 2001, s. 19–20.

⁴⁸⁸ Meital, “The Struggle over Political Order in Egypt,” s. 259.

⁴⁸⁹ Siyasal hayat ve seçimlere dair daha detaylı tartışmalar için lütfen bakınız; Blaydes, **Elections And Distributive Politics In Mubarak’s Egypt**; Kienle, **A Grand Delusion**; Binder, **In a Moment of Enthusiasm: Political Power and the Second Stratum in Egypt**; Arthur Goldschmidt Jr, **Modern Egypt: The Formation of a Nation State**, 2nd edition, Boulder, Colo, Westview Press, 2004.

Müslüman Kardeşler Teşkilatı 1928 yılında Mısır'ın İsmailiye şehrinde öğretmenlik yapan Hasan el-Benna tarafında kurulmuştur. Süveyş Kanalı İdare Merkezinin ve İngiliz askeri üssünün bulunduğu İsmailiye'de, Batılı kültürün etkinliği artmış, dini ve geleneksel yaşantı açısından şehir sakinlerinde ve özellikle gençler arasında değişimler meydana gelmiştir. Kahire'deki Dar'ul Ulum'dan (Eğitim Fakültesi) mezun olduktan sonra buraya tayin olunan Hasan El-Benna, şehirdeki bu durumdan duyduğu rahatsızlık nedeniyle okuldaki öğrencilerinin ailelerinden başlayarak davet ve irşad çalışmalarına koyulmuştur. Bunu takiben şehirdeki cami, kafe ve kahvehanelerde sohbetler yapan Benna, kendisine gönül veren kimselerle birlikte teşkilatın temellerini atmış ve hızla örgütlü bir yapıya dönüşmesi için çalışmalara başlamıştır. Kısa sürede İsmailiye'de cami ve okul gibi merkezleri aktif hale getiren Benna ve arkadaşları, İsmailiye yakınında küçük yerleşim yerlerinde de şubeleşmeye başlayarak Müslüman Kardeşler Hareketi'nin etki alanını geliştirmiştir.⁴⁹⁰

Teşkilatın birkaç yıl içinde İsmailiye ve çevresinde önemli bir yer edinmesiyle birlikte, kendi yakın çevresinin Kahire'de olması ve tüm Mısır'a ulaşacak bir hareketi oluşturmanın yolunun ancak başkentte etkin olmaktan geçtiğini bilmesinden dolayı, Benna teşkilatın merkezini Kahire'ye taşımak istemiştir. 1932 yazında İsmailiye'den Kahire'ye tayin talebinin olumlu karşılanması üzerine hem Benna'nın hem de Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın seyrinde en önemli kırılma noktası gerçekleşmiştir. Üniversite yıllarından itibaren Kahire'deki İslami hareket ve oluşumlarla derin ilişkilere sahip olması nedeniyle nasıl hareket etmesi ve ne tür faaliyetlere girişmesi gerektiğini iyi bilen Benna, yeni merkezinde teşkilatın hızla büyümesini sağlayacak önemli adımlar atmıştır. Özellikle tatil zamanlarında civar şehirlere düzenlediği ziyaretlerle buralarda da şubeler açmayı başaran Benna kısa sürede Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nı Mısır'ın en geniş tabanlı toplumsal hareketi haline getirmiştir.⁴⁹¹

⁴⁹⁰ Richard P. Mitchell, **The Society of the Muslim Brothers**, New York, Oxford University Press, 1993, s. 1–11.

⁴⁹¹ Ishak Musa Husaini, **The Moslem Brethren: The Greatest of Modern Islamic Movements**, Beirut, Khayat's College Book Cooperative, 1956, s. 11–12.

1941 yılında gerçekleştirilen genel kongrede ülke yönetiminde daha aktif olmak amacıyla siyasetin içinde yer almanın zamanı geldiğini deklare etmesinin ardından Müslüman Kardeşler Teşkilatı dini ve toplumsal hareket yapılanmasından siyasal bir hareket aşamasına geçmiştir.⁴⁹² Böylece İslam dünyasındaki örgütlü ilk siyasi İslamcı hareket olan Müslüman Kardeşler, hem Mısır siyasal sistemindeki konumları hem de İslam dünyasındaki açılım stratejileri dâhilinde ilgili ülkelerdeki siyasetleri etkileme bakımından dikkate değer bir konumda yer almayı başarmışlardır.

İslami bir düzen ve devlet yönetimi düsturuyla hareket eden Müslüman Kardeşler, Mısırlı yöneticilerle ciddi çatışmalar yaşamış ve Mısır yönetiminin baskı ve sindirme politikalarına maruz kalmışlardır. Teşkilata uygulanan baskılar, 1940'lerden itibaren sistematik olarak devam etmiş ve özellikle 1949'da Hasan el-Benna'nın suikast sonucu hayatını kaybetmesinin ardından Mısır yönetiminin bu sindirme stratejisi en üst seviyelere ulaşmıştır.⁴⁹³ 1952'deki Hür Subaylar Darbesi'yle görece serbestlik ve faaliyet alanı elde eden Müslüman Kardeşler, 1954 sonrası Nasır'ın ülkedeki hâkimiyetini artırmasının ardından onun otoriter politikalarına yönelik eleştirileriyle yeni bir baskı dalgasına maruz kalmıştır. Nasır'ın ölümüne kadar geçen sürede kısa dönemlerle Müslüman Kardeşler soluklanma fırsatı bulmuş olsalar da Nasır'ın sert baskısını her daim üzerlerinde hissetmişlerdir.⁴⁹⁴

Sedat ve Mübarek dönemlerinin ilk yıllarında görece serbestlik elde etmiş olsalar da Müslüman Kardeşler yönetimin İslami olmayan politikalarına karşı gerçekleştirdikleri katı muhalefet nedeniyle bu liderlerin de baskı ve kısıtlama politikalarıyla yüzleşmişler ve hareketin öncü isimleri defalarca ve uzun sürelerle hapis yatmışlardır. Özellikle Mübarek döneminde seçimlere bağımsız adayla ya da başka partilerle koalisyon yoluyla girerek Mecliste yer almayı başaran Müslüman Kardeşler, ülke siyasetinin Mübarek yönetimince evirildiği yöne müdahale etmeye çalışmışlardır. Her ne kadar Mübarek, Müslüman Kardeşler'in seçimlere katılmasını

⁴⁹² Carrie Rosefsky Wickham, **The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement**, USA, Princeton University Press, 2013, s. 25.

⁴⁹³ Husaini, **The Moslem Brethren: The Greatest of Modern Islamic Movements**, s. 22.

⁴⁹⁴ Wickham, **The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement**, s. 27–29.

engellemeye ya da Mecliste ciddi çoğunluk elde etmelerinin önüne geçmeye çalışsa da son tahlilde teşkilatın geniş tabanı ve güçlü söyleminin yaygınlığı nedeniyle, Müslüman Kardeşleri tamamen etkisiz hale getirememiştir.⁴⁹⁵

Arap dünyasında başlayan halk ayaklanmaları çerçevesinde Mısır'da yönetim karşıtı başlayan protestolara daha fazla direnç gösteremeyen Mübarek'in 25 Ocak 2011'de görevini bıraktığını açıklamasının ardından Müslüman Kardeşler ilerleyen sürecin en etkin aktörü olmuşlardır. Uzun yılların verdiği örgütlenme tecrübesi ve geniş taban desteği sayesinde Mısır'ın tüm bölgelerinde kurdukları Hürriyet ve Adalet Partisi'nin teşkilatlanmasını tamamlayarak Mübarek'e karşı yapılan halk devrimi sonrası gerçekleşen ilk seçimlerde Mecliste en çok sandalyeyi elde ederek hükümet kurma görevini üstlenmişlerdir. 2012 yazında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini de Hürriyet ve Adalet Partisi Genel Başkanı Muhammed Mursi'nin kazanması üzerine, Müslüman Kardeşler Mısır'da siyasi yönetimi ele geçirmişlerdir.

3.3.2. Askeri Darbenin Ekonomik Analizi: Oyun Teorik Yaklaşım

Acemoğlu vd. Askeri Diktatörlüğün Teorisi isimli makalelerinde ordunun siyasal sistemin gelişimindeki rolünü ve elitler ile olan ilişkilerini ele almışlardır. Elitlerin otoriter güçlerinin devamı için güçlü bir ordu oluşturmalarının darbe riski oluşturduğunu iddia etmektedirler. Makalede ordunun hangi şartlarda rejimin devamı için baskı aracı olarak kullanılacağını veya hangi şartlarda ordunun darbe yoluyla askeri bir otokrasi kuracağı tartışılmaktadır.⁴⁹⁶

Modelde elitler ve halk olarak iki grup bulunmaktadır. Bu sistemde elitler ekonomik rantı ellerinde bulundurmak, halk ise düşük gelirli olarak tanımlanmıştır. Demokrasinin gelir dağılımını daha geniş bir tabana yayacağı varsayımı ile elitlerin

⁴⁹⁵ Hesham Al-Awadi, **The Muslim Brothers in Pursuit of Legitimacy: Power and Political Islam in Egypt under Mubarak**, London, I. B. Tauris, 2004, s. 53–57.

⁴⁹⁶ Daron Acemoglu, Davide Ticchi, and Andrea Vindigni, “A Theory of Military Dictatorships,” **American Economic Journal: Macroeconomics**, C. 2, No. 1, January 2010, ss. 1–42 doi:10.1257/mac.2.1.1.

oligarşik sistemin devamını isteyeceği öngörölmektedir. Buna göre elitler demokrasiye geçiŖe izin vermeyeceklerdir. Elitlerin sistemin devamı için güçlü bir ordu kuracak veya ordu ile işbirliğine gidecektir. Ancak, ordunun baskı aracı olarak kullanılmasının maliyeti elitlerin orduya sağlayacağı ekonomik çıkarlardır. Ancak ordunun elitlere sürekli bağlı kalacağıının güvencesi bulunmamaktadır. Acemoğlu vd. “politik ahlaki problem” olarak ifade ettiği bu durumda, ordunun elitlere karşı harekete geçiş sistemi askeri bir rejime dönüştürme ihtimali bulunmaktadır. Buna göre elitlerin üç stratejisi bulunmaktadır: demokrasiye geçiş; baskılama, askerlere yeterli düzeyde ekonomik rant sağlanması; askerlere önemli bir imtiyaz sağlamadan baskılama ve darbe riskini alma.⁴⁹⁷

Ayrıca, geçiş sistemlerinde de bir önceki dönemde kurulmuş güçlü bir ordu ihtimali bulunmaktadır. Demokratik rejimler altında ordunun reform edilmesi ihtimali yüksek olduğu için bir bağlılık sorunu ortaya çıkmaktadır. Ordu mensupları demokratik rejimin fırsat bulduğunda güçlerini azaltacağı ihtimalinin farkında oldukları için bugünkü imtiyazlar çok da olsa, darbe stratejisini seçme yoluna gideceklerdir. Bundan dolayı, demokratik olmayan rejimlerde geçmiş dönemden güçlü bir ordunun varlığı askeri rejimin kurulma ihtimalini yükseltmektedir. Oligarşik rejimin güçlü bir ordu kurma stratejisi bir sonraki dönemde askeri rejimin doğmasına yol açacaktır. Gelir dağılımının bozuk olması da elitlerin ordu yoluyla baskılama yolunu seçmelerine neden olacaktır. Elitler ile halk arasındaki gelir makasının açık olması, sistemin devamı için elitleri motive edecek ve orduya imtiyazlar sağlanmasına neden olacaktır.⁴⁹⁸

$$\mathbb{E}_0 \sum_{t=0}^{\infty} \beta^t (c_{j,t} + x_{j,t} G_t)$$

Temel modelde tüm ajanlar j , $t=0$ anında üstteki modeli maksimize etmek istemektedir. Buna göre, $\mathbb{E}_0$, $t=0$ zamanındaki beklentileri, $\beta \in (0, 1)$ indirim oranını, $c_{j,t} \geq 0$ her bir ajanın tüketimini ve $x_{j,t} \in \{0, 1\}$ ise ajanın seçtiği mesleği gösteren fonksiyonu ifade etmektedir. Bu fonksiyon ajanın kamu mallarından faydalanıp

⁴⁹⁷ Ibid., s. 2.

⁴⁹⁸ Ibid., s. 3.

faydalanmayacağını belirlemektedir. Toplam nüfus bire doğru normalleşmektedir. $1 - n > 1/2$ düşük vasıflılar $A^L \geq 0$ miktarında üretim yapmakta iken, geri kalan n ajan yüksek vasıflı ve $A^H \geq A^L$ kadar üretim gerçekleştirmektedir. Zengin yüksek vasıflı ajanlar “elitler”, düşük vasıflı yoksul ajanlar “halk” olarak kabul edilmektedir. Buna göre iki meslek bulunmaktadır: üretici ve asker. $j \in \{L, M, H\}$ düşük vasıflı, ve yüksek vasıflı ajanları göstermektedir. Diğer bir varsayım ise sadece düşük vasıflı ajanların asker olacağıdır. $\chi_{j,t} = 1$ ise $j = L$, ya da diğer durumda $\chi_{j,t} = 0$. Model sadece üretici çalışanların kamu mallarından faydalanacağını varsaymaktadır. Elitlerin ve ordu mensuplarının bu tür hizmetleri başka türlü şekillerde kullandığı (sağlık ve eğitim hizmetleri vb) kabul edilmektedir. Ordunun büyüklüğü t zamanında x_t olarak gösterilmiştir. Ordunun savunma amaçlı olarak büyüklüğü 0 olarak ele alınmış ve $x_t > 0$ sadece baskı amaçlı olacağı kabul edilmiştir. Buna göre $x_t \in \{0, \bar{x}\}$; $\bar{x} > 0$ baskı için gerekli ordu büyüklüğüdür. “Güçlü” ya da “büyük” ordu kurma kararı $x_t = \bar{x}$ at $t \in \{0, 1\}$, with at = 1 şeklinde gösterilmiştir. Ayrıca model sürecinde $\bar{x} < 1/2 - n$ ilişkisi bulunmaktadır, buna göre toplumda düşük vasıflıların her zaman çoğunlukta olduğu varsayılmıştır.⁴⁹⁹

Temel olarak iki durum değişkeni bulunmaktadır. Birincisi ordunun önceki dönemde büyüklüğüdür; $x_{t-1} \in \{0, \bar{x}\}$. İkincisi ise politik rejim; s_t ’ dir. Bu da üç farklı değer almaktadır; demokasi D, oligarşi yani elitlerin kontrolü E ve ordu yönetimi M. Eğer $x_{t-1} = \bar{x}$ ve $s_{t-1} = E$ ise darbe denemesi olmayacak ve “demokrasiye geçiş” rejimi TD doğacaktır. Yani, TD rejimi halkın de jure güce sahip olduğu ancak ordunun de facto gücü ile sınırlandırıldığı rejimdir. Yöneticilerin politika kararları ise; vergi oranları $\tau_t \in [0, 1]$; $G_t \geq 0$ kamu mallarının düzeyi; $w_t \geq 0$ asker maaşları ve $a_t \in \{0, 1\}$ ordunun büyüklüğüdür. Ayrıca ordu darbe yapma ya da yapmama kararını almaktadır, $\psi_t \in \{0, 1\}$. $\psi_t = 1$ darbe denemesini, $\psi_t = 0$ ise elitler adına baskı yapma ya da yapmama durumudur. Burada $\rho_t \in \{0, 1\}$, $\rho_t = 1$ baskı kararını göstermektedir. $\gamma \in [0, 1]$ ise ordunun darbe denemesinin başarı ihtimalini ifade etmekte ve $\gamma = 1$ darbenin başarılı olacağını göstermektedir.⁵⁰⁰

⁴⁹⁹ Ibid., s. 7.

⁵⁰⁰ Ibid., s. 7–10.

Aşağıdaki şekilde yukarıda varsayımları yapılan oyunun şematik gösterimi bulunmaktadır. t zamanında ekonomi $s_t \in S$ durum değişkeni ile başlamaktadır ve bu iktidarda yer alan grubu belirlemektedir. Buna göre;⁵⁰¹

- $s_t = \text{TD}$ değilse, iktidardaki grup $a_t \in \{0, 1\}$ seçiminde bulunacak ve (τ_t, w_t, G_t) maliye politikası vektörüne sahip olacaktır. Eğer $s_t = \text{TD}$ ise, $a_t = 1$ olacak ve sadece (τ_t, w_t, G_t) vektörü tercih edilecektir.
- Oligarşi durumunda, eğer ordu yoksa ($a_t = x_t = 0$), tam bir demokrasiye geçiş olacaktır, $s_{t+1} = D$.
- Demokrasi ve oligarşide $x_t = \bar{x}$ olduğunda, ordu komutanları darbe denemesinde bulunma ya da bulunmama kararı vereceklerdir, $\psi_t \in \{0, 1\}$. Eğer darbe denemesi olursa, γ ihtimali ile başarılı olacak ve askeri diktatörlük kurulacaktır, $s_{t+1} = M$. Darbe başarısız olursa, rejim bir sonraki dönemde demokratikleşecektir, $s_{t+1} = D$.
- Elitler orduyu oluşturlar ($x_t = \bar{x}$) ve darbe yapılmazsa $\psi_t = 0$, ordu bu defa baskı yapıp yapılmayacağı kararını verecektir $\rho_t \in \{0, 1\}$. Eğer baskı başarısız olursa (π ihtimaliyle) ya da baskı yapmama tercihinde bulunulursa $s_{t+1} = \text{TD}$ olacaktır.

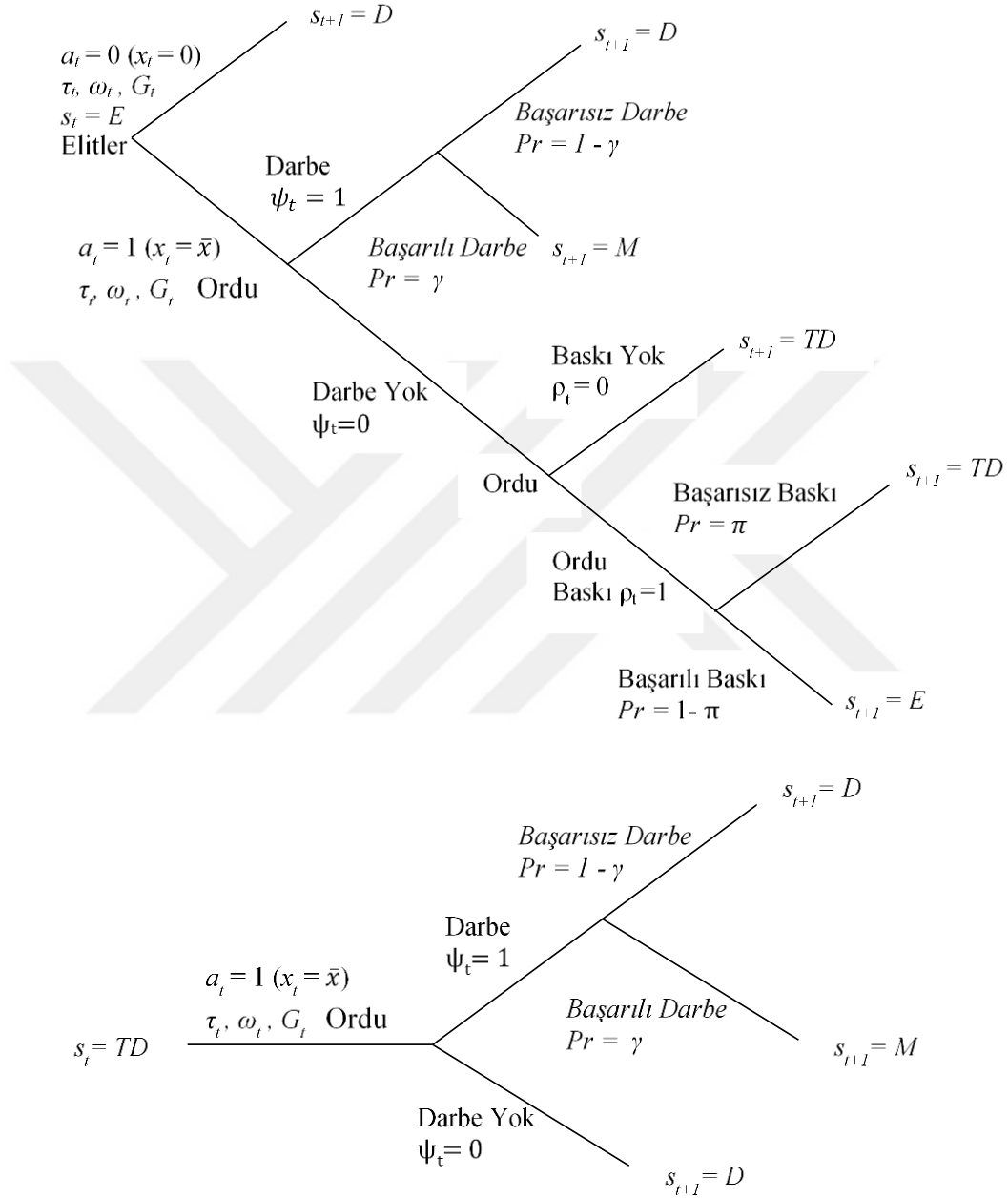
İlk oyun ağacında iktidar elitlerin elindedir. Bu ilk durumda ordu bulunmamaktadır. Elitlerin ordu kurmayarak sistemi ara rejim olarak demokrasiye geçiş, TD durumuna taşıma seçenekleri ya da ordu oluşturma şansları bulunmaktadır. Ordunun kurulması durumunda, askerlerin darbe yapma ya da rejim adına çalışma tercihleri olduğu görülmektedir. Bu durumda eğer ordu darbe yaparsa askeri diktatörlüğün kurulma ya da demokrasiye geçilme ihtimali bulunmaktadır. Diğer taraftan, askerler darbe yapmayı denemez ve elitlerle birlikte de çalışmazsa bir sonraki dönem yine TD durumu oluşacaktır. Ancak elitlerle çalışma durumunda baskının başarılı olmasına bağlı olarak elitlerin başta olduğu oligarşi rejimi E ya da başarısız baskı durumunda TD ortaya çıkacaktır.

⁵⁰¹ Ibid., s. 11.

Diğer oyun ağacı ise demokrasiye geçişin yaşandığı, TD politik ortamında güçlü ordunun da olduğu durumu göstermektedir. Bu durumda ise, ordunun stratejik karar vermesi gerekmektedir. Darbe kararında askeri diktatörlüğün kurulma ihtimali ya da başarısız darbe durumunda demokrasiye geçiş ihtimali bulunmaktadır.

Şekil 3: Oligarşi ve Geçiş Rejiminde Başlayan Oyun Ağacı Modeli

Kaynak: Daron Acemoglu, Davide Ticchi, and Andrea Vindigni, “A Theory of Military Dictatorships,” **American Economic Journal: Macroeconomics**, C. 2, No. 1, January 2010, ss. 1–42
doi:10.1257/mac.2.1.1., s.11.

Mısır'da yaşanan siyasal olayları yukarıda kısaca özetlenen oyun çerçevesinde ele almak mümkündür. Ordu 1952 darbesiyle birlikte yerleşik güçlerden politik sistemi ele geçirmiştir. Bu bağlamda, Acemoğlu vd. yapmış olduğu teorik çerçeveye göre de facto gücün Mısır'da ordu elinde olduğu varsayılmaktadır. Siyasal gelişmeler ve özellikle iktisadi yapı göz önüne alındığında bu varsayımın doğru ve tutarlı bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Nasır tarafından ordunun silahlı gücü kullanılarak parlamenter monarşiye dayalı siyasal sistem ortadan kaldırılmıştır. De facto gücün kendinden kaynaklı güç tanımına uygun olarak, Nasır liderliğindeki ordu mensupları kendi silahlı gücünden yola çıkarak bir kırılmaya yol açmışlardır. Teorik çerçevede bahsedildiği gibi bir sonraki dönemde kendilerine ait olan bu gücün devamı için gerekli politik kurumların ve bunların oluşturduğu iktisadi kurumların kurulmasını sağlamışlardır. Buna bağlı olarak, ordu mensuplarının siyasetin ve ekonominin içerisinde yer aldığı bir yapı oluşturulmuştur. İlk Cumhurbaşkanı Necip ile birlikte Nasır, Sedat ve Mübarek ordunun üst düzey komutanı olarak Mısır yönetimini devralmışlardır. Dolayısıyla, siyasal sistemi şekillendiren ve Mısır için de jure gücün kaynağı olan de facto güç ordunun elinde tutulmuştur. Diğer ifadeyle her ne kadar seçimler yapılsa da iktidarın elinde olan de jure güç de ordu kaynaklıdır.

2004 yılında hayata geçirilen liberalleşme politikaları ordu mensuplarında büyük rahatsızlığa sebep olmuştur. Yapılan özelleştirme politikaları ordunun sahip olduğu ekonomik imparatorluğa rakip olmuş ve bir sonraki adımda ise askeri şirketlerinde özelleştirilmesinin yolunu da açmıştır. Kaybedilen imtiyazlarla birlikte, Mübarek'in oğlu Cemal'i kendinden sonra cumhurbaşkanlığı için hazırlaması ordu mensupları tarafından büyük tepki almıştır. İktisadi olarak zemin kaybeden ordu, 1952'den beri devam eden yapının yıkılması ve sivil bir yönetimin başa gelerek tamamen bu imtiyazları kaybetme riski ile karşılaşmıştır.

2010 yılının sonlarında Tunus'ta başlayarak Mısır'a sıçrayan halk ayaklanmaları bu bağlamda ele alındığında ordu için bir fırsatı ifade etmektedir. Bugüne kadar de jure gücü devrettikleri ancak çıkar çatışması yaşadıkları yönetimi değiştirme fırsatı elde etmişlerdir. Tahrir Meydanı'nda ortaya çıkan halk ayaklanmalarıyla Mübarek'in istifaya zorlanmasında rol oynamışlardır. Her ne kadar

birkaç olayda müdahalede bulunulsa da çoğunlukla ordunun halka karşı duruşu olmamıştır. Polisin halkı bastırma girişimlerinde ise ordunun bunu engellediği görülmektedir. Ordunun halk ayaklanmasını bastırmaktan geri çekinmesinin bir göstergesi ise Mübarek'in istifası sonrası görevi devralan SKYK'nın Tahrir ve diğer meydanlarda gösterileri yasaklayarak başta kaldığı 17 ay boyunca ciddi bir ayaklanmaya müsaade etmemesi gösterilebilir. Sahip olduğu bu kontrol kapasitesine rağmen Mübarek döneminde harekete geçilmemesi, fırsatın değerlendirilerek mevcut iktidarın istifaya zorlanması olarak değerlendirilmektedir.

SKYK'nın başta olduğu döneme ait ordunun yapmış olduğu iktisadi etkinlikler kaybedilen zeminin geri kazanılma çabasıdır. Mübarek döneminde ekonomik olarak kayıp yaşadığını düşünen ordu yönetimi kendi iktidarı altında bu imtiyazları tekrar hayata geçirmiş ve aslında yeniden tahkim edilen askeri rejimin devamlılığı güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Bu dönemde ve sonrasında Sisi'nin darbesine kadar süren Mursi yönetimi altında ordu birçok ihale ve ekonomik kazanç elde etmiştir.

Yapılan varsayımlar ışığında 1952-2010 yılları arasında ordunun de facto güç sahibi olduğu ve iktidarın aslında askeri diktatörlük olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, ordu ile Mübarek arasında yaşanan gerilim nedeniyle artık ordunun direkt olarak iktidarda olmadığı, iktisadi çıkar ve imtiyazlar temelinde ortaklığa dayalı sistemin oligarşi rejimi yani elitler iktidarına dönüştüğü kabul edilmektedir. Buna göre, oyun teorisi çerçevesinde, Mısır'da t zamanında yani 2010 yılında, Mübarek yönetimindeki elitlerle birlikte güçlü bir ordunun varlığı kabul edilmektedir. Buna göre, $x_t = \bar{x}$ ve $s_t = E$ şeklindedir. Oyun birinci oyun ağacında ikinci aşamada başlamaktadır. Bu aşamada, ordu yaşanan olaylar içerisinde darbe yapma ve yapmama, $\psi_t \in \{0, 1\}$ seçeneği ile karşı karşıyadır. Ancak, ordu bu karar aşamasında Mübarek'e karşı direkt bir askeri darbe tercihinde bulunmamıştır, $\psi_t = 0$ olmuştur. Burada bu stratejinin tercih edilmesinde en büyük etkenin halkın geniş bir kitle halinde protestolara katılması ve yapılması muhtemel bir darbenin başarı ihtimali γ 'yı düşürmesidir.

Askerin darbe yapmama tercihi sonrasında diğer aşamada ise halkı baskı altında alma ya da almama $\rho_t \in \{0, 1\}$ kararı gelmektedir. Bu aşamada ordunun $\rho_t = 0$ tercihi ile halkı engellemeyerek rejimin yıkılmasına yol açtığı ve bir sonraki dönemde demokrasiye geçiş rejiminin $s_{t+1} = TD$ oluşturulduğu görülmektedir. SKYK altında geçirilen ve Mursi iktidarını kapsayan 2011-2013 arası $t+1$ zamanı ve TD rejimidir. Bu dönemde her ne kadar ordu hem de facto hem de jure gücü bir süre elinde bulundursa da halka vermiş olduğu demokratik sisteme geçiş beyanı nedeniyle bu zaman aralığı geçiş rejimi olarak kabul edilmiştir.

$t+1$ zamanında sistem TD iken aynı zamanda güçlü bir ordu da varlığını sürdürmektedir. Yani oyun şemasının ikinci ağacının ilk aşamasında olduğu söylemek mümkündür. Model iki farklı durumu ele aldığı için bu aşama t zamanı olarak gösterilse de bizim analiz sürecimizde t zamanından sonra $t+1$ zamanında bu aşamaya geçilmiştir. Bu aşamada SKYK sonrasında ilk sivil cumhurbaşkanı seçilmiş ve Muhammed Mursi iktidara gelmiştir. Ancak, geçiş sürecinde sistemin sürekliliği sağlaması açısından en önemli kurumsal düzenlemelerden biri olan anayasal hazırlıklar yapılmamış askıya alınan 1971 anayasası ve onun kurumları uyarınca seçim gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, ordunun Mursi önderliğinde Müslüman Kardeşlerle iş birliğine gitme stratejisi halkın bölünmesine yol açmıştır. Sol, liberal ve diğer kesimlerden oluşan bir blok Müslüman kardeşlere karşı harekete geçmiştir. Birinci bölümde ele alınan Lust'ın yaklaşımına göre t zamanının aksine $t+1$ döneminde muhalefetin bölünmüş bir yapıya dönüştüğü ve de facto güç sahibi ordunun muhalefetin bir kanadı ile iş tutarak diğer kanadı dışladığı görülmektedir. Muhalefetin bölünmesi ise darbe ihtimalinin başarı şansının artırılmasını ve ayrıca darbe sırasında ortaya çıkacak olan ekonomik maliyetlerin azaltılmasını sağlamıştır. Acemoğlu ve Robinson (2009)'un belirttiği gibi iktidarın ayaklanmalara karşı yapılacak olan bir müdahalenin mevcut altyapı gibi unsurlara zarar verme ihtimali, elitlerin müdahaleden kaçınmaları ve bir takım tavizler vermesi hatta sistemi dönüştürmesine yol açmaktadır. Bu durumda ise, ordunun darbe karşısında yükleneceği maliyetin büyüklüğü onun karar stratejisini etkilemiştir.

$t+1$ zamanında ordu yine $\psi_t \in \{0, 1\}$ stratejisiyle karşı karşıyadır. Ancak, 2010 yılından farklı olarak 2013 yılında şartlar değişmiş, muhalefetin ortak hareketi bozulmuş ve hatta Mursi karşıtları tarafından orduya destek ortaya çıkmıştır. Bu durum darbenin başarı ihtimalini yükseltmiştir. $\psi_t = 1$ stratejisini yani darbe yolunu seçen ordu, başarılı olmuş ve sonuç olarak $t+2$ döneminde askeri diktatörlük rejimine geçilmiştir $s_{t+2} = M$.

Sonuç olarak, yaşanan gelişmeler ile askeri diktatörlük rejiminin gücünü konsolide ettiği görülmektedir. 1952 yılında Nasır ile kurulan sistem, kurumlarında yaşanan geçici dönüşüm ile Mübarek'in son yıllarında askeri rejim altındaki elitler oligarşisine dönüşmüştür. Ancak, 2011 yılında ortaya çıkan konjonktürel gelişmeler ordu için bir fırsata dönüşerek kaybettiği alanı geri kazanma imkânını ve iktisadi rantının elinden alınmasının önüne geçilmesi şansını sağlamıştır. Muhalefetin bir bütün olarak hareket etmesinin ortaya çıkardığı maliyetlere karşın doğrudan bir müdahaleden kaçınan ordu, toplumsal yapıyı kullanarak bu maliyetleri azaltmış ve Sisi önderliğinde darbeyi gerçekleştirerek askeri yönetimin tekrar gücü kazanmasını sağlamıştır. Teorik çerçevede kurumsal dönüşümü sağlayacak ve rejimin dönüşmesine yol açacak de facto gücün el değirmesi, Mısır'da söz konusu olmamıştır. De facto güç sahibi ordu bu gücü tüm süreç boyunca elinde bulundurmıştır. Yalnızca, de jure güç Mübarek altında siyasal bir elite iken geçici olarak sivil bir kesime geçmiştir. Ancak, bu kesimin toplumun tamamını temsil etmemesi ve gücün yine ordu kaynaklı olması kurumsal dönüşümün önüne geçmiştir. Mursi iktidarı süreklilik için kurumları oluşturmak yerine ordu merkezli sistemin devamını tercih etmiştir. Ancak, Mursi ile ordu arasında kısa sürede ortaya çıkan çatışma durumu ordu tarafından demokratikleşme ve askeri sistemde reform ihtimali olarak algılanarak harekete geçilmesine neden olmuştur. Başarı ihtimali yüksek darbe hayata geçirilmiş ve askeri rejim tekrar başa geçmiştir. Necip ile başlayan ve ancak Mursi ile kesintiye uğrayan general cumhurbaşkanlığı geleneği böylelikle devam etmektedir.

SONUÇ

Tunus'ta başlayan Arap ayaklanmalarının kıvılcımı, bir seyyar satıcının iktisadi problemlerine ve elitlerin kontrolündeki iktidarın temsilcisi olarak gördüğü bir zabitanın kendisini aşağılamasına karşı duruşu ile doğmuştur. Tunus'ta Bin Ali iktidarını sonlandıran bu hareket, çok kısa bir süre içerisinde diğer ülkelere geçmiş; Libya'dan Yemen'e kadar geniş bir coğrafyayı etkilemiştir. Bir seyyar satıcının direnişi ile başlayan bu süreç, dış müdahalelerin de etkisiyle Libya, Suriye ve Yemen'de bir iç savaşa yol açmış, Mısır ve Tunus'da ise iktidar değişimlerine neden olmuştur. Fas ve Ürdün gibi bir grup Arap devletindeki yönetimler ise hayata geçirdikleri ekonomik ve siyasal reformlarla iktidarlarını sürdürebilmişlerdir. Ortaya çıkan halk hareketleri "*Arap Ayaklanmaları*" veya ilk çıktığında ortaya atılan popüler ismiyle "*Arap Baharı*" gibi genel bir ifadeyle anılsa da her ülkenin olayları doğuran sebepleri ve sonrasında yaşadığı tecrübeler farklı olmuştur. Diğer bölge ülkeleri gibi Mısır'a da sirayet eden bu ayaklanmalar, "*Ekmek, Özgürlük, Sosyal Adalet*" sloganının etrafında birçok şehre sıçramıştır. Ekonomik ve siyasal alana dair yükseltelen bu muhalif sesler, Mübarek'in istifasına giden süreci başlatmıştır. Halkın farklı birçok kesiminden insanın yer aldığı protestolar, Mübarek'in istifasını kaçınılmaz kılmıştır. Yaşanan bu süreçte, daha büyük ve derinlikli ekonomik ve siyasal yapısı, ayaklanmaları ortaya çıkaran iktisadi sebeplerin önemi ve sahip olduğu ekonomik yapıların aldığı kararlarda önemli bir belirleyici olan ordunun ayaklanmadaki rolü nedeniyle Mısır'ın diğer Arap ülkelerinden farklılaştığı düşünülmektedir. Ayaklanmalarda ekonomik nedenlerin ön plana çıkması ve iktisadi bir kuruma dönüşen Ordunun bu süreçte belirleyici olmasından dolayı Mısır örneği seçilmiş ve gelişmeler politik iktisat perspektifinden analiz edilmiştir. Siyasal gelişmelerin kurumsal açıdan ve arkasında yatan iktisadi nedenlerin anlaşılması bakımından ele alınması önem arz etmektedir.

Literatürde Arap ayaklanmaları ve Mısır'daki gelişmeler farklı bilimsel perspektiflerle incelenmektedir. Özgürlükler, siyasal haklar, sınıf mücadelesi veya orta sınıfların yükselişi gibi sebepler öne çıkarılarak sosyoloji, siyaset bilimi veya iktisat alanlarında çeşitli analizler yapılmaktadır. Ancak, sınıfsal farklılaşmaları ya da

ekonomik sorunları ortaya çıkaran iktisat politikalarını ve kurumsal yapıları göz ardı etmek mümkün değildir. Bu bağlamda, tezde, kurumsal iktisat perspektifi ile Mısır’da yaşanan gelişmeler ve ordunun iktisadi çıkarlarına uygun aldığı stratejik kararların ayaklanmaları ve siyasal gelişmeleri nasıl etkilediği ekonomi politik bir perspektiften değerlendirilmiştir.

Temelleri 19. yüzyılın sonlarında atılan, iki dünya savaşı arasında etkin olan ve ana akım iktisat düşüncesine getirdiği eleştiriler ile öne çıkan Kurumsal İktisat, neo-klasik düşüncenin vermiş olduğu karşılıkla etkinliğini kaybetmiştir. 1970’lerde neo-klasik iktisadın yöntemlerini de kullanarak yeni bir yazın geliştiren kurumsalcı perspektife sahip iktisatçılar, eski kurumsal iktisattan da farklılaşarak yeni kurumsal iktisat okulunu oluşturmuşlardır. Bu iki okul, kendi arasında yöntemsel ve neo-klasik iktisat ile girdikleri ilişkiler düzeyinde farklılaşmakla beraber, kurumların yapısı, bireylerin kararları üzerindeki etkisi ve böylelikle iktisat politikalarını nasıl şekillendikleri konusunda benzer yaklaşımlara sahiptirler. “Oyunun kuralları” olarak tanımlanan formel ya da enformel bu kurumlar, iktisat politikalarını ve sonuç olarak ülkelerin ekonomik yapılarını etkilemektedirler. Söz konusu kurumların yapıları, ülkelerin gelişmişlik düzeylerindeki farklılıkları da yaratmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, iktisadi çıktının büyüklüğü ve dağılımını belirleyen kurumsal düzenin nasıl oluştuğu sorusu önemlidir. Kurumsal yapıların kökenlerini ve nasıl oluştuklarını ise politik güç yaklaşımı ile açıklamak mümkündür.

Ekonomik kurumlar ile politik kurumların ilişkisi ve bu ilişkinin ekonomik çıktıları nasıl etkilediğini açıklarken, kurumların hiyerarşik bir yapıda olduğu varsayılmaktadır. Politik güç, toplumun belirli bir kesiminde veya bir kişinin elinde bulundurduğu kurucu güç olarak varsayılmaktadır. Bu varsayım ve hiyerarşi içerisinde; politik güç politik kurumları oluşturmakta, politik kurumlar da ekonomik kurumların ortaya çıkmasına ve iktisat politikalarının ne yönde olması gerektiğine karar vermektedir. Böylelikle ekonomik kurumlar çıktıyı ve gelecekteki kaynak dağılımını belirlemektedir. Ancak, toplumdaki tüm birey veya grupların aynı iktisadi tercihlerde bulunmaması nedeniyle farklı kurumsal talepler ortaya çıkmaktadır.

Farklı kurumların ortaya çıkaracağı kaynak dağılımlarındaki değişimler, gruplar arasında oluşan çıkar çatışmasını doğurmakta, bu durumda iktisadi kurumların nasıl olması gerektiği konusunda tartışma oluşmaktadır. Hangi grubun talebine uygun olarak kurumların oluşturulacağı ise politik güce bağlıdır. Politik gücü elinde bulunduracak olan grup, kendi taleplerine uygun ekonomik kurumların kurulmasını sağlayacaktır. Politik güç ise kurumsal olarak belirli bir dayanağı olan “De Jure” güç ve kaynağı kendisi olan “De Facto” güç şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Bugünkü ekonomik çıktının, gelecekteki güç dağılımını etkileyeceği kabulü altında, De Facto güç sahiplerinin kaynak dağılımını etkileyecek politik ve iktisadi kurumları seçmesi rasyonel bir harekettir. Siyasal rejimler ve iktisat politikaları ise bu kurumların sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu teorik çerçeve içerisinde Mısır’ın ekonomi-politik yapısı ele alındığında “1952 devrimi” öne çıkmaktadır. Ordunun monarşi sistemini sonlandıran ve “*Hür Subaylar Devrimi*” olarak isimlendirilen hareketi, bugüne kadar süren rejimin başlangıcı olmuştur. Askerin krala karşı yaptığı darbe sonrası, hızlı bir kurumsal dönüşüm başlamış ve Mısır’da yarım asırdan uzun sürecek olan, arka planda silahlı güce dayalı bir otoriter rejim kurulmuştur. Bugünkü askeri rejimin temellerinin atıldığı 1952 sonrası politik ve iktisadi kurumlar, rejimin çıkarları bağlamında dönüştürülmüş veya yeniden kurulmuştur.

1952 darbesini yöneten ve sonrasında cumhurbaşkanı olarak seçilen Cemal Abdul Nasır’ın hayata geçirdiği yeni siyasal sistem, kendine özgü ekonomik yapıyı da beraberinde getirmiştir. Arap sosyalizmi olarak isimlendirdiği bu sistem, tüm iktisadi yapıların ve kaynakların devletleştirilmesini içermektedir. Batı karşıtlığı ve ekonomik krizlere duyulan rahatsızlık, sosyalizm gibi bir ideolojik araçla askeri rejimin kendi gücünü temellendirmesini sağlamıştır. Eski dönemin toprağa dayalı iş adamlarının etkin olduğu ekonomik yapısı, toprak reformları ile dağıtılarak hem toplumsal taban elde edilmiş hem de rejimin karşısındaki kritik bir güç merkezi ortadan kaldırılmıştır. İsrail-Arap savaşı da yeni sistemin köklenmesinde propaganda imkânı sağlamıştır. Ekonomik kaynakların devlet eline geçmesi, özellikle yüksek

rütbeli askerler için bir fırsat alanı oluşturmuştur. Rejimin devamı ve ekonomik çıkarlar giderek iç içe geçen bir duruma dönüşmüştür. Sedat döneminde İsrail ile yapılan barış anlaşması ordunun savaşa ve savunmaya dayalı retorikini ve kullandığı kaynakları azaltma riski doğursa da askerin ekonomideki artan rolü bu riski ortadan kaldırmıştır. Sosyalist politikalar ‘açılım’ ismi verilen, sınırlı serbestleşme politikaları ile terk edilmiş, ortaya çıkan yeni imkânlar da özel sektör kadar askerin ekonomik yapısını genişletmesine fırsat vermiştir. Sedat suikastı sonrası başa geçen Mübarek ise ordu mensuplarına sağladığı imkânlarla ordunun bir nevi anonim şirkete dönüşerek ekonominin önemli bir gücü haline gelmesini sağlamıştır. Artan bu iktisadi gücün sürekliliğinin sağlanması ve iktidarın elde tutulması ise askerler için önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur.

Nasır dönemi ile başlayan otoriter sistem altında uygulanan iktisat politikaları ve sonuçları toplumsal rahatsızlığın ve sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu politikaların doğurduğu ve zaman içinde derinleşmesine yol açtığı yoksulluk, işsizlik ve gelir dağılımındaki bozulma halkın Mübarek rejimine karşı duruşunun temel nedeni olmuştur. İktisadi büyüme rakamları incelendiğinde yüksek oranlarla karşılaşılmamasına rağmen gelir dağılımının bozulması ve ortaya çıkan refahın adil dağılmaması halkın yönetime karşı öfkesini arttırmıştır. Özelleştirme politikalarının giderek hızlandırılması ise işsizliğe ve ücretlerde düşüşe yol açarak toplumsal sorunlara neden olmuştur. Sosyo-politik nedenlerin de ayaklanmaların ortaya çıkmasında önemli etkilere sahip olduğu varsayılmakla birlikte, ekonomik sorunların halk ayaklanmasında önemli bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir.

Mübarek’i istifaya zorlayan süreçte ekonomik sorunlar nedeniyle biriken muhalif enerjinin konjonktürel olayların etkisiyle ayaklanmalara yol açması ve bu ayaklanmaların kitlesel hareketlere dönüşmesi olgusunun yanı sıra ordunun Mübarek yönetimine yönelik baskılarının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Ordu, ayaklanmaların meydana geldiği dönemde protestolara küçük çaplı müdahalelerde bulunsada halkı karşısına almamış, bilakis polis kuvvetlerinin de müdahalelerini engellemiştir. Mübarek’in istifasının sonrasında ise yönetimi devralan SKYK çok

kısa bir zaman aralığında protestocuların dağıtılmasını sağlamış ve Tahrir Meydanı'nı boşaltmıştır.

Ordunun bu müdahalesiyle, sistemin dönüştürülmesi için tarihsel bir fırsat olan Arap ayaklanmaları akamete uğramıştır. Politik kurumları dönüştürerek siyasi sistemi ve iktisadi yapıyı dönüştürebilme ihtimali, de facto gücün el değiştirememesi nedeniyle ortaya çıkmamıştır. Yeni politik kurumları oluşturacak, diğer bir anlamda tabanın çıkarlarına daha uygun olduğu kabul edilen demokratik sistemi hayata geçirme hedefi olan halk, bu manada herhangi bir şekilde ordunun de facto gücünü kıramamıştır. De facto güç de bir değişim olmamakla beraber sadece de jure gücün önce SKYK nezdinde orduya daha sonra ise kısa süreliğine Mursi'nin cumhurbaşkanlığı döneminde bir anlamda halka geçtiğini söylemek mümkündür.

Ordunun halka müdahale etmemesi ve daha sonrasında ise darbe ile sonuçlanan stratejisini oyun modeli çerçevesinde analitik bir yaklaşımla analiz etmek mümkündür. Ordunun bu model çerçevesinde üç aşamalı strateji izlediği görülmektedir. İlk olarak halk ayaklanmasına iktidar lehine müdahale etmeme kararı almış, daha sonra ise doğrudan darbe yerine seçimlere giderek geçiş rejiminin kurulmasını sağlamış, son olarak ise darbe yoluna gitmiştir. Takip edilen üç aşamalı bu strateji ile modelde de öngörülen sonuçlara uygun olarak rejimin askeri diktatörlüğe dönüşmesi sağlanmıştır.

Ordunun olaylar sırasında kalabalıkları bastırmak yerine halkın yanında yer alması, iktisadi olarak orduyu güçlendiren politika yaklaşımını son dönemdeki uygulamalarıyla değiştiren Mübarek'e duyulan rahatsızlık nedeniyledir. Bu anlamda, 2004 yılını bir kırılma yılı olarak kabul etmek mümkündür. IMF ile uzun yıllardır yürütülen müzakerelerden ve başarısız reform paketlerinden sonra bu yıl içerisinde yeni bir hükümet ile liberalleşme adımlarına hız verilmiştir. Ahmet Nazif başkanlığında, daha çok Batıda eğitim almış ve iş çevrelerinden oluşan bakanlar kurulu, devlet şirketlerinin özelleştirilmesi yönünde kritik kararlar almışlardır. Devlete ait firmaların özel sektöre devredilmesi, askerler için muvazafalık döneminde veya emeklilik sonrası kaynak kaybına yol açmış ve bir sonraki dönemde askeri şirketlerin de satılması riskini ortaya çıkarmıştır. Şirketlerin özelleştirilmesi

sonucu ordunun tehlikeye düşen ekonomik çıkarlarının yanında Mübarek'in oğlu Cemal Mübarek'in de iktidar partisi içerisinde hızla yükselmesi ve ekonomi politikalarının arkasındaki isim olarak gündeme gelmesi, askerin rahatsız olmasına yol açmıştır. Mübarek'in kendisinden sonra oğlunu iktidara hazırlaması ve askeri otoriter rejimin sivil rejime dönüştürülmesi fikri, üst kademedeki yer alan subayların tepkisini çekmiştir. Yarım asırdır süren askeri otoriter rejimin sivil bir isme devredilmesi düşüncesi, ordu nezdinde büyük bir reaksiyona yol açmıştır. Mübarek'in özelleştirmeleri araç olarak kullanması ve oğlunu destekleyecek yeni bir iş adamı sınıfı oluşturma çabası askerin kendisinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Özelleştirilen devlet firmalarının Cemal Mübarek'i destekleyen çok az sayıdaki iş adamına devredilmesi hem piyasa rekabetiyle ekonomik kayıplara yol açmış hem de gelecekte askerin sahip olduğu şirketlerin de özel sektöre devredilmesi ihtimalini güçlendirmiştir.

İktisadi kaynaklarında kayıplar yaşayan ordu mensupları, ayaklanmalara müdahale etmeme ve daha sonrasında ise darbenin başarı ihtimalinin azlığı ve ekonomik maliyetinin yüksekliğini göz önünde bulundurarak darbe yerine siyasal bir geçiş dönemini kabul etme stratejisi izlemişlerdir. Müslüman Kardeşler ile yapılan geçici ittifak ve daha sonrasında ise diğer kesimlerle girilen diyalog muhalefetin ayrış(tırıl)ması sonucunu doğurmuş böylelikle darbenin önü biraz daha açılmıştır.

1952 darbesiyle elde ettiği de facto güç yoluyla ordunun kendi ekonomik çıkarları ve siyasal otoritesinin devamına imkân verecek şekilde kurduğu politik ve ekonomik kurumların ayakta kalması böylelikle sağlanmıştır. Toprak reformu, Arap sosyalizmi, açılım politikaları ve daha sonrasında yer alan iktisadi reformlar aracılığıyla muhalefetin zayıflatılmasından halk desteğinin sağlanmasına, iktisadi yapıyı dönüştürmeden dış kaynakların elde edilmesine kadar rejimin gücünü tahkim edecek politikalar yarım asrı aşkın bir süre boyunca uygulanmıştır. Nasır döneminde kurulan NU ve daha sonra dönüştürüldüğü ASU ve Sedat döneminde kurularak Mübarek'in istifasına kadar iktidar partisi olan NDP politik kurumlar olarak rejimin araçları olmuştur. Sonuç olarak, 1952 yılında kurulan askeri diktatörlük rejimi, hem Mübarek'in sistemi oğlunu merkeze alacak şekilde değiştirme planı hem de

ayaklanmalar karşısında gücünü korumayı ve iktidarını sürdürmeyi başararak oyun dengesi, askerlerin lehine olacak şekilde nihayete ermiştir.

Yakın dönemde yaşanan ve bölge ülkelerinde olduğu kadar küresel çapta da iz bırakan Arap ayaklanmalarının kurumsal iktisat perspektifiyle incelendiği bu çalışma, Mısır'ın en büyük şirketi haline gelen ordunun siyasi kararlarının arkasındaki iktisadi çıkarların, karar alma mekanizmaları üzerindeki etkisini ekonomi politik bakış açısıyla oyun teorisi temelinde incelemiştir. De facto güç sahibi olan ordunun, ayaklanmalar sonrasında da bu gücü kaybetmediği ve yaşanan tüm bu siyasi gelişmelerin ekonomik çıkarlar bağlamında stratejik olarak alındığı sonucuna ulaşılmıştır. Güçlü bir ordunun yer aldığı kurumsal sistemlerde, askeri reformlar yapılmadan rejim değişikliğinin yapılması zordur. İktisadi çıkarlarını korumak amacıyla ordu mensupları, gelecekte de rejim değişikliklerine karşı direnç gösterecektir. Bu bağlamda, Ortadoğu başta olmak üzere bütün otoriter rejimlerde, ordunun iktisadi rolünün siyaseti nasıl şekillendirdiği farklı örneklerle incelenmeye değerdir. Bu örneklerde ortaya çıkacak olan ortak sonuçlar demokratikleş(eme)menin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Son olarak yakın gelecek için ordunun sistemin devamı için her türlü riski göze alacağı ve halkın da yeni bir ayaklanmaya yönel(e)meyeceğini öngörmek mümkündür. Darbe sonrası, birçok insanın ölmesi pahasına sert bir biçimde müdahalede bulunularak gösterilerin bastırılması halkın genelinde bir korku oluşturmuştur. Bu korkuyla birlikte, Mübarek sonrası ekonomik şartların daha da bozulması, temel ihtiyaç malzemelerinde dahi yaşanan sıkıntılar halkı geri çekilmeye zorlamıştır. Ayrıca, Sisi yönetiminin bütçeye getirdiği maliyetlere rağmen sübvansiyonları artırarak devam kararı alması ve başta Körfez ülkeleri olmak üzere dışardan gelen destekle aldığı popülist iktisat politikası uygulamaları da rejime karşı herhangi bir ayaklanmanın önüne geçmektedir. Diğer taraftan, yeni bir halk ayaklanması ortaya çıksa dahi ordunun hem kazanımlarını hem de yüklendiği maliyetleri karşılamak adına bu ayaklanmalara karşı daha katı bir duruş sergileyeceği düşünülmektedir. Bu değerlendirmelere ek olarak, Mısır'ın doğu Akdeniz ve İsrail ile olan coğrafi konumu rejimin sürekliliğini desteklemektedir. Bu stratejik konumu, geçmişte dış borçlarının silinmesine neden olduğu gibi askeri rejime bugün de dış

destek de sağlamaktadır. Askeri rejimin, ihtiyacı olan ekonomik kaynaklar için halk desteği yerine dış güçlere yönelmesi, iktisadi politikalarını ve kurumları kendi çıkarları çerçevesinde oluşturmaya imkân vermektedir.

KAYNAKÇA

- Abdel-Kader, Khaled: “Private Sector Access to Credit In Egypt: Evidence from Survey Data,” Working Paper, Cairo, Egyptian Center for Economic Studies, July 2006 (Çevrimiçi) http://www.eces.org.eg/MediaFiles/Uploaded_Files/%7B7533AF5C-D50E-401F-A5C0-C9805817DE11%7D_ECESWP111e.pdf, 16 Aralık 2015.
- Abdel-Khalek, Gouda: “Looking Outside, or Turning Northwest? On the Meaning and External Dimension of Egypt’s Infitah 1971-1980,” **Social Problems**, C. 28, No. 4, 1981, ss. 394–409 doi:10.2307/800053.
- Abdel-Malek, A.: “Nasserism And Socialism,” **Socialist Register**, C. 1, No. 1, March 1964, (Çevrimiçi) <http://socialistregister.com/index.php/srv/article/download/5927>, 30 Kasım 2016.
- Abdih, Yasser: “Closing the Jobs Gap,” **Finance & Development**, C. 48, No. 2, June 2011, ss. 36–39.
- Abul-Magd, Zeinab: “The Egyptian Military in Politics and the Economy: Recent History and Current Transition Status,” CMI Insight, Bergen, Norway, Chr. Michelsen Institute, October 2013 (Çevrimiçi) <https://www.cmi.no/publications/4935-the-egyptian-military-in-politics-and-the-economy>, 11 Ocak 2016.
- Abul-Magd, Zeinab: “The Egyptian Republic of Retired Generals,” **Foreign Policy**, May 2012 (Çevrimiçi) <https://foreignpolicy.com/2012/05/08/the-egyptian->

republic-of-retired-generals/, 09 Kasım 2016.

Abul-Magd, Zeinab: “Understanding SCAF: The Long Reign of Egypt’s Generals,” **Cairo Review**, Summer 2012 (Çevrimiçi) <https://www.thecaireview.com/essays/understanding-scaf>, 12 Ocak 2016.

Acemoglu, Daron, and James Robinson: **Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty**, Reprint edition., New York, Crown Business, 2013.

Acemoglu, Daron, and James Robinson: **Economic Origins of Dictatorship and Democracy**, Cambridge, Cambridge University Press, 2009.

Acemoglu, Daron, Davide Ticchi, and Andrea Vindigni: “A Theory of Military Dictatorships,” **American Economic Journal: Macroeconomics**, C. 2, No. 1, January 2010, ss. 1–42 doi:10.1257/mac.2.1.1.

Acemoglu, Daron, Francisco Gallego, and James Robinson: “Institutions, Human Capital, and Development,” **Annual Review of Economics**, C. 6, 2014, ss. 875–912.

Acemoglu, Daron, Simon Johnson, and James A. Robinson: “Institutions as a Fundamental Cause Of Long-Run Growth,” In **Handbook of Economic Growth, Volume 1A**, edited by Philippe Aghion and Steven N. Durlauf, ss. 386–472, Amsterdam; Boston; Heidelberg, North Holland, 2005.

Acemoglu, Daron, Simon Johnson, and James A. Robinson: “The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation: Reply,” **The American Economic Review**, C. 102, No. 6, 2012, ss. 3077–3110.

- Acemoglu, Daron, Simon Johnson, James Robinson, and Yunyong Thaicharoen: “Institutional Causes, Macroeconomic Symptoms: Volatility, Crises and Growth,” **Journal of Monetary Economics**, C. 50, No. 1, 2003, ss. 49–123 doi:10.1016/S0304-3932(02)00208-8.
- Acemoglu, Daron, Tarek A. Hassan, and Ahmed Tahoun: “The Power of the Street: Evidence from Egypt’s Arab Spring,” Working Paper, National Bureau of Economic Research, November 2014 (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/w20665>, 04 Aralık 2016.
- Acemoglu, Daron: “Introduction to Economic Growth,” **Journal of Economic Theory**, Issue in honor of David Cass, C. 147, No. 2, March 2012, ss. 545–50 doi:10.1016/j.jet.2012.01.023.
- Aclimandos, Tewfik: “Egyptian Army: Defining a New Political and Societal Pact,” Al Jazeera Centre for Studies, February 24, 2011 (Çevrimiçi) www.aljazeera.net/mritems/streams/2011/2/24/1_1044099_1_51.pdf, 12 Ocak 2015.
- Adly, Amr Ismail Ahmed: “When Cheap Is Costly: Rent Decline, Regime Survival and State Reform in Mubarak’s Egypt (1990–2009),” **Middle Eastern Studies**, C. 47, No. 2, 2011, ss. 295–313 doi:10.1080/00263206.2011.542310.
- AfDB, and OECD : **African Economic Outlook 2008**, Paris, Organisation for Economic Co-operation and Development, 2008 (Çevrimiçi) <http://www.oecd-ilibrary.org/content/book/aeo-2008-en>, 19 Aralık 2015.

Al Ahram: “Cyber Ignition: The Key Role of the Uprising’s Youth Movements - Politics - Egypt - Ahram Online” February 24, 2016, (Çevrimiçi) <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/5362/Egypt/Politics-/Cyber-ignition-The-key-role-of-the-uprisings-youth.aspx>, 24 Şubat 2016.

Al Ahram: “Egypt Drags Its Feet in Privatization Tussle - Economy - Business - Ahram Online” February 4, 2016, (Çevrimiçi) <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/3/12/72738/Business/Economy/Egypt-drags-its-feet-in-privatization-tussle.aspx>, 04 Şubat 2016.

Al Ahram: “Nour Party Campaigning across Egypt in Support of New Constitution - Constitution 2014 - Egypt - Ahram Online” February 25, 2016, (Çevrimiçi) <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/90269/Egypt/Politics-/Nour-Party-campaigning-across-Egypt-in-support-of-.aspx>, 25 Şubat 2016.

Al Jazeera: “Timeline: Egypt’s Revolution - Al Jazeera English” (Çevrimiçi) <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/01/201112515334871490.html>, 24 Şubat 2016.

Al Jazeera Turk: “Mısır’da Yeni Anayasa Kabul Edildi,” **Al Jazeera Turk**, (Çevrimiçi) <http://www.aljazeera.com.tr/haber/misirda-yeni-anayasa-kabul-edildi>, 25 Şubat 2016.

Al-Amin, Esam: “Anatomy of Egypt’s Revolution,” **Counterpunch**, February 2011 (Çevrimiçi)

<http://www.counterpunch.org/2011/02/17/anatomy-of-egypt-s-revolution/>, 24 Şubat 2016.

Al-Awadi, Hesham: **The Muslim Brothers in Pursuit of Legitimacy: Power and Political Islam in Egypt under Mubarak**, London, I. B. Tauris, 2004.

Alan, Richards: “The Political Economy of Dilatory Reform: Egypt in the 1980s.” *World Development* 19, no. 12 (December 1, 1991): 1721–30. doi:10.1016/0305-750X(91)90015-A, p. 1722.

Alissa, Sufyan: “The Political Economy of Reform in Egypt: Understanding the Role of Institutions,” *Carnegie Papers*, Washington, D.C, Carnegie Endowment for International Peace, 2007 (Çevrimiçi) http://carnegieendowment.org/files/cmec5_alissa_egypt_final.pdf, 17 Aralık 2015.

Alston, Lee J., and Bernardo Mueller: “Property Rights and the State,” In **Handbook of New Institutional Economics**, edited by Claude Menard and Mary M. Shirley, ss. 573–90, Springer Science & Business Media, 2008.

Aman, Ayah: “Sisi Supporters Secure Second-Round Elections Victory - Al-Monitor: The Pulse of the Middle East,” Translated by Kamal Fayad, **Al-Monitor**, December 2015 (Çevrimiçi) <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/12/egypt-parliamentary-elections-president-sisi-supporters.html>, 25 Şubat 2016.

- Anadolu Ajansı: “Tunus’un Yeni Cumhurbaşkanı Nida Tunus Partisi Lideri Sıbsı,” **Anadolu Ajansı**, February 19, 2016, (Çevrimiçi) <http://aa.com.tr/tr/dunya/tunusun-yeni-cumhurbaskani-nida-tunus-partisi-lideri-sibsi/90507>, 19 Şubat 2016.
- Aoki, Masahiko: **Toward a Comparative Institutional Analysis**, 1st edition., Cambridge, Mass, The MIT Press, 2001.
- Aoude, Ibrahim: “From National Bourgeois Development to Infitah: Egypt 1952-1992,” **Arab Studies Quarterly**, C. 16, No. 1, 1994, ss. 1–23.
- Associated Press: “Bahrain’s Young People Mark Fifth Anniversary of Arab Spring,” **The Guardian**, February 2016, sec. World news (Çevrimiçi) <http://www.theguardian.com/world/2016/feb/14/bahrains-young-people-mark-fifth-anniversary-arab-spring>, 29 Şubat 2016.
- Ataman, Muhittin: “Suriye’de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum,” SETA Rapor, Ankara, SETA, Nisan 2012.
- Ayhan, Veysel: “Tunus İsyanı: Arapların Devrim Ateşini Yakması,” **Ortadoğu Etütleri**, C. 3, No. 2, Ocak 2012, ss. 59–63.
- Ayubi, Nazih: “Etatisme versus Privatization: The Changing Economic Role of the State in Nine Arab Countries,” In **Economic Transition in the Middle East: Global Challenges and Adjustment Strategies**, edited by Heba Handoussa, ss. 125–66, Cairo, Egypt, The American University in Cairo

Press, 1997.

Azad, Bedir: “Tunus Seçimleri ve En-Nahda Hareketi” February 19, 2016, (Çevrimiçi) <http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail/-tunus-secimleri-ve-en-nahda-hareketi/2764>, 19 Şubat 2016.

Baker, Raymond
William: “Sedat’s Open Door: Opposition from Within,” **Social Problems**, C. 28, No. 4, 1981, ss. 378–84 doi:10.2307/800051.

Barayez, Abdel-Fattah: “‘This Land Is Their Land’: Egypt’s Military and the Economy,” **Jadaliyya**, Ocak 25, 2016, (Çevrimiçi) http://www.jadaliyya.com/pages/index/23671/‘this-land-is-their-land’_egypt’s-military-and-the, 2 Aralık 2016.

Bargawi, Hannah: “Economic Policies, Structural Change and the Roots of the ‘Arab Spring’ in Egypt,” **Review of Middle East Economics and Finance**, C. 10, No. 3, 2014, ss. 219–246 doi:10.1515/rmeef-2014-0034.

Bayat, Asef: “Activism and Social Development in the Middle East,” **International Journal of Middle East Studies**, C. 34, No. 1, 2002, ss. 1–28.

Bayraktar, Fesih: “‘Yönetişim’ Paradigması ve Neoliberalizm: Çelişki ve Kopuş Mu Uyum ve Süreklilik Mi?,” **Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, No. 2, Ekim 2015, ss. 71–94.

BBC: “Egypt Government Resigns amid Corruption Inquiry,” **BBC News**, (Çevrimiçi)

<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-34233720>,
13 Şubat 2016.

BBC: “Mısır: Mursi’nin Devrilmesinden Sonra 2600 Kişi Öldü,” **BBC Türkçe**, (Çevrimiçi) http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150601_mursi_misir, 25 Şubat 2016.

Beaumont, Peter: “Protests Erupt across Egypt after Presidential Decree,” **The Guardian**, November 2012, sec. World news (Çevrimiçi) <http://www.theguardian.com/world/2012/nov/23/protests-egypt-presidential-decree>, 25 Şubat 2016.

Beinin, Joel: “Egyptian Workers and January 25th: A Social Movement in Historical Context,” **Social Research**, C. 79, No. 2, 2012, ss. 323–48.

Beinin, Joel: “Tunus Devrimini Arındırmak,” **Birikim Dergisi**, Ocak 2016 (Çevrimiçi) <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/7427/tunus-devrimini-arindirmek#.Vsa0HNDqUg8>, 19 Şubat 2016.

Beinin, Joel: “Workers’ Protest in Egypt: Neo-Liberalism and Class Struggle in 21st Century,” **Social Movement Studies**, C. 8, No. 4, November 2009, ss. 449–54 doi:10.1080/14742830903234320.

Beinin, Joel: “Workers’ Struggles under ‘socialism’ and Neoliberalism,” In **Egypt: The Moment of Change**, edited by Rabab El-Mahdi and Philip Marfleet, ss. 68–86,

London, Zed Books, 2009.

Bekaroğlu, Edip Asaf ve Veysel Kurt: “Mısır’da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu: ‘Arap Baharı’ ve Sonrası Sürecin Analizi,” **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, C. 2, No. 2, 2015, ss. 1–36.

Belev, Boyan: “Privatization in Egypt and Tunisia: Liberal Outcomes And/or Liberal Policies?,” **Mediterranean Politics**, C. 6, No. 2, January 2001, ss. 68–103 doi:10.1080/713604514.

Beşkaya, Ahmet, and Uğur Savaş: “Eski ve Yeni Kurumsal İktisat: Karşılaştırmalı Bir Analiz,” **Journal Of Business Economics and Political Science**, C. 3, No. 5, n.d., ss. 1–17.

Binder, Leonard: **In a Moment of Enthusiasm: Political Power and the Second Stratum in Egypt.**, Chicago, University of Chicago Press, 1978.

Blaydes, Lisa: **Elections And Distributive Politics In Mubarak’s Egypt**, New York, Cambridge Univ. Press, 2011.

Bölme, Selin M., et al.: “25 Ocak’tan Yeni Anayasa’ya: Mısır’da Dönüşümün Anatomisi,” SETA Rapor, Ankara, SETA, Nisan 2011 (Çevrimiçi) <http://file.setav.org/Files/Pdf/25-ocaktan-yeni-anayasaya-misirda-donusumun-anatomisi.pdf>, 24 Şubat 2016.

Bond, Patrick: “Neoliberal Threats to North Africa,” **Review of African Political Economy**, C. 38, No. 129, 2011, ss. 481–95 doi:10.1080/03056244.2011.602546.

Bozbaş, Gökhan: “Mısır’ın Sosyo-Politik Dönüşümü Ve Demokratikleşme

- Sorunu,” Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2016.
- Bromley, Simon, and Ray Bush: “Adjustment in Egypt? The Political Economy of Reform,” **Review of African Political Economy**, C. 21, No. 60, 1994, ss. 201–13.
- Brown, John: “Yönetişim Ya Da Neo-Liberalizmin Siyasi Düzeni,” Translated by Tuvana Gülcan, **Birikim**, Haziran 2002 (Çevrimiçi) <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5202/yonetisim-ya-da-neo-liberalizmin-siyasi-duzeni#.Vr6lKFkrwil>, 02 Şubat 2016.
- Brumberg, Daniel, and Hesham Sallam: “The Politics of Security Sector Reform in Egypt,” Special Report, Washington, DC, U.S. Institute of Peace, October 2012 (Çevrimiçi) 01 Aralık 2016.
- Burgess, Robin, and Nicholas Stern: “Taxation and Development,” **Journal of Economic Literature**, C. 31, No. 2, 1993, ss. 762–830.
- Cambanis, Thanassis: “Succession Gives Army a Stiff Test in Egypt,” **The New York Times**, September 2010 (Çevrimiçi) <http://www.nytimes.com/2010/09/12/world/middleeast/12egypt.html>, 02 Şubat 2016.
- Carnegie Endowment: “2012 Egyptian Parliamentary Elections,” **Carnegie Endowment for International Peace**, (Çevrimiçi) <http://carnegieendowment.org/2015/01/22/2012-egyptian-parliamentary-elections>, 25 Şubat 2016.
- Central Bank of Egypt: “Central Bank Of Egypt - Time Series” (Çevrimiçi) <http://www.cbe.org.eg/English/Economic+Research/Time>

+Series/, 20 Aralık 2015.

- Çetin, Tamer: “Yeni Kurumsal İktisat,” **Sosyoloji Konferansları**, C. 45, No. 1, 2012, ss. 43–73 doi:10.18368/sk.67637.
- Chavance, Bernard: **Institutional Economics**, Translated by Francis Wells, Routledge Frontiers of Political Economy, London ; New York, Routledge, 2009.
- Chekir, Hamouda, and Ishac Diwan: “Crony Capitalism in Egypt,” **Journal of Globalization and Development**, C. 5, No. 2, January 2015, ss. 177–211 doi:10.1515/jgd-2014-0025.
- Clawson, Patrick: “Egypt’s Industrialization: A Critique of Dependency Theory,” **MERIP Reports**, No. 72, 1978, ss. 17–23 doi:10.2307/3011099.
- Coase, R. H.: “The Nature of the Firm,” **Economica**, C. 4, No. 16, 1937, ss. 386–405 doi:10.2307/2626876.
- Commons, John R.: “Institutional Economics,” **The American Economic Review**, C. 21, No. 4, 1931, ss. 648–57.
- Cooper, Mark N.: **The Transformation of Egypt**, Baltimore, MD, The Johns Hopkins University Press, 1982.
- Dahi, Omar S.: “The Political Economy of the Egyptian and Arab Revolt,” **IDS Bulletin**, C. 43, No. 1, 2012, ss. 47–53 doi:10.1111/j.1759-5436.2012.00289.x.
- Daragahi, Borzou: “Tunisia Gets Another President, Its Third in 24 Hours,” **Los Angeles Times**, January 2011 (Çevrimiçi)

<http://articles.latimes.com/2011/jan/16/world/la-fg-tunisia-protests-20110116>, 19 Şubat 2016.

Demmelhuber, Thomas, and Stephan Roll: “Herrschaftssicherung in Ägypten: Zur Rolle von Reformen Und Wirtschaftsoligarchen (Maintenance of Domination in Egypt: The Role of Reforms and Economic Oligarchs),” Stiftung Wissenschaft Und Politik (SWP), Berlin, Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit, 2007.

Demsetz, Harold: “Some Aspects of Property Rights,” **The Journal of Law & Economics**, C. 9, 1966, ss. 61–70.

Deniz, A. Çağlar: “Arap Aleminde Yeşeren Demokrasi: Tunus 2014 Milletvekili Seçimleri,” **Birikim Dergisi**, Kasım 2014 (Çevrimiçi) <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/1129/arap-aleminde-yeseren-demokrasi-tunus-2014-milletvekili-secimleri#.Vsa2UdDqUg8>, 19 Şubat 2016.

Dessouki, Ali E. Hillal: “Policy Making in Egypt: A Case Study of the Open Door Economic Policy,” **Social Problems**, C. 28, No. 4, 1981, ss. 410–16 doi:10.2307/800054.

Dissouki, 'Ali Eddin Hillal: **Tatawwur an-Nizam as-Siyassi Fi Misr [The Development of the Egyptian Political System, 1803-1997]**, Cairo, Egypt, Center for Political Research and Studies, Cairo University, 1997.

Diwan, Ishac, Philip Keefer, and Marc “Pyramid Capitalism: Cronyism, Regulation, and Firm Productivity in Egypt,” IDB Working Paper Series, Inter-American Development Bank, October 5, 2016

- Schiffbauer: (Çevrimiçi)
<https://publications.iadb.org/handle/11319/7873>, 04
Aralık 2016.
- Dobronogov, Anton, and Farrukh Iqbal: “Economic Growth in Egypt: Constraints and Determinants,” Working Paper, Washington, D.C, World Bank, 2005.
- Efegil, Ertan: “Ortadoğu’daki Gelişmelerin Analizi: Libya, Tunus, Bahreyn, Mısır ve Suriye,” **Ortadoğu Analiz**, C. 5, No. 59, Kasım 2013, ss. 10–22.
- Egypt Independent: “Elections Update: Vote-Buying Business Sees Election-Day Boom” (Çevrimiçi)
<http://www.egyptindependent.com/news/elections-update-vote-buying-business-sees-election-day-boom>, 13 Şubat 2016.
- Egyptian National Competitiveness Council: “Egyptian National Competitiveness Council The Egyptian Competitiveness Report 2004-2005,” Cairo, Egyptian National Competitiveness Council, 2006 (Çevrimiçi)
http://www.encc.org.eg/inside.php?p=temp_text&pid=102&id=68, 18 Aralık 2015.
- El-Dawla, Aida Seif: “Torture: A State Policy,” In **Egypt : The Moment of Change**, edited by Rabab El-Mahdi and Philip Marfleet, ss. 120–35, London, GBR, Zed Books, 2009 (Çevrimiçi)
<http://site.ebrary.com/lib/alltitles/docDetail.action?docID=10359439>, 29 Ocak 2016.
- El-Dine, Chérine: “The Military and Egypt’s Transformation Process,”

- Chams: SWP Comments, German Institute for International and Security Affairs, February 2013 (Çevrimiçi) https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2013C06_ced.pdf, 28 Kasım 2016.
- El-Ghonemy, M. Raid: “Economic and Institutional Organization of Egyptian Agriculture since 1952,” In **Egypt Since the Revolution**, edited by Panayiotis J. Vatikiotis, New York, Frederick A. Praeger, Inc., 1968.
- El-Mahdi, Rabab: “Labour Protests in Egypt: Causes and Meanings,” **Review of African Political Economy**, C. 38, No. 129, September 2011, ss. 387–402 doi:10.1080/03056244.2011.598342.
- El-Megharbel, Nihal: “The Impact Of Recent Macro And Labor Market Policies On Job Creation In Egypt,” In **Egyptian Economy : Current Challenges and Future Prospects**, edited by Hanaa Kheir-El-Din, ss. 179–200, Cairo, The American University in Cairo Press, 2008, 19 Aralık 2015.
- El-Saharty, Sameh, Gail Richardson, and Susan Chase: “Egypt And The Millennium Development Goals Challenges And Opportunities,” Washington, D.C, World Bank, February 2005 (Çevrimiçi) http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2005/03/14/000011823_20050314152400/Rendered/PDF/317050HNP0ElSahartyEgyptMDGsFinal.pdf, 19 Aralık 2016.

- Eltis, David: **The Rise of African Slavery in the Americas**, Cambridge, UK; New York, NY, USA, Cambridge University Press, 1999.
- EOHR: “When Will the Crime of Torture Stop? The Egyptian Organization for Human Rights”, (Çevrimiçi) <http://en.eohr.org/2009/03/11/when-will-the-crime-of-torture-stop/>, 13 Şubat 2016.
- Erboğa, Abdullah: “Bahreyn 2014,” **Ortadoğu Yıllığı**, No. 10, 2015, ss. 315–36.
- Euronewstr: “Mursi Taraftarları Mısır Anayasa Mahkemesi’ni Kuşattı,” **Euronewstr**, (Çevrimiçi) <http://tr.euronews.com/2012/12/02/mursi-taraftarlari-misir-anayasa-mahkemesi-ni-kusatti/>, 25 Şubat 2016.
- Fahmy, Hazem: “An Initial Perspective on ‘The Winter of Discontent’: The Root Causes of the Egyptian Revolution,” **Social Research**, C. 79, No. 2, 2012, ss. 349–76.
- Fahmy, Khaled: **All the Pasha’s Men: Mehmed Ali, His Army and the Making of Modern Egypt**, 2004 (Çevrimiçi) <http://mutex.gmu.edu/login?url=http://www.jstor.org/stable/10.2307/j.ctt15m7mvc>, 23 Kasım 2016.
- Fahmy, Khaled: “The Nation and Its Deserters: Conscription in Mehmed Ali’s Egypt,” **International Review of Social History**, C. 43, No. 3, December 1998, ss. 421–36.
- Farah, Nadia Ramsis: **Egypt’s Political Economy: Power Relations in**

Development, American University in Cairo Press, 2009.

Fawzy, Sameh: “Accumulative Bad Governance,” **IDS Bulletin**, C. 43, No. 1, January 2012, ss. 54–61 doi:10.1111/j.1759-5436.2012.00290.x.

Fawzy, Sameh: “Egypt: Bad Blood,” In **The Corruption Notebooks 2007**, edited by Jonathan Werve and Global Integrity, ss. 107–12, Washington, D.C, Global Integrity, 2007.

Fouad, Ahmed: “Can Egypt’s New Cabinet Avoid Mistakes of the Past?,” **Al-Monitor**, April 2016 (Çevrimiçi) <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2016/04/egypt-new-cabinet-businessmen-concerns-corruption-investment.html>, 04 Aralık 2016.

Frisch, Hillel: “The Egyptian Army and Egypt’s “Spring’,” **Journal of Strategic Studies**, C. 36, No. 2, April 2013, ss. 180–204 doi:10.1080/01402390.2012.740659.

Galal, Amin: “The Egyptian Economy and the Revolution,” In **Egypt Since the Revolution**, edited by Panayiotis J. Vatikiotis, ss. 40–49, New York, Frederick A. Praeger, Inc., 1968.

Gebba, Tarek Roshdy, and Ibrahim Elsiddig Ahmed: “The Performance of Privatized Financial Institutions in Egypt: The Case of Alexandria Bank,” **Journal of Applied Finance and Banking**, C. 3, No. 4, 2013, ss. 245–69.

Gezgin, Fatih, and Ensar Muslu: “Yemen 2014,” **Ortadoğu Yılığ**, No. 10, 2015, ss. 237–57.

- Ginzberg, Eli: “Wesley Clair Mitchell,” **History of Political Economy**, C. 29, No. 3, Fall 1997, ss. 371–90.
- Goldschmidt Jr, Arthur: **Modern Egypt: The Formation of a Nation State**, 2nd edition., Boulder, Colo, Westview Press, 2004.
- Gordon, Joel: **Nasser’s Blessed Movement**, New York, Oxford University Press, 1992.
- Güler, Birgül A.: “Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye,” **Praksis**, C. 9, Kış Bahar 2003, ss. 93–116.
- Hall, Robert E. and Charles I. Jones: “Why Do Some Countries Produce So Much More Output Per Worker Than Others?,” *The Quarterly Journal of Economics*, C. 114, No. 1, 1999, ss. 83–116.
- Hamed, Osama: “Egypt’s Open Door Economic Policy: An Attempt at Economic Integration in the Middle East,” **International Journal of Middle East Studies**, C. 13, No. 1, 1981, ss. 1–9.
- Hamilton, Walton H.: “The Institutional Approach to Economic Theory,” **The American Economic Review**, C. 9, No. 1, 1919, ss. 309–18.
- Hammad, Majdi: “Al-Mu’assasa Al-’Askariyya Wa’l-Nizam as-Siyassi Al-Misri [The Military Institution and the Egyptian Political System],” In **Al-Jaysh Wa’l-Dimuqratiyya Fi Misr [The Army and Democracy in Egypt]**, edited by Ahmad ’Abdallah, Cairo, Egypt, Sina’ li’l-Nashr, 1990.
- Handoussa, Heba: “The Impact of Foreign Aid on Egypt’s Economic Development, 1952-1986,” In **Transitions in**

- Development: The Role of Aid and Commercial Flows**, edited by Uma J. Lele and Ijaz Nabi, ss. 195–224, San Francisco, Calif, ICS Press, 1991.
- Hansen, Bent, and G. A. Marzouk: **Development and Economic Policy in the UAR (Egypt)**, Amsterdam, North-Holland Pub. Co, 1965.
- Hansen, Bent: “Planning and Economic Growth in the UAR (Egypt) 1960-5,” In **Egypt Since the Revolution**, edited by Panayiotis J. Vatikiotis, ss. 19–39, New York, Frederick A. Praeger, Inc., 1968.
- Hansen, Bent: “The Political Economy of Poverty, Equity, and Growth in Egypt and Turkey,” The World Bank, December 31, 1991 (Çevrimiçi)
<http://documents.worldbank.org/curated/en/1991/12/440580/political-economy-poverty-equity-growth-egypt-turkey>, 22 Kasım 2015.
- Harb, Imad: “The Egyptian Military in Politics: Disengagement or Accommodation?,” **Middle East Journal**, C. 57, No. 2, 2003, ss. 269–90.
- Harris, Christina Phelps: **Nationalism and Revolution in Egypt: The Role of the Muslim Brotherhood**, Published for the Hoover Institution on War, Revolution, and Peace, Stanford, Calif., by Mouton, 1964.
- Hassan, Hamdy A.: “State versus Society in Egypt: Consolidating democracy or Upgrading Autocracy,” **African Journal of Political Science and International Relations**, C. 49, No. 9,

December 2010, ss. 319–29.

- Herrera, Santiago, and Hoda Youssef: “Macroeconomic Shocks and Banking Sector Developments in Egypt,” Policy Research Working Paper, The World Bank, January 2013 (Çevrimiçi) http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2013/01/15/000158349_20130115091848/Rendered/PDF/wps6314.pdf, 12 Aralık 2015.
- Hodgson, Geoffrey M.: “‘Institution’ by Walton H. Hamilton,” **Journal of Institutional Economics**, C. 1, No. 2, December 2005, ss. 233 doi:10.1017/S1744137405210202.
- Hodgson, Geoffrey M.: “The Approach of Institutional Economics,” **Journal of Economic Literature**, C. 36, No. 1, 1998, ss. 166–92.
- Hodgson, Geoffrey M.: **The Evolution of Institutional Economics**, Routledge, 2004.
- Hodgson, Geoffrey M.: “What Are Institutions?,” **Journal of Economic Issues**, C. 40, No. 1, 2006, ss. 1–25.
- Hodgson, Geoffrey M.: “What Is the Essence of Institutional Economics?,” **Journal of Economic Issues**, C. 34, No. 2, 2000, ss. 317–29.
- Holt, Robert, and Terry Roe: “The Political Economy of Reform: Egypt in the 1980s,” In **Political and Economic Interactions in Economic Policy Reform : Evidence from Eight Countries**, edited by Robert H. Bates and Anne O. Krueger, ss. 179–224, Oxford, UK, Cambridge, Mass, 1993.

- Husaini, Ishak Musa: **The Moslem Brethren: The Greatest of Modern Islamic Movements**, Khayat's College Book Cooperative: Beirut, 1956.
- Ibrahim, Fouad N., and Barbara Ibrahim: **Egypt: An Economic Geography**, London ; New York, I. B. Tauris, 2003.
- Ikram, Khalid: **Egypt: Economic Management in a Period of Transition**, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1980 (Çevrimiçi) http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/2000/04/13/000178830_98101911094659/Rendered/PDF/multi_page.pdf, 11 Ekim 2015.
- Ikram, Khalid: **The Egyptian Economy, 1952-2000 : Performance, Policies, and Issues**, London ; New York, Routledge, 2006.
- IMF: "Arab Republic of Egypt: Selected Issues," Washington, D.C., IMF, June 2005 (Çevrimiçi) <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2005/cr05179.pdf>, 16 Aralık 2015.
- IMF: "IMF World Economic Outlook Database" December 13, 2015, (Çevrimiçi) <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/02/weodata/index.aspx>, 13 Aralık 2015.
- International Crisis Group: "Lost in Transition: The World According to Egypt's SCAF," Cairo/Brussels, International Crisis Group, April 2012 (Çevrimiçi) <http://www.crisisgroup.org/en/publication-type/media->

releases/2012/mena/egypt-lost-in-transition-the-world-according-to-egypts-scaf.aspx, 24 Şubat 2016.

- Joskow, Paul L.: “Introduction to New Institutional Economics: A Report Card,” In **New Institutional Economics: A Guidebook**, edited by Éric Brousseau and Jean-Michel Glachant, 1 edition., ss. 1–20, Cambridge, UK; New York, Cambridge University Press, 2008.
- Joya, Angela: “Egyptian Protests: Falling Wages, High Prices and the Failure of an Export- Oriented Economy,” In **The Arab Revolts Against Neoliberalism**, edited by Patrick Bond, Rami El-Amine, Adam Hanieh, Mostafa Henaway, and Angela Joya, ss. 4–11, London, Centre for Social Justice, 2011.
- Kalabalık, Abdullah Aydoğan: “Mısır’da Değişim Süreci ve Anayasa Arayışı,” SETA Analiz, Ankara, SETA, Şubat 2013.
- Kalabalık, Abdullah Aydoğan: “Mısır’daki Kavganın Arka Planı,” **Dünya Bülteni**, (Çevrimiçi) <http://www.dunyabulteni.net/haber/236737/misirdaki-kavganin-arka-planı>, 25 Şubat 2016.
- Kama, Özge: “Yeni Kurumsal İktisat Okulunun Temelleri,” **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 13, No. 2, 2011, ss. 183–204.
- Kamar, Bassem, and Damyana Bakardzhieva: “Economic Trilemma and Exchange Rate Management in Egypt,” **Review of Middle East Economics and Finance**, C. 3, No. 2, August 2005, ss. 91–114

doi:10.1080/14753680500166441.

- Kandil, Hazem: **Soldiers, Spies, and Statesmen: Egypt's Road to Revolt**, 1 edition., London ; Brooklyn, NY, Verso, 2012.
- Kaufmann, Daniel, and Aart Kraay: "The Worldwide Governance Indicators," 2014 (Çevrimiçi)
<http://info.worldbank.org/governance/wgi/wgidataset.xlsx>, 02 Aralık 2016.
- Kenawy, Ezzat Molouk: "The Privatization's Mechanisms and Methods in Egypt: Practical Cases," **Journal of Applied Sciences Research**, C. 5, No. 4, 2009, ss. 420–42.
- Kholaif, Dahlia: "The Egyptian Army's Economic Juggernaut," **Al Jazeera**, August 2013 (Çevrimiçi)
<http://www.aljazeera.com/indepth/features/2013/08/20138435433181894.html>, 02 Aralık 2016.
- Kienle, Eberhard: **A Grand Delusion: Democracy and Economic Reform in Egypt**, I.B.Tauris, 2001.
- Kingsley, Patrick: "Abdel Fatah Al-Sisi Won 96.1% of Vote in Egypt Presidential Election, Say Officials," **The Guardian**, June 2014, sec. World news (Çevrimiçi)
<http://www.theguardian.com/world/2014/jun/03/abdel-fatah-al-sisi-presidential-election-vote-egypt>, 25 Şubat 2016.
- Kingsley, Patrick: "Egypt's New Constitution Gets 98% 'Yes' Vote," **The Guardian**, January 2014, sec. World news (Çevrimiçi)
<http://www.theguardian.com/world/2014/jan/18/egypt->

constitution-yes-vote-mohamed-morsi, 25 Şubat 2016.

Klaus, Enders: “Egypt: Searching for Binding Constraints on Growth,” Working Paper, Washington, D.C, IMF, 2007 (Çevrimiçi) <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2007/wp0757.pdf>, 13 Aralık 2015.

Klein, Peter G.: “New Institutional Economics,” Edited by Boudewijn Bouckaert and Gerrit De Geest, **ENCYCLOPEDIA OF LAW & ECONOMICS**, Edward Elgar and the University of Ghent, (Çevrimiçi) <http://encyclo.findlaw.com/0530book.pdf>, 26 Ağustos 2016.

Knack, Stephen and Philip Keefer: “Institutions and Economic Performance: Cross-Country Tests Using Alternative Institutional Measures,” *Economics & Politics*, C. 7, No. 3, November 1995, ss. 207–27 doi:10.1111/j.1468-0343.1995.tb00111.x.

Koçak, Konur Alp: “Yasemin Devrimi’nden ‘Arap Baharı’na Tunus,” **Yasama**, C. 22, 2012, ss. 22–61.

Korayem, Karima: “Egypt’s Economic Reform and Structural Adjustment (ERSAP),” Working Paper, Cairo, Egyptian Center for Economic Studies, 1997 (Çevrimiçi) http://www.eces.org.eg/MediaFiles/Uploaded_Files/%7BD83916F9-6CEF-4E7C-8F35-4A8CDC7AD78A%7D_ECESWP19e.pdf, 13 Aralık 2015.

Kurt, Veysel: “‘Devrim’den Askeri Müdahaleye Yemen,” *Analiz*, Ankara, SETA, Aralık 2015.

- Lofgren, Hans: “Economic Policy in Egypt: A Breakdown in Reform Resistance?,” **International Journal of Middle East Studies**, C. 25, No. 3, 1993, ss. 407–21.
- Lust-Okar, Ellen, and Saloua Zerhouni: **Political Participation in the Middle East**, Boulder, Colo, Lynne Rienner Publishers, 2008.
- Lust-Okar, Ellen: “Divided They Rule: The Management and Manipulation of Political Opposition,” **Comparative Politics**, C. 36, No. 2, 2004, ss. 159–79 doi:10.2307/4150141.
- Lust-Okar, Ellen: **Structuring Conflict in the Arab World: Incumbents, Opponents, and Institutions**, Cambridge-New York, Cambridge University Press, 2005.
- Lutterbeck, Derek: “Arab Uprisings, Armed Forces, and Civil–Military Relations,” **Armed Forces & Society**, C. 39, No. 1, January 2013, ss. 28–52 doi:10.1177/0095327X12442768.
- Mabro, Robert: “Egypt’s Economic Relations with the Socialist Countries,” **World Development**, C. 3, No. 5, May 1975, ss. 299–313 doi:10.1016/0305-750X(75)90032-7.
- Mabro, Robert: **The Egyptian Economy, 1952-1972**, Economies of the World, Oxford, Clarendon Press, 1974.
- Marroushi, Nadine: “US Expert: Leadership of ‘Military Inc.’ Is Running Egypt,” **Egypt Independent**, (Çevrimiçi) <http://www.egyptindependent.com/news/us-expert-leadership-military-inc-running-egypt>, 02 Aralık 2016.

- Marshall, Shana, and Joshua Stacher: “Egypt’s Generals and Transnational Capital,” **Middle East Report**, No. 262, 2012, ss. 12–18.
- Marshall, Shana: “The Egyptian Armed Forces And The Remaking of An Economic Empire,” Washington, DC, Carnegie Endowment for International Peace, n.d. (Çevrimiçi) carnegieendowment.org/files/egyptian_armed_forces.pdf, 03 Temmuz 2016.
- Masr, Mada: “Early Results Show Independents Seize Unprecedented Power in New Parliament,” **Mada Masr**, December 2015 (Çevrimiçi) <http://www.madamasr.com/news/early-results-show-independents-seize-unprecedented-power-new-parliament>, 25 Şubat 2016.
- Mead, Donald C.: **Growth Structural Change Egyptian Economy**, Homewood, Illinois, Richard D. Irwin, 1967 (Çevrimiçi) <http://www.abebooks.com/book-search/title/growth-structural-change-egyptian-economy/>, 23 Kasım 2015.
- Meital, Yoram: “The Struggle over Political Order in Egypt: The 2005 Elections,” **Middle East Journal**, C. 60, No. 2, 2006, ss. 257–79.
- Menza, Mohamed Fahmy: “Neoliberal Reform and Socio-Structural Reconfiguration in Cairo’s Popular Quarters: The Rise of the Lesser Notables in Misr Al Qadima,” **Mediterranean Politics**, C. 17, No. 3, 2012, ss. 322–39 doi:10.1080/13629395.2012.725300.
- Mercan, Muhammed: “Yapısal Sorunların Gölgesinde Değişim Sancısı: Yemen’de Halk Ayaklanması Ve Sonrası,” **Adam**

- Hüseyin: **Akademi**, C. 4, No. 1, 2014, ss. 21–34.
- Mitchell, Richard P.: **The Society of the Muslim Brothers**, New York: Oxford University Press, 1993.
- Morsy, Ahmed: “The Military Crowds Out Civilian Business in Egypt,” **Carnegie Endowment for International Peace**, (Çevrimiçi)
<http://carnegieendowment.org/2014/06/24/military-crowds-out-civilian-business-in-egypt-pub-55996>, 01 Aralık 2016.
- Nagarajan, K.V.: “Egypt’s Political Economy and the Downfall of the Mubarak Regime,” **International Journal of Humanities and Social Science**, C. 3, No. 10, May 2013, ss. 22–39.
- Nassif, Hicham Bou: “Wedded to Mubarak: The Second Careers and Financial Rewards of Egypt’s Military Elite, 1981–2011,” **The Middle East Journal**, C. 67, No. 4, 2013, ss. 509–530.
- North, Douglass C.: “Institutions and Credible Commitment,” **Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE) / Zeitschrift Für Die Gesamte Staatswissenschaft**, C. 149, No. 1, 1993, ss. 11–23.
- North, Douglass C.: **Institutions, Institutional Change and Economic Performance**, Cambridge; New York, Cambridge University Press, 1990.
- North, Douglass C.: “The New Institutional Economics,” **Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE) / Zeitschrift Für Die Gesamte Staatswissenschaft**, C.

- 142, No. 1, 1986, ss. 230–37.
- North, Douglass C. and Robert Paul Thomas: *The Rise of the Western World: A New Economic History*, Cambridge University Press, 1973.
- OECD: **Competitiveness and Private Sector Development: Egypt 2010**, Paris, Organisation for Economic Co-operation and Development, 2010 (Çevrimiçi) <http://www.oecd-ilibrary.org/content/book/9789264087408-en>, 18 Aralık 2015.
- Örtlek, Muhammet: “Bahreyn’e Arap Baharı Gelir Mi?,” **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, C. 5, No. 2, 2013, ss. 267–77.
- Ostrom, Elinor: **Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action**, Unknown edition., Cambridge ; New York, Cambridge University Press, 1990.
- Özçelik, Emre, and Eyüp Özveren: “Kurumsal İktisat’ın Dünü, Bugünü, Yarını,” **Ekonomik Yaklaşım**, C. 25, No. 96, 2015, ss. 17–57.
- Özveren, Y. Eyüp: “An Institutional Alternative to Neoclassical Economics?,” **Review (Fernand Braudel Center)**, C. 21, No. 4, 1998, ss. 469–530.
- Parada, Jairo J.: “Original Institutional Economics and New Institutional Economics: Revisiting the Bridges (Or the Divide),” **Oeconomicus**, C. 6, 2002, ss. 43–61.
- Peretz, Don: “Democracy and the Revolution in Egypt,” **Middle East**

Journal, C. 13, No. 1, 1959, ss. 26–40.

- Pierre, Garrouste, and
Saussier Stephane: “The Theories of the Firm,” In **New Institutional Economics: A Guidebook**, edited by Éric Brousseau and Jean-Michel Glachant, 1 edition., ss. 23–36, Cambridge, UK; New York, Cambridge University Press, 2008.
- Rania A. Al-Mashat,
and David A. Grigorian: “Economic Reforms in Egypt: Emerging Patterns and Theri Possible Implications,” Policy Research Working Paper, Washington, DC, The World Bank, September 1998 (Çevrimiçi)
<http://documents.worldbank.org/curated/en/1998/09/442682/economic-reforms-egypt-emerging-patterns-possible-implications>, 13 Aralık 2015.
- Richards, Alan: “The Political Economy of Dilatory Reform: Egypt in the 1980s,” **World Development**, C. 19, No. 12, December 1991, ss. 1721–30 doi:10.1016/0305-750X(91)90015-A.
- Roll, Stephan: “‘Finance Matters!’ The Influence of Financial Sector Reforms on the Development of the Entrepreneurial Elite in Egypt,” **Mediterranean Politics**, C. 15, No. 3, November 2010, ss. 349–70 doi:10.1080/13629395.2010.517098.
- Roll, Stephan: “Gamal Mubarak and the Discord in Egypt’s Ruling Elite,” **Carnegie Endowment for International Peace**, September 2010 (Çevrimiçi)
<http://carnegieendowment.org/sada/?fa=41490>, 04 Aralık 2016.
- Roy, Delwin A., and “Law and Economics in the Evolution of Contemporary

- William T. Irelan: Egypt,” **Middle Eastern Studies**, C. 25, No. 2, 1989, ss. 163–85.
- Rubin, Paul H.: “Legal Systems as Frameworks for Market Exchanges,” In **Handbook of New Institutional Economics**, edited by Claude Menard and Mary M. Shirley, ss. 205–28, Springer Science & Business Media, 2008.
- Rutherford, Malcolm: “Institutional Economics: Then and Now,” **The Journal of Economic Perspectives**, C. 15, No. 3, 2001, ss. 173–94.
- Rutherford, Malcolm: “Institutionalism, Old,” In **The New Palgrave Dictionary of Economics**, edited by Steven N. Durlauf and Lawrence E. Blume, 2nd ed., ss. 374–81, Basingstoke, Nature Publishing Group, 2008 (Çevrimiçi) http://www.dictionaryofeconomics.com/article?id=pde2008_I000268, 15 Ağustos 2016.
- Rutherford, Malcolm: Ed., **Institutions in Economics: The Old and the New Institutionalism**, Cambridge University Press, 1996.
- Rutherford, Malcolm: “J. R. Commons’s Institutional Economics,” **Journal of Economic Issues**, C. 17, No. 3, 1983, ss. 721–44.
- Rutherford, Malcolm: “The Old and the New Institutionalism: Can Bridges Be Built?,” **Journal of Economic Issues**, C. 29, No. 2, 1995, ss. 443–51.
- Rutherford, Malcolm: “Understanding Institutional Economics: 1918–1929,” **Journal of the History of Economic Thought**, C. 22, No. 3, September 2000, ss. 277–308

doi:10.1080/10427710050122521.

- Rutherford, Malcolm: “Wesley Mitchell: Institutions and Quantitative Methods,” **Eastern Economic Journal**, C. 13, No. 1, 1987, ss. 63–73.
- Şahin, Canan: “Fragile Politics Of The Pro-Sisi Alliance In Egypt: Nasserist State Legacy Within Neoliberal Context,” **Ortadoğu Etütleri**, C. 6, No. 1, July 2014, ss. 84–106.
- Said, Mona, Ha-Joon Chang, and Khaled Sakr: “Industrial Policy and the Role of the State in Egypt: The Relevance of the East Asian Experience,” In **Economic Transition in the Middle East: Global Challenges and Adjustment Strategies**, edited by Heba Handoussa, ss. 219–62, Cairo, The American University in Cairo Press, 1997.
- Saif, Ibrahim, and Farah Choucair: “Egypt’s Privatization Initiative Raises Questions,” **Carnegie Endowment for International Peace**, February 2, 2016, (Çevrimiçi) <http://carnegieendowment.org/sada/index.cfm?fa=show&article=22479>, 02 Şubat 2016.
- Samuels, Warren J.: “Institutional Economics,” In **The New Palgrave Dictionary of Economics**, edited by Steven N. Durlauf and Lawrence E. Blume, 2nd ed., ss. 366–69, Basingstoke, Nature Publishing Group, 2008 (Çevrimiçi) http://www.dictionaryofeconomics.com/article?id=pde2008_I000125, 15 Ağustos 2016.
- Sasa Post: “Roads to Develop the National Circus: More than 20 Economically Egyptian Army Coup Privilege after July

3,” **Sasa Post**, August 2014 (Çevrimiçi)
<http://www.sasapost.com/egyptian-army-economic-benefits/2/>, 02 Aralık 2016.

Sayigh, Yezid: “Above the State: The Officers’ Republic in Egypt,” Carnegie Papers, Washington, DC, Carnegie Endowment for International Peace, August 2012.

Şenalp, M. Gürsan: “Dünden Bugüne Kurumsal İktisat,” In **Kurumsal İktisat**, edited by Eyüp Özveren, ss. 45–92, İstanbul, İmge Kitabevi, 2007.

Sfakianakis, John: “The Whales of the Nile: Networks, Businessmen, and Bureaucrats During the Era of Privatization in Egypt,” In **Networks of Privilege in the Middle East: The Politics of Economic Reform Revisited**, edited by S. Heydemann, ss. 77–100, New York, NY, Palgrave Macmillan US, 2004 (Çevrimiçi)
<http://www.palgrave.com/us/book/9781403963529>, 04 Aralık 2016.

Sharrock, David, and Jack Shenker Paul Harris: “Egypt: How the People Span the Wheel of Their Country’s History,” **The Guardian**, February 2011, sec. World news (Çevrimiçi)
<http://www.theguardian.com/world/2011/feb/12/egypt-cairo-street-protests-tunisia-mubarak-obama>, 19 Şubat 2016.

Soliman, Samer: **The Autumn of Dictatorship : Fiscal Crisis and Political Change in Egypt under Mubarak**, Stanford Studies in Middle Eastern and Islamic Societies and Cultures, Stanford, California, Stanford University Press,

2011.

Springborg, Robert: “The President and the Field Marshal: Civil-Military Relations in Egypt Today,” **MERIP Middle East Report**, No. 147, 1987, ss. 5–42 doi:10.2307/3011943.

Strzepek, Kenneth M., et al.: “The Value of the High Aswan Dam to the Egyptian Economy,” **Ecological Economics**, Special Section: Integrated Hydro-Economic Modelling for Effective and Sustainable Water Management, C. 66, No. 1, May 2008, ss. 117–26 doi:10.1016/j.ecolecon.2007.08.019.

Subramanian, Arvind: “The Egyptian Stabilization Experience: An Analytical Retrospective,” Cairo, Egyptian Center for Economic Studies, October 1997 (Çevrimiçi) <http://www.eces.org.eg/Publication.aspx?Id=210>, 13 Aralık 2015.

Tadros, Mariz: “Backstage Governance,” **IDS Bulletin**, C. 43, No. 1, January 2012, ss. 62–70 doi:10.1111/j.1759-5436.2012.00291.x.

Telci, İsmail Numan: “Mısır’da Askeri Darbe Sonrası Süreç ve Yeni Anayasa,” Analiz, Ankara, SETA, March 2014 (Çevrimiçi) <http://setav.org.tr/misirda-askeri-darbe-sonrasi-surec-ve-yeni-anayasa/analiz/14548>, 24 Şubat 2016.

The Carter Center: “Final Report of the Carter Center Mission to Witness the 2011–2012 Parliamentary Elections in Egypt,” Atlanta, The Carter Center, (Çevrimiçi) https://www.cartercenter.org/resources/pdfs/news/peace_publications/election_reports/egypt-2011-2012-final-

rpt.pdf, 24 Şubat 2016.

The Carter Center: “Presidential Elections in Egypt,” Atlanta, The Carter Center, 2012 (Çevrimiçi)
https://www.cartercenter.org/resources/pdfs/news/peace_publications/election_reports/egypt-final-presidential-elections-2012.pdf, 25 Şubat 2016.

The World Bank: “Arab Republic of Egypt - Poverty in Egypt 2008-09 : Withstanding the Global Economic Crisis,” Washington, D.C, The World Bank, June 17, 2011 (Çevrimiçi)
<http://documents.worldbank.org/curated/en/2011/06/16281280/arab-republic-egypt-poverty-egypt-2008-09-withstanding-global-economic-crisis>, 24 Ocak 2016.

The World Bank: “Egypt - Promoting Poverty Reduction and Shared Prosperity : A Systematic Country Diagnostic,” The World Bank, September 1, 2015 (Çevrimiçi)
<http://documents.worldbank.org/curated/en/2015/09/25096259/egypt-promoting-poverty-reduction-shared-prosperity-systematic-country-diagnostic>, 23 Ocak 2016.

The World Bank: “Egypt - Structural Adjustment Loan Project,” The World Bank, June 30, 1991 (Çevrimiçi)
<http://documents.worldbank.org/curated/en/1991/06/735632/egypt-structural-adjustment-loan-project>, 13 Aralık 2015.

The World Bank: “Arab Republic of Egypt Current Economic Situation and Growth Prospects,” Washington, World Bank, October 1983 (Çevrimiçi) <http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSCContentServer/>

WDSP/IB/1999/09/10/000178830_98101901031747/Rendered/PDF/multi_page.pdf, 12 Şubat 2015.

The World Bank: "Arab Republic of Egypt Economic Management in a Period of Transition-Volume VI: Statistical Appendix," Country Programs Department, Washington, World Bank, 1978 (Çevrimiçi) http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSCContentServer/WDSP/IB/2000/02/24/000094946_00020905315524/Rendered/PDF/multi_page.pdf, 12 Ocak 2015.

The World Bank: "Country Assistance Strategy For The Arab Republic Of Egypt For The Period FY06-FY09," Washington, D.C, World Bank, May 2005 (Çevrimiçi) <http://www.mof.gov.eg/MOFGallerySource/English/PDF/Egypt-CAS%202006-09.pdf>, 12 Eylül 2015.

The World Bank: "Egypt - Country Economic Memorandum : Economic Readjustment with Growth (Vol. 2): Main Report," The World Bank, February 2, 1990 (Çevrimiçi) <http://documents.worldbank.org/curated/en/1990/02/738755/egypt-country-economic-memorandum-economic-readjustment-growth-vol-2-3-main-report>, 08 Aralık 2015.

The World Bank: "Egypt, Arab Rep. | Data" January 29, 2016, (Çevrimiçi) <http://data.worldbank.org/country/egypt-arab-republic>, 29 Ocak 2016.

The World Bank: "Memorandum Of The President Of The International Bank For Reconstruction And Development And The International Finance Corporation To The Executive

- Directors On A Country Assistance Strategy For The Arab Republic Of Egypt,” Washington, D.C, 2001 (Çevrimiçi) http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSCContentServer/WDSP/IB/2001/06/29/000094946_01061404112783/Rendered/PDF/multi0page.pdf, 12 Eylül 2015.
- Tignor, Robert L.: “Nationalism, Economic Planning, and Development Projects in Interwar Egypt,” **The International Journal of African Historical Studies**, C. 10, No. 2, 1977, ss. 185–208 doi:10.2307/217346.
- Tignor, Robert L.: **State, Private Enterprise, and Economic Change in Egypt, 1918-1952**, Princeton Studies on the Near East, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1984.
- Tignor, Robert L.: “The Egyptian Revolution of 1919: New Directions in the Egyptian Economy,” **Middle Eastern Studies**, C. 12, No. 3, 1976, ss. 41–67.
- Topol, Sarah A., and Jamelle Bouie: “Egypt’s Command Economy,” **Slate**, December 2010 (Çevrimiçi) http://www.slate.com/articles/news_and_politics/dispatches/2010/12/egypts_command_economy.html, 28 Kasım 2016.
- Ulutaş, Ufuk, and Halid Hoca: “Suriye Devrim Mi Bölünme Mi?,” Analiz, Ankara, SETA, May 2014.
- UNDP: “Human Development Report 2015: Egypt,” UNDP, 2015 (Çevrimiçi) http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-

notes/EGY.pdf, 22 Ocak 2016.

- Vatikiotis, Panayiotis J.: **The Egyptian Army in Politics: Pattern for New Nations?**, Indiana University Press, 1961.
- Veblen, Thorstein: “The Limitations of Marginal Utility,” **Journal of Political Economy**, C. 17, No. 9, 1909, ss. 620–36.
- Verme, Paolo, et al.: **Inside Inequality in the Arab Republic of Egypt: Facts and Perceptions across People, Time, and Space**, World Bank Studies, Washington, D.C, The World Bank, 2014.
- Völkel, Jan Claudius: “Why Almost Nobody Participated in the Egyptian Parliamentary Elections,” **Open Democracy**, October 2015 (Çevrimiçi) <https://www.opendemocracy.net/arab-awakening/jan-v-lkel/why-almost-nobody-participated-in-egyptian-parliamentary-elections>, 25 Şubat 2016.
- Wahbah, Murad: **The Role of the State in the Egyptian Economy, 1945-1981**, 1st English ed., Reading, UK, Ithaca Press, 1994.
- Waterbury, John: **Hydropolitics of the Nile Valley**, Syracuse, New York, Syracuse University Press, 1979.
- Waterbury, John: **The Egypt of Nasser and Sedat: The Political Economy of Two Regimes**, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1983.
- Wickham, Carrie Rosefsky: **The Muslim Brotherhood: Evolution of an Islamist Movement**, USA, Princeton University Press, 2013.

- Williamson, Oliver E.: **The Economic Institutions of Capitalism**, New York; London, Free Press, 1998.
- Williamson, Oliver E.: “The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead,” **Journal of Economic Literature**, C. 38, No. 3, 2000, ss. 595–613.
- Wurzel, Ulrich: “The Political Economy of Authoritarianism in Egypt: Insufficient Structural Reforms, Limited Outcomes and a Lack of New Actors,” In **The Arab State And Neo-Liberal Globalization The Restructuring Of State Power In The Middle East**, edited by Laura Guazzone and Daniela Pioppi, ss. 97–124, Reading, UK, Ithaca Press, 2009.
- Yıldırım, Bilal: “Libya 2014,” **Ortadoğu Yıllığı**, No. 10, 2015, ss. 381–403.
- Yılmaz, Feridun: “Avrupa’da Kurumsal İktisat: G. M. Hodgson Örneği,” In **Kurumsal İktisat**, edited by Eyüp ÖZVEREN, ss. 93–142, İstanbul, İmge Kitabevi, 2007.
- Yılmaz, Feridun: “İktisat, Kurumsal İktisat ve İktisat Sosyolojisi,” **Sosyoloji Konferansları**, C. 0, No. 45, 2012, ss. 1–17 doi:10.18368/sk.96444.
- Yılmaz, Feridun: “Piyasa Firma Ayırımı Tartışmaları Çerçevesinde Firma Teorisi,” **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 1, 2002, ss. 67–82.
- Yonay, Yuval P.: **The Struggle over the Soul of Economics**, Princeton,

N.J., Princeton University Press, 1998.

Zahid, Mohammed: “The Egyptian Nexus: The Rise of Gamal Mubarak, the Politics of Succession and the Challenges of the Muslim Brotherhood,” **The Journal of North African Studies**, C. 15, No. 2, 2010, ss. 217–30 doi:10.1080/13629380903105690.

Zaki, Mokhlis Y.: “IMF-Supported Stabilization Programs and Their Critics: Evidence from the Recent Experience of Egypt,” **World Development**, C. 29, No. 11, November 2001, ss. 1867–83 doi:10.1016/S0305-750X(01)00074-2.

ÖZGEÇMİŞ

Taha EĞRİ

Araştırma Görevlisi, İstanbul Üniversitesi, İktisat Bölümü, Merkez Kampüs,
Beyazıt-İstanbul Türkiye
tahaegri@istanbul.edu.tr

EĞİTİM

- 2011- 2017 *Doktora*, İstanbul Üniversitesi, SBE İktisat Anabilim Dalı
Tez Konusu: Arap Ayaklanmalarının Ekonomi Politiği ve Bir Demokrasiye Geçiş Denemesi: Mısır Örneği
- 2008 - 2011 *Yüksek Lisans*, İstanbul Üniversitesi, SBE İktisat Politikası.
Tez Konusu: 2000 Sonrası Tarım Politikaları Dönüşümü ve Çiftçi Algısı: Kırklareli İli Örneği
- 2002 - 2008 *Lisans*, Boğaziçi Üniversitesi, İktisat Bölümü

YABANCI DİL

- İngilizce İleri Düzey
- Arapça Başlangıç

İŞ TECRÜBESİ

- 2009-2010 Kırklareli Üniversitesi İktisat Bölümü, Kırklareli
Araştırma Görevlisi
- 2010- İstanbul Üniversitesi İktisat Bölümü, İstanbul
Araştırma Görevlisi
- 2014-2016 George Mason Üniversitesi, Ali Vural Ak Center for Global Islamic Studies Fairfax, VA USA
Misafir Araştırmacı